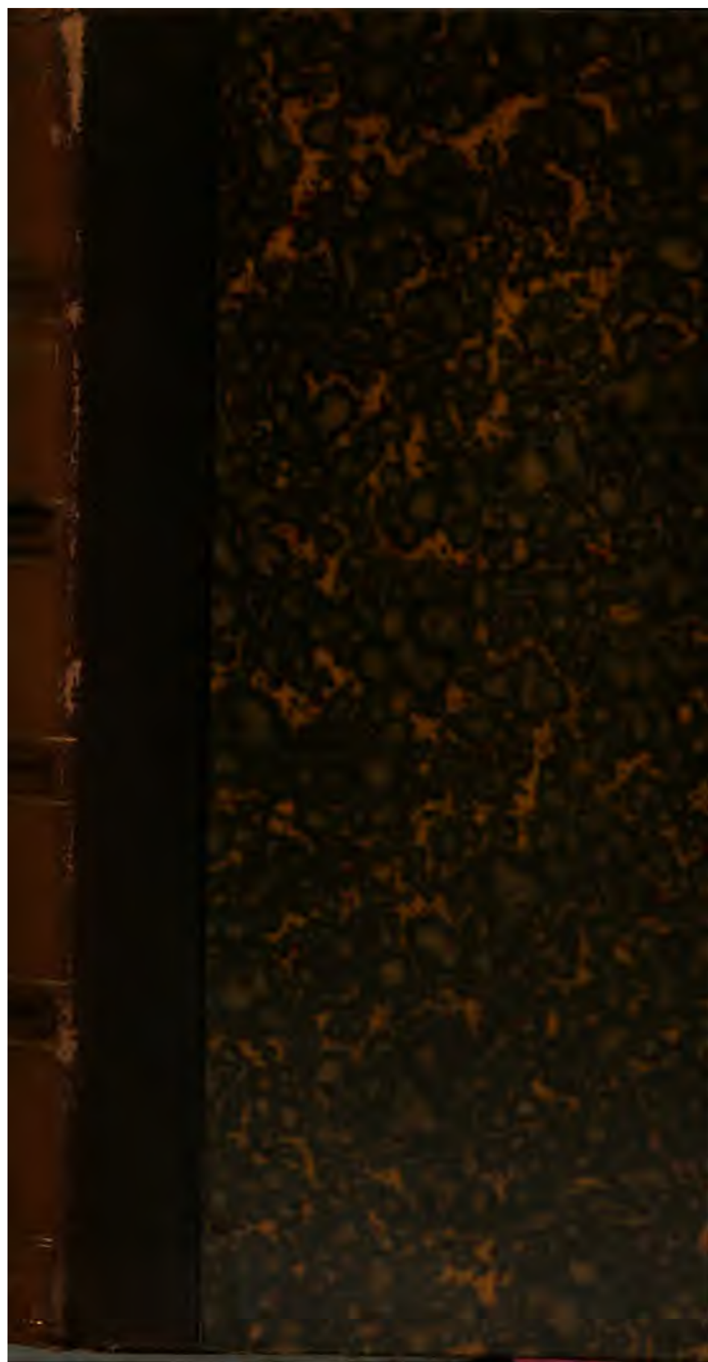

יהוה

INSTITVTIO THEOLOGICA
ANDOVER FVNDATA MDCCCVII.
Ps. CXIX 169.
כדברך הבינני
JOH. XVII. 17.
ὁ λογος ὁ σος αληθεια ἐστι·
ΑΚΡΟΓΩΝΙ
ΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ.

BIBLIOTHECA SCRIPTORVM LATINORVM RECENTIORIS AETATIS

EDIDIT

JOSEPHVS FREY

LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI
MDCCCLXXI

M. ANTONII MVRETI

SCRIPTA SELECTA

VOL. I.

ORATIONES. PRAEFATIONES

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

MDCCCLXXI

Rec'd. Aug. 28, 1879.

„Etsi nemo dubitat, quin iuventus ad Latinam eloquentiam informanda in veterum scriptorum, maxime Ciceronis, lectione continenda sit, utile tamen est, unum alterumve e disertis recentioribus cognosci, ut eius exemplo via ratioque imitandi facilius intelligatur. Cui consilio quis potest esse accommodatior quam Muretus? nec tamen eundem in scholas recipi velim et tamquam classicum scriptorem praelegi adolescentibus: ut in quibusdam Germaniae scholis me puero fieri solebat....“

(Ruhnkenius.)

„Equidem saepe animadverti homines, qui primum ad Ciceronis lectionem accedunt, magis capi ac delectari scriptis Mureti et similium: non quod horum oratio minus Latina ideoque facilior sit: sed quod ratio materiaque nostrae aetati nostrisque ingeniis magis aptae sunt. Horum nos lectio quasi blanda manu ad Veteres ducit, estque veluti *ἐπιβάθρα* seu gradus et aditus ad Veteres, sed purus ille castusque, unde nil sordium ad ipsa eorum sacraria adferamus. Certe, si quid ego ad

scribendi facultatem profeci, quod pro rei magnitudine exiguum esse non ignoro: sed si quid profeci, hoc magnam partem debui lectioni operum Mureti: quae me adolescentem mira suavitate deliniebat, exemplis augebat et ad Ciceronem alliciebat."

(Wyttenbachius.)

M. ANTONII MVRETI

ORATIONES

LIPSIAE. TYPIS B. G. TEUBNERI.

DE LAUDIBUS LITTERARUM

ORATIO I.

HABITA VENETIIS MENSE OCTOBRI ANNO MDLIV.

Quae singula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere consueverunt, patres amplissimi vosque ceteri cives ornatissimi, ea mihi sese hodierno die obiiciunt universa. Sive enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid potest, Venetiis dicimus; sive audientium dignitas, magna lectissimorum hominum adstante frequentia dicimus; sive ipsa orationis materia dicendique conditio, ita dicimus, ut sit nobis eodem tempore de ingenio, de doctrina, de gloria ornamentisque omnibus in hoc litterarum certamine periclitandum. Venetiis dicere si quisquam est qui parum putet, eum necesse est in maximarum earundemque toto orbe notissimarum rerum ignoratione versari. Ecquis enim est hodie tam inaccessus, tam ab omni hominum consortio remotus in terris locus, quo non huius praestantissimae civitatis fama pervaserit? quis populus, quae gens, quae hominum natio vel tam immanis atque barbara, vel tam exculta disciplinis atque artibus, quam non iam pridem florentissima Venetorum respublica non gloria modo et splendore nominis sui, verum etiam admiratione compleverit? Haec vero firmamenta reipublicae, haec ornamenta Italiae, haec virtutum omnium laudandarumque artium praeclarissima lumina intuentem non commoveri, tantum id quidem est, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenii, sed vix in quemquam hominem, qui cetero-

rum de se iudicia extimescat, cadere posse videatur. Etenim si eloquentissimos olim viros accepimus, cum ad dicendum venissent, unius principis adspectu ita conturbatos fuisse, ut obmutescerent: quid mihi tandem animi esse oportet, qui neque comparandus cum illis omnino sum, et apud vos dico, Senatores amplissimi, ad quos cum oculorum converto aciem, totidem mihi consessum principum videor intueri? Ac ceteri quidem saepe ad eam excusationem confugiunt, ut se, cum tenuitatis suae conscii essent, tamen vel necessitate vel officio impulsos, vel amicorum sive precibus sive tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetivisse quam detrectare non potuisse dicant; quam totam rationem nobis hodierno die ipsa rei natura conditioque praecludit. Non enim detrectantes, sed ultro nobis deposcentes hanc dicendi provinciam, ad eam non alienis precibus impulsi, sed vestra incredibili benignitate admissi sumus, ut, si minus ex aliqua parte nostra vobis approbata fuerit industria, caussa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem, quam imbecillitatem sublevandam putent. Equidem cum et ab ineunte aetate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium studia coluerim et, ubi primum per aetatem licuit, quae mihi meo ipse labore pepereram, aliis tradere ingressus, novem prope iam annos in hac dicendi et docendi exercitatione consumpserim, tamen superiora illa considerans ita commovebar animo, facile ut hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa de vestra singulari humanitate concepta spes et magna quaedam approbandae vobis si minus eruditionis, at certe voluntatis meae cupiditas impulisset.

Ac mihi quidem et cuius rei caussa in hunc locum ascenderim, et ad quos verba facturus sim, cogitanti, prorsus ita videtur: nullo in argumento

meam commodius orationem posse versari, quam si, litterarum disciplina quantum non ornamenti solum, verum etiam praesidii bene temperatis civitatibus afferat, tum adhibitis rationibus, tum etiam exemplis atque ex veteribus saeculis repetita memoria exponam: minime id quidem, quo vos, tales viros, commonefaciam, excellentibus a natura ingeniis praeditos, eruditos a studiis liberalium doctrinarum, a diuturno assiduoque magnarum rerum usu peritos, sed quia libenter facio, ut, quarum artium percepta scientia unumquemque vestrum vehementer affici constat, earum animos vestros iucunda commemoratione delectem. Quae cum ita se habeant, mihique ipsa per se delectae ad dicendum materiae dignitas satis magnam audientiam factura videatur, tamen magis consuetudine, quam quod ita necessarium iudicem, petam a vobis, ut mihi, res pulcerrimas brevi oratione comprehendere meditanti, exigui temporis attentionem ne denegetis.

Magna omnino vis magnumque momentum positum est in litteris, viri amplissimi, ad conservandas bonisque cumulandas omnibus civitates. Nam cum felicitas publica, ad quam humana omnia referenda sunt, e singulorum civium felicitate constet, singulorum autem felicitas in excolenda exercendaque virtute praecipue sita sit, et ad perfectam virtutem consequendam necessariam quandam praecursionem adhibeant litterae: illud profecto consequitur, ut, nisi in qua litterarum cultura vigeat, florere absolute civitas nulla possit. Ponite vobis ante oculos omnes aetatis humanae partes, omnem publicorum temporum varietatem, omnes instituendae vitae rationes et vias animo et cogitatione percurrite: nullam omnino reperietis, quae non ita litterarum auxilio indigeat, ut, eas si quis sustulerit, solem ipsum de mundo sustulisse videatur. Eae nos, ubi primum firmius incedere atque articulatius loqui

coepimus, de ipso prope nutricum acceptos sinu, titillatione quadam honestissimae voluptatis alliciunt, allectos praeceptis saluberrimis complent; non tantum bene dicendi, verum etiam bene vivendi commonstrant vias; excitant in animis nostris igniculos gloriae; quantus sit in virtute splendor, quanta in vitiis deformitas, edocent: quae qui semel bene penitus imbiberint, ii nunquam non postea et vitii turpitudinem omni studio refugient, et officii honestatisque rationem rebus aliis omnibus anteponent. Ut autem in semente posita spes messis est, ita totius reliquae vitae exspectatio ab educatione pueritiae pendet. Ut vero infirmam illam ineuntis aetatulae teneritatem robur adolescentiae excepit, quae tandem alia res aut animum praeclararum rerum studio accendere, aut efferentibus sese cupiditatibus, quibus ea pars insigniter agitari solet, frenos iniicere, praeter litterarum tractationem, potest? Themistoclem olim, cum somnum capere adolescens non posset, dicere solitum tradunt, se Miltiadis tropaeo quiescere volentem excitari. Quanto eos acrius incendi atque inflammari necesse est, qui quotidie non unius, sed innumerabilium hominum virtute praestantium tropaea non e marmore constituta ad exigui praedicationem temporis, sed ad omnem aeternitatem commendata litteris intuentur?

Neque vero pertimescendum est, ne aut labore frangantur, aut voluptatis irretiantur illecebris ii, qui aetatis suae florem litterarum studiis dedicandum esse statuerunt; tanta si quidem est oblectatio paullatim acquirenda cognitione rerum sese pascentis animi, ut, ea qui fruuntur, ab iis neque laboris taedium neque avocantium voluptatum blanditiae sentiantur. Itaque sapienter poëtae, cum ceteros omnes Deos Veneris imperio subdidissent, in Minervam modo et in studiorum praesides Musas nihil ei, nihil Cupidini iuris esse voluerunt. Quin etiam illud

ab iisdem memoriae proditum est, Iasonem olim ceterosque Argonautas, cum eam insulam, quae ab amoenitate florumque copia nomen invenerat, praeternavigarent periculumque esset, ne molli ac delicato Sirenum cantu, quae eam insulam incolebant, ad exitium perducerentur, unum in Orpheo perfugium habuisse. Qui cum assedisset in puppi, simulque fides blandis impellere digitis, simul vocem illam, qua rupes nemoraque traxerat, explicare coepisset, tanta simul aures animosque audientium voluptate complevit, ut iam Sirenum vocibus nemo navigantium moveretur. Hoc figmento*) quid tandem aliud doctissimi homines, nisi id, quod nos volumus, indicarunt? Florida videlicet illa insula iuventus est. Eam qui quasi praetervehuntur, magno in periculo sunt, ne Sirenum, id est, voluptatum blanditiis decepti et a recto itinere abducti, in vada et scopulos deferantur. Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium est? Quod, nisi Orphei, optimi ac sapientissimi vatis, lyra? cuius suavitatem qui percipiunt, ii et Acheloidum cantus pro nihilo putant et tandem institutum illud iter emensi vellus aureum, id est, virtutem cum immortali coniunctam gloria consequuntur. Nimirum ut maior lux minorem, ita minoris voluptatis sensum perceptio maioris extinguit. Quanto autem voluptas ea, quae discendo sentitur, ceteris omnibus maior sinceriorque sit, vel illud indicio est, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, satietatem tamen quandam esse ac taedium confitentur: huius ut quisque percepit plurimum, ita eam acrius atque avidius concupiscit.

Quod si cui forte dubium est, prodeat in medium Chrysippus**), qui saepe studio intentus tanta

*) Vox figmentum non habet idoneum auctorem. Ruhnk.
**) Memoriae lapsu Chrysippum pro Carneade nominat.

voluptate perfruebatur ut eum tanquam extra se positum cibi potionisque caperet oblivio. Prodeat sollertissimus ille coelestium orbium non perscrutator tantum, sed etiam imitator, Syracusanus Archimedes, qui non modo earum rerum, quas natura fert, prae ea, quam capiebat e studiis, oblectatione memor non erat. sed in illa ipsa Syracusanae urbis direptione ita defixus erat in studio, ut prius hostilis gladii cuspidem corpore exceperit, quam urbem in hostium potestatem venisse sentiret. O rem omnium saeculorum admiratione dignissimam! Diripiebatur urbs ea tempestate omnium opulentissima; effusi per vias milites, ut in quemque inciderant, sine ullo sexus, aetatis, ordinis discrimine obvios contrucidabant; undique gladiorum fulgor praestringebat oculos; undique armorum sonitus, undique cadentium tectorum fragor audiebatur; puerorum eiulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus privata publicaque omnia circumsonabant; ipsa urbs paene dimota et convulsa sedibus suis suorum civium in caede ac sanguine natabat: cum unius hominis mens in media civitate civitatis ipsius casum ac ruinam non sentiebat. Solonem vero accepimus, cum in lectulo morti proximus decumberet, inaudissetque assidentes amicos de re quapiam summisse, ne ipsi molestiam parerent, disputantes, erecto, ut potuit, iam semimortuo capite rogasse eos, ut aliquanto loquerentur elatius; sibi, si etiam moriens aliquid discere potuisset, discessum e vita iucundiorem fore. O discendi cupiditas, quid non efficis, ubi semel generosa ingenia occupasti? Tenebatur homo sapientissimus gravissima vi morbi defixus in lecto; vicinitate iam mortis ab omnibus paene corporis partibus sensus abscesserat; egregius ille animus, mox liber ac solutus futurus, e corporeis vinculis exsilire cupiebat: cum quidquid supererat virium eo contulit, ut deficiente lingua voci-

busque interruptis ac morientibus suum doctrinae cognitionisque desiderium indicaret. Quid hunc verisimile est firmum ac valentem fecisse, qui ne mori quidem nisi discendo voluerit? Merito igitur tam diu floruit Atheniensium respublica, quam diu tam praeclari viri tenuit disciplinam.

Sed ut eo redeamus, unde nos facta praeclarissimorum hominum mentio paullisper abduxit, dici profecto non potest, adolescentes nobilissimi, — vos enim, vos mea iam compellabit oratio, — dici, inquam, non potest, ea studia, in quae nunc toto pectore incumbitis, quanto olim vobis et ornamento et auxilio futura sint, cum vos et generis vestri nobilitas et vestra virtus ad reipublicae gubernacula admoverit. Etenim quibus artibus civitates praecipue conservantur, pietate, iustitia, fortitudine, inprimisque prudentia, earum sunt omnium artium quasi semina litterarum prodita monumentis. Neque vero haec a me ita disputantur, ut contendam, nisi litteris eruditum, civem patriae utilem esse neminem posse; sed hoc dico: nisi litteris exculti sint ii, qui velut in reipublicae puppi sedentes clavum tenent, multis eos muneris sui, iisque praecipuis partibus necessario defuturos. Nam cum duo publicorum temporum genera sint, unum pacis, alterum belli, quorum alterum semper optabile est, alterum nunquam optabile, nonnunquam necessarium; quomodo, ut hanc partem priore loco attingamus, in pace civibus iura describere, quantum cuique tribuendum sit intelligere, civium inter se dissidia componere, verba publice facere, legationes cum laude gerere, praeterita tenere, futura prospicere, quid in omnibus rebus factu optimum sit videre et ex aliis alia colligere poterit, nisi qui haec sibi de litterarum fontibus haurienda omnia existimaverit? Nisi vero eorum recipienda sententia est, qui fieri putant posse, ut qui reipublicae praeest, quamvis litterarum sit expers, ta-

men ad eas res, quas modo enumeravimus, aliena opera non incommode utatur. An vero T. Manlium Torquatum memoriae proditum est, cum consul declaratus fuisset, excusasse valetudinem oculorum et summum imperium detrectasse, quod indignum duceret ei capita ac fortunas ceterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio alienaque lingua ad omnia uti necesse habebunt, ii satis ad gubernandos ceteros idonei videbuntur? At oculorum quidem lumine carentes nihil prohibet acie ingenii etiam futura cernere optimeque consulere, quales in fabulis Tiresiam, in historiis Appium legimus: cuius vero doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid suscipere, quid cogitare praeclarum potest?

Sed sunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatisque temporibus et honestam inprimis et utilem esse fateantur, iidem tamen, cum occupata bello aliquo civitas est, latere eas quasi perterritas metu et inter tubarum lituorumque clangorem nullum sui amplius praebere usum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error est, et quantum vel in medio bellorum tumultu litterae valeant, aperiendum. Etenim si corporis tantum, non etiam animi viribus bella gererentur, tum isti fortasse aliquid dicerent; nunc quis est, qui cum mihi et maximum esse in bellis consilio ac prudentiae locum, et eas virtutes bona ex parte litterarum studio comparari, certe quidem insigniter augeri confirmarique concesserit, idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis votum, qui ut Troia facilius poti-retur, non Achillis aut Aiacis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? Neque temporis nobis ad vivendum a natura praescripti ea longitudo est, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis ad-

modum bellis interfuisse unus idemque possit. Itaque qui unum alterumve spectarunt, multum sibi militaris prudentiae collegisse existimantur. Quid eos iudicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum evolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta sunt, bellis interfuisse videantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, ut utriusque partis consilia teneret, rerum administrandarum viam rationemque cognosceret, eventus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? At haec omnia, qui versantur in litteris, aliaque plurima ac pulcerrima otiosi ac sedentes consequuntur. Taceo, quam multa expressa sint eruditissimorum hominum scriptis de virtute, de gloria, de caritate patriae, de animorum aeternitate, de praemiis, quae post mortem manent eos, qui se pro patria animose ac fortiter gesserint; quae tantam vim habent, ut neque qui ea ignorent, verae laudis habere gustum, neque qui tractent, verae ac solidae gloriae ullam omnino rem anteferre possint. Quid illud? an non quantivis est, quod saepe labantes iam ac deficientes exercitus eloquentium hominum voce legimus fuisse revocatos? Citetur testis Lacedaemoniorum civitas, cuius exercitus Tyrtaei poëtae versibus inflammatus pulcerrimam illam de Messeniis victoriam reportavit. Dies me deficiet, si aut eruditos homines, qui bellicis laudibus praestiterunt, aut fortissimos imperatores, qui eruditionis et doctrinae gloria excelluerunt, enumerare instituam. Nam et Archytam Tarentinum*) sexies exercitum duxisse comperimus, et Melissum navalibus aliquot victoriis insignem fuisse, et ter stipendia fecisse Socratem, et Platonem et Xenophontem egregiam in bello civibus

*) Haec exemola sumta sunt ex Aeliano V. H. VII. 14. Ruhnk.

suis operam praestitisse. Quid illa propugnacula Graeciae, Periclem, Themistoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani imperii columina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos, aliosque innumerabiles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros, tum praestantes doctrinae studiis fuisse historiae loquuntur. Nam Iulium Caesarem quis nescit, utra laude praestaret, ambiguum posteris reliquisse? Brutus autem quanto litterarum ardore flagraverit, vel ex eo colligi potest, quod ea ipsa nocte, quae mortem ipsius antecessit, Platonis dialogum de animorum immortalitate legisse aliquoties dicitur. Atque hoc praeclare olim intellexisse videntur Mitylenaei, praecipuam esse in republica vim litterarum, qui, quos populos bello devicerant*), nullam eis aliam poenam irrogabant, nisi, ut ne liberos suos litteras edocerent. Sciebant videlicet, eas tantum civitates florere posse, in quibus litterarum studia colerentur. Cuius rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An vero, cives, quod viget hodie vestra respublica, quod floret, quod beata est, quod, cum ceterae orbis universi partes gravissimis bellorum tempestatibus agitentur, una haec (quod ei Deus opt. max. proprium ac perpetuum faxit) in pace atque in otio conquiescit, aliunde id fieri creditis, quam quod ei et praesunt homines cum ceteris omnibus, tum hac eruditionis et sapientiae laude clarissimi, et semper eorum simillimi praefuerunt? O divine Plato, tua sunt omnia et dicta et cogitata praeclare. Tu dicere solebas, tunc demum respublicas beatas fore, cum eas aut philosophi coepissent regere, aut qui regerent, philosophari. Tuum hoc sapientissimum oraculum perpetua iam mille amplius annorum felicitate Venetorum respublica comprobavit.

*) Aelianus V. H. VII. 15. unde haec ducta sunt, non hostibus devictis hanc poenam constitutam dicit, sed *τοῖς ἀφισταμένοις τῶν συμμάχων*. Ruhnk.

Equidem quo longius in altum evehor, Patres amplissimi, eo mihi amplior et patentior orationis quasi cursus ostenditur. Sed et temporis me ratio, et vestra singularis sapientia, ut vela contraham portumque tandem aliquando respiciam, monet. Neque enim credibile est, posse aut me aut quemquam de litterarum praestantia fructibusque, qui ex earum tractatione capiuntur, vobiscum melius aut copiosius quam unumquemque vestrum secum loqui; et mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam vestra satietas refugienda. Itaque finem dicendi faciam, si vos prius etiam atque etiam rogavero, ut si forte minus a me ornate ac copiose dictum est, quam et huius loci amplitudo et summa audientium dignitas postulabat, meum tamen idcirco placendi vobis studium ne improbetis. Ego quidem si non indignus a vobis, qui saepius audiar, iudicer, erit, quod mihi magnopere gratuler; sin forte — sed reprimam me, neque committam, ut meis ipse votis videar male ominari; qui tamen a tot, tam praeclaris viris, tanta benignitate auditus fuerim, magnum mihi non huius modo laboris, sed totius anteactae vitae fructum hodierno die vestro singulari beneficio videor consecutus. DIXI.

DE UTILITATE AC PRAESTANTIA LITTERARUM HUMANIORUM ADVERSUS QUOSDAM EARUM VITUPERATORES

ORATIO II.

HABITA VENETIIS POSTRIDIE NON. OCTOB. ANNO MDLV.

Permultos esse intelligo, qui de his litteris, quae humaniores vocantur, eam animo imbibere sententiam, ut earum tractationem leve quiddam esse ac

nugatorium existiment neque aut magnos admodum labores ab iis suscipi, qui eas iuventuti tradant, aut eorum magnopere fructuosam esse reipublicae industriam, in eis denique non exquisitam ullam ac reconditam, sed circumforaneam quandam haustamque de triviis ac circulis requiri doctrinam putent. A quibus ego quoniam ita dissentio, ut ex omnibus, qui se aliquid docere profitentur, horum vel gravissimum munus esse contendam, neque ullos esse, qui aut laborum plus perferant, aut maiores in republica pariant fructus, doctrinae denique a nullo hominum genere maiorem aut copiam requiri aut varietatem arbitrer: constitui hodierno die, Patres amplissimi vosque ceteri viri ornatissimi, eam mihi ad dicendum materiam sumere, et nobilissimam studiorum partem, quantum id quidem in me positum erit, a contemptu atque ab intolerabili eruditorum hominum insolentia vindicare. Et vero quid aut huic tempori aut omnino meo muneri facere convenientius possum quam ut, quae mihi studia celebritatis aliquid cum aliis in locis tum hac ipsa in civitate pepererunt, a quorum ego veluti fontibus ad hanc quantulamcunque profluxi hominum famam, iis quoque vicissim oratione mea splendoris ac claritatis afferre aliquid coner? praesertim cum, qui hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo possint, quin de vestra, Patres amplissimi, singulari spectataque in omnibus rebus ac paene divina sapientia nonnihil eadem superbia detrahant. Etenim si haec tota res tam levis est, quam isti eam videri volunt, quae vos tandem caussa commovit, ut propositis publice libellis, studiosorum hominum animos ad nobilem illam ingenii doctrinaeque contentionem excitaretis, utque iis, qui vobis in eo certamine probati essent, honestissimum postea praemium ex aerario decerneretis? Quae certe una res ad coërcendam istorum temeritatem satis ponderis

habere debebat, ut, si hebetiores eos natura stolidioresque finxisset, quam ut pervidere harum rerum praestantiam possent, quod tamen vestro, talium virorum iudicio probatum foret, magnum esse aliquid ac praeclarum suspicarentur.

Sed quoniam cum iis, qui auctoritate non moventur, rationibus agendum est, adeste animis, mihique breviter ostendenti, quam varia quamque multiplex eruditio requiratur in iis, qui litteras humaniores docent, eademque opera, quantos ex eorum navitate atque industria respublica percipiat fructus, non aures modo, sed mentes quoque attentas, quaeso, paullisper adhibete.

Atque adeo, ut haec tota controversia melius diiudicetur, operae pretium est, initio, quaenam sit istorum contemptorum humanitatis oratio, cognoscere. Qui quoniam eos, qui hasce litteras tractant, ad nullum fere maioris momenti negotium adhiberi vident, non ad iudicandas lites, non ad agendas caussas, non ad dicendam de rebus gravioribus sententiam: facile in eam opinionem prolabuntur, ut ab eis praeter poëticas quasdam fabulas ad pueriles animos hilarandos compositas et aliquot levia comendae ac poliendae orationis praecepta nihil omnino teneri putent. Quid autem magni negotii est, inquiunt, in puerorum consessu de eiusmodi figmentis commemorare, ac modo de Thebano, modo de Troiano bello, modo de Ulixis aut Aeneae erroribus molli et ad inanem oblectationem composito sermonis genere disserere; identidemque velut e quibusdam arculis accommodata colorandae orationi pigmenta depromere? Ecquae autem magna eruditio est, scire, quot navibus Graeci ad oppugnandum Ilium accesserint, quot filios habuerit Priamus; Helenam rapuerit Alexander, ut Homerus*), an Helenae simula-

*) Il. III. 443. sq.

crum, ut Euripides*) prodidit? quod emolumentum ex istorum omnium scientia, quod detrimentum ex ignoratione percipi potest? Nam ceterarum quidem artium professores quantum utilitatis afferant, perfacile est ad intelligendum. Sive enim dialecticos spectes: ab iis certa quaedam veri falsique in rebus omnibus cognoscendi ratio traditur; ii se, quid cuique consentaneum sit, quid repugnans, quid ex quoque efficiatur, quae sit dividendi, quae finiendi, quae argumentandi ratio, et tenere et alios docere prae se ferunt. Quid physici? qui rerum principia caussasque tractant, qui, quomodo quidque gignatur, quoque modo intereat, edisserunt, qui nimborum, fulminum tempestatumque caussas, qui corporum coelestium magnitudines, intervalla, cursus, progressiones, institiones, qui animi naturam; qui rationem sensuum, qui animantium omnium ortus, victus, figuras, qui stirpium, qui omnium ferme rerum, quae gignuntur e terra, naturas ita persequuntur, nulla ut pars ab eis coelo, mari, terra, ut poëtae loquuntur, praetermissa sit: haec cum tractant, mediocriterne reipublicae prosunt? Nam si ad eos te convertas, qui eam susceperunt philosophiae partem, in qua de rebus expetendis fugiendisque disseritur: ii vero sunt, quorum industriae nulla unquam poterunt praemia satis ampla reperiri. Quibus enim quamque praeclaris in rebus eorum disputationes consumi videmus? qui hoc primum docent, qui sit finis, quid extremum, quid ultimum bonorum omnium, quod unum intueri, quo omnes actiones, omnes cogitationes, omnia consilia referri oporteat, quot sint virtutum quotque vitiorum genera, quibusque modis illas assequi, ab his declinare possimus, quo modo exsultanti iactantique se et detrectanti rationis imperium frenos iniicere oporteat cupiditati, tum quo modo quisque se

*) Eurip. Electr. 1282. sq.

in re familiari gubernanda gerere debeat, postremo, quo nihil pulcrius, nihil praeclarius, nihil denique divinius ne votis quidem conceptis optari potest, quibus moribus, institutis, legibus temperandae sint civitates, quibus illae modis fundari atque institui, quibus augeri atque amplificari, quibus denique copiosissimae, locupletissimae, uno verbo, beatissimae effici possint. O res praeclaras et ardentissimo studio summaque corporis atque animi contentione dignissimas! O vitae philosophia gubernatrix, o virtutum omnium parens, vitiorum omnium expultrix. Tuum est falsarum opinionum temeritatem deripere; tuum est omnem inanitatem et errorem amputare ac circumcidere; tuum est vitiorum fibras evellere, stirpes elidere, semina exstinguere. Merito divinus Plato nihil te praestantius hominum generi a Diis immortalibus dari potuisse dicebat. Eant nunc isti verborum magistri, fabularum interpretes, nugarum architecti; perfricent frontem, si quam habent et se ulla ex parte cum philosophiae doctoribus conferendos esse praedicent. Qui si aliquod forte paulo abstrusius loquendi genus, aut aliquam voculam non ita pervulgatam, aut quampiam paullo reconditiorem fabulam reperire potuerunt, dignos se inaurata statua putant; nonnunquam etiam de eiusmodi tricis ita inter se digladiantur, ut pro aris et focis certamen suscepisse videantur. Haec fere est, Patres amplissimi, eorum, qui studia laboresque nostros deprimere conantur, oratio. Qui quod philosophiam laudant, libentibus id nobis atque approbantibus faciunt; nunquam enim cuiquam concedemus, ut eam plus amet plurisve faciat; quod autem nullum censent studiis atque artibus nostris cum ea esse commercium, in eo quantopere fallantur, facile ex iis, quae dicturus sum, intelligetur.

Nam primum omnium, si hoc ipsis concederemus, nihil aliud a nobis, quam poëticas fabulas

et exornandae orationis praecepta tradi, non ex eo tamen efficeretur, quod isti volunt, inanem quandam et ludicram nostram omnem esse doctrinam, neque alio quam ad puerorum animos vana quadam oblectatione demulcendos referri. Etenim poëtarum fabulae, quas isti tantopere exagitant et insectantur, non levia quaedam et frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt; immo vero sub iis, velut involucris atque integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis denique sapientia continetur. Eratosthenem*) quendam fuisse aiunt, qui poëticen ita contemneret, ut Homerum ineptae loquacitatis magistrum nominaret. At certe Plato, at Aristoteles, quorum non paullo maior est quam nescio cuius Eratosthenis auctoritas, ita saepe repetitis ex eo testimoniis utuntur ad confirmanda ea, quae tradunt, ut eum non tantum studiosissime legisse, sed vix unquam de manibus deposuisse videantur. Itaque mirari soleo, cum quidam, qui se philosophos videri cupiunt, et quidem eiusmodi philosophos, ut, tanquam Atlante coelum, ita philosophiam supercilio suo niti putent, ita despicatui ducunt poëtas, ut eorum scripta adspicere se dignari negent. Qui quidem cuiusmodi philosophi sint, ipsi viderint, cum eos contemnant, quos philosophorum coryphaeus Plato modo sapientiae patres ac duces, modo Deorum interpretes, modo Deorum filios vocat. Aristoteles autem, cuius isti se germanos

*) Nullo modo credibile est, Eratosthenem, excellentis doctrinae virum et eundem, quod inprimis ad rem pertinet, poëtam talem, ut Longinus *π. ὕψ.* §. 33. eius Erigonem *ποιημάτιον διὰ πάντων ἀμώμητον* appellet, aut poësin aut Homerum contemsisse. Ego vix dubitem, quin haec Mureti criminatio fluxerit ex male intellecto loco Strabonis I. p. 32. 35. 45. seqq. ubi Eratosthenes Homerum reprehendit, non loquacitatis nomine, sed quod, omnia ad legentium voluptatem referens, non pauca finxerit geographiae et historiae repugnantia. Ruhnk.

esse interpretes gloriantur, non tantum, ut ante dixi, in omnibus scriptis suis identidem poëtarum testimoniis utitur, verum etiam libro primo de sapientia philosophum omnem fabularum amatorem esse confirmat. Quod igitur Aristoteleos esse se aiunt, fortasse verius, sine dubio quidem verisimilius dicerent, si se ab Epicuro esse affirmarent. Hunc enim ex omni memoria unum fuisse philosophum accepimus, qui cum omnem elegantiam doctrinae, tum poëtarum praecipue scripta contemneret. Quod quidem se negligendis poëtis ex Aristotelis disciplina ac familia censeri volunt, in eo, meo quidem iudicio, faciunt et impudenter et imperite. At enim id mihi hoc tempore propositum non est, ut de poëtarum laude dicam; quod si esset, facile ostenderem, omnia praecepta vitae, omnia virtutum officia nihilo ab eis deterius, quam a philosophis ipsis, doceri. Non igitur, cum poëtarum libros interpretamur, inanibus fabellis nutricum more animos ducimus, sed sementem quandam virtutis atque doctrinae facimus; non in levibus, minimeque frugiferis rebus operam sumimus, sed praecepta sapientiae, quo facilius in animos influant, insatiabili quadam admirabilium rerum varietate condimus. Quid, cum ornate ac copiose loquendi praecepta tradimus, ludere videmur, an ea docere, quae semper principem locum in omni bene instituta civitate tenuerunt? An nescimus, eloquentiam a gravissimis auctoribus rerum omnium reginam vocari? Haec enim est illa virtus, quae quamlibet in partem arbitratu suo flectit audientium animos, eosque pulcritudinis suae splendore obstupefactos, quibusdam velut habenis numerosae orationis regit. Haec illa est, quae consolatur moerentes, afflictos excitat, iacentes erigit, quae sceleratis exitio est, innocentibus praesidio, improbis terrori, probis ornamento. Hac Cicero fretus Catilinae furores et nefarie in patriam inita consilia dissipavit; hac togatus supe-

ravit armatos, ut vel inimicorum confessione omnibus triumphis maiorem adeptus lauream diceretur. Hac instructi qui sunt, maius omnibus tyrannis imperium in homines obtinent; si quidem tyranni possunt illi quidem corpora constringere, animis nullam adhibere vim possunt, hi vero dominantur in animis, quaeque ipsis honesta atque utilia videntur, ea non facere modo alios, sed etiam velle cogunt; illi invitis imperant, hi volentibus; illi et oderunt omnes et odiosi sunt omnibus, hos in omne hominum genus beneficos perpetua omnium benevolentia comitatur. Neque vero non, qui eloquentiam contemnere se simulant, illius praestantiam intelligunt, sed quod assequi non queunt, invidiose vituperare malunt, quam ingenue de imbecillitate suarum virium confiteri.

Orationis igitur meae summa eo redit denique: etiam si nihil aliud a nobis requireretur quam ut explicaremus poëtarum fabulas, et iuventuti quasi vias, quibus ad dicendi facultatem pervenire posset, indicaremus, tamen neque mediocriter reipublicae prodesse nos, neque parvis in rebus contemnendisque versari. Nunc tantum abest, ut ea solum requirantur a nobis, ut nulla sit ars digna hominis liberaliter educati studio, cuius non aliqua cognitione oporteat tinctum esse eum, qui munus hoc cum laude sustinere meditetur. Itaque hoc inter nos et alios interest, quod alii eos tractant scriptores, quorum uno aliquo de genere tota disputatio est: non enim fere in libris dialecticorum physicorumve, aut in iis, quibus medicinae iurisve civilis scientia continetur, quidquam reperias, cuius intelligentiam non ex illis ipsis, de quibus inscripti sunt, artibus repetere possis: at nobis ii quotidie sunt explicandi libri, qui cum scripti sint a viris omni scientia excultis, ipsi quoque innumerabiles locos ex omni disciplinarum genere depromptos habent. Itaque ceteri, etiam si eam unam artem teneant, quam

docent, aliarum omnium sint omnino rudes, tamen sufficere posse suo muneri existimantur; neque unquam aut medico turpe habitum est, nescire leges, aut iurisperito vel medicinam vel astrorum scientiam non tenere. Nos uni sumus, quibus omnis illa liberalium artium varietas non pertractanda quidem ac pernoscenda penitus, sed degustanda tamen et delibanda necessario est. Non longe abierimus. Superiore anno Ciceronis orationes in Verrem interpretati sumus: quam multa ibi nos explicare meminerunt, qui tum aderant, in quibus alios propemodum omnes iuris civilis ignoratio fefellerat? Libros eiusdem de finibus nunc ipsum interpretandos suscipimus: quam multa nobis ex omnibus philosophiae partibus depromenda erunt, quibus ignoratis hos quoque libros ignorari necesse est? Quid astrorum ratio? quid terrarum situs? nisi qui haec utraque utcunque teneat, satisne se quisquam idoneum poëtarum interpretem profiteri potest? Et tamen usque eo alienis laboribus iniqui homines reperientur, qui ludere nos ac iocari et nihil in docendo aliud, quam puerilem voluptatem aucupari putent? Nam illud quoque minime praetermittendum est, quod a graviorum artium doctoribus neque ornata neque elegans neque, multis quidem in locis, latina oratio postulatur. Itaque ruant licet in dicendo et impure, improprie, barbare loquantur: suo id eis quodam iure licere creditur. At nobis dicentibus sunt qui quosdam quasi laqueos tendant, ut, si quid exciderit parum expolitum, diem nobis continuo dicant violatae latinitatis, quodque postremae iniquitatis est, peccare nos putant, nisi in iis etiam, quae subito fundimus, plurimi illigati sint et verborum et sententiarum lepores.

Quae cum ita sint, quis est, qui non intelligat, si hominum exspectationi huius professionis satisfacere cupiamus, infinitos esse nobis labores ex-

hauriendos? Desinant igitur, desinant isti alienae industriae comtemptores, gloriae obtrectatores, comprimant vocem stultitiae atque invidentiae indicem. Vos vero, Patres amplissimi, pergite, ut facitis, benignitate vestra labores nostros fovere, ut haec florentissima et bonarum artium studiis deditissima iuventus exercitationibus hisce nostris ad virtutem praeparata atque praeculta vestram olim in hac felicissima republica gubernanda sapientiam facilius imitari queat. DIXI.

DE PHILOSOPHIAE ET ELOQUENTIAE CONIUNCTIONE

ORATIO III.

HABITA VENETIIS MENSE OCTOBRI ANNO MDLVII.

Si quis forte vestrum est, Auditores, cui admirabile videatur, quod, cum ceteri ordinis mei homines in orationis fere alicuius aut poëmatis explicatione versari soleant, eos sibi libros, quibus abditarum retrusarumque rerum ex uberrimis illis hausta philosophiae fontibus tractatio continetur, interpretandi quidem caussa vix esse attingendos putent, ego contra et altero abhinc anno quinque Ciceronis libros, quibus de summo bono in contrarias partes copiosissime disputatur, explicaverim et hoc tempore Tusculanas mihi potissimum disputationes, in quibus huius anni curriculum conficerem, elegerim: is, si mei consilii atque instituti caussam rationemque cognoverit, simul et id, quod facio, probabit et me, si aliter fecissem, iustam doctorum et intelligentium reprehensionem nullo pacto effugere potuisse existimabit. Ego enim, Auditores, semper

in ea fui sententia, praeclaram illam minime communium contritarumque rerum scientiam, quam philosophi et tenere se et aliis tradere profiterentur, ita esse cum facultate ornate copioseque dicendi coniunctam atque copulatam, ut eas qui distrahere ac divellere conarentur et vel rerum cognitionem sine ullo factae ac politae orationis instrumento consectari se dicerent, vel verborum flosculis contenti, ne adspirarent quidem ad reconditos sapientiae fructus, pessime utrosque tum suis, tum alienis studiis consulere et exitiale quasi corporis et animi dissidium*) inducere arbitrarer. Igitur et ab ipso aetatis meae principio ita studiorum meorum rationem comparavi, ut exornandae orationis curam cum rerum investigatione coniungerem, et postea omnibus, qui se in disciplinam mihi dederunt, auctor fui, ut eandem illam viam, quam praesertim praestantissimorum omnis memoriae hominum signatam atque impressam vestigiis viderent, ipsi quoque toto pectore omnique animi contentione sequerentur.

Animadverteram enim, et eos, quorum omnis in concinnitate vocum et in verbis tanquam ad normam dirigendis, quadrandis, componendis consumeretur industria, ab iis, quibus cor, ut aiunt, saperet, ut leves futilesque contemni, et eos, qui se ita penitus rerum indagationi tradidissent, ut de comparanda lautae orationis supellectile non laborassent, quasi agrestes ac barbaros quosdam ab omnibus elegantiorum hominum coetibus repudiari. Ergo simul atque mihi publice munus illud adsignatum est, ut iter vobis ad ea studia praeirem, quibus exculti reipublicae aliquando usum aliquem afferre possetis, statim id consilium cepi, ut alternis annis modo Ciceronis orationes, modo eiusdem ad philosophiam pertinentes libros interpretarer.

*) Potius *discidium*. Ruhnk.

Itaque primus, ut meministis, annus in aliquot Verrinae accusationis librorum explicatione consumptus est; secundo dissidentes veterum de summo bono sententias quinque libris expositas accurate persecuti sumus; tertium Catilinariae sibi orationes vindicarunt; hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auspiciis, quas vobis, Auditores, quam exquisitas quamque praeclaras avidarum doctrinae mentium epulas apparavi! Decrevi enim animos vestros ipsa sui cognitione pascere, eorumque vim ab omnibus rebus externis avocatam, totam in se ipsam colligere et ad naturae suae contemplationem traducere, vos denique ipsos vobis ostendere et illam divinae aurae particulam*), quae in nobis omnibus latet, considerandam cognoscendamque proponere. Excutiendae nobis erunt omnes veterum philosophorum bibliothecae, perlustranda omnis antiquitas, replicanda omnium veterum historiarum monumentorumque memoria, ut sciamus, quid homines sapientissimi de humanis animis senserint, quibus rationibus et argumentis adducti divinos esse eos et interitus expertes cum sibi, tum aliis persuaserint; exagitanda et coarguenda eorum caecitas, amentia, immanitas, qui alia in opinione fuerint; confirmandus ac muniendus animus adversus mortis metum; proferenda exempla eorum, qui mortem partim adventantem despicatui habuerint ac pro nihilo putaverint, partim etiam cunctantem cupide accersierint. Stulte illi quidem, sed tamen ut aperte ostenderent, se nullo modo de animorum immortalitate dubitare, ut corporeis vinculis exuti ac liberi in illas sedes, in quibus puros a scelerum contagione animos post obitum versari acceperant, evolarent. O praeclaram disputationem et vestro

*) Horat. Sat. II. 2. 79.
Atque affigit humo *divinae particulam aurae.*

omnium concursu, studio, attentione dignissimam! Etenim si vere scripsit Aristoteles, magis expetendam esse quantulamcunque praestantium rerum et remotarum a captu vulgi cognitionem et intelligentiam, quam communium et pervagatarum quamlibet exquisitam tractationem: quis est, qui non videat, quantulamcunque cognitionem animi, quo nihil est divinae naturae propius aut similius, quamlibet accuratae aliarum rerum cognitioni multis esse partibus anteponendam? Et si nemo est, quem non vel nitido concepta speculo vel periti artificis expressa manu corporis sui figura delectet: quanto iucundius quantoque suavius esse debet, expressam doctissimorum hominum ingeniis animi sui quasi quandam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quod cum vitam nihil magis conturbet, quam mortis metus, eas nos rationes, quibus ille pellatur, allaturos esse profitemur? Non sine magnis haec meis laboribus, sudoribus, vigiliis fient; sed mihi cum rerum ipsarum pulcritudo, tum flagrantissima cupiditas studia vestra modis omnibus adiuvandi, omnem laborem non modo facilem ac tolerabilem, verum etiam dulcem iucundumque reddit. Alios vulgaria atque obsoleta delectent, vos mecum, Auditores, ad haec recondita et abstrusa contendite. Illos humilia, nos sublimia, illos proclivia, nos ardua, illos in promptu posita, nos a vulgarium oculis remota delectent; illos deterreat et exanimet difficultas, nos exacuat et exstimulet; illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor; illi nihil sibi proponant, quod non quilibet unus e multis consequi possit, nos quidquid ignavi vel sperare audeant, nostro indignum studio esse ducamus.

Sed quoniam nonnulli reperiuntur, qui, quod vel erroris caligine occaecati, haec philosophiae cum eloquentia coniunctio quam sit fructuosa, non vident,

vel invidiae veneno suffusi, ad quae aspirare ipsi non queunt, ea praestare alios indignantur, vel denique quod, si omnia aliorum consilia atque instituta reprehendant, ita se demum sibi aliquam iudicii famam confecturos esse confidunt, qua in re nobis laus ac commendatio debetur, ea in ipsa reprehendere nos atque accusare non verentur, clamantque regendos esse professionum fines, suisque quamque limitibus ac terminis coërcendam, neque patiendum, ut aut philosophi quae sunt eloquentium usurpent, aut diserti philosophica attingant, eiusque rei rationes quasdam afferunt, non admodum validas illas quidem, sed quae tamen aliquem minus peritum in fraudem inducere posse videantur: — statui hodierno die, Auditores, vobis disceptatoribus atque arbitris, adversus eos disserere, et quidem ea lege disserere, ut, nisi eos, non dicam ego, sed ipsa philosophia eloquentiae armis instructa fregerit atque abiecerit, caussam nullam dicam, quin illi praeclare sentire, nos desipere, illi considerate ac sapienter loqui, nos vaticinari atque insanire, illi studiis adolescentum optime consulere, nos iisdem evhementissime officere iudicemur. Intelligitis autem, esse mihi cum duplici hominum genere negotium, quorum alii levem et ineruditam loquacitatem, alii inornatam et indisertam philosophiam colunt. Adversus quos utrosque dum dissero, peto a vobis per eas ipsas artes, de quibus dicere institui, quarum utramque vobis maximopere cordi esse novi, ut studium meum attentione vestra excitetis, attentionem silentio indicetis.

Primum autem congrediamur cum delicatis istis et mollibus, quos perinde ac parvos puerulos severa et torva quodammodo philosophiae facies ita deterret, ut ad eam propius accedere non audeant. Efficiemus enim de duobus alterum, ut aut fusi ac fugati molesti nobis esse desinant, aut, quod malim,

firmati ac bene sperare iussi socios se nobis honestissimi laboris adiungant. Vos igitur alloquor, quicunque vocum illecebris tanquam aliqua dulcedine cantuum capti ad eas, tanquam ad Sirenios scopulos, adhaerescendum putatis. Ecquid intelligitis, omnem orationem ex rebus constare et ex verbis, rerum autem copiam et ubertatem non aliunde, quam a philosophis peti posse, idcircoque esse philosophiae cognitionem eloquenti futuro necessariam? Non enim ut lusciniis canendi, sic hominibus loquendi facultatem oblectationis caussa natura concessit, nec tantum munus suum tamque praeclarum ad aures modo demulcendas voluit adhiberi, sed cum eos ita fabricata esset, ut eis rationis societatem cum Diis immortalibus intercedere voluisset, aptosque eos fecisset ad rerum praestantissimarum cognitionem adhibito studio consequendam, instrumentum etiam largita est, quo de illis rebus inter se disserere easque alii cum aliis communicare possent. Placet autem hoc loco huius disputationis principia paullo altius repetere et ex ipsis philosophorum libris caussae nostrae firmamenta desumere atque istis philosophiae contemptoribus earum rerum, quas contemnunt, specimen aliquod exhibere.

Interiectum quodammodo et intermedium est hominum genus inter animantes consilii expertes et inter purissimas illas mentes ab omni corporis societate secretas, ita ut illis quidem superius perfectiusque sit, his autem inferius minusque perfectum. Nam illae quidem sensibus tantum degentes, nulla prorsus ratione ad intelligentiam et cognitionem progredi queunt, hae vero sine ullo sensuum adminiculo ac ministerio simplicissimis notionibus, quaecunque ipsis ad intelligendum obiecta sunt, apprehendunt. Homines autem possunt illi quidem ad rerum intelligentiam provehi, eoque

sunt mutis animantibus superiores; sed quoniam immortalis ipsorum et simplex et coelestis animus mortalis et concreti et terrestris domicilio corporis hebetatur, eo fit, ut ad cognitionem et scientiam sine sensuum ministerio pervenire non possit. Itaque recte Plato mentis internuncios quasique satellites sensus nominavit, eosdemque duces ad veritatem esse dixit. Eius autem auditor Aristoteles pronunciavit, nihil intelligi, nisi prius aliquid sensu perceptum fuisset, quod quasi viam stravisset ad illud intelligendum. Idemque alio loco statuit, si cui sensum aliquem a primo ortu natura denegaverit, eidem necessario aliquam esse scientiam defuturam. Cum autem duobus tanquam itineribus ad scientiam pervenire liceat, quod alia reperimus ipsi per nos quasique parimus, alia vero ab aliis accipimus; quorum illam inventionem, hanc disciplinam vocant: necesse erat, ad earum utramque sensum aliquem accommodari. Sed cum ceteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem sensus ad rerum praestantissimarum indagationem, aurium vero ad earundem, cum ab alio traderentur, perceptionem ab ipsa natura constitutus est. Instrumentum autem communicandarum participandarumque animi notionum eadem natura orationem esse voluit; cumque ceteris animantibus sonos modo quosdam dedisset, quibus voluptatem, dolorem, desideria naturae, affectus denique indicarent, distinctam hominibus articulatamque tribuit vocem, (unde eos Homerus *μέροπας* nominavit,) quam cum ipsi arbitratu suo flexissent atque variassent, quasique compacto statuissent, quam cuique voci vim esse vellent, tum eo instrumento ad ea, quae animo concepissent, patefacienda uterentur. Sic fit, ut res quidem ipsae singulares percipiantur sensibus, qua ex perceptione existunt in animis rerum universarum notiones, ad eas vero evolvendas et in medium

proferendas adhiberi debeat oratio. Cuius usus cum ad eos tantum, qui eodem tempore iisdemque in locis viverent, pertineret, hoc amplius machinata est hominum solertia, litteras, quae, ut voces notionum, sic hae vocum ipsarum essent notae, efficerentque, ut et absentes cum absentibus, et ii, qui multis ante saeculis floruissent, cum omni posteritate quasi colloqui possent.

Ex hisce liquido constare arbitror id, quod in huius sermonis ingressione posueram: orationem non oblectandarum aurium caussa nobis esse a natura tributam, sed ut animus, cum se rerum cognitione saturasset, haberet, quo modo alios ad earum communicationem vocare posset. Quo modo autem poterunt aut quidquam communicare cum aliis, qui nihil ipsi nisi loqui didicerint, aut quidquam egregium discere, nisi qui philosophorum monumenta contriverint? Etenim qui sunt tandem scriptores illi, qui distincte ordinateque*) dicendi praecepta tradunt? philosophi; qui rerum admirabilium, quae in terris mundoque fiunt, caussas aperiunt? philosophi; qui herbarum, qui stirpium, qui animantium ortus, progressus, naturas, vires, utilitates persequuntur? philosophi; qui de officio, qui de virtute, qui de ratione instituendae vitae, qui de moderandis affectibus disputant? philosophi. A philosophis omnis doctrina liberalis, a philosophis omnis historia, a philosophis omnis artium varietas sumi potest; ab his oratores, ab his imperatores, ab his rerum publicarum rectores exstiterunt, neque quisquam unquam aut in dicendo aut in rebus gerendis excelluit, qui non prius in philosophorum officina politus ac limatus fuisset.

Ac mihi quidem saepenumero permirum videri

*) Hoc habet ab Auctore ad Herenn. IV. 56. ubi tamen alii libri praebent *ornate*. Cicero dixisset *ordine*. Ruhnk.

solet, reperiri nonnullos usque eo excordes, ut oratoris munus ab homine philosophiae ignaro sustineri posse credant. Nam cum illi ipsi fateantur, tria esse, quae orator dicendo efficere debeat, ut fidem faciat iis, qui audiunt, ut eos suavitate perfundat, et ut eorum animos aptis et accommodatis ad obtinendum id, quod vult, affectibus concitet: nullum est horum, quod mihi sine philosophiae auxilio perfici posse videatur. An vero faciendae fidei erit idoneus, qui non illos a philosophis propositos fontes animo et memoria contineat, ex quibus ad omnem disputationem incredibilis argumentorum copia emanat? Ratiocinationes autem contexere, et id, quod probandum susceperis, acute circumscripta conclusione conficere, tum ea, quae ab adversariis allata sint, subtiliter dissolvere, quorum tandem est, nisi philosophorum? Neque vero video, quo modo delectare, nisi forte pueros aut homines puerorum simillimos, queat inanis et nullo librata sententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quod, ut praeclare docet Aristoteles, is demum motus efficit voluptatem, qui perducit id quod movetur ad statum naturae ipsius accommodatum et congruentem. Itaque corpora cum aut exinanita sunt aut redundant, tum perceptione cibi ac potionis, tum depulsione et eiectione superfluentium rerum laetantur, et in animis idem usu venire credendum est. Quid est autem, quod natura duce concupiscat animus, ad quod feratur, cuius perpetua quasi fame sitique teneatur? Doctrina nimirum atque cognitio; hic illi cibus, hic pastus proprius ac naturalis est; eo alitur ac reficitur, eo saturatur ac gliscit. Ergo illi tantum concionis animos insatiabili oblectatione devinciunt, quorum omnis sermo cum urbanitatis sale perspersus est, tum distinctus et illuminatus doctrinae notis, quorum ex ore, tanquam ex perenni quodam fonte,

nunquam intermittente, nusquam insistente fluxu, novarum usque et admirabilium rerum copia incredibilis profluit: — ii demum modo clamores faciunt, modo auditores admiratione percussos silere et uno in obtutu defixos haerere*) cogunt. Illud vero, quod in oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorumque pertractare intimos sensus, et quocunque collibuit flectere, quis unquam nisi philosophia munitus consequetur? An vero vel accendere vel restinguere iracundiam, vel incutere vel excutere timorem, vel conflare invidiam vel levare, vel ad misericordiam adducere vel a misericordia abducere audientes et eos quasi gubernaculo quodam linguae impellere arbitratu suo poterit is, qui non horum omnium affectuum caussas rationesque pernoverit?

Sed increbuit**) sermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitant, ut ne inspiciantur quidem philosophorum libri, satis magnam tamen earum omnium rerum uberemque notitiam ex ipsis rhetorum scriptis posse desumi. Quod si ita est, quid, quaeso, commovit veteres illos, qui dicendi laude ceteris antecelluisse perhibentur, ut tantam curam tantumque studium in audiendis philosophis et in perscrutandis penitusque cognoscendis eorum praeceptis consumerent? Quid Periclem illum, cuius in labris persuadendi Deam sessitavisse dictum est, quem fulgurare, quem tonare, quem permiscere Graeciam comici veteres tradiderunt, — quid igitur illum impulit, ut Anaxagorae se physico erudiendum daret eumque assectaretur, si ad illam, ad quam adspirabat eloquentiae laudem nihil in illius doctrina intellexerat esse momenti? Quid Demosthenem, quid M. Tullium commemorem? tantam in

*) Virg. Aen. I. 496.
Dum stupet, obtutuque haeret defixus in uno.
**) Scribe *increbruit*. Ruhnk.

utroque dicendi copiam futuram fuisse censemus, nisi ille Platonem, hic Philonem, Diodotum, Posidonium, aliosque permultos nobiles philosophos studiose ac diligenter audisset? Qui si ea, quae ab illis accipiebant, a dicendi magistris accipere potuissent, non ab alienis illa mutuari et corrogare potius, quam domo et a suis petere maluissent.

At queruntur, asperam quodammodo et salebrosam esse philosophiam, inamoenumque illius studium, quodque nulla dulcitudine aut allicere aut allectos detinere animos possit. O molles ac voluptarios homines! Vos igitur in tanta rerum praestantia ac dignitate etiam delicias quaeritis? et quo vobis itinere ad sapientiam aditus patet, suscipere illud abnuitis, nisi viam videatis tum mollissimam et planissimam, tum rosis et violis constratam, quamque viridantes omni ex parte opacent patularum arborum comae? At etiam si perpetuo per Athonis et Caucasi nives, si per ferventes Libyae arenas gradiendum foret, tamen, si viri essetis, omnem laborem omnemque difficultatem contemneretis. Sed non patiar vos diutius in errore versari. Scitote enim, hoc studium, quod vos asperum et inamoenum putatis, ita esse dulce itaque iucundum, ut nihil suavius aut iucundius ne votis quidem conceptis expeti possit. Cui rei vel illud argumento sit, quod, qui se illi semel penitus tradiderunt, ii postea neque rei familiaris cura, neque honorum cupiditate, neque corporearum voluptatum blandimentis ab eo avocari queunt. Possem hoc loco evagari latius, et id, quod dixi, tum repetitis e vetere memoria, tum vivis ac spirantibus exemplis confirmare, nisi me temporis ratio brevem esse admoneret.

Nunc igitur, quam poterimus brevissime, eorum refutemus errorem, qui se ita philosophiae studio contentos esse aiunt, ut omnem orationis cultum penitus negligant. Quorum non unum genus est. Quidam enim nihil aliud dicunt, nisi verborum

elegantiam philosopho minime necessariam esse. Quidam etiam indecoram esse contendunt. Sunt qui, cum eam non indecoram esse fateantur, fieri tamen negant*) posse, ut unus idemque in utroque excellat, et tum rerum scientia polleat, tum dicendi facultate praestet: idcircoque nolle se in sequendo eo, quod assequi nunquam possint, operam perdere

Cum primis illis non multum nobis negotii est Nam ne nos quidem dicimus ita necessariam esse philosopho eloquentiam, ut, ea si careat, nomen suum tueri ac retinere non possit. Sed profecto sordida hominum planeque misera vita sit, si studia nostra necessitate tantum, non etiam commoditate et ornatu dirigantur. Casis contectis stramine et angustis tuguriis ac gurgustiis, opertis etiam plaustris, ut Scythae, aut, ut Cynici, doliis coeli defendere iniurias possumus, idque ad necessitatem satis est. Num idcirco aedificandi artem repudiemus? In vestitu cultuque corporis, si nihil spectemus aliud, nisi ut imbres, ut nives, ut ventos, ut solem, ut frigus arceamus, satis fuerit, vel pellibus animalium corpus amicire: an quisquam propterea honestior civilem ea in re consuetudinem negligit? Sic et in hoc genere studiorum non in iis modo, quibus nullo modo carere, verum etiam in iis, quibus satis commode carere non possumus, elaborandum, neque tantum necessitas, verum etiam dignitas et pulcritudo spectanda est, praecipue cum omnibus propemodum in rebus decorem et elegantiam cum summa utilitate natura ipsa copularit. Hos igitur sine ulla contumelia dimittamus: tantum moneamus, ut, si in omnibus vitae partibus ornatus rationem habendam esse ducunt, in studiis quoque eam omittendam non esse fateantur.

Isti nobis acrius insectandi sunt vehementiusque repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo

*) Imo *negent.* Ruhnk

diligunt, et non aliter se philosophos visum iri putant, quam si dictione inquinatissima utantur, et, ut sues in luto ac coeno, sic ipsi in orationis sordibus volutentur. Antiquis temporibus quoddam stultorum genus fuisse proditum est, qui pedore ac squalore horridi, pannis obsiti, semper illoti, semper intonsi, semper impexi, illo ipso incultu ac neglectu corporis philosophorum nomen in vulgus assequebantur. Non valde dissimilis est eorum amentia, qui orationem nullo studio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam philosophiae professoribus convenire aiunt. Atque illi tamen eo tolerabiliores, quod corporis colendi curam multi, ornandae orationis studium nemo olim, qui aliquo inter philosophos loco haberetur, neglexit. Nisi forte quis Epicurum et eos, qui ab eo sunt, obiiciat: quos ego vix in hominum, in philosophorum quidem numero nullo modo habendos esse censeo. Est autem operae pretium audire, quomodo hanc suam tam praeposteram tamque absurdam opinionem confirment. Gravis alicuius et severae matronae philosophiam similem esse aiunt, quam omnis fucus dedeceat, quae nativa pulcritudine contenta, augere eam pigmentis et lenociniis non laboret. Ut incultos et horrentes solitariosque lucos plus habere maiestatis ac venerationis, quam nitidas et viridicatas et digestis in quincuncem arboribus consitas sylvas, sic squalentem et, ut ita dixerim, impexam nescio quo modo augustiorem et maiestatis pleniorem videri, quam comptam et quasi unguentis delibutam orationem. Quibus nos ita responsum volumus: non si calamistro intortus capillus et buccae minio ac cerussa fluentes et vulsa supercilia et quaesitus arte dentium candor matronam dedecent, continuo illuviem et situm ac sordes decere. Est et suus non modo matrifamilias, verum etiam viro cultus. Et, ut reprehendendus sit, si quis quotidie radatur ad spe-

culum, quod tamen Africanum fecisse accepimus, et facie feminibusque laevatis in publicum prodeat; sic si quis Patroclem illum imitari velit, quem cavillans Aristophanes nunquam in vita lavisse dicit, ita ut nunquam os, nunquam manus abluat, nunquam sudorem detergeat, nemo sit, qui non foedum illius adspectum et tetrum ac virulentum, qui ex eo afflabitur, odorem abominetur. Neque vero nos a philosopho exigimus, ut verborum paritatem ac similitudinem aucupetur, neque ut in rotundandis periodis occupetur, neque, si agrestem esse illius et inconcinnam locutionem nolumus, effeminatam et canticorum similem volumus, neque tam ut rerum praestantiam verborum splendore illuminet, quam ut ne illam orationis impuritate contaminet, postulamus. Tu mihi, cum de rebus cognitu dignissimis dicere ingressus sis, ea verborum portenta evomas, ut, qui aderunt, non hominem loqui, sed asinum rudere existiment: et tamen ea fatuitate atque impudentia sis, ut homines polite dicendi cupidos despicias et istud, quod tu facis, voces philosophice loqui? Nam quod in eo maiestatem quandam et quasi religionem inesse vis, vide ne potius impium sit, ut vasa Deo dicata impuris manibus, ita philosophiam impuro sermone tractare. Enimvero, si ea demum sacra ac religiosa sunt, quae ornatu carent, removeatur aurum a templis, gemmae, signa, tabulae, donaria denique omnis generis removeantur. Sin hoc vel cogitare nefarium est, fateamur id, quod ratio quodammodo ipsa praescribit, neque opes usquam melius quam in Dei cultu, neque dicendi copiam praeclarius quam in excolenda exornandaque philosophia collocari.

Superest, ut iis satisfaciamus, qui negant philosophiam cum eloquentia posse coniungi, necessarioque qui alteram ex animo colat, ei esse alteram deserendam, qui ad utramque animum adiecerit, ne

utraque excidat, periculum esse. Qui cum haec dicunt, si de sui tantum ingenii imbecillitate loquerentur, ferendi essent: nunc, cum ex se ipsis alios metiantur, et, quod se praestare posse diffidunt, id universe ac generatim fieri non posse pronuncient, in eo quam vehementer errent, admonendi videntur. Usque eone rerum veterum et eius ipsius, quam profitemini, philosophiae imperiti estis, ut summam in philosophis veteribus exstitisse dicendi vim ac copiam nesciatis? Ecquis unquam Platonem aut philosophiae scientia aut dicendi facultate superavit? de quo Cicero, bonus inprimis aestimator*) eloquentiae, ita magnifice sentiebat, Iovem ut ipsum, si graece loqui vellet, non alio quam Platonis sermone usurum esse diceret. Quid Aristoteles? non et ipse dicendi praecepta unus omnium optime tradidit, et ea dicendi copia fuit, ut eum idem Cicero auro fluentem fluvium nominarit? non Xenophontis, summi philosophi, ore Musas quasi locutas ferunt? non Theophrastus a loquendi divinitate nomen invenit? non posterioribus saeculis eam in Carneade vim fuisse proditum est, nullam ut unquam rem confirmandam susceperit, quam non probaverit, nullam impugnandam, quam non everterit? Sed quid vetera et externa exempla conquirimus, cum recentium et domesticorum copia suppetat? Haec civitas quam multos et olim protulit et quotidie profert, qui ut nemini, quin utraque laude praestiterint, ita omnibus, utra potius praestiterint, ambiguum relinquunt?

Quorum vos adolescentes, per Deum immortalem, exemplum imitamini, neque committite, ut Veneta

*) Rectius *existimator* scripsisset. Sed nondum Gronovius ad Liv. XXXIV. 2. et ad Gell. I. 3. horum verborum discrimen constituerat. *Existimator* est iudex: *aestimator*, qui pretium constituit, res inter se componit, ut, quid praeferendum, quid posthabendum sit, intelligat. Ruhnk.

civitas, quae semper toto orbe terrarum habita est fecundissima virorum omni virtutis et doctrinae laude praestantium parens, per vestram ignaviam atque desidiam ista tam praeclara laude spolietur. An vero vos, illis orti maioribus, qui nihil unquam sibi dulce praeter virtutem et eruditionem putarunt, quidquam virtuti, quidquam eruditioni anteponendum esse ducetis? At exterae nationes non alio potius quam Venetorum hominum exemplo ad eas colendas excitari atque inflammari solent. Hic sedem virtutis, hic domicilium litterarum, hic seminarium quoddam praestantium virorum esse, omnes uno consensu gentes exterae confitentur. Hanc vos tam praeclaram tamque magnificam laudem, quae ad hunc usque diem semper et crevit et floruit, vestra culpa decrescere ac deflorescere patiemini? Non per illos Contarenos, Barbaros, Bembos, Donatos ceterosque heroas, consecrata ad omnem posteritatis memoriam nomina, qui nunquam in coelum hominum praedicatione conscendissent, nisi, quamdiu vixere, illam, ad quam mea vos cohortatur oratio, philosophiae cum eloquentia coniunctionem, posthabita omni alia cogitatione, coluissent. Hos spectate, adolescentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesque cogitate, et ad eam vestra industria exaequandam contendite. Habetis in hac civitate publice constitutos homines eruditissimos, qui vobis in illo itinere duces optimi esse possint. Quorum me in societatem, licet valde ipsis omnibus imparem, quando ipsa respublica vocavit et eo me collocavit in gradu, unde possem in ipsius civitatis oculis voluntatis erga vos meae quotidianas significationes dare: equidem non parcam labori, abiectisque aliis omnibus curis, quantum conniti atque efficere potero, tantum conferam ad ingenia vestra omni genere disciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda. DIXI.

DE MORALIS PHILOSOPHIAE LAUDIBUS

ORATIO IV.

HABITA ROMAE XVI. KAL. DECEMB. ANNO MDLXIII.

Veteri consuetudine receptum est, ut omnes, qui artem aliquam publice docendam suscipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem instituti sui cum eius, quam se tradituros esse profitentur, artis laude coniungant, eoque quidquid habent in dicendo virium conferant, ut in ea cum utilitatis et emolumenti, tum dignitatis et amplitudinis longe plurimum inesse confirment. Quae consuetudo etsi minime reprehendenda mihi quidem videtur, quod omnia laudanda sunt, quae ad amplificandam honestarum artium dignitatem et ad excitandum in hominum animis earum studium pertinent: tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiscue iisdem fere afficiuntur laudibus, eiusdemque rei gloriam diversarum artium homines ad suam quisque traducere ac transferre conantur, fit, ut in vulgus elevetur omnium auctoritas, et ut, quoties aliquis de quacunque arte quippiam honorifice ac splendide dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamque susceperit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda et exaggeranda esset. Ergo ut qui comoedias aut tragoedias spectant, cum histrionem aliquem in proscenio auro ac purpura fulgentem viderint, facile intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse, sed futurum, ut aeque illis indueretur quilibet alius e grege, qui ad tempus eam personam sustineret: ita, qui eiusmodi orationes audiunt, cum hanc aut illam artem

magnificis et exquisitis exornatam laudibus vident, statim iudicant, nihilo magis eas in hanc, quam in illam, convenire, futurumque, ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tanquam choragus, eas quasi partes mandare atque imponere voluisset.

Quae cum mihi de principio in mentem venirent, propemodum in eam me sententiam adduxerant, ut eam philosophiae partem, quae ad conformandos mores instituendaeque vitae rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meae vires ferent, illustraturus, nihil initio, quo dignitatem ipsius vobis commendarem, dicendum arbitrarer, verentem, ne cum suis eam modo ac propriis laudibus extulissem, communes tamen illae nonnullis ac tralaticiae viderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum pervidissent, assidua et diligens harum praeceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beateque vivendum, fore, ut brevi eis pro me res ipsa loqueretur: ex qua multo id eos melius multoque perfectius, quam aut ex mea aut ex cuiusquam oratione cognituros. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientium auctoritas, qui cum alia multa, tum hoc argumentum attulerunt: cum haec ipsa philosophia praecipiat, non esse cuiquam temere a publica consuetudine discedendum, minime convenire, qui eam se traditurum profiteretur, eum in ipso quasi vestibulo illius praecepta migrare. Quocirca dicam hodierno die breviter et modice de moralis philosophiae laudibus, deque fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur, sed philosophico magis quam oratorio more, non ut ei quidquam alieni affingam, aut quae ipsius propria sunt, amplificandi caussa in maius extollam: — quorum alterutrum si coner, ipsa mihi philosophia, ut est veritatis amans, tanquam Achilli Homerica Pallas*), manum

*) Hom. Il. XXI, 286.

iniiciat: — sed ut nudo ac simplici orationis genere, quale veritatis proprium esse ait Euripides*), ea, quae ad rem facere videbuntur, exponam.

Primum igitur non artium modo, sed omnium omnino humanarum rerum dignitatem atque praestantiam ex fine, ad quem earum quaeque dirigitur, quemque sibi proponit, pendi ac spectari arbitror oportere, ut, quanto cuiusque finis praestantior ac divinior est, tanto ipsa ceteris excellere iudicetur. Quo posito — est enim ita perspicuum, ut probationis non indigeat, — quis unquam reperietur tanta vi praeditus ingenii, tanta eloquentiae copia instructus, qui se de philosophia pro ipsius dignitate verba facere posse confidat? Non enim illa sibi opes àc copias, quae et saepe possessoribus suis exitio sunt et tam multis casibus eripi possunt, non honores et imperia, quae quod concupiverint, multi, quod aspernatus sit, nemo unquam vituperatus est, non quidquam denique proponit eiusmodi, quo et carere sine probro et abundare sine gloria liceat, sed eam, ad quam omnes adspirant, quam sibi votis omnibus expetunt, ad quam omnes suas actiones omniaque consilia referunt, felicitatem. Quanto igitur ceteris omnibus bonis antestat felicitas, tanto philosophia ceteris artibus antecellit. Quod si tanto studio coluntur artes quaedam, quae nihil sibi aliud, quam lucrum et rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenam proponunt, quanto haec studio digna est, qua parantur verae illae opes animi, quae non furto eripi, non incendio absumi, non naufragio absorberi possunt, quaeque certam rectamque viam commonstrant ad persequendum id bonum, quo cetera omnia continentur? Si tanto in honore medi-

*) Eurip. Phoeniss. 469. ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ.

cina est, quod habere levationem morborum, quibus tentatur corpus, bonaeque valetudinis ac firmitatis tum effectrix esse, tum conservatrix creditur: ditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quae se in animis idem effecturam esse profitetur? Nam et praestantior corpore animus est, et huius quam illius multo plures morbi multoque periculosiores.

Quod si cui forte dubium est, excutiat ille paullisper intelligentiam suam secumque reputet, quam saepe unius hominis ambitio, avaritia, libido integras funditus everterit civitates. His autem et similibus morbis medetur philosophia, eamque in suis efficit animi firmitudinem, quam non voluptatum illecebrae, non dolorum faces, non divitiarum splendor, non obscura et contempta paupertas, non honorum sitis, non ignominiae metus, non vitae cupiditas, non mortis terror convellere ac labefactare possit. Ut enim Olympi cacumen poëtae semper quietum esse aiunt, propterea quod altius sit, quam ut eo vis ventorum tempestatumque perveniat, sic philosophorum animus sublimior et excelsior est, quam ut istos flatus sentiat furentium et de rebus abiectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, ut in medio mari edita et altissimis defixa radicibus rupes, cuius summa fluctus ne attingunt quidem, infima sic verberant, non ut eam commoveant, sed ut ipsi frangantur. Novit philosophus vulgarium voluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum similes esse, indignas non modo, quas consectentur, sed quas respiciant viri, partim cum dedecore ac turpitudine coniunctas, ut satius sit, quovis dolore lacerari, quam venenata ac pestifera earum suavitate mulceri. Habet alias ex sese proprias ac perpetuas voluptates easdemque sincerissimas nullaque ne minima quidem permistione molestiae contaminatas, quas ex ipsa virtute et ex

honestis actionibus carpit: iis fruitur, iis mentem pascit, iis se oblectat, eas solas caras ac iucundas habet. Nam ut in beatorum insulis dicuntur esse arbores quaedam adspectu iucundissimae, quarum in ramis toto anni tempore cernere est alios fructus mites iam et ad maturitatem perductos, alios maturescentes, alios pubentes adhuc et in primum se florem induentes: sic in eorum, qui vere ac serio philosophantur, animis toto vitae tempore aliae actiones honestae ac laudabiles confectae iam sunt et absolutae, aliae in eo sunt ut absolvantur, aliae inchoantur adhuc et informantur primisque, ut ita dixerim, lineis designantur. Itaque aliarum recordatione ac conscientia, aliarum tractatione ac praesentia, aliarum meditatione et prospicientia sic afficiuntur, nihil ut sibi praeterea iucundum aut amabile existiment. Immensa etiam illa et inexplebilis accumulandarum opum aviditas, quam incertum est, copia an inopia magis incendat, radices agere in animo philosophiae praeceptis consito et exculto non potest. Quid ita? Nimirum quia haec id vel praecipue in suorum animis inserit, naturales opes et terminatas esse et facile parabiles; eas qui adeptus sit, nihil ei amplius appetendum; non qui plurimum habeat, sed qui minimum desideret, ditissimum esse; nihil magni faciendum, quod aeque pessimus atque optimus quisque consequi possit.

Neque tamen eorum consilium probat, qui aut aurum in mare abiecisse, aut possessiones suas incultas ac desertas reliquisse memorantur*): haec enim aut ignavorum hominum videntur, aut pecunia uti nescientium; quorum utrumque in vitio, non in laude ponendum est. Ac fuere quidem ii, de quibus illa narrantur, philosophi, sed rudior

*) Illud de Aristippo, hoc de Democrito narratur. M.

illa quaedam et simplicior philosophia tum fuit. Politior nostra haec et ad usum civilem accommodatior, quae docet, opes, si quis aut a parentibus acceperit, aut industria sua quaesierit, aut alia quapiam honesta ratione ad eas pervenerit, non aspernandas aut reiiciendas esse, sed ita habendas, ut virtutis, non ut luxuriae administras. Nam illud mihi quidem permirum videri solet, quid ita veteres illi iudicarint, non posse se simul et rem habere et in sapientiae studia incumbere. Qui mihi etiam videntur, quo facto summam divitiarum contemptionem significare ac prae se ferre voluerunt, eo ipso indicasse nimiam quandam erga eas naturae suae propensionem, si nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitationes suas in eandem arcam includerent, neque, quamdiu patrimonium habebant, imperare sibi, ut aliis rebus contemplandis ac cognoscendis vacarent. Equidem nunquam eum militem laudaverim neque fortem habendum duxerim, qui adversarium a se quam longissime amoveat, ne cum eo manus conserat, sed eum potius, qui et congrediatur et vincat. Neque vero video, qui minus impedimento sit egestas studiis, quam divitiae. Necesse est enim, qui unde vivat non habet, eum sibi vitae subsidia aliunde quaerere: in quo quantum temporis ponit, tantum de sapientiae studiis detrahit. Melius igitur philosophia, cui qui se regendos permittunt, ii opes, si non habent, non requirunt, si habent, utuntur ut decet, neque unquam torquentur aut augendi cupiditate aut amittendi metu.

Quid ego nunc de perturbatrice humanarum rerum, optimi cuiusque ingenii corruptrice, concitatrice bellorum omnium, ambitione, quam semper virere in eorum quos semel occupavit animis, neque unquam consenescere, gravissimus auctor ait

Thucydides*), verba faciam? Numquid illius unquam facibus accendi poterit pectus, quod infusa prius philosophiae praecepta irrigaverint? Immo vero etiamsi antea subiecti ab ea ignis aliquid forte conceperit, id totum instillata philosophia restinguet. Ea enim magistra ac praeceptrice cognoscimus, verum decus veramque gloriam in sola virtute positam esse; eam qui consecutus sit, quid alii de se iudicent, non admodum laborare oportere; praecipue vero despiciendam levis et imperitae multitudinis temeritatem, quae ad mandandos honores caeco saepius et inconsiderato impetu, quam certo et explorato iudicio fertur. Praeclare et sapienter Cato malle se dicebat, quaerere homines, cur sibi posita non esset statua, quam si quaererent, cur posita fuisset. Eodem animo sunt veri omnes philosophi. Esse se, ut de Amphiarao ait Aeschylus**), quam videri optimos malunt. Honores autem et magistratus aut non petunt, aut alienae, non suae utilitatis caussa petunt; neque si adepti sint, exsultant, neque, si repulsam tulerint, anguntur animo, sed placate id et moderate ferunt; aut si quando dolent, reipublicae dolent vicem, non suam. Caesarem ferunt, cum pontificatum petiturus ad comitia descenderet, matri dixisse, illam eo die aut pontificem habituram filium, aut exsulem. Iam tum praesagire ac praecognoscere licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum civitati daturam. Itaque, quid postea effecerit, videmus. At Cato in petitione praeturae etiam Vatinio posthabitus, aequissimo ac moderatissimo animo tulit. Ita sunt philosophi: maximam voluptatem in praetermittendis voluptatibus, maximas opes in

*) Thucyd. II. 44. *τὸ γὰρ φιλότιμον ἀγήρων μόνον, καὶ οὐκ ἐν τῷ ἀχρείῳ τῆς ἡλικίας τὸ κερδαίνειν, ὥσπερ τινές φασι, μᾶλλον τέρπει, ἀλλὰ τὸ τιμᾶσθαι.*

**) Septem adv. Theb. 591.

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει.

quieto ac contento suis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria ponunt. Satis honoratum putant esse, qui honore dignus sit, satis magnum regem, qui se ipsum regere, satis potentem imperatorem qui cupiditatibus suis imperare possit: qui vero eis plane domitis ac subactis iugum rationis, quod illae ne conentur quidem unquam excutere, imposuerit, ab eo omnes aliorum victorias triumphosque superatos. Quod si libidinem, avaritiam, ambitionem pestes quasdam ac furias esse novimus, quae funditus humanam vitam conturbent, quantus honos habendus est philosophiae, quae se omnes earum conatus repulsuram, omnes igniculos repressuram, omnia semina elisuram, non magnificentius quam verius pollicetur?

Videre vos opinor, quam se latus orationi meae campus ostendat, si, quaecunque hoc loco se offerunt, persequi et in singulis insistere atque immorari velim. Nam cum virtus nulla sit, de qua non splendide et ornate dicere, nullum vitium, in quod non graviter et copiose invehi liceat: quidquid de eorum utrolibet dici potest, idem ad philosophiam laudandam accommodari potest, quam virtutis indagatricem, vitiorum expultricem Latinorum omnium eloquentissimus vere ac merito nominavit*). Sed non committam, ut cuiquam videar transilire eos terminos, quos initio pepigi, potiusque reprehendi me patiar, quod multa, quae fusius explicare licuisset, compresserim ac coartaverim, quam quod in ulla re dilatanda evectus sim longius iusto, neque satis mihi temperare potuerim. Nunc illud mihi etiam atque etiam considerate: ceterarum omnium artium fines, neque eos modo, sed omnia prorsus, quae bona putantur in vita, nisi quis philosophiam vitae ducem habeat, pestifera ac perni-

*) Cic. Tusc. V. 2. 5.

ciosa esse. Da homini non philosopho opes ac copias, da honores atque imperia, da firmam valetudinem, da gladiatorium totius corporis robur, da multarum magnarumque rerum cognitionem ac scientiam, da flexanimam illam, ut poëtae vocant, et omnium rerum reginam eloquentiam, da quidquid in filiis parentum votis optari solet: quo eiusmodi plura in talem hominem congesseris, eo illum magis et in suam et in aliorum perniciem armaveris. Opibus abutetur ad suam libidinem explendam, imperiis ad alienam libertatem opprimendam, firmitate et robore ad obeunda facinora, scientiam copiamque dicendi ad circumveniendos cives suos, ad perturbandam rempublicam, ad omnia denique tum sacra, tum profana permiscenda et evertenda convertet. Da haec eadem vero minimeque fucato philosopho: Deum quendam ad bene faciendum humano generi e coelo demissum esse dices. Atque hoc illud est, quod in Alcibiade minore sive Plato, sive Xenophon disputat, ea quae suapte natura bona sunt, sine scientia eius, quod optimum est, quam eandem et philosophiam esse statuo, ad perniciem, non ad salutem valere. O praeclaram laudem philosophiae, cuius ope ne mala quidem nocere, qua detracta, ne bona quidem prodesse possunt! Merito dixit Plato*), nullum a Diis datum esse hominibus ea maius aut praeclarius donum; merito Cicero**), unum diem ex eius praeceptis actum immortalitati anteponendum.

Neque vero non illud ad eius, de qua proprie sermo nobis institutus est, philosophiae laudem ac commendationem facit, quod omnia propemodum, quae a veteribus de philosophia honorifice dicta

*) Tim. pag. 47. B. *ἐξ ὧν ἐπορισάμεθα φιλοσοφίας γένος, οὗ μεῖζον ἀγαθὸν οὔτ ἦλθεν οὔθ' ἥξει ποτὲ τῷ θνητῷ γένει δωρηθὲν ἐκ θεῶν.*

**) Cic. Tusc. V. 2. 5.

sunt, ad hanc pertinent, quae in vitae ac morum emendatione versatur. Non enim Plato, cum illam nobilissimam vocem*), tanquam ex oraculo, edidit, tum demum beatas civitates fore, cum aut regnarent philosophi, aut reges philosopharentur, intellexit, tum id eventurum, cum reges aut in disserendi subtilitate, aut in pervestigandis rerum naturalium caussis occupati essent: quae quanquam praeclara sunt, longissime tamen absunt ab eo, ut beatas respublicas efficere possint: sed cum virtutis pulcritudine incensi omnes vires suas ad eam non cognoscendam modo, sed exercendam, excolendam, propagandam contulissent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum sermunculis adversus philosophiam iactatum est, quoscunque in eam aculeos scurrilis quorundam libido coniecit, quidquid ad minuendam ipsius dignitatem veteris comoediae licentia effutiit, id omne, si diligentius excutiatur, ad dialecticos potius et ad physicos quam ad politicos pertinere videbitur. Quod si ullus in orbe terrarum locus est, ubi politicen florere suamque dignitatem obtinere deceat, Romae id, Romae potissimum fieri debet, cui urbi a primo ipsius ortu divino permissu datum est, ut aliis imperaret; unde leges, unde iura, unde religionem ceterae nationes et olim petierunt et nunc petunt; unde quondam exstiterunt tam multi clari viri, qui haec praecepta, quae nos tradituri sumus, exemplo suo comprobarent. Nolite enim putare illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Scipiones, Laelios, ceterosque praestantes viros, quos olim haec urbs innumerabiles tulit, quorum quotidie nomina auditis, facta legitis, monumenta cernitis, statuas tanta cum admiratione intuemini, quod de philosophia neque disputarunt fere neque scripserunt,

*) De republ. V. c. 18. p. 473 C.

eo minus philosophos fuisse. Vita illi, non oratione, factis, non dictis, moribus, non sermonibus philosophabantur, quod pulcerrimum ac verissimum est philosophandi genus. Integritatem, iustitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique virtutem et colebant ipsi et alios colere iubebant. Eo ad tantam maiestatem atque amplitudinem pervenerunt, ut pleraeque gentes, quod ipsae olim a talibus viris subactae ac superatae sint, quam quod ipsae alias devicerint, praeclarius sibi ac gloriosius ducant. Quantam oportet gloriam fuisse vincentium, cum victi tot post saeculis glorientur? Eorum ego potissimum exemplis, adolescentes, incitabo vos quotidie atque exacuam, neque ullum ex Aristotele praeceptum proferam, cuius non ex hac urbe plurima maximeque illustria exempla repetantur. Constitui enim, quando Pius, optimus ac sanctissimus Pontifex, qui ipse omnis virtutis perfectissimum exemplar est, eum mihi honorem detulit, ut a me virtutis et officii praecepta vobis proponi atque explicare voluerit, modis omnibus eniti, ut ea non arido et inculto et molestis implicato quaestionibus orationis genere persequar, sed, quantum id quidem in me erit, florido et ubere et, quasi stellis quibusdam, ita petitis ex vetere historia exemplis illuminato atque distincto. Peto autem a vobis, ut, si et in iis rebus, quas tractare institui, summam dignitatem inesse cernitis, et me nullis vigiliis, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, ut vestris commodis consulam, videbitis, industriam meam diligentia ac benevolentia vestra adiuvetis. DIXI.

DE MORALIS PHILOSOPHIAE NECESSITATE

CUM IN EA DOCENDA PROGREDERETUR

ORATIO V.

HABITA ROMAE VII. ID. NOVEMB. ANNO MDLXIV.

Superiori anno, cum iniunctum mihi Pontificis auctoritate munus obire inciperem, multa dixi de laudibus philosophiae, cohortatusque vos sum quam potui diligentissime, si tranquillitatem vitae, si libertatem, si dignitatem atque honestatem, si salutem denique et vestram et publicam caram haberetis, ut, quae ars tranquillaret animos, quae eos a teterrima vitiorum servitute in iustam plenamque libertatem assertos ad verum decus, quod in virtute positum est, traduceret, quae denique et singulos privatim et publice totas civitates conservaret, eius in studium toto pectore, alia omni cogitatione posthabita, incumberetis. Quam cohortationem meam etsi non praetervectam esse aures vestras, sed in animis plurimorum penitus insedisse vel ex eo probabiliter intelligi potuit, quod mihi postea ex hoc ipso loco philosophiae praecepta tradenti satis frequentes assiduam operam dedistis, facere tamen pro mea erga vos amore non possum, quin vos hoc quoque tempore non adhorter tantum, sed obsecrem etiam et obtester, qui iam iter illud ingressi estis, ut constanter persequamini, qui nondum, ut id vobis primo quoque tempore ingrediendum esse statuatis. Nulla enim vitae pars, nulla vivendi ratio carere fructu, qui ex eorum, quae nos quotidie tractamus, cognitione percipitur, sine maximo incommodo potest. Magnum est, fateor, rerum naturalium principia caussasque nosse, siderum ceterorumque corporum

coelestium situs, magnitudines, intervalla scientia comprehensa tenere, praeclarum; illa vero etiam quam in haec inferiora vim habeant, quidque ad quamlibet multos annos effectura sint, sine ullo errore posse praedicere, prope divinum. Sed certe, quod ne illi quidem ipsi, qui ea se docere profitentur, negaverint, eorum, in quibus nostra exercetur industria, et fructuosior cognitio est et perniciosior ignoratio. Itaque ut nos iis, qui abdita illa et retrusa tractant, et ingenii acumine et doctrinae magnitudine et rerum admirabilitate non inviti cedimus: ita ipsi nobis, nisi valde iniqui sint, ea, quae disputantur a nobis, et magis necessaria esse et uberiores hominum generi fructus afferre fateantur necesse est. Nullus enim unquam, quod illa aut non teneret aut etiam negligeret, minus propterea vir bonus aut minus utilis patriae civis existimatus est: haec aut ignorata aut neglecta non singulos modo perdiderunt homines, sed integras funditus afflixerunt et everterunt civitates. Nos, quae adolescentum, quae constantis aetatis, quae senum officia sint, quaerimus. Nos quid domi, quid militiae, quid a privatis, quid ab iis, qui cum imperio sunt, praestari debeat, disputamus. Ex nobis intelligit pauper, quo modo tolerare inopiam, dives, quo modo uti divitiis debeat. A nobis quid inter patrem et liberos, quid inter virum et uxorem, quid inter fratres, cognatos, amicos, cives, quid denique inter omnes homines observari par sit, explicatur. Nos fortitudinis, nos temperantiae, nos liberalitatis, nos iustitiae, ceterarumque virtutum vim atque naturam disputationibus nostris patefacere atque illustrare conamur. Sine horum praeceptorum cognitione muta conticescet eloquentia, manca et mutila erit iuris legumque cognitio, illa ipsa domina et regina artium theologia animos requirit diligenti harum rerum tractatione praeparatos atque praecultos. Quae cum

ita sint, quamcunque quis vitae viam ingredi parat, ita statuere debet, ceterarum philosophiae partium cognitionem sibi et utilem et honorificam, huius plane necessariam esse. Sed sunt quidam perverso homines ingenio, qui caussas, propter quas et ipsi a pulcerrimo studio abstineant, et ab eodem ceteros avocent, comminiscuntur. Partim enim communia et contrita esse dicunt, quae hic docentur, ut ad ea percipienda doctore nihil opus sit, partim non habere eam vim, ut ad virtutis studium excitent. Cuius rei argumentum capiunt ex eo, quod innumerabiles et olim fuerunt et hodie sunt, qui, cum haec omnia se scire profiteantur, nequissime tamen et flagitiosissime vivunt. Quibus utrisque breviter respondere institui et efficere, si possum, ut ii, qui ista temere iactant, cognoscant errorem suum, cumque se nihil dicere videant, sententiam mutent; sin minus, (nihil est enim difficilius, quam vincere pertinaces), certe quidem, ut ne alii stultitiae et malevolentiae plena eorum oratione moveantur.

Primum igitur agamus cum istis, qui, ut ad cibos nimium dulces, ita ad disputationes nimium apertas et faciles nauseare se dicunt. Ex quibus libenter quaesierim, qui tandem fiat, ut, quibus rebus omnes ad alia studia invitari atque allici solent, iisdem se ipsi ab hoc studio averti absterrerique dicant. Certe enim, cum ea, quae docentur, utilia et praeclara sunt, si eodem accedit, ut clara, perspicua, aperta, cognitu facilia sint, eo maiores concursus ad eos, qui illa docent, fieri constat. Quid igitur cum illis agas, qui, quae res ad concilianda ceterorum studia plurimum valere consuevit, ea se ipsi tardari ac retrahi aiunt? Ego vero, etiamsi praecepta virtutis quamlibet multis obstructa difficultatibus forent, laborandum tamen et sudandum et nunquam, nisi eis cognitis ac comprehensis,

conquiescendum putarem; nedum ea, quia, ut isti volunt, a quolibet non tardissimo neque inertissimo percipi possunt, omittenda aut minoris facienda censeam. An de rebus ad vitam nihil pertinentibus inter homines eruditissimos summa contentione disputabitur, in eisque, quia involutae et prope inenodabiles sunt, opera praeclare collocari videbitur: haec, quae vitam omnem continent, ut nimis obvia et in medio posita negligentur?

Quanquam quid diutius ita disputamus, quasi eis concedamus, quod volunt, nihil hic doceri, quod non aut etiam vulgo notum sit aut quivis sine doctoris opera facile consequi possit? Ergo ille omnium, qui tunc erant, mortalium, ut creditum est, sapientissimus Socrates, qui nulla unquam alia de re, quam de virtutibus et vitiis disputavit, vulgaribus et satis per se notis in rebus spatium aetatis omne consumpsit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Aristoteles? quid ceteri suae quisque aetatis principes viri? quid erat caussae, cur tam multa in hoc genere scripta posteritati relinquerent, si nihil egregium, nihil exquisitum, nihil excellens, sed ea tantum, quae quilibet e populo satis per se intelligeret, litteris mandaturi erant? Videlicet, quia iustitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem omnes assidue in ore habent, neque quisquam est, ne ex ima quidem faece vulgi, quin se de eiusmodi rebus optime iudicare posse confidat, idcirco nullam magnam eruditionem in eis cognoscendis sitam esse arbitrantur. Quod tamen longe secus est, interestque nimium quantum inter eos, qui tantum tenent nomina, et eos, qui ex eruditorum hominum scriptis ac sermonibus de rebus ipsis vere iudicare didicerunt. Plena est exemplorum vita communis, ex quibus facile intelligi licet, quam saepe vulgus hominum in iudicandis virtutibus vitiisque fallatur. Quod ni ita est, cedo caussam, cur, qui mimis,

lenonibus, parasitis, adulatoribus plurima largiuntur, et suo et multorum iudicio sint liberales;-cur multi restricti, tenaces, sordidi, qui facilius patiantur sibi dentem unum ex ore excuti, quam nummum unum ex arca moveri, parsimoniae ac frugalitatis nomen ferant; cur tam multi ad audendum proiecti et temerarii commendentur pro fortibus, tam multi timidi et ignavi pro cautis et consideratis praedicentur. Quid? iurisconsultorum vigiliae in quo consumuntur, quid spectant eorum labores, qua in re eorum acutissima exercentur ingenia, nisi ut videre ac diiudicare possint, quid in quaque re iustum iniustumve sit? Non igitur ut nimium facilis despicienda est ars ea, quae virtutum omnium vim naturamque pertractat, cum in una virtute cognoscenda videamus tam diu tanta diligentia ab hominibus summo ingenio praeditis laborari. Informavit quidem natura et impressit in animis nostris adumbratas quasdam virtutum et vitiorum omnium notiones, sed illae tantam vim non habent, ut quisquam eis fretus confidere debeat, se sine disciplina vere de rebus expetendis fugiendisque iudicaturum. Quod si nos nihil aliud, nisi haec tam utilia tamque salutaria quamlibet nudo et inornato dicendi genere traderemus, calumniari tamen nemo nos posset, nisi alienae nimis iniquus aestimator industriae, ut in rebus nimium pervulgatis et facilibus occupatos. Nunc cum et ad salubres animorum epulas condimentum sermonis, quantum in nobis est, adhibeamus et res suapte sponte pulcerrimas tum praestantissimorum omnis aevi scriptorum testimoniis fulcire ac corroborare, tum insatiabili quadam veterum exemplorum copia exornare atque illustrare soleamus, tamenne invenientur, qui elevare labores nostros audeant, quaeque praestantur a nobis iis sudoribus ac vigiliis, quarum ipsi nobis conscii sumus, ea quemlibet unum e multis ludibundum per-

ficere posse contendant? Qui si periculum facerent ipsi, quam non quarumlibet virium sit munus hoc ita, ut nos facimus, sustinere et exsequi, fortassis experientia edocti minus de se elate ac magnifice sentirent, minus de aliis maledice contumelioseque loquerentur. Sed omittamus istos. Nescio enim quo modo factum est, ut, de re dicere ingressus, de me plura quam volueram dixerim; quod ipsum ut facerem, quorundam me hominum, quos nominare nihil necesse habeo, iniquitas coëgit.

Difficilior cum eis luctatio est, qui negant, sermonibus nostris quemquam ad virtutem incitari, idque ex eo colligunt, quod saepissime contingit, ut, qui optime loquuntur, pessime vivant. Nos vero si diceremus, eam in disputationibus philosophicis inesse vim, ut ex audientium animis vitia radicitus evellere, virtutesque eisdem ingenerare possent, merito ut vani atque inepte gloriosi reprehenderemur. Multas magnasque mercedes, ut ait Theognis, ferrent philosophi, si, quemadmodum Circe herbis et cantibus suis homines statim convertebat in feras, ita ipsi suis sermonibus ex feris homines facerent, id est, homines ferarum simillimos ad virtutem a vitio, ad rationem a furore, ad humanitatem ab immanitate revocarent. Et tamen aliquid se aliquando eiusmodi effecisse philosophiae gloriari licet. Producet enim Polemonem ab infami vita moribusque perditissimis ad bonam frugem et ad severitatem unica Xenocratis disputatione revocatum. Sed ut non peraeque in omnibus campis agricultura, ita non in omnibus animis philosophia idem efficit. Illud quidem certe negari non potest, aut nullam omnino esse artem, quae medeatur animis, quae quanta sit in vitiis deformitas, quanta in virtute dignitas doceat, quae ab illis avertat, ad hanc incitet, aut eum honorem philosophiae potissimum esse tribuendum.

Quod autem obiiciunt, plerosque philosophorum

factis dogmata sua evertere, neque ignem aquae magis contrarium esse quam eorum mores orationi, ita enim loqui, ut vitio, ita vivere, ut virtuti bellum indixisse videantur, — utinam tale esset, ut id nobis infitiari liceret! Est enim acerbissimum negare non posse, quod sit turpissimum confiteri. Sed quoniam iis, quae omnibus nota sunt, fidem abrogare velle dementiae est, non negabimus verum esse quod obiicitur; tantum deprecabimur, ne propter hominum vitia res ipsa in invidiam vocetur, neve, quorum facta merito aversamur, eorundem sermonem immerito repudiemus. Ut enim quorundam ex Epicureis dogma reprehenditur, vita laudatur, sic horum vitam reprehendere, doctrinam amplexari debemus. Polycletum insignem statuarum opificem tradunt librum de artificio suo edidisse, quem Canona, id est, Regulam inscripsit, quo libro omnia, quae in statua hominis fingenda observari conveniret, quae singularum partium minimarum maximarum figura esset, qui situs, quae inter se proportio, subtilissime et accuratissime persecutus est. Eodem autem tempore statuam a se factam publice proposuit, in qua ea omnia diligentissime observata erant, ne quid praecipere aliis videretur, quod non ipse praestaret, quam statuam ipsam quoque Canona nominavit. Vellem eandem rationem philosophi teneremus, neque tantum traderemus aliis praecepta, ad quae vitam suam dirigerent, verum etiam vitam nostram ad ea conformatam ostenderemus. Magna sine ulla dubitatione praeceptis nostris ex eo accederet auctoritas. Sed quando id optandum potius, quam sperandum videtur, quod in frugibus, in fetibus arborum, in corporibus animantium, quibus vescimur, facimus, ut, resectis et amputatis iis, quae inutilia sunt, iis, quae prodesse possunt, utamur; idem in hoc genere philosophorum faciendum est, ut, reiecta eorum turpi

flagitiosaque vita, gravem severamque doctrinam non auribus tantum, sed multo magis animis combibamus. Non enim, si qui ex medicis cibo se et potu aliquando ingurgitant, eo illis continentiam praecipientibus, qui sapiunt, minus parent; sed, illi quidem quid agant, non laborant, artis autem ipsius placitis et decretis obtemperant. Nam cum alicuius mores et praecepta congruunt ac concinunt, tunc aut utraque laudanda sunt aut utraque vituperanda: cum discrepant et dissident, caussa nulla dici potest, quin alterum retinendum sit, alterum reiiciendum. Horum a dictis facta ita distare constat, ut non coelum a terra longius distet, sunt autem facta turpissima: igitur sermones, quibus ea ipsa facta damnantur ac reprehenduntur, dignissimi qui audiantur.

Atque ut medici, quo maiorem auctoritatem arti suae concilient, solent interdum enumerare quosdam e praecipuis auctoribus disciplinae suae, qui quod ita se compararunt, ut praecepta sua non ostentationem scientiae, sed legem vitae putarent, diutissime saluberrimeque vixerunt: ita nos nihil, si volumus, impedit, quamlibet multos philosophos nominare, qui, quod decretis suis paruerint, quasque leges aliis proponebant, ipsi servaverint, merito sunt apud omnes populos nunquam intermorituram gloriam consecuti. Illi fortassis nominabunt Hippocratem, Asclepiadem, Galenum; quorum primus usque ad annum centesimum quartum aetate provectus est, alter eo processit artis suae fiducia, ut ausus sit cum fortuna sponsionem facere, ne medicus haberetur, si ullo unquam morbo tentatus esset, et victor, cum ad extremam senectutem sine ullo morbo pervenisset, scalarum lapsu exanimatus est; tertius cum imbecilliori valetudine usus esset adolescens, ita eam arte correxit, ut ad septuagesimum annum pervenerit. Nos e philosophiae

castris ad repellendos ipsius vituperatores primum quidem in aciem educemus illud honestatis, illud modestiae, frugalitatis, innocentiae, fortitudinis, omnis denique virtutis specimen et exemplar, Socratem, qui ita locutus est, ut ex eius sermonibus omnes, quae postea consecutae sunt, philosophorum disciplinae fluxerint, ita vixit, ut hodie quoque nomen illius non hominis, sed integritatis et innocentiae nomen putetur. Cui succedet par illud nobile in eodem institutum ludo Xenophon et Plato, quorum uterque summam in dissimili genere eloquentiae laudem pari vitae gravitate cumulavit. Proxime hos Xenocrates, de cuius eloquentia dicit*) Polemo, de continentia Phryne, de frugalitate et contemptione pecuniae Alexander, de fide et iustitia universus populus Atheniensis, qui eum dicto publice testimonio ad aras iurandi caussa accedentem una voce revocavit ac iurare vetuit, parum sibi decorum ratus, tam spectatae fidei viro, nisi iurato, non credidisse. Inde aeternum Alexandri crimen Callisthenes**), unoque verbo tota vetus Academia, et Lyceum, et illa non tam Myconis et Polygnoti picturis, quam Zenonis et Chrysippi disputationibus nobilitata porticus, quibus ex omnibus quasi virtutis et doctrinae officinis innumerabiles viri, incertum, doctiores, an meliores, prodierunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Musonius ceterique illi aetati suppares, quos ita philosophatos accepimus, ut iis, quibuscum vivebant, ad omnia recta et laudabilia non voce magis quam exemplo praeirent.

His copiis facile speramus fore, ut eorum, qui philosophiam maledictis incessere audent, retundatur audacia. Qui si ita victi erunt, ut deinceps in

*) Muretus in marg. Aldinae scripsit *dicet*. Ruhnk.
**) Plut. Alex. cap. 55.

nostrum se numerum aggregari velint, et in eius ipsius, quam oppugnabant, castris stipendia facere incipiant, victoriam adepti erimus longe ei dissimilem, quam veteres Cadmeam nominabant. Illa enim et victori luctuosa erat et victo, haec et victoribus erit laetitiae et victis saluti. Sin, cum se fractos ac perculsos videant, permanebunt tamen in eadem pravitate atque obstinatione animi et ut ignavi canes philosophiam, ad quam propius accedere non audent, eminus allatrabunt: vos tamen, optimi adolescentes, quorum caussa hic a me institutus est sermo, quibus mei labores serviunt, quorum ad utilitatem omnes mei conatus, omnes vigiliae, omnia studia referuntur, urgete constanter propositum, neque patimini vos cuiusquam sermonibus a suscepto studio abduci. In ea aetatis parte constituti estis, in qua et ingenium ad omnia percipienda docilius, et corpus ad tolerandos studiorum labores firmius esse consuevit. Videte, ut eam iis in studiis collocetis, quae vobis olim maximo et usui et ornamento futura esse cognoscitis. Atque ut obtrectatoribus nostris eripiatis omnem ansam maledicentiae, connitimini, quantum potestis, ut virtutis et officii praecepta, quae ex me quotidie audietis, non tantum excipiatis animo, verum etiam vita et moribus exprimatis. DIXI.

DE IUSTITIAE LAUDIBUS

ORATIO VI.

HABITA ROMAE POSTRIDIE NON. MART. ANNO MDLXV.

[Cum quintum librum Ethicorum Aristotelis inchoaret.]

Quod principio me, cum hos libros explicare ingrederer, dicere meministis, accuratam eorum tractationem et intelligentiam cum ad omnes vitae partes utilissimam, tum iis, qui in iure civili excellere locumque aliquem non inter circumforaneos istos clamatores, sed inter veros et graves et veterum illorum simillimos iurisconsultos obtinere meditarentur, necessariam esse: id et aliqua iam ex parte, quam verum sit, iudicare potuistis, et ex iis praecipue, de quibus in hoc libro disputabimus, intelligetis. Ingrediendum enim nobis est duce et quasi mystagogo Aristotele in augustissimum et religiosissimum iustitiae templum, lustranda oculis omnia illius adyta, contemplanda inprimis ipsius deae forma et tum quae quantaque vis illius potestasque sit, tum quibus ipsa se rebus, quibus ritibus coli gaudeat, cognoscendum est. Haec illa est, auditores, omnium domina et regina virtutum, a qua in omne hominum genus leges et iura manarunt, quae benefactis honores et praemia, malefactis ignominias et supplicia proponens, studia bonorum excitat, malorum improbitatem coërcet, qua sublata, non domus ulla, non civitas, non hominum inter se societas, non ipsa denique universitas rerum stare ac tueri se punctum temporis posset. Etenim, quoniam hodiernus dies ceterae disputationis prolusionem modo quandam habiturus est, dabitis mihi hanc veniam, ut paullo altius huius sermonis principia repetens, percurram ea, quae priscis tempo-

ribus summa sapientia praediti homines de iustitia tradiderunt.

Iustitiae originem a caelo esse dicebant; illic eam et vigere et ex omni aeternitate viguisse; certo illic ordine atque immutabili quadam lege gubernari omnia ideoque aeterna atque immortalia esse. In iis autem, quae sub orbem lunae subiecta sunt, absolutam quidem illam et omni ex parte perfectam iustitiam materiae vitio cerni non posse; esse tamen aliquam coelestis illius imaginem, alibi expressiorem, alibi minus expressam; futurum enim alioqui, ut permiscerentur ac corruerent omnia. Atque ut quaeque res plura et certiora illius vestigia retineret, ita esse eam perfectiorem, stabiliorem, immortalitati viciniorem, ut pauciora minusque certa, ita minus perfectam minusque constantem, pluribusque casibus atque interitui denique obnoxiam. In elementis hoc primum notari volebant, eaque dupliciter considerabant, quatenus unumquodque eorum totum quiddam atque integrum est, et quatenus ad compositionem quasique coagmentationem ceterorum corporum particulae quaedam illorum assidue permiscentur ac temperantur. Tota igitur elementa nisi sedes ac regiones sibi a natura datas atque attributas obtineant, si irruere in alienas et migrare conentur, si ignis proxime sibi suppositam animalem spirabilemque naturam depascat et absumat, si aqua non contenta iis terminis, quos pepigit Deus, terram operiat et obruat: quis non intelligit, peritura funditus omnia et talem quandam confusionem, qualem poëtae ante orbem conditum fuisse fingunt, consecuturam? Quid cum partes eorum copulari ac coalescere ad alia corpora progignenda et constituenda oportet, nonne iustitia quadam temperationis illius moderatrice opus est, ut tantum cuiusque pro rata portione, quantum satis est, admisceatur? In illa etiam quadripartita tempestatum

varietate, qua distinctus est annus, idem observari posse dicebant. Quae cum ita eunt, ut quadam ipsius naturae quasi lege sancitum est, hoc est, cum et tellus conceptis seminibus hiberno frigore adstringitur, et vernis modicis imbribus ac tepore laxatur, cum et fruges fructusque arborum aestivo calore probe percoquuntur, et eodem sub autumnum remittente se paullatim ac frangente mitescunt, tum et saluberrimus annus est et maxima rerum ad victum necessariarum ubertate ac copia insignis. Cum contra fit, tum et caritas exsistit annonae, et variis morborum generibus omne genus animalium tentari solet. Cumque unusquisque nostrum duabus ex partibus coniunctus concretusque sit, corpore et animo, earum partium ex utraque, quae iustitiae iniustitiaeque vis esset, liquido perspici posse adseverabant. Omnia enim mala, omnia damna, omnem perniciem et corporibus et animis ex iniustitia evenire, iustitia salutem, incolumitatem, bona denique omnia effici ac contineri. Nam cum in corporibus quatuor sint, quae quatuor elementis proportione respondeant, igni flava bilis, animae sanguis, aquae pituita, bilis atra terrae: quam diu haec cum aequabilitate quadam inter se permista sunt, valemus ac vigemus; cum eorum aliquod aut potentius aut infirmius, aut plus aut minus iusto est, aut se a communione ceterorum segregavit, conflictamur variis morbis tandemque interimus. Qua de re principis medicorum Hippocratis in libello de natura hominis haec verba sunt: *Corpus hominis habet in se sanguinem et pituitam et bilem duorum generum, flavam et nigram: ex iis omnibus ipsius corporis natura est, eis fit, ut et doleat et bene valeat. Bene igitur valet, cum ea moderate inter se affecta sunt et temperatione et potestate et copia, maximeque si permista sint; dolet autem, cum eorum aliquod aut plus aut minus est, aut in*

corpore secretum neque cum ceteris omnibus temperatum. Haec Hippocratis verba ipsa expressi, ex quibus intelligimus, in aequabilitate, cuius effectrix iustitia est, sitam esse bonam corporis constitutionem. Sed ne ali quidem corpus utiliter ac salutariter sine aliqua imagine iustitiae potest. Nisi enim vis aliqua sit, quae et siccum et humidum alimentum, ubi iam coctum atque confectum et in succum ac sanguinem conversum est, aequabiliter distribuat ac dispertiat atque id, quod cuique parti aptum et accommodatum est et quantum opus est, tribuat, neque alias partes tumidas et redundantes, alias exhaustas et enectas esse patiatur: facile intelligimus, haec tam admirabilis fabrica corporis nostri quantam deformitatem habitura et quam cito ruitura sit. Atque haec in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum a iustitia, quantum malorum ab iniustitia effici creditis? In quibus cum pars una sit, qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proxime ad divinam naturam accedimus; altera, quae rationis ipsa quidem per se particeps non est, sed obtemperare tamen rationi potest: cum, quod fieri ius est, id fit, hoc est, cum pars illa superior imperat, et tanquam habenas tenens currum regit, paret altera et, quo illa cunque ducet, sequitur, tum omnis honestas, omnis dignitas, omnis officii ac virtutis splendor elucet. At cum excusso ac depulso rationis iugo, cupiditas, quasi seditiosus aliquis ac turbulentus civis, fasces arripit, in arcem invadit, mentem de sua sede contra ius fasque deturbat, tum, ut navis discordibus acta ventis, sic hominis vita contrariis et inter se pugnantibus foedissimarum libidinum flatibus agitata, in omnem scelerum ac flagitiorum turpitudinem praeceps ruit. Ipsis igitur et animorum et corporum nostrorum inter se partibus, ut utrisque bene ac beate sit, iustitiam quandam intercedere necesse est.

Sed idem in societatibus convictuque hominum multo evidentius multoque illustrius cernitur. Quomodo enim patrifamilias cum uxore, cum liberis, cum servis, quae primae coniunctiones sunt, convenire poterit, quae eis omnibus vita erit, nisi et ille iuste imperet, et hi iuste pareant? Si vir in uxorem iniurius ac contumeliosus esse velit, neque eam pro comite individua vitae, pro divinorum humanorumque omnium socia, sed pro scorto aut pro ancilla habere, si uxor sua domestica curatione non contenta, implicare se aliis rebus et viri partes praeripere conetur, neque se ei morigeram praebeat, si uterque liberos in servorum, servos in pecudum loco ac numero habeat, duriorique eos quam ius est, imperio premat, si liberi parentum, servi dominorum imperium detrectent, eisque obtemperare ac dicto audientes esse abnuant: quis non videt, nullam in domo ita instituta concordiam, nullam benevolentiam, nullam animorum voluntatumque consociationem, plena perpetuo omnia rixarum, discordiarum, querelarum, contentionum fore? ut in qualibet solitudine, in quamlibet vastis ac desertis et ab omni hominum cultu ac consortio remotis locis suavior vita, quam in ea domo, unde iustitia exsulet, esse videatur. Ita omnem fructum, omnem dulcitudinem, omnem amabilitatem vitae, vitam denique ipsam tollit e vita, qui iustitiam tollit.

Egrediamur, si videtur, domo, et in forum ac publicum prodeamus. Quis est omnium, qui eum, quem iniustum esse opinetur, aditu, congressione, sermone dignum iudicet, quin eum, quasi maleficum aliquod et noxium animal, refugiat, aversetur, odio habeat? quin eius concursum*) dirum sibi ac tetrum atque ominosum putet? Quamvis enim omnia vitia bonis viris odiosa atque invisa sunt, tamen iniustitia

*) Muretus *occursum* scripserat. Ruhnk.

praecipue alienat ab iis, in quibus est, aliorum animos omniumque sibi odia conflat, conciliat, colligit. Ceteris vitiis affectos aliquo modo ferimus, quibusdam ignoscimus, quibusdam non nimis offendimur, quibusdam in hac vitae ac morum corruptione etiam oblectamur. Prodigos multi amant; avaros tolerant; multos aliena intemperantia non offendit; qui voluptates nimis refugiunt etiam severitatis ac castimoniae laudem ferunt; audacium in bello interdum aliquis usus est; timidis et nimis cupidis vitae ignoscitur: iniustus communi omnium mortalium odio flagrat, suis, alienis, civibus, peregrinis, notis, ignotis, iuxta omnibus invisus, exosus, intolerandus est. Itaque etsi illud omnibus hominibus a natura tributum est, ut raro sua vitia agnoscant, eaque modis omnibus tegere et occultare conentur, aut etiam eis virtutum nomina imponere, ut se prodigi pro liberalibus, avari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac consideratis, audaces pro fortibus haberi et praedicari velint: facilius tamen reperias, qui se avarum, timidum, audacem, libidinosum, quam qui iniustum esse fateatur. Quin etiam ceteris vitiis suis hanc aut defensionem aut excusationem praetendere ac praetexere consueverunt, se in neminem iniurios esse. Avarus sum, fateor: sed ita, ut mea conservem, suo neminem fraudem; prodigus: sed cui, ut largiar, eripio? in quem contumeliosus sum? Indulgeo voluptati, hilare vivo, quidquid animo meo collubitum est, facio: sed quid tum postea? meae libidines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium*) homo impurissimus,

Lenó (inquit) *sum, perniciés communis, fáteor, adolescentium,*
Periúrus, pestis: támen tibi a me núlla est orta iniúria.

Videte, quam odiosa quamque abhorrens a natura sit iniustitia, quam turpe atque invidiosum iniuriam

*) Adelph. 188 sq.

facere, cum qui negare non possunt, aliis se vitiis implicatos atque illaqueatos teneri, dum hoc careant, ferri se non posse tantum sed propemodum etiam debere arbitrentur. Civitates vero et regna et imperia quae res alia nisi iustitia aut initio fundare ac constituere, aut postea tam multa saecula conservare ac propagare potuisset? Nam et convenerunt homines et vitam una colere decreverunt, cum se aequo iure usuros et, quod suo sibi labore peperissent, eo sine metu fruituros esse, neque moenibus magis quam legibus a vi atque ab iniuria tutos fore confiderent; et quam diu id observatur, tam diu amice inter se ac concorditer vivunt; simul atque ab aequitate disceditur, partes, factiones, secessiones, seditiones et bella civilia exsistunt. Praeclare, ut omnia, Euripides:

Custodia legum civitates continet.

Idemque alio loco ait, iustitiae neglectum plerisque civitatibus exitiosum esse. Iustitia civitates a parvis et humilibus profectae principiis brevi tempore ad magnam potentiam pervenerunt; iniustitia florentissimae et opulentissimae breviori tempore funditus conciderunt. Neque enim adamantinis illis vinculis, quae Dionysius senior crebro in ore habebat, vi atque metu, sed iustitia et aequitate magna imperia retinentur. Quare sapienter Persae ei ex regiis liberis, qui natu maximus erat quique in spem regni educabatur, cum alios ad virtutem magistros dabant, tum unum inprimis, a quo iustitiam doceretur. Paedalios etiam, Indicam gentem, litteris proditum est, in sacris publicis nihil aliud a diis, quam iustitiam petere solitos esse, quod eam si consequerentur, affatim sibi bonorum omnium putarent fore. Iustitiam enim et perpetuas illius, ut poëtae loquuntur, sive comites sive sorores, veritatem et fidem, pax et amicitia et bonarum artium

cultus et omnium rerum expetendarum abundantia consequitur. Eam si colerent omnes, nunquam tubae, nunquam litui audirentur, arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac vomeres conflarentur, belli, dissensionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita essent. Quod scite sane et ex patriae suae consuetudine Agesilaus expressit; ex quo cum quaesitum esset, utra esset virtus praestantior, iustitiane an fortitudo, haec, inquit, sine illa tantum ad perniciem valet, at illi si pareant omnes, huius usus nullus futurus est.

Tutus bos etenim rura perambulat,
Nutrit rura Ceres almaque Faustitas,
Pacatum volitant per mare navitae,
Culpari metuit fides.
Nullis polluitur casta domus stupris,
Mos et lex maculosum edomuit nefas,
Laudantur simili prole puerperae,
Culpam poena premit comes,

quemadmodum suavissime cecinit Horatius*). Ubicunque iustitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc periuria exsulant; non adulteri, non raptores, non fures, non sicarii, non venefici, non latrones, non testamentorum subiectores, non obsessores itinerum reperiuntur, ea denique propemodum eveniunt, quae aureae aetatis hominibus evenisse memorantur. Nam ne tum quidem aliam ob caussam

Ver erat aeternum, placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores,
Nec renovatus ager gravidis canebat aristis,

quam quoniam homines

*Sponte sua sine lege fidem rectumque colebant***)

Neque enim debemus illa poëtarum figmenta tanquam inania modo quaedam aurium oblectamenta

*) Carm. IV. 5. 17.
**) Ovid. Metamorph. 1. 107. et 90.

accipere, sed ex eis discere, Deum ipsum favere hominibus iustis, eorum labores fortunare, eorum conatus ac consilia ad bonos exitus ducere. Nam neque dictu, neque cogitatu fas est, eum, qui summe iustus est aut ipsa potius iustitia, non esse amicum, benevolum, propitium iis, qui ad iustitiam omne suum studium conferunt eamque toto pectore sequuntur. Itaque Hesiodus*) quoque, non tantum aureus et ad verbum ediscendus poëta, verum etiam philosophus inprimis bonus, multis versibus persequitur ac percenset ea bona, quae a Deo tribuuntur cultoribus iustitiae, contraque eas, quae ab iniustitia civitatibus inferuntur, calamitates. Illorum enim urbes laetas florere populis, nunquam bello, nunquam fame, nunquam aliis eiusmodi pestibus conflictari; hos et fame et peste et bello et aliis innumerabilibus malis iniustitiae suae poenas dare. Recitarem versus ipsos, nisi Graeca quidem huic sermoni admiscere nollem, Latine autem me inaffectatam quandam illorum iucunditatem pari gravitate coniunctam assequi posse diffiderem. Quod si haec non essent, sique iniusti quidem abundarent omnibus copiis, in summa opum atque honorum affluentia viverent, fortunam sibi arbitrio suo fingerent ac temperarent, iustos autem odium, contemptus, egestas, exilia, orbitates, damna omnia sequerentur, tenere tamen mordicus deberemus id, quod a Platone divinitus et religioni nostrae convenienter traditum ac disputatum est, iustos, etiamsi omnes fortunae acerbitates excipiant, semper beatos, iniustos etiam in maximis prosperitatibus secundissimisque rebus infelicissimos esse.

Dixi de iustitia, non quaecunque poteram, — neque enim id tempus tulisset, neque omnia in unum locum congerenda ac semel effundenda erant,

*) Hesiod. Op. et D. v. 225.

— sed ex infinita copia eorum, quae dici possunt, quantum satis esse hodiernae disputationi iudicavi; quotidie autem, ut spero, plura et meliora dicentur. Nunc, quod interdum disertos homines facere animadverti, ut cum ad clausulam orationis ventum est, illa, de quibus egerunt, breviter ac summatim colligant, quo ea in uno conspectu posita altius in audientium animis ac memoria infigant, id ego quoque facere cupio; sed quia eius artis magistri singularis cuiusdam artificii eam rem indigere aiunt, quod mihi deest, ab alio mutuabor, recitaboque vobis verba quaedam Poli Lucani, nobilis philosophi, unius ex illis veteribus Pythagoreis, qui tenuerunt eam partem Italiae, quae magna Graecia vocabatur: quibus verbis summa eorum omnium, quae a me hodie dicta sunt, continetur. *Iustitia*, inquit, *ceterarum omnium virtutum parens et altrix vocanda mihi videtur, neque sine ea fieri posse, ut quisquam aut temperans sit, aut fortis, aut prudens. Est enim harmonia quaedam et pax totius animi cum apto et composito motu. Illius autem quanta sit vis, magis e ceterorum habitudum inspectione cognosci potest. Nam ceterorum utilitates ad unum modo pertinent; huius ad omnia, quae composita sunt, et ad multitudinem. Ea igitur in mundo quidem providentia vocatur et harmonia et iudicium et mens Deorum, qui ita statuerunt; in civitate autem pax et bona legum constitutio merito dicitur; in privata domo, viri quidem et uxoris mutua concordia, servorum autem in dominos bonus animus, et vicissim in dominis amica et benevola servorum procuratio; in corpore autem et animo, primum quidem ea, quae omnibus carissima sunt, vita et bona valetudo et integritas virium, tum autem sapientia omnisque scientia. Quae igitur una et totum et partes ita regit et servat, efficiens omnia inter se concordia et amica, quidui communis omnium parens et altrix omnium*

suffragiis praedicetur? Haec ille. Ego autem ad huius virtutis tractationem et cognitionem et ad has pulcerrimas animorum epulas nobis omnibus ab Aristotele paratas vos, auditores, voco. Cogitate, quid agatis. Virtus, qua de agitur, praestantissima est; qui de ea scripsit, philosophus praestantissimus. Utinam ex me quoque tertium argumentum sumi posset ad animos vestros excitandos. Sed, quo minus doctrina et ingenio valeo, eo plus laboris ac diligentiae afferam. Nullus autem est, quin adhibito labore efficere aliquid et navare possit*). Multum a me operae iampridem in hoc libro positum est, multae noctes vigilatae, ut ad illius intelligentiam pervenirem, praecipue olim, cum in iuris civilis studia incumberem, ad quae hunc librum mirifice utilem esse intelligebam. Non puto me usque adhuc valde fefellisse vestram de me opinionem, neque saepe id, quod pollicitus sim, non praestitisse. Mihi credite, si quantum ego ad docendum, tantum vos ad discendum diligentiae afferetis, efficiam, ut multos magnosque fructus ex huius libri cognitione capiatis. DIXI.

DE VIA ET RATIONE AD ELOQUENTIAE LAUDEM PERVENIENDI

ORATIO VII.

HABITA ROMAE NON. NOVEMBR. ANNO MDLXXII.

[Cum secundum Tusculanarum exponere inciperet.]

Ius civile me non vulgari via, sed nova quadam et ante me in his quidem scholis inusitata ratione tradere ingressum et in opere institutoque pulcer-

*) Cic ad Fam. VI. ep. 1. extr. Nemo est tam afflictus, qui, si nihil aliud studeat, nisi id quod agit, non possit *navare aliquid et efficere.*

rimo quartum iam annum, magna auditorum frequentia, magna animi contentione versantem, vestra, Cardinales amplissimi, in medio cursu insistere, aliudque munus suscipere coëgit auctoritas. Nam, cum homo eruditissimus*), qui tradendis eloquentiae praeceptis in hac urbe consenuerat, et adflicta valetudine et ipsa iam aetate otium ac quietem postulante, missionem a vobis honestissimam impetrasset, nec ei facile successor idoneus reperiri posse videretur: mihi potissimum mandandam esse ab eo derelictam proviciam censuistis. Parebo libens, ut debeo, auctoritati vestrae neque mihi quidquam unquam a vobis imponetur aut laboris aut oneris, quod non ego prompto atque alacri animo subeam, quaeque mihi a vobis imperata erunt, nunquam aut aspernabor ut nimis humilia, aut ut nimis ardua extimescam. Vestrum est decernere ac statuere, quam a quoque nostrum huius quasi reipublicae litterariae partem administrari ac procurari velitis, nostrum parere et mandata vestra subsequi, neque unquam ita nobis placere aut tantum nobis tribuere, ut de vestro iudicio iudicemus.

Equidem quod ad me attinet, neque ullam artem, quae quidem hominis ingenui studio digna sit, sordidam et abiectam esse duco, et hanc, ad quam tradendam nunc vocor, semper nobilissimam existimavi, et, si aliter sentirem, fortassis tamen non vererer imitari Laconem illum, qui in convivio, extremo loco iussus accumbere, convivatoris ingenium ac iudicium commendavit, qui rationem excogitasset, qua illi quoque loco dignitatem compararet. Non enim tantum, ut vulgo dicitur, magistratus virum ostendit et in luce hominum collocat, sed etiam saepe magistratum is, qui eum gerit,

*) Caesarius.

exornat. Epaminondam ferunt, cum a civibus suis telearchus creatus esset, — erat is apud Thebanos non magni momenti magistratus, — non detrectasse, sed dixisse, ita gesturum, ut deinceps telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum est. Tantum enim Epaminondae valuit auctoritas, ut post eum telearchi perpetuo creati sint ex principibus civitatis. Haec et talia dicerem, si in eloquentiae professione parum inesse dignitatis existimarem. Sed et de re ipsa et de me longe mihi alia opinio est. Quamvis enim non infitior, magnum me semper amatorem atque admiratorem disertae atque ornatae orationis fuisse, studioseque in eam rem operam dedisse, etiam, si vultis, aliquando imposuisse populo, et apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis neque indiserti hominis opinionem venisse: vereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris scriptores, etiam veteranos milites pro tironibus habendos, cum diu a pugnando cessarunt.

Sed quoniam id tantum a me exspectari ac requiri puto, primum, ut vobis, adolescentes, indicem ac commonstrem eas vias, quibus ad eloquentiam posse arbitror perveniri, deinde ut ad superandam earum difficultatem, quantum in me erit, si quid modo erit, — neque autem multum, neque tamen nihil omnino fore confido, — auxilio sim: suscipiam ac subibo paullo maiore cum fiducia onus id, quod mihi, si meum perpetuum publicae utilitatis studium divinae benignitatis aura comitetur, utcunque posse videor sustinere. Ut enim, si quis homo egens ac tenuis alios se collocupletaturum esse profiteatur, ridiculus sit, sin id tantum polliceatur, ostensurum se, quam viam insistere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atque abhorrens a fortuna sua suscipere

videatur: sic ego, si ea me traditurum dicere ausim, quibus eloquentes fieri possint, merito irridear, cum ipsi mihi eorum perexigua pars suppetat; sin id tantum dicam, posse me iis, qui eloquentiae studio tenentur, vias, quae ad illam ferant, ostendere, et ad id quod adamarunt consequendum aliquid opis afferre, caussae, ut opinor, nihil sit, cur me quisquam aut nimium mihi adsumere atque arrogare dicat aut ea polliceri, quae praestare non possim.

Nolite autem, auditores, existimare, me vulgare aliquid vobis et in medio positum polliceri, cum polliceor me vobis itineris ducem ad eloquentiam fore, neque ita eloquentiae nomen accipite, ut vulgo accipi consuevit. Hodie enim ut quis vulgaria rhetorum praecepta utcunque didicit et in Ciceronis scriptis tantum posuit operae, ut, adhibito Nizolii libro, possit orationem aut epistolam scribere, cuius tum singulae voces, tum ipsa etiam structura et collocatio Ciceronem oleat, protinus magno eorum consensu, qui nihil altius aut sublimius cogitant, eloquentis nomen assumit. Itaque si de quopiam istorum percunctere, num Platonem, Aristotelem, Theophrastum legerit, denique num philosophiam attigerit, negabit: se enim, relicto aliis philosophiae studio, eloquentiae gloria contentum fuisse. Quid? Herodotum, Thucydidem, Xenophontem quam diligenter studioseque versaverit? Aliquid se fortasse ex eis libasse dicet, sed properantem et aliud agentem et qui unam modo spectaret eloquentiam. Certe igitur Homerum, quem ut ceterarum ingenuarum artium, ita eloquentiae quasi fontem quendam esse dicunt, Sophoclem, Euripidem, a quo optime ali eloquentiam ipsi eloquentiae magistri prodiderunt, ceteros denique Graecos et Latinos poëtas accurate pervolutasti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclém, quas nugas

nominas? quasi ego poëta, non orator, esse voluerim. Nimirum igitur, cum a te omne aliud scriptorum genus abdicasses, in illis eloquentiae luminibus, Lysia, Hyperide*) Andocide, Isaeo, Isocrate, Demosthene, quam plurimum olei consumpsisti, in eis egregium aliquod studium collocasti, eos saepe relegens in succum ac sanguinem convertisti tuum. Immo, inquit, quorundam ex istis vix ipsa nomina agnosco, alios a Cicerone meo commendari memini, qui mihi solus in amoribus ac deliciis fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiae studio inflammatus, nunquam ex oculis, ex manibus, ex sinu deposui, cuius in scriptis ita diligens ac sollicitus fui, ut, quemadmodum nummi aurei aut argentei a plumbeis tinnitu ipso dignoscuntur, ita ego voces Ciceronianas ab iis, quae Ciceronis non sunt, sono ipso discernere ac diiudicare possim. Bene sit, inquam, istis auribus tuis tam delicatis tamque eruditis; sed cur, quaeso, cum Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari videbas, non attigisti? Istos, inquit, legissem, si Graece eloquens esse voluissem. Latinae quidem eloquentiae laudem affectanti satis esse unus Cicero visus est.

Quae ista, malum, latina eloquentia est? aut quando quisquam veterum istud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quisquam eloquentiam vocat, cum genera caussarum et nomina figurarum et vulgaria quaedam praecepta de conformandis orationis partibus et huiusmodi naenias didiceris, voculas ex Cicerone collectas coniungere, et ex eis quasi tessellis ieiunam ac famelicam orationem contexere, sedulo caventem, ne quid dicatur, quod non ante Cicero dixerit? Picarum et psittacorum

*) Muretus de Hyperide perinde loquitur, ac si eius orationes, quae dudum perierunt, adhuc superessent. Ruhnk.

ista eloquentia est, auditas voces iterare ac reddere, neque quidquam unquam dicere quod sit vere ac proprie tuum. Aliud antiqui vocabant eloquentiam: qui nisi qui de civilibus negotiis ornate ac copiose loqui posset, qui dicendo animos audientium flecteret, qui admirationem concitaret, qui modo clamores faceret, modo circumfusam multitudinem stupore defigeret, neminem eloquentem vocabant. Itaque qui se dicendi magistros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de virtutibus ac vitiis, multa de permotionibus animi, multa de veterum institutis ac legibus, multa de ratione instituendarum ac gubernandarum civitatum disputabant, seque propterea non rhetoras aut, quae tum usitata erat ipsorum appellatio, sophistas, sed gloriosiore ac magnificentiore nomine politicos nominabant. In quo etsi eos Aristoteles*) coarguit, ipse tamen docet, rhetoricen quiddam esse ex dialectica et ex politica conflatum atque commistum, et opus rhetorices esse ait, iis in rebus omnibus, quae in consultationem cadunt, omnia videre, quae ad fidem faciendam accommodata sunt. Tribus autem praecipuis capitibus hoc contineri ait: si ita dicamus, ut, qui audiunt, bonos viros esse nos opinentur; si eorum animi motus quosdam concipiant ad id quod volumus efficiendum atque obtinendum accommodatos; si id, quod probare volumus, aut demonstremus aut demonstrare videamur.

Ut autem dialecticus, non ille ex scholastico pulvere clamator odiosus ac molestus, sed verus ac germanus dialecticus duobus ad probandum instrumentis utitur syllogismo et inductione: sic ei compar ac geminus et in dissimili genere simillimus orator duo alia habet, quae duobus illis ex altera parte respondeant, enthymema, quod syllo-

*) Rhetor. I. 1. sq.

gismo, exemplum, quod inductioni. His duobus armatus est, his pugnat, his et suam et aliorum dignitatem tuetur, neque sine magna copia enthymematum et exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata eloquentis nomen sustinere quisquam potest. Enthymematum copia a philosophis, exemplorum a poëtis et historiarum scriptoribus petitur, neque quisquam oratoris aut eloquentis nomine dignus evaserit, qui non prius omnia philosophorum scripta, quae quidem ad formandos mores et ad tractandam rempublicam pertinent, omnem historiam veterem, omnes antiquos et Graecos et Latinos poëtas diligenter et accurate pervolutarit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor; sed magnum est et id, quod hoc labore petitur. Et verum est, quod ait Horatius*): *nil sine magno Vita labore dedit mortalibus.*

Ad hanc facultatem consequendam ego me vobis, auditores, quantum vires meae ferent, ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur, vobis, ut ille ait comicus senex, seritis, vobis occatis, vobis eisdem metitis, vobis denique iste pariet laetitiam labos**). Videbitis me quotidie caussa vestra efficientem quaecunque potero, conantem etiam ea quae non potero. Alite vos quoque studium meum attentione vestra, et, dum aetas apta est ad labores perferendos, dum animus nullis aliis curis occupatur, dum cetera, quae ad capiendum ingenii cultum requiruntur, affatim suppetunt, nolite committere, ut utilitas vestra, quae et Gregorio Pontifici maximo et amplissimis Cardinalibus, quibus ille munus hoc demandavit, et nobis omnibus tantae curae est, a vobis, a quibus minime decet, negligatur. Equidem pro mea virili parte nullo loco vo-

*) Sat. I. 9. 59.
**) Plaut. Merc. prol. 71. sq.

bis deero: docebo, admonebo instabo, urgebo, excitabo, nonnunquam etiam, si res ita poscere videbitur, obiurgabo atque increpabo. Nolite exspectare, dum vobis aduler. Contemnam vos, si vos litteras contemnetis. Sin eas amabitis, et amabo ipse commoda vestra ex animo, et ut vos me vicissim merito ametis, operam dabo. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Secundum librum Tusculanarum disputationum explicare decrevi. Cras id facere incipiam. Polliceor autem vobis, qui me attente audient, curaturum me, ut eis operae suae ratio constet. DIXI.

DE UTILITATE IUCUNDITATE AC PRAESTANTIA LITTERARUM.

ORATIO VIII.

HABITA ROMAE XV. KAL. NOVEMBR. ANNO MDLXXIII.

Cum mihi a summis viris, quorum auctoritate atque imperio nostra omnium studia diriguntur, mandatum esset, ut hodierno die, quo, ut scitis, more maiorum, noster hic quasi Musarum exercitus quotannis lustrari solet, de praestantia litterarum et earum artium, quae litteris continentur, aliquid publice dicerem, quo iuvenum animi ad earum amorem incitarentur: quod prius facere debueram, sed inconsulto quodam obsequendi studio abreptus non feceram, coepi oneris suscepti magnitudinem cum viribus meis sollicite comparare. Atque interdum quidem ita ratiocinabar, ut mihi nihil arduum aut difficile impositum crederem. Nam, ut Cyrenaeus poëta*) facile ait

*) Callimachus h. in Apoll. 31.

esse omnibus Apollinem laudare, in quo tot tantaque laudum argumenta sint, ita facile videbatur homini quamlibet infanti atque indiserto laudare eas artes, quas vere ac merito bonorum fontes nominare possumus. Neque enim dubitabam, quin omnium concessu multo iustius artibus nostris quam illis, de quibus id Xenophon*) dixit, honos huius nominis tribueretur. Cogitabam etiam tum demum in summa me difficultate versaturum fuisse, si eas aut, quod nefas est, vituperare iussus essem, aut earum dignitatem abiicere et extenuare dicendo: nullum enim sane argumentum, quod quidem alicuius momenti esset, ad eam rem reperire potuissem. Quod si Socrates praesente Phaedro amorem vituperaturus, facere id non audet, nisi sibi prius pallio caput obnupserit**), multo me magis verecundari par fuisset in tanto eruditissimorum hominum coetu declamantem adversus eas artes, quarum omnes dignitate ac pulcritudine ita incensi estis, ut sine earum tractatione ne vitam quidem ipsam iucundam putetis. Nunc, ut idem ille sapientissimus senex***) factu facile esse ait Athenienses Athenis laudare, quod quae quisque amat, ea libentissime laudari audit, sic et ipse mihi videbar facilem et expeditam provinciam suscepisse commendandi ac celebrandi apud vos ea, quae vobis omnibus in amoribus ac deliciis esse constaret.

Sed interdum occurrebant alia, quae me commoverent nec quieto esse ac securo animo sinerent. Nam et in tam ubere ac copiosa materia necesse est unicuique audientium multa in mentem venire, quae commode dici queant, neque fieri potest, ut, quidquid omnes cogitant, dicat unus; et ea est hominum natura, ut, cum quis, quod ipse dixisset,

*) Cyropaed. VII. 2. 13.
**) Plat. Phaedr. c. 12.
***) Socrates.

id ab eo, qui dicit, omissum videt, non hoc quoque dici potuisse, sed hoc potissimum dici debuisse contendat. Ita dum pro suo quisque captu quid ipse dicturus fuerit cogitat et alia prope omnia fastidiens, dum id unum dicatur, avide exspectat, quidquid dixeris, semper videberis omisisse praecipua et omnia communia ac contrita dixisse, quod ea non dixeris, quae si dixisses, ipsa quoque aliis obsoleta et vulgaria viderentur. Ut melior hac in parte sit eorum conditio, qui aridis ac sterilibus in argumentis versantur: quorum, sive abundarunt, laudatur ingenium, sive defecerunt, materiae ieiunitas accusatur: cum contra, ubi ampla dicendi seges est, quidquid allatum est, ubertati materiae adscribatur, quidquid omissum est, tibi. Ego vero quomodo aut quidquam allaturum esse me sperem, quod novitate audientium animos teneat, cum iis in rebus mea versatura sit oratio, in quibus praestantissima se omnium aetatum ingenia exercuerunt, aut ita dicturum, ut non innumerabiles alii iisdem de rebus ornatius ac copiosius dixerint? Sed mihi neque valde laborandum est, ut nova conquiram, — non enim cantilenae sunt hae, quibus novitas, ut ait Telemachus*), conciliat gratiam, sed praecepta, quibus vetustas addit auctoritatem, — et, si vera, utilia, apta ad id, quod mihi propositum est, digna huius loci auctoritate, digna vestris auribus attulero, quibus ea cunque verbis extulero, hoc ipso me satis ornate dixisse arbitrabor.

Agite igitur, viri praestantes, et cum aliis nominibus, tum praecipue harum, de quibus dicere ingredior, artium cultu et tractatione clarissimi, agite, studiosi adolescentes, quorum mollis adhuc et tenera aetas in eiusdem gloriae spem eodem quasi lacte Musarum educatur, cognoscite mecum

*) Odyss. I. 351, sq.

felicitatem vestram qui instinctu quodam afflatuque divino ad eas potissimum artes animum appulistis, quibus, sive quis utilitatem sequatur, nihil fructuosius, sive oblectationem, nihil suavius ac iucundius, sive splendorem ac pulcritudinem, nihil illustrius aut ad struendam nominis immortalitatem firmius ac stabilius reperiri potest. Nam si veteres illi, qui errore ducti plures esse Deos opinabantur, quem cuique eorum diem consecrarant, eo laudes ipsius commemorare ac concinere solebant: multo nobis iustior caussa est, quicumque iisdem honestissimarum artium studiis, quasi quibusdam sacris initiati sumus, cum hic nobis anniversarius dies maiorum sapientia et auctoritate ad intermissam per aliquot menses earum exercitationem de integro repetendam constitutus sit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus easque celebrare, quas nobis vicissim aliquid celebritatis allaturas esse confidimus. Meminisse autem debemus, idcirco hunc sanctum atque augustum locum ad hanc rem delectum esse, ut et in laudandis artibus Deum ipsum laudemus, qui, ut alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit, et publice contestemur ac profiteamur, studia omnia laboresque nostros et Deo auctore atque auspice suscipi, et ad ipsius gloriam tamquam ad finem nobis omnibus praecipue propositum referri.

Unde igitur in tanta eorum, quae se ad dicendum offerunt, copia potissimum exordiar? An ab eo, quod semper apud gravissimos quosque gravissimum fuit, antiquitatis testimonio? Quae, cum artes omnes bonae sint, — nam si quae malae artes dicuntur, immerito eis artium nomen tribuitur, — has tamen nostras proprio ac peculiari nomine bonas artes vocavit, easdemque artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut a servis aut ab hominibus servili praeditis ingenio exerceri, has unas ab

ingenuis ac liberis excoli consentaneum indicaret. Quin etiam cum Graeci earum cognitionem sua lingua tali quodam vocabulo affecissent, ex quo id modo intelligeretur, statim a pueritia dandam eis operam esse, maiores nostri hoc, ut pleraque, melius ac sapientius: qui totum hoc artium genus humanitatem vocarunt, credo, indicantes, non multo minus inter homines talibus disciplinis expolitos et vulgus aliorum, quam inter ceteros et pecudes interesse. Homines enim duabus praecipue rebus a ceteris animantibus discernimur, ratione et rationis interprete oratione quarum utraque in eis, qui harum artium expertes sunt, rudis quodammodo et inchoata, qui eas bene penitus combiberunt, perfecta in illis atque absoluta est. Aristippus quidem, cum quaesiisset quidam ex eo, quid boni filio suo allatura eruditio esset, *si nihil aliud, hoc certe*, inquit, *quod in theatro lapis in lapide non sedebit.* Idemque alteri, qui, cum sibi nimium magnam mercedem posci pro institutione filii videretur, dixerat: *Ista pecunia servum mihi emere possum*, *Tu vero*, inquit iocans, *etiam hoc amplius: si unum emeris, duos habebis.* Significavit videlicet, quorum collustratus doctrinarum luce non esset animus, eos lapidum, non hominum, aut, si forte inter homines, servorum, non ingenuorum loco ac numero esse habendos.

Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti quatuor omnino esse viae videntur, quarum unam aliquam a principio aetatis capessere ac postea persequi prope necesse sit: ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi ingressi estis, longe multumque aliis omnibus anteponenda videatur. Nam qui ista aetate sunt, partim otio se atque ignaviae dedunt, mollemque vitam ac voluptariam sequuntur, ii praesertim quibus amplum patrimonium est; partim si angustior sit res, quam ut ni-

hil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam; alii, qui excelsiore sunt animo, armorum tractationem et militaris rei gloriam sibi proponunt; alii denique animum ad litteras et ad haec mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abiectius, qui torporem ac desidiam amplexi, vitam luxu atque inertia transigunt, nihil agentes, quo se homines esse testentur? qui, ut Phaeaces illi Homerici*):

Non pugnis durave exercent membra palaestra,
Sed mensam et citharae strepitum dulcesque choreas,
Stragulaque et molles curant post balnea lectos:

Margitae illius simillimi, de quo idem Homerus:

Non fodere ille bonus, durisve ligonibus arva
Vertere, non ulli vivebat idoneus arti.

Sic enim et hi neque domi, neque militiae, neque privatim, neque publice, neque sibi, neque aliis utiles, ita vitae curriculum conficiunt, ut veluti naves nullum sui vestigium relinquant. Qui mihi, si Diis placet, quod nihil agant, quasi non pudere parum sit, etiam gloriantur. Alii, inquiunt, in opere occupati sint: nobis maiorum nostrorum virtute est, unde otiosi laute splendideque vivamus. Quid maiores vestros nominatis? qui si vestri similes fuissent, vos hodie in postremis iaceretis. Si, quales vos estis, tales ipsi fuerunt, indigni sunt qui nominentur, sin alii, vos indigni, qui eos nominetis. At videte, quantopere a sapientissimi poëtae Hesiodi iudicio vestra ratio discrepet. Laborem ille et industriam nemini, languorem et ignaviam omnibus turpem esse confirmat**). Praeclare Cicero***), *Mihi quidem*, inquit, *qui nihil agit, esse omnino non*

*) Odyss. VIII. 246 sqq.
**) Hesiod. Op. et D. 311.
ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος ἀεργίη δέ τ' ὄνειδος.
***) De Nat. D. II. 16. 44.

videtur. Nam et physici docent, quae cuique rei caussa est, ut sit, eandem ei esse caussam, ut aliquid agat.

Sed omittamus hos molles et delicatos, neque eos ex somno, cui tam libenter indulgent, excitemus, teneamusque id, quod a sapientissimis viris proditum est, nihil esse inertia foedius; otio ali vitia; otium, ut non gravissimus poëta gravissime tamen cecinit Catullus*), non privatis modo hominibus, sed et regibus et prius beatis urbibus exitii caussam fuisse. Cum igitur otiosa et ignava vita ne vita quidem habenda sit, videamus, num ad aliquam potius aliarum artium, quam ad litteras, animum adiicere praestet.

Equidem cum mente ac cogitatione perlustro eas artes, quibus cum hisce studiis nostris aut nulla aut non magna communio est, ex iis quidem, quae ita necessariae sunt, ut eis civitas nullo modo carere possit, duas praecipuas iudico, agriculturam et mercaturam; ex iis autem, quae ad ornamentum civitatis et ad animos honesta voluptate perfundendos pertinent, duas minime sordidas minimeque illiberales, picturam et statuariam. Nam quod boni unaquaeque civitas percipere ex suo et patrio solo potest, id agricultura educit atque elicit; quo eget, id aliunde mercatura comportat. Ita civitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur, alterius beneficio fruitur etiam alienis. Pictorum autem et statuariorum opera et voluptatis atque admirationis habent plurimum, et quae liberalium artium nota est, ingenii, non corporis, viribus constant, et ad conservandam clarorum virorum memoriam ceterosque ad eorum imitationem incitandos non immerito magnam vim habere creduntur. Sed tamen quis ausit harum artium ullam cum litterarum studio

*) Cat. LI. 15.

comparare? Nisi forte maius est agrum quam ingenium colere, aut iacta in terram semina depactive surculi quam ingenia praeceptis philosophiae consita ampliores aut uberiores fructus ferunt. Mercatura autem vel si tenuis est, sordida est, vel si ampla, tot exposita periculis, ut merito ille olim Laco negaverit, optabilem sibi videri fortunam, quae rudentibus apta esset*); cuicuimodi autem sit, tota fere ad quaestum et ad lucrum refertur. At litterarum tractatio et dignitatis plenissima est et quietis, et eas opes consectatur, quae nec furem, nec praedonem timent, nec incendiis, ruinis, naufragiis obnoxiae sunt, nec ullis denique casibus eripi possunt. Iam vero quae Apellis aut Protogenis tabulae cum Homeri pictura, quae Phidiae aut Praxitelis statuae cum litterarum monumentis conferri queant? Quos ipsos hodie ignoraremus, nisi solidiorem ac diuturniorem gloriam essent commendatione scriptorum quam artis suae operibus consecuti. Nam quae illi artificio suo elaborarant, et solius corporis effigiem exprimebant, et uno tantum spectabantur in loco, et eam naturam habebant, ut ea, si nihil aliud, ipsa certe longinquitas temporis confectura ac consumptura esset. At eruditorum hominum lucubrationes et clarorum virorum non formam modo corporis, sed ingenia, mores, consilia, res gestas subiiciunt oculis, et iisdem, quibus orbis ipse terrarum, terminis ac regionibus continentur, et tantam vim habent, ut illa ipsa aliorum omnium humanorum operum confectrix vetustas his unis non modo nihil detrahat, sed maiorem in dies comparet ac conciliet dignitatem. Trecentas sexaginta Demetrio Phalereo statuas aereas populus Atheniensis anno uno eoque non toto posuerat, quibus omnibus Demetrius ipse superstes fuit. At quae ipse sibi

*) Cic. Tusc. V. 14. 40.

monumenta ingenii ac doctrinae magnitudine exstruxerat, ea et multis post ipsum saeculis viguerunt, et, cum postea densa quaedam et opaca nox omnem prope disciplinarum lucem exstinxisset, ex oculis erepta incredibile desiderium sui in omnium eruditorum animis reliquerunt. Elate et magnifice de se, ut solet, Pindarus, sed tamen vere. Statuarium esse se negat, qui mutas statuas edolet una defixas in basi; sed quos ipse cantibus suis celebret, eorum famam terra marique spargi ac disseminari.

Sed erunt fortasse, qui vitam militarem huic nostrae pacatae atque umbratili anteponendam putent. Mihi quidem fortium virorum virtutem detrectare aut conari, ut quidquam ex eorum gloria deteram, neque propositum est, neque fas videtur. Potius omnibus, qui dicendo aliquid possunt, omnem industriam ad eos celebrandos conferendam censeo, et hoc ipsum numero inter praecipua bona, quae ab artibus nostris in vitam hominum manant, quod earum ope praeclara illorum facinora ad immortalem posteritatis memoriam consecrantur. Sed tamen si quis secum in animo reputet, quae vita sit eius hominis, qui, modicis opibus instructus, in litterarum studio molliter ac placide consenescat, et quae eius, qui ab adolescentia armis tractandis assuetus, sub dio saepius quam sub tecto, sub pellibus saepius quam domi somnum capiat, vix dubium fore arbitror, utra melior et magis expetenda sit. Alterius aures tubarum et lituorum et cornuum clangore, alterius Musarum concentu et Apollinis fidibus adsidue personant. Illius oculi caede et sanguine et incendiis, huius admirabilium naturae operum adspectu et contemplatione pascuntur. Ille aut in ipso aetatis flore hostili gladio transverberatur, aut mancos ac debiles artus et insignem cicatricibus vultum referens domum redit, hic ut animo, ita et corpore integer vultum, nisi quantum rugae canique venerationis

addiderunt, etiam nutrici agnoscendum perfert ad ultimam senectutem. Neque vero minus gloriosa aut minus hominum generi fructuosa huius quam illius opera. Occupatur ille in finibus imperii proferendis, hic in finibus cupiditatum regendis ac coërcendis; novit ille, quemadmodum urbes expugnentur, hic quemadmodum gubernentur; ille quemadmodum iniuria aut repellatur aut reponatur, hic quemadmodum et accipiatur aequo animo et negligatur; dicet ille, quam multos homines manibus suis trucidaverit, hic, quam multos a caede facienda oratione sua revocaverit; ille quam multos in servitutem abduxerit, hic quam multos a servitute vitiorum in veram libertatem perduxerit. Illius usus nisi in bello nullus est, huius opera et in bello et in pace salutaris. Itaque si homines inter se amice ac concorditer viverent, si Dei ac naturae iussa sequerentur, si denique ii essent, qui esse deberent, iacerent omnes artes belli, ut quarum inter iustos iustus usus esse non possit; nostrae vero tum demum florerent ac vigerent, tum demum eas optimus quisque summa corporis et animi contentione sequeretur. Neque vero quemquam ita esse arbitror sanguinarium, cui non praeoptanda videatur nullius empta lacrymis gloria, neque ullo, nisi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quam tabo et cruore oblita et multa strage ac cladibus comparata.

Multa consulto praetereo, quod mihi non tam, ut copiam et varietatem consecter, laborandum est, quam ut effugiam satietatem. Quis enim unquam tanta ubertate ingenii, tanta dicendi copia praeditus reperietur, qui litteras ita laudare possit, ut non semper, cum plurima dixerit, plura tamen omisisse videatur? Omnia, quae homines in vita expetunt, cuiuscunque tandem generis illa sunt, nulla re certius aut facilius quam eruditione ac litteris acquiri, conservari, amplificari queunt. Est qui rei familiaris

angustia pressus, ex ea expedire se et ad moderatas opes sine ulla turpitudine pervenire cupiat? Quae ad id conficiendum via aut honestior aut expeditior aut facilior est? Quam multos ex tenui et exili patrimonio aut iuris scientia aut medendi arte fretos, ut eas potissimum nominemus, paucis annis ad maximas divitias pervenire vidistis? Nam quod plerique vulgato iam proverbio dictitant, ex omni nostrarum artium numero duas modo illas frugiferas esse ac fructuosas, ceteras cultoribus suis decoquere ac decollare, in eo vanitatis illos ac mendacii facile res ipsa coarguit. Nota est historia de Thalete Milesio, qui cum a propinquis obiurgaretur, quod omne tempus in sapientiae studio poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi posita putabant omnia, nulli usui esset, *vultis*, inquit, *ostendam vobis, posse hominum huic studio deditum, si ei commodum sit, divitem fieri, et hanc esse, si quis velit, ad quaestum ac compendium vel maxime compendiariam viam?* Cum illi se velle dixissent, homo, qui ex astrorum scientia magnam eo anno olearum ubertatem praevideret fore, multo ante exiguo pretio, cum contra licitaretur nemo, omnia Chiorum ac Milesiorum praela ac trapeta conduxit: quae cum postea suo tempore, quanti voluit, elocasset, magnamque ex eo vim pecuniae collegisset, ostendit, philosophos non tam rem facere non posse, quam maioribus ac praestantioribus cogitationibus occupatos de ea facienda non laborare. Quid Leontinus Gorgias? nonne rhetorices professione et maximas sibi divitias peperit et tantam gloriam, ut ei vivo ac videnti honoris ergo aurea statua in Apollinis Pythii templo constituta sit? Quid ille, qui eloquentiae quasi mercator atque opifex quidam habitus est, Isocrates? non et summa gloria fuit et iis opibus, ut ter ad trierarchiam vocatus, cum eam bis effugisset, ad postremum splendissime ac

magnificentissime obierit? Ad eam autem non fere nisi opulentissimus quisque ac locupletissimus adigebatur. Neque medicus erat optimus pessimi principis magister Seneca, neque de iure consulebatur: et tamen quantam sibi opum vim homo externus et alienigena eloquentia et eruditione confecit? Scio hoc, quod dicam, quibusdam incredibile visum iri; sed tamen, si vera sunt, quae litteris prodita sunt, haud scio an nullus hodie tota Italia princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congessit. Nam cum ex veteribus illis Romanis M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur, Senecae opes Crassi opibus duplo maiores fuerunt.

Prope est ut pigeat in hac parte tam diu immoratum esse; sed tamen dicendum fuit aliquid adversus stultitiam eorum, qui aiunt, si quis iuris scientiam et artem medendi excipiat, ceterarum artium nostrarum sterilem esse culturam. Qui error ex eo potissimum natus est, quod doctrinae mediocritas magnos efferre fructus non potest. Itaque excellendum est iis, qui magna et praeclara concupiverunt. At nos simul atque paullum ultra prima elementa progressi sumus, falsa de nobis opinione tumefacti, quia non in nos continuo opes et honores congeruntur, iacere litteras clamitamus. Non iacent litterae, non iacent, neque iacuerunt unquam; et, si antea iacuissent, Gregorio XIII. Pontifice non iacebunt. An ille, cum et omni doctrina instructissimus sit, et ad illos veteres atque usitatos nostros et litterarum patronos, Ioannem Moronum, sacrosancti collegii Decanum, priscae maiestatis absolutissimum exemplar, cuius in ipso nutu plurimum auctoritatis residet, cuius e vultu ipso atque oculis elucet gravitas humanitate condita, Aloysium Cornelium Camerarium, hominem plenum officii et ad omnium animos ac voluntates devinciendas ipsis

Gratiarum manibus factum, et illa duo ornamenta saeculi, firmamenta litterarum, domicilia virtutis et eruditionis, Gulielmum Sirletum et Franciscum Alciatum, — ad eos igitur, quorum iam pridem in fide ac clientela eramus, cum proxime eum, quem pleno gradu per sua vestigia incedentem videt quemque optimo iure cordi suo carissimum habet, fratris filium Philippum S. Sixti Cardinalem addiderit, eumque florentis aetatis commendationem a litterarum patrocinio ducere voluerit; qui tali argumento declararit voluntatem erga nos suam, is, metuimus, ne litteras aut egere aut iacere patiatur?

Sed ut, unde digressus sum, redeam atque id, quod institui, absolvam: et ad facultates ac copias sine dedecore parandas accommodatae sunt litterae, et multo magis colendae iis, qui opibus abundant, ne, si id facere neglexerint, instrumentis sibi a Deo ad virtutem datis per inertiam abusi esse dicantur. Eademque ratio est et eorum, quibus clari, et eorum, quibus obscuri parentes obtigerunt. Nam neque illi ullo maiori aut illustriori ornamento condecorare et, ut Homeri verbo utar, coronare possunt nobilitatem a maioribus acceptam, neque hi ex tenebris ulla ratione facilius emergere, seque in luce atque in oculis omnium collocatos, a contemptu atque ab oblivione in perpetuum vindicare. Rex erat ac regis filius Alexander Macedo, et viam sibi ad summam claritatem ac potentiam armis quotidie muniebat. At is et plus se debere Aristoteli, a quo eruditus, quam Philippo, a quo genitus fuerat et cuius in regnum successerat, praedicabat, et, cum ab illo divulgatos esse libros quosdam arduis de rebus scriptos accepisset, aegre tulit, ac generosa quadam indignatione motus epistolam ad eum scripsit, in qua haec verba sunt: *Nam qua re posthac ceteris praestabimus, si, quae a te edocti sumus, ea omnium communia erunt? Ego autem*

malim optimarum rerum scientia, quam opibus et potentia ceteris anteire. Haec igitur ille regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo autem genere ortos quam multos nominare possumus, quos supra omnes omnium fumosas imagines litterae collocarunt? Obstetricis filius erat Socrates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrem vendendis oleribus vitam tolerasse accepimus. At ipse et regum familiaritate usus est, et ita clarus fuit, ut hodie magis Archelaus ex Euripidis, quam Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympanistria fuit Aeschinis mater, etiam, si Demostheni credimus, vulgati corporis. At eum rex Macedonum Philippus quantopere coluit? Quid tibicinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracusarum regem Hieronem fuit? Sed quid huius rei plura exempla conquiram? Signantur eruditorum hominum nominibus tempora, ut minus saepe, quibus illi regnantibus vixerint, quam qui eis florentibus regnaverint, quaerere soleamus.

Neque tamen haec praecipua sunt eorum bonorum, quae percipiuntur ex litteris; sunt alia longe maiora longeque diviniora. Litterae inditos nobis a natura honestatis igniculos excitant; luxuriantes quasique fruticantes cupiditates stringunt ac coërcent, easque rationis finibus regunt; abducunt a vitiis, duces et magistrae sunt ad virtutem, prosperis rebus ornamento sunt, solatio adversis, neque illis exsultare atque efferri suos, neque his frangi ac deprimi sinunt; eam denique tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum esse dixerunt. Crates quidem Thebanus interrogatus, quid sibi superesset ex philosophiae studio, notissimo versu respondisse dicitur*):

Choenix lupinûm et mentis a curis quies.

*) *Θέρμων τε χοῖνιξ καὶ τὸ μηδενὸς μέλειν.*

O magnum et excelso animo praeditum virum! Quod aliis regna et imperia non adferunt, ut soluto ac libero animo sint, id ipsi propter litterarum et philosophiae commercium, choenix lupinorum adferebat. Quod si tam multa tamque praeclara bona litteris ac disciplinis continentur, si ipsis nominibus ac vocabulis testata est vetustas earum cognitionem et hominibus et liberis atque ingenuis hominibus dignissimam esse, si et ignava vita homine indigna est et nullo in studio melius, quam in litteris, industria collocari potest, si ad opes ac potentiam, si ad honores ac dignitates via optime litteris sternitur, si eisdem et animi tranquillitas et nominis aeternitas comparatur: quid statis, adolescentes, aut cur oblatam vobis tanti boni consequendi occasionem effugere atque evolare patimini? cur non, aliis omnibus curis et cogitationibus ex animo abiectis atque abdicatis, in hanc unam toto pectore incumbitis? Non hoc sedendi, ut ait Bacchylides, ac cunctandi tempus est. Non enim ex plano ac facili gloria haec petitur, neque lata, ut ait Propertius*), via currere ad Musas datur. Non frustra eas antiqui in arduo atque edito monte habitare dixerunt. Laborem et sudorem et vigilias in earum atrio ac vestibulo excubare voluit Deus, qui, ut dicebat Epicharmus, labore omnia prope bona hominibus venalia proposuit. Ego autem, ut libere vobiscum agam, valde vereor, ne, cum plerisque vestrum alia omnia abunde sint, mollitia multi et laboris odio a studiis avocentur. Itaque quibus verbis Homerica Pallas Nausicaan e somno excitat, quam segnem et ignavam vocat, quod vestes magni pretii, sibi emptas a parentibus, neglectui habeat easque illotas ac sordidas iacere patiatur; surgere igitur eam iubet, et ad eas abluen-

*) III. 1, 13.

das cum prima luce proficisci, praesertim cum instet tempus nuptiarum*): iisdem merito multos e vobis aliquis quotidie obiurgaverit. Surge quamprimum, miser, et ex animo torporem atque ignaviam excute. Quid tu istud ingenium, quod tibi a communi omnium parente Deo multo qualibet veste pretiosius datum est, situ ac sordibus obsolescere quasique rubigine obduci pateris? cur non potius diluculo ad illos proficisceris omnibus obvios et expositos doctrinarum fontes, quibus te mersans, ex quibus arbitratu tuo hauriens, pectus et purgatum vitiorum maculis et multa praeclarissimarum rerum cognitione madidum referas? praesertim cum puerulus amplius non sis, sed ea iam appropinquet aetas, qua tibi in lucem atque in conspectum hominum prodeundum est. Hinc enim demum multo magis quam unde illa dicit, et tibi paries gloriam, et parentum pectus gaudio laetitiaque complebis. Sed iam longior, quam par erat, fui. Cogitate, obsecro vos, languidis ac remissis omnia difficilia, navis et industriis omnia pervia ac facilia esse. Deus optimus maximus, cui quaecunque hic acta dictaque sunt, grata et accepta esse cupio, vobis omnibus eum animum inspiret, ut haec, ad quae hortatus sum, tam sequi velitis quam consequi potestis. DIXI.

*) Hom. Odyss. VI. 25. sqq.

INGRESSURUS EXPLANARE M. T. CICERONIS LIBROS DE OFFICIIS.

ORATIO IX.

HABITA ROMAE III. NON. NOVEMBR. MDLXXIV.

Decreveram hoc anno pulcerrimum consilium, quod anno superiore ceperam, persequi et denuo Platonem cum Cicerone coniungere, tum ut adolescentes in studio Graecarum litterarum, quas maximo cum animi mei dolore evanescere et ad nihilum recidere secumque omne elegantioris doctrinae genus trahere video, pro mea virili parte continerem, tum ut nobilissimus philosophus, cuius ante me in his scholis nunquam, ut opinor, audita vox erat, paullatim familiarior factus, uberrimis illis sapientiae et eloquentiae suae fontibus ingenia nostra copiosius et abundantius irrigaret. Aliter visum est iis, quorum nutu atque auctoritate nostra omnium studia diriguntur, qui sive mihi ad tractandam, sive vobis ad percipiendam Platonicarum disputationum gravitatem non satis esse virium iudicarint, sive in eo aliud quippiam secuti sint, — non enim fas nobis esse arbitror in eorum iudicia curiosius inquirere, — omnem a me huius anni operam in uno Cicerone consumi maluerunt. Pareamus libenter, ut par est, iis, quibus parere omnes debent, quodque ipsis placuit, id sine ulla retractatione melius esse credamus. Non enim, ne gravissimis quidem in rebus, tantum apud nos valere ulla probabilium rationum momenta debent, ut non multo plus illorum vel iussis vel consiliis vel auctoritate moveamur.

Pervolutabimus igitur hoc anno aureos illos M. Tullii libros de officiis. Qui cum tres sint, et

totidem in partes annuum huius nostri muneris curriculum distingui soleat, dabimus operam, ut singulorum librorum explicatio cum illa tripartita temporis nostri distributione ac descriptione concurrat ac congruat. Nam qui dies nobis statis anni temporibus ad relaxandos animos et ad vires denuo colligendas concedi solent, iis ipse otium mihi sponte abiudicabo et rationes vestras commodis meis anteponens, domi quidem, sed ita ut neminem, qui audiendi ac discendi studio teneatur, excludam, quae hic temporis angustiis exclusus non potuero, illic commodius explicabo. Scitis idem me superioribus annis factitasse et, cum ad me magnus studiosorum numerus domum quotidie ventitaret ac conflueret, perfecisse, — praefiscini, ut loquebantur veteres, dixerim, — ut nulla pars anni utilius ab eis aut fructuosius poneretur, quam ea, quae libera quotannis ac soluta otio transigi solet. Quod ego non iactandi mei caussa dico, — neque enim unquam tantum laboris subire ac suscipere potero, ut aut sanctissimi Pontificis Gregorii XIII. aut amplissimorum Cardinalium, qui iussu ipsius huic gymnasio praesunt, singularem in me benignitatem ac beneficentiam exaequem, — sed ut vos, si qua ratione possum, exacuam et exsuscitem ad suscipiendam aliquam curam ac cogitationem utilitatis vestrae, ne, cum mihi navandae vobis operae voluntas nunquam defuerit, vestra vobis tarditas ac negligentia aditum ad veram laudem ac dignitatem interclusisse videatur.

Ac quoniam scio esse nonnullos, qui mirentur, quos ipse mihi, cum vacationes dantur, voluntarios labores iniungere soleo, cur non hoc ipso potius publice nobis constituto ad docendum loco quam intra domesticos parietes obeam, eius quoque rei quae caussa sit, aperiam, ne consiliorum meorum pars ulla vobis ignota sit. Officii enim mei ratio-

nem omnibus quam notissimam esse cupio, ne quis cuipiam pateat ad calumniandum locus. Primum igitur, si dicam id facere me, ut aliqua pars laboris minuatur mihi, nemo me, ut opinor, merito reprehendat, quod vobis a me sponte tribuitur, si in eo etiam commodi mei rationem habendam esse aliquam putem, praesertim cum vobis ex eo nihil oriatur incommodi. Sed sunt alia graviora, quae me magis commoveant. Huc quoties venimus, pendendum nobis est ex aliquot abiectissimorum nebulonum libidine, qui sibi pro oblectamento habent obstrependo, obturbando, exsibilando laudabiles aliorum conatus, quoties collibuit, impedire. Domi ab illa fece ac colluvie nihil periculi est, ubi si quid tale tentare auderent, extruderentur, et si redire postridie vellent, excluderentur. Hic vix unquam mihi horam integram docere permittitur: domi me saepe horas duas summo silentio, summa omnium voluntate auditum esse meministis. Illic si quis quid minus intellexit, licet rogare, licet colloqui, licet placide ac comiter, si quid sit, de quo dubitetur, exquirere.

Hae me caussae adducunt, ut, quoties a publico munere cessatio est, libentius doceam domi. Neque dubito, quin hoc consilium meum omnes aequi et harum rerum intelligentes existimatores probent. De quo cum et aliquid dicendum fuerit et satis multa iam dixisse videar, transibo ad alia, quae proprie pertinent ad eos libros, quos vobis hoc anno Deo fretus explanare decrevi. Qui quidem multis nominibus magno apud nos in pretio esse debent. Primum quod Ciceronis sunt, hoc est, eius viri, qui perpetuo omnium aetatum consensu inter Romanos scriptores eloquentiae laude ita numeratur primus, ut ab eo nemo numeretur secundus. Deinde quod scripti a Cicerone iam sene, cum singularis ille vir natusque in posteritatis exemplum et multo

studio multisque vigiliis, et longo usu ac tractatione rerum maximarum, et multis, quibus agitatus erat, casibus immensam sibi quandam vim sapientiae ac prudentiae comparasset. Fuit enim hic prope ultimus illius praestantis ingenii fetus, ut postea magis intelligetur. Adde quod scribit ad filium, et ad filium Athenis agentem in convictu ac contubernio hominum doctissimorum, ut versimillimum sit, et summam ab eo curam adhibitam in colligendis undique bonis et utilibus praeceptis, quae congereret in eos libros, ex quibus unicum et unice carum filium legem ac normam instituendae vitae petere vellet, neque quidquam praetermissum in limandis ac perpoliendis, quae ita scriberentur, ut in eam urbem, quae tum eruditionis ac sapientiae domicilium erat, acutissimorum hominum subitura iudicium mitterentur. Constat etiam ipsum sibi valde placuisse in confectione horum librorum, ut qui sibi unus optime conscius esset operae in eis scribendis collocatae. Nam et principio commendat eos, ut ad *Latinae* orationis ubertatem ac copiam profuturos, et ad finem, magnum a se muhus habere filium dicit, et ad Atticum scribens, homini eruditissimo et cuius ipse saepe miniatulas ceras extimescebat, magnam huius operis exspectationem concitare non veretur. *Nos hic,* inquit*), *φιλοσοφούμεθα, — quid enim aliud? — et τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος magnifice explicamus προςφωνοῦμεν-que Ciceroni. Qua de re enim potius pater filio? Deinde alia. Quid quaeris? extabit opera peregrinationis huius.*

Ac ne quis ipsius, quasi Astydamantis**) cuiusdam, de se testimonium elevare conetur, sciat hos libros semper fuisse in prima commendatione apud

*) Ad Att. XV. 13. 6.

**) Se ipsum arroganter laudantis. Tritum erat proverbium.
Σαυτὴν ἐπαινεῖς ὥςπερ Ἀστυδάμας, γύναι. FR.

sapientissimos quosque, ut et tererentur assidue manibus et a plerisque etiam ad verbum ediscerentur. Inter quos minime contemnendum est iudicium Alexandri Severi, Imperatoris optimi et eruditissimi, de quo ita scribit Lampridius: *Post actus publicos, seu bellicos seu civiles, lectioni Graecae operam maiorem dabat, de republica libros Platonis legens. Latina cum legeret, non alia magis legebat, quam de officiis Ciceronis et de republica.* Ut mihi hoc quoque perbelle cecidisse videatur, quod cum anno superiori libros aliquot Platonis de republica interpretati simus, eis nunc subiiciamus interpretationem librorum Ciceronis de officiis, quasi praestantissimi et sapientissmi Imperatoris vestigia persequamur.

Sed nihil est, quod magis invitare atque allicere nos debeat ad accuratam horum librorum lectionem, quam res ipsae, de quibus in eis disputatur. Continent enim praecepta virtutis, docent, quomodo unusquisque in omni parte vitae gerere se debeat, quid a quoque postuletur, quid quemque deceat, quid patriae praestandum sit, quid parentibus, quid propinquis ceterisque amicis, quid universo hominum generi, ea denique, quorum studium

Aeque pauperibus prodest, locupletibus aeque,
Aeque neglectum pueris senibusque nocebit).*

Socrates quidem, qui in his et talibus quaerendis studium omne consumerent, eos sapere unos praedicabat; qui, his neglectis, de natura mundi, de rebus superis, de caussis ventorum, imbrium, fulgurum philosopharentur, desipere hallucinarique dicebat**). Eo autem hi libri a cordatis, ut

*) Horat. ep. I. 25. sq.
**) Xenoph. Memor. Socr. I. 1. 11.

Ennii*) verbo utar, et intelligentibus pluris fieri debent, quod, cum ducti sint e Stoicorum disciplina, quorum fuit quidem severum inprimis et, ut ita dicam, masculum philosophandi genus, sed pleraque tamen praecepta rigidiora et a communi hominum captu remotiora: ita se Cicero temperavit, ut ab illis, quae absurda aut erant aut videri poterant, abstinuerit, omniaque ad civilis vitae institutionem apta et accommodata protulerit.

Sed de caussis, cur hi libri nobis cari ac commendati esse debeant, abunde dictum puto. Nunc antequam progrediar longius, non erit alienum, breviter respondere quibusdam reprehensoribus, qui me non tantum absentem in circulis et conviviis vellicant, sed esse interdum etiam praesenti molesti solent. Aiunt enim perperam facere me, qui cum iussus sim, quantum quidem vires meae ferunt, eloquentiae praecepta tradere, eiusmodi tamen fere libros interpreter, qui non tam bene dicendi quam bene vivendi praecepta continere videantur. Quam reprehensionem, si ambitioni meae servire vellem, nunquam equidem refellerem. Quid enim esse mihi gloriosius potest, quam si vobis, iuvenes, ea praecepta quotidie instillare dicar, quibus non tam oratio comptior quam vita melior fiat? O benevolos reprehensores et existimationi meae amicos! o reprehensionem cuilibet laudi anteponendam! Quis non eos a me ipso appositos atque allegatos putet? Nam orichalcum pro auro, aut vitrum pro gemma si quis vendiderit, merito, ut improbus, accusetur; aurum quidem pro orichalco, aut gemmam pro vitro qui dederit, nemo se, ni fallor, ab eo delusum ac deceptum conqueratur. Sed ne quis sit error,

*) Cic. Tusc. disp. I. 9.

hoc sibi responsum habeant iam inde ab heroicis temporibus coniunctam fuisse harum rerum professionem, idque vel illo cognosci Homeri loco, ubi Phoenix datum se Achilli a Peleo dicit, ut eum et ornate dicere et fortiter facere doceret:

Τοὔνεκά με προέηκε διδασκέμεναι τάδε πάντα,
*Μύθων τε ῥητῆῤ ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων**).

Et certe, sive vera est M. Catonis illius sapientis definitio, oratorem esse virum bonum dicendi peritum, qui, quomodo vir bonus fias, docet, potiorem ac praestantiorem partem artis oratoriae docet; sive Aristotelem sequi malumus, ut quamlibet bonum oratorem esse posse dicamus etiam qui non sit vir bonus, facere tamen nullo modo possumus, quin eam partem philosophiae, qua formantur mores, oratori futuro necessariam esse fateamur. Quomodo enim apte et copiose aut laudabit aut vituperabit, nisi qui virtutum vitiorumque naturam, ex quibus omnis vera laus et omnis vituperatio nascitur, diligenter cognitam ac pertractatam habuerit? Quomodo potens et efficax in suadendo aut dissuadendo futurus est, qui quae secundo horum librorum de utili atque inutili traduntur, nunquam didicerit? Quid aget in iudiciis, qui iustitiae iniustitiaeque cognitionem e philosophorum fontibus haurire neglexerit? An ego, si troporum ac schematum exempla traderem et quotidie illa ludimagistrorum dictata cantarem, de exordio, de divisione, de narratione, de confirmatione, de epilogo, de generibus caussarum, de statibus, ad quae puto iam multorum e vobis aures occalluisse, plus vobis ad eloquentiam prodessem, quam cum aut libros Platonis

*) Iliad. IX. 442. sq.

de republica aut Ciceronis philosophica interpretor? Vera et solida eloquentia non tantum in verbis posita est, sed in rebus. Praeclare autem Horatius*):

Scribendi recte sapere est et principium et fons.
Rem tibi Socraticae poterunt ostendere chartae,
Verbaque praevisam rem non invita sequentur.

Sed ut Ixion in fabulis pro Iunone nubem, ita hodie magna pars hominum pro eloquentia amplectitur inanem loquacitatem. Atque hoc deterius eunt res, quod qui omissis rebus verba curant, ne verba quidem satis curant, suntque in illo ipso suo puerili ac ludicro studio negligentes. Vos, si me auditis, utrumque curate et date operam, ut olim oratio vestra et copia rerum madeat**), et bonis ac lectis verbis constructa sit. Ad utrumque vobis operam meam profiteor et, magis ut vos excitem, quam ut me extollam, iam nunc praedico ac praemoneo, nisi ad aliquam in hoc genere laudem perveniatis, daturum me operam, ut omnes homines intelligant, quidvis potius vobis quam, me vivo, hortatorem ac ducem ad eloquentiam defuisse.

*) A. P. 309. sqq.
**) Poëtica loouendi forma, non imitanda in prosa. Ruhnk.

CUM SENECAE LIBRUM DE PROVIDENTIA INTERPRETATURUS ESSET.

ORATIO X.

HABITA ROMAE III. NON. IUN. MDLXXV.

De Seneca nihil hoc loco constitui dicere; nam si vituperatores illius confutare vellem, necessario mihi ducenda essent praecipua argumenta e scriptis ipsius, ut ostenderem, eum et doctrinae copia et scribendi elegantia longe multumque omnibus obtrectatoribus suis praestitisse. Nunc cum apud eos disseram, quibus Senecae scripta nota non sunt, — quotus enim quisque vestrum ante hunc diem ea, non dicam, evolvit aut legit, sed inspexit aut attigit? — puto me commodius esse facturum, si prius hunc libellum mole quidem, ut videtis, exiguum, sed et orationis ornamentis et argumenti gravitate, ut sentietis, eximium vobis proposuero ac deinde permisero, ut ex eo Senecam tamquam ex ungui, ut dicitur, leonem aestimantes, de ipsius sapientia et eloquentia arbitratu vestro iudicetis. Urbane Ulixes apud Euripidem in Cyclope, cum Sileno vinum venditurus esset, ita eum alloquitur*):

Vin' tu prius gustare quid vini feram?

cui Silenus:

Ita convenit: nam gustus emptorem vocat.

Ego quoque, cum vobis hunc scriptorem non quidem vendere, sed certe commendare atque ut apud vos in pretio sit, efficere cupiam, debere

*) Eurip. Cycl. 149. sq.

videor eum vobis prius quasi gustandum dare. Hoc tantum a vobis peto, nequid huc praeiudicatae opinionis adferatis, neve permoveamini stultis ac temere iactis vocibus quorundam, qui quae non intelligunt, vituperant. Tribuite hoc mihi, ut me non quidem valde intelligentem et idoneum, sed tamen non multo deteriorem, quam isti sunt, harum rerum iudicem existimetis. Qui cum et, ex quo huic muneri praepositus sum, nihil antiquius habuerim, quam ut vos, quantum in me est, omni liberali doctrina excolam atque augeam, et multorum annorum laboribus ac vigiliis hoc consecutus sim, ut non in vulgus modo, sed apud ipsos principes civitatis non omnino malus eloquentiae existimator habear, non debeo videri aut tam iniquus, ut obstare profectui vestro, aut tam stultus, ut existimationi meae nocere de industria velim. Sed haec quidem hactenus, iam enim quod huius libri argumentum sit explicare decrevi. Vos, quaeso, excitate atque expergefacite animos vestros, quaeque de rebus omnium maximis ac gravissimis dicere ingredior, ea ut penitus percipiatis, operam date.

Veteres illi, quorum animi densissimis errorum tenebris involuti ea, quae nobis divinitus affulsit, aeternae veritatis luce caruerunt, cum verum Deum ignorarent, in varias sententias distrahebantur, et, ut nullo firmo ac stabili fundamento subnixi et commenta opinionum sequentes, huc illuc tamquam incertis acti tempestatibus fluctuabant. Interdum itaque cum in coelum oculos sustulerant et illam admirabilem innumerabilium stellarum sine ulla erratione decurrentium varietatem notaverant, facile intelligebant, praepotens aliquod numen esse oportere, immensum, infinitum, aeternum, quod illi tantae moli praesideret, a quo haec rerum universitas et a principio constituta esset, et eius con-

silio ac voluntate regeretur. Rursus autem cum eorum, quae infra lunae orbem sunt, inconstantiam ac mutabilitatem viderent, nihil in eis inesse certum, nihil perpetuum, nihil constans, eo prolabebantur impietatis, ut partim ex omnibus rebus divinam providentiam tollerent, partim supera quidem ac coelestia mente ac consilio regi, haec autem inferiora sine ullo rectore incertis fortunae casibus agitari existimarent. Sed cum et dierum ac noctium vicissitudinem et quadripertitam anni temporum varietatem et certa tum dierum tum noctium et incrementa et decessiones et omnia humanis usibus servientia viderent, haerebant attoniti, ut qui perspicerent tantum et tam sapienter institutum ordinem nisi a Deo esse non posse. Conturbabantur tamen cum aliis argumentis, tum hoc praecipue, quod in rebus humanis multa viderent secus evenire, quam ipsi divinae sapientiae ac bonitati convenire existimarent. Etenim ita statuebant: si humanarum rerum procurationem haberet Deus, fore, ut bonis ac piis et iustitiae cultoribus bene esset, malis, impiis et iniustis male. Nunc autem contra videbant, optimos quosque plerumque premi paupertate, cum multi improbi divitiis abundarent; ignominiam, exsilium, orbitatem, morbos, tormenta, cruciatus proprium quodammodo bonorum virorum patrimonium esse, cum interea multi omnibus flagitiis cooperti in summis deliciis viverent et in omnibus negotiis suis secundissima fortuna uterentur. Ergo alii fortunam accusabant ut iniquam et iniustam, quae quasi dedita opera improbis mater, bonis noverca esset; alii ut caecam et temerariam, quae nunc bonos, nunc malos nullo discrimine aut extolleret, aut deprimeret; idemque dicebant de Pluto, quem divitiarum Deum esse fingebant, et, ut fit in erroribus, desultoria quadam levitate in contrarias sententias ferebantur. Nam ubi quid

bonis bene evenerat, aut ubi improbus aliquis et diu divina patientia abusus poenas dederat, tum Deum et esse, et humana curare clamabant. *Estis io superi*, ait Statius[1]), cum convaluisset a periculoso morbo vir eximiae probitatis, Rutilius Gallicus. At contra, ubi quid contigerat contra quam aequum esse censerent, Deos aut nullos esse, aut crudeles et iniustos esse dicebant:

Marmoreo Licinus tumulo iacet, at Cato parvo,
Pompeius nullo: credimus esse Deos?

Mortuus erat alicuius amicus, quem ipse diutius vivere cupiisset: negabat Deos esse: id enim ab eorum iustitia alienum videri. Itaque in morte Tibulli Ovidius[2]):

Cum rapiant mala fata bonos, ignoscite fasso,
Sollicitor nullos esse putare Deos.

Apud Senecam Iason, cum Medeam occisis filiis evolantem videret[3]):

Testare, inquit, *nullos esse, qua veheris, Deos.*

Neque ulla tam levis aut ridicula caussa erat, quae non ad suscipiendam impietatem satis idonea videretur. Reliquerat amicam amator: nulli Dii erant. Propertius[4]):

Et queritur nullos esse relicta Deos.

Cupidum et libidinosum adolescentem impudica muliercula fefellerat: nutabat male de Diis fundata opinio. Ovidius[5]):

Esse deos credamne? fidem iurata fefellit,
Et manet in solito qui fuit ore decor.

1) Silv. I. 4. 1. 2) Amor. III. 9. 35. 3) Med. 1035. 4) I. 6. 8. 5) Amor. III. 3. 1.

Valde scilicet id Diis curandum fuit. Apud Virgilium[1]) amisso immatura morte filio,

Atque Deos atque astra vocat crudelia mater.

Ecce tibi alter: quia serpentes una cum pelle senium exuere dicuntur, Deos crudeles vocat, quod non idem beneficium formosis tribuerint.

Crudeles Divi! serpens novus exuit annos:
Formae non ullam fata dedere moram[2]).

At illa quidem levia et a poëtis fortasse per iocum dicta, etsi tales ioci nullo modo ferendi videntur. Serio quidem loqui videtur apud Aristophanem Chremylus[3]), qui se, cum pius ac iustus esset, et male tamen rem gereret gravique paupertate premeretur ac videret interea alios sacrilegos, calumniatores, improbos divitiis abundare, profectum esse dicit ad Apollinem, ut ex eo sciscitaretur, quae eius rei caussa esset; multoque magis ille in vetere tragoedia[4]):

Τολμῶ κατειπεῖν, μήποτ' οὐκ εἰσὶν θεοί·
Κακοὶ γὰρ εὐτυχοῦντες ἐκπλήττουσί με.

Et eodem argumento delusi, ut ait Iuvenalis[5]),

Sunt, qui in fortunae iam casibus omnia ponant,
Et mundum nullo credant rectore moveri,
Natura volvente vices et lucis et anni.

Gravissime autem dubitationem ea de re suam expressit optimus aevi sui poëta, Claudianus[6]):

Saepe mihi dubiam traxit sententia mentem,
Curarent Superi terras, an nullus inesset
Rector, et incerto fluerent mortalia casu.
Nam cum dispositi quaesissem foedera mundi,
Praescriptosque mari fines annique meatus,

1) Eclog. V. 23. 2) Tibull. I. 4. 35 sq. 3) Plut 28 sqq. 4) Eurip. fragm. adesp. 388 N 5) Sat XIII. 86 sqq. 6) in Rufin. I. 1. sqq.

Et lucis noctisque vices: tunc omnia rebar
Consilio firmata Dei, qui lege moveri
Sidera, qui fruges diverso tempore nasci,
Qui variam Phoeben alieno iusserit igne
Compleri solemque suo, porrexerit undis
Littora, tellurem medio libraverit axe.
Sed cum res hominum tanta caligine volvi
Aspicerem, laetosque diu florere nocentes
Vexarique pios: rursus labefacta cadebat
Relligio; caussaeque viam non sponte sequebar
Alterius, vacuo quae currere semina motu
Affirmat, magnumque novas per inane figuras
Fortuna, non arte, regi; quae numina sensu
Ambiguo vel nulla putat, vel nescia veri.
Abstulit hunc tandem Rufini poena tumultum
Absolvitque Deos.

Multo autem nervosius ac vehementius apud Ciceronem Cotta in tertio de natura Deorum*), *Telamon,* inquit, *uno versu totum locum conficit, utrum Dii homines negligant:*

Nám si curent, béne bonis sit, mále malis: quod núnc abest.

Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant. Sin id minus, bonis certe consulere debebant. Cur igitur duos Scipiones, fortissimos et optimos viros, in Hispania Poenus oppressit? cur Maximus extulit filium consularem? cur Marcellum Hannibal interemit? cur Paulum Cannae sustulerunt? cur Poenorum crudelitati Reguli corpus est praebitum? cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed haec vetera et alia permulta: propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentissimus, in exsilio est? cur sodalis meus interfectus domi suae Drusus? cur temperantiae prudentiaeque specimen ante simulacrum Vestae Pontifex Maximns est Q. Scaevola trucidatus? Cur etiam ante tot civitatis principes a Cinna interempti? cur

*) c. 32 sqq.

omnium perfidiosissimus C. Marius Q. Catulum praestantissima dignitate virum mori potuit iubere? Dies deficiat, si velim numerare, quibus bonis male evenerit; nec minus, si commemorem, quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter septimum Consul domi suae senex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit? At dedit poenas. Prohiberi melius fuit, impedirique, ne tot summos viros interficeret, quam ipsum aliquando poenas dare. Et paullo infra: *Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum legimus, Zenonem Eleatem in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cuius morti illacrymari soleo Platonem legens. Videsne igitur Deorum iudicio, si viderent res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat Harpalum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra Deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret.* Piget plura recitare; est enim ipse Ciceronis liber in manibus.

Seneca igitur cum et ab ea disciplina esset, quae omnia maxima minima divino consilio gubernari statuit, et ei, quem unice diligebat, Lucilio idem persuasisset: quia tamen scrupulus in Lucilii animo aliquis residebat ex eo, quod perspicere non poterat, cur Deus optimos quosque tot acerbitatibus vexari sineret, eius rei caussas ad eum misso hoc commentariolo tractandas explicandasque suscepit. Unde constat, veram illius inscriptionem non esse eam, quae vulgo recepta est, quam ego tamen, ne omnia novare dicerer, retinui, *De providentia*, sed, *Quare bonis viris multa mala accidant, cum sit providentia*, ut constat ex Lactantio in lib. de ira Dei*), cuius verba huc pertinentia in eis notis, quas vestra caussa ad huius libri finem addidi, reperietis.

*) Div. Institutt. V. de Iustit. c. 22. §. 11.

Quod sit huius libri argumentum, videtis. Quod mihi quidem ita pulcrum et cognitu dignum videtur, ut iniuriam quodammodo vobis facturus videar, si tam male de vobis existimem, ut vos pluribus verbis ad eius tractationem et cognitionem excitandos putem. Mihi credite: qui me attente audient, perficiam cum Deo volente, ut et gravissimam ac pulcerrimam quaestionem tractatam divinitus a Seneca, et a me ipsum Senecam non negligenter tractatum esse fateantur.

Operae pretium facturus videor, si antequam ad expendenda Senecae dicta veniam, exponam vobis, quid super ea ipsa quaestione, quae hoc libello continetur, homines eruditissimi iidemque sanctissimi senserint. Nam si, ut vasa eum odorem, quo primum imbuta sunt, ita animi quas primas opiniones combiberunt, constantissime servant: diligenter nobis videndum est, ut in gravibus et seriis rebus statim a principio videamus, quid verissimum sit, idque animo conceptum ac comprehensum perpetuo retineamus. Ioannes igitur Chrysostomus, qui singularem vitae sanctitatem admirabili quadam et doctrinae abundantia et dicendi facultate cumularat, cum dixisset, multis absurdum quodammodo videri, quod Deus pios viros, quosque ipse apertissimis signis sibi carissimos esse declarat, plerumque tamen omni genere acerbitatum agitari vexarique patiatur, undecim caussas adfert, cur ita fieri expediat; quas singulas non modo exponere, sed etiam breviter illustrare ac confirmare decrevi. Prima igitur est, ne, qui res magnas ac praeclaras gerunt, propterea inflentur ac superbiant, sed summittant animos, memores imbecillitatis suae. Confirmatur hoc testimonio Davidis et Pauli, quorum ille bono sibi fuisse ait, quod a Deo depressus castigatusque sit, seque ex eo magis illius iustitiam perspicere; hic autem, cum usque ad tertium coelum raptus

esset eaque vidisset, quae vix homini in hac vita videre fas est, ne propterea sibi placeret, neve insolesceret, additum sibi esse ait angelum Satanae, a quo quasi colaphis caederetur. Haec igitur prima caussa est. Altera, ne ceteri mortales in errorem trahantur, et de praestantibus viris, non ut de hominibus, sed ut de Diis quibusdam existiment: a cuius erroris periculo liberantur, cum illos magnos et egregios viros multa perpeti vident, quae illos non Deos, sed homines esse declarant. Nam si qui multa bella gesserant, multas urbes expugnaverant, multa hominum millia occiderant, antiquitus in Deorum numerum stulta vulgi opinione referebantur, quid putatis eventurum fuisse iis, qui verbo, qui nutu, qui contactu, qui umbra sua fugabant morbos, claudis incessum, surdis auditum, caecis usum oculorum restituebant, mortuos in vitam revocabant, nisi vulgus hominum eos ipsos, per quos tam multa admirabilia opera edebantur esurire, sitire, algere, aegrotare, caedi, mutilari, eiusdemque generis alia innumerabilia quotidie subire ac perferre vidisset? Sic quoque quamvis vociferarentur, nihil eorum sua virtute fieri, Christum esse, qui per doctrinae suae praecones ea perficeret, vix tamen impedire poterant, ne sibi divini honores haberentur. Ad Paulum quidem et ad Barnabam Lystrenses aliquando etiam tauros coronatos adduxerant, quos eis tamquam Diis immolare cupiebant, nisi id ipsi summa vi prohibuissent. Tertia caussa est, ut potestas Dei tanto magis elucescat*), qui per homines imbecilles, morbis obnoxios, egentes, carceribus et ergastulis clausos, vinculis et compedibus impeditos, catenis onustos ea faciat, quorum magnitudinem ceteri omnes obstupescant. Itaque Paulus ipse cum fessus malis quodam tempore

*) *Eluceo* Latinum est, non *elucesco*. Ruhnk.

petiisset a Deo, ut a se tantas illas et tam multas acerbitates amoveret, responsum hoc tulit: *Satis tibi sit, quod mihi carus acceptusque es. Quo enim tu infirmior es et pluribus difficultatibus conflictaris, eo magis perspicitur potestas mea**). Quarta est, quod si bonis viris omnia prospere succederent, si divitiis abundarent, si colerentur ac suspicerentur a ceteris, si nunquam aegrotarent, nunquam dolerent, nullum incommodum sentirent, fortassis existimaret vulgus, eos pietatem colere non suapte sponte, sed illa quasi mercede allectos et invitatos. Nunc cum eos non egestas, non ignominia, non cruciatus corporis, non tyrannorum saevitia, non mortis metus a Dei cultu et a vera pietate possit abducere, manifesto constat, honestatem ac virtutem et Deum inprimis ipsum ab eis propter se, non propter ullam mercedem amari. *Non gratis te colit Iob*, dicebat Deo perpetuus ille humani generis hostis**): *tu enim eum cumulasti opibus, auxisti liberis, perpetua denique vitae prosperitate prosecutus es.* At Deus, *Tu vero*, inquit, *domos eius inflamma, messes combure, pecora interfice, liberos eneca, totum ipsius corpus arbitratu tuo lacera ac lania, nullus restet novis ulceribus locus, iaceat in sterquilinio, cui prius somnum capere licebat in purpura; ne sit quidem quo se abstergeat, sed testa manantem ex ulceribus saniem abradat, ut liquido constet, eum mei gratuitum, non mercenarium esse cultorem.* Eadem aequitate animi homo sanctissimus tulit adversa, qua et prospera exceperat. Quinta, ut homines tanto certius atque exploratius habeant, non omnia morte terminari, sed superesse aliam vitam, in qua et praemium tribuatur iustis, et ab improbis ac consceleratis poena exigatur. Nam si ne homines quidem usque eo iniusti reperiuntur, ut eos,

*) II. ad Corinth. c. 12. 9. **) Iob. 1. 9.

quos caussa sua multa perpessos vident, sine praemio abire patiantur, quanto minus id de Deo aut cogitare aut suspicari possumus? Cum igitur multos plerumque videamus homines optimos et innocentissimos, quantum quidem hominis natura fert, in hac vita nunquam interquiescere ac respirare a molestiis, sed perpetua quadam calamitatum serie usque ad extremum spiritum premi, cogitemus necesse est aut, quod natura ipsa abhorret ac refugit, Deum iniustum esse, aut post hanc vitam sua esse hominum generi praemia pro suis cuique actionibus divinitus constituta. *Si spes nostra*, ait Paulus*), *iisdem quibus haec vita terminis ac finibus circumscripta teneretur, nihil nobis infelicius foret.* Sexta, ut nos quoque, si quando tale aliquid nobis eveniat, patienter feramus, neque despondeamus animum, aut statim propterea Deo invisos esse nos arbitremur, cum iis quoque, qui Deo carissimi et acceptissimi erant, aut eadem aut graviora contigisse videamus. Septima, ne ullus tergiversationi locus sit, si quis nos ad illorum praestantium virorum imitationem cohortetur, quasi eos non eiusdem, cuius et nos sumus, sed divinioris cuiusdam naturae fuisse causemur. Octava, ut sciamus, quibus rebus felicitatem metiri ac dirigere, quosque ex omni hominum numero felices ac beatos, quos contra infelices ac miseros ducere debeamus. Non enim qui multa possidet, beatus est, sed multo ille beatior, qui non tantum divitias non concupiscit, sed iis, quas habet, ultro se spoliat, ut copiis suis aliorum inopiam sublevet. Non qui innocens exsulat, miser est, sed tanto felicior, si id aequo animo ferens operam det, ne ab illa aeterna ac coelesti patria exsulare cogatur; non qui firmo ac valenti corpore est, felix, sed ille, qui in cor-

*) I. ad Corinth. XV. 19.

pore quamlibet infirmo perpetuam animi retinet firmitatem; non cui multa dura et perpessu aspera eveniunt, miser, sed is potius, qui prosperis successibus ebrius neque altius oculos mentis attollens in caducis ac fallacibus huius vitae bonis acquiescit. Nona, ut magis illustretur eorum patientia ac fortitudo, qui se a calamitatibus vinci non sinunt. Neque enim a nobis cognoscerentur, nisi a Deo in huiusmodi certaminibus exercerentur. *Aurum*, ut dicturus est Seneca*), *probat ignis, miseria fortes viros.* Decima, quoniam humanae naturae imbecillitas ne optimos quidem viros omnis peccati expertes esse patitur, neque quisquam aut est aut fuit praeter paucissimos, quibus id singulari Dei beneficio tributum est, quin aliquando offenderet ac prolaberetur, ut hic potius quam alibi peccata expientur: ut si qua macula ex illis prolapsionibus suscepta est, temporariis illis acerbitatibus quasi nitro quodam aut lomento eluatur ac deleatur. Nam cum iustitiae divinae consentaneum sit neminem in coelum pervenire, qui ulla ex parte pollutus contaminatusque sit, expedit iis ipsis, qui Deo cari sunt, ita in hac vita purgari, ut, cum e corporis vinculis excesserint, nulla alia purgatione egentes sine ulla mora in coelum evolare expediti ac liberi possint. Undecima, ut quo plura acerba patiuntur, quo plures difficultates superant, quo dimicant acrius, eo maioribus praemiis ornentur, eo plures coronas accipiant, eo maiorem in omni aeternitate gloriam consequantur.

Haec igitur vir ille sanctissimus, non, ut ego nunc, arido et inculto dicendi genere, sed ornato, splendido, efficaci, aureo, denique illo eloquentiae flumine, quod ei Chrysostomi nomen meritissimo

*) cap. 5.

comparavit. Ac vereor, ne quis interdum me, quod e talium scriptorum fontibus hauriam, quo disputationes meas irrigem, reprehendendum putet. Unde igitur, per Deum immortalem, potius repetam, quod honestius aut maiori cum fructu vel a me dicatur, vel a vobis audiatur? An totos dies nunc in poëticis fabulis, nunc in Stoicorum aut Epicureorum stultissimis opinionibus perscrutandis ac pervestigandis conteremus, idque cum faciemus, tempus bene collocare putabimur: ad ea cognoscenda, quae ignorare sine pernicie non possumus, nullam partem temporis conferemus? At haec, inquiet aliquis, in theologorum scholis aut concionibus tradi solent: a te alia quaedam requiruntur. Fateor equidem ab eis haec omnia non tempestivius modo ac convenientius, sed etiam melius copiosiusque tractari. Sed tamen utinam talibus praeceptis et templa et scholae, et porticus et ambulationes, et fora et compita omnia personarent! Mandatum est mihi, ut vobis iter ad eloquentiam commonstrare conarer. Numquid igitur vos eloquentiores effecturus sum, si hoc quantulumcunque est, quod in dicendi facultate consecutum esse me nonnulli putant, in nugis et fabulis exercuero, quam si vos ad graves et serias res bonis et lectis verbis explicandas, quantum vires meae ferent, exemplo meo et incitare et assuefacere studuero? Mihi vero certum ac constitutum est, ea vobis perpetuo tradere, quibus vos non disertiores modo et in loquendo argutiores, sed etiam meliores ac sapientiores redditum iri arbitrabor. Eloquentiam esse, ait Cicero*), non inanem loquendi profluentiam, sed sapientiam copiose loquentem. Quod si est, qui nihil praeter verborum flosculos et pigmenta tradunt, minimam partem eloquentiae tradunt. Si

*) Orat. partit. 23. 79 et 81.

quis est, qui et res cognitu dignas adferat, et eas non vulgari neque sordido orationis genere efferat, is demum bonus et utilis dicendi magister habendus est. Vera autem sapientia aut illo, ex quo hodierna mea disputatio deprompta est, aut nullo prorsus genere scriptorum continetur. Sed longior fui, quam putabam. Qua igitur de re Chrysostomi disputationem audiistis, de eadem perendie, si Deus volet, disputantem Senecam audietis.

AGGRESSURUS SATYRAM TERTIAM DECIMAM IUVENALIS.

ORATIO XI.

HABITA ROMAE ANNO MDLXXV.

Cum constituerim vobiscum una evolvere atque excutere librum Senecae de providentia, iudicavi omnibus nobis commodum fore, si is liber seorsum a ceteris Senecae operibus mea opera emendatus excuderetur. Ac sperabam id fore, antequam ad has mihi iucundissimas, vobis, ut merito sperare videor, non molestas exercitationes rediremus. Sed aliter cecidit. Interea igitur, dum ille pulcerrimus libellus a librariis describitur, delegi decimam tertiam Iuvenalis Satyram, in qua hoc triduum consumeremus. Et iucunda autem et utilis illius evolutio futura est. Continet enim multas graves et utiles sententias optimis verbis et genere quodam dicendi salso, festivo, hilari et, ut ita dicam, vivido, quod huic poëtae proprium ac perpetuum est, explicatas. Neque mihi quisquam illud obiecerit, multos esse ex Latinis Iuvenale meliores poëtas. Non

contendo. Scio multum interesse inter Iuvenalem et Virgilium. Sed qui solum Virgilium legerit, tanto praestare eum ceteris credere poterit, scire non poterit: ut ad certiorem ipsius Virgilii gloriam pertineat etiam alios legi. Deinde non continuo sola cognoscenda, quae optima. Alioqui non tantum e poëtis solus Virgilius, ex oratoribus solus Cicero, sed ipsius Virgilii unum aliquot poëma, Ciceronis una aliqua oratio legenda erit. Certe enim et aliquod Virgilii poëma et aliqua Ciceronis oratio principem locum tenet. At nemo unquam repertus est, qui aut Homerum praecipuum esse inter poëtas negaret, aut propterea Hesiodum, Theocritum, Apollonium Rhodium, alios etiam inferiores e manibus hominum excutere conaretur. Nec quia Sophocles in tragoedia excellit, idcirco Aeschylum Euripidemque contemnimus.

Non, si priores, ait Horatius*), *Maeonius tenet*
Sedes Homerus, Pindaricae latent
Ceaeque et Alcaei minaces
Stesichorique graves Camoenae.

Suus est stellis honos, sua lux, etiam si a solis splendore et claritate vincuntur. At stulte facit, qui in potestate eligendi, praetermissis optimis, deteriora sectatur. Hoc ita demum in me valeret, si suaderem vobis, ut eos, quos optimos esse constat, praetermitteretis. Sed id neque feci adhuc, neque facturus unquam sum, et multum puto interesse, hos quasi secundarum partium scriptores melioribus anteponat aliquis, an eis quoque studii aliquid tribuendum putet. Praeclare Cicero**) *ferreum* quidem *scriptorem* esse non diffitetur Atilium, sed *scriptorem tamen, ut legendus sit. Rudem enim,* inquit, *esse in nostris poëtis aut inertissimae segnitiae*

*) Carm. IV. 9. 5. sqq. **) de Fin. I. 2. 5.

est aut fastidii delicatissimi. Mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt. Haec ille, et illis quidem temporibus,

*cum neque Musarum scopulos quisquam superarat**),

et is, qui hoc scripsit, Ennius meliorum inopia principem locum tenebat. Quid igitur censemus dicturum fuisse Ciceronem, si ad eorum poëtarum, qui postea floruerunt, tempora vitam producere potuisset? Qui certe ut veteris illius Romani sermonis integritate inferiores fuerint — suae enim quisque aetatis quam atavorum suorum sermone uti malebat, — limatiores tamen et cultiores et multis poëticis virtutibus superiores fuerunt. Num igitur hos nitidos et politos contempsisset, qui illos horridos et impexos studiose tamen ac diligenter evolverat?

Sed ut in ceteris vitae partibus, ita in ratione studiorum varie a vulgo hominum peccari solet. Patrum et avorum nostrorum memoria, qui se eruditos perhiberi volebant, optimis quibusque scriptoribus tamquam pervulgatis et nihil abditum ac retrusum continentibus valere iussis, in aliis quibusdam obscurioribus minusque tritis suam omnem industriam collocabant. Itaque eorum plerisque saepius in manibus erat Appuleius aut Sidonius Apollinaris, quam Cicero; Persium quam Horatium, Lucanum aut Claudianum quam Virgilium libentius et maiore cum studio pervolutabant. Animadvertit hunc errorem insequens aetas et Bembi, Satoleti ac similium et exemplo et auctoritate commota ad vetustiorum lectionem imitationemque revocata est.

Sed secutum est aliud malum, exorta factione ineptorum hominum, qui praeter Ciceronem, Cae-

*) Cic. Brut 18, 71.

sarem, Sallustium et, si forte, aliquot alios eidem aetati suppares, tum ex poëtis praeter Catullum, Lucretium, Virgilium, tres aut quatuor alios, clamare coeperunt ceteros omnes barbaros esse, nescisse Latine loqui, neque satis dignos esse, in quibus cognoscendis ullum studium poneretur. Inde extitit enectum quoddam et famelicum et, ut ego interdum vocare soleo, dilutum eloquentiae genus hominum existimantium bene dicendi laudem in eo positam esse, ut ne ullum vocabulum ponas, quod non ex Cicerone sumpseris; quamvis fatue atque insulse loquaris, sine ulla vi, sine ullo acumine, sine ullo pondere sententiarum, dummodo unum illud observes, ipsius te Ciceronis fraterculum fore. Similis fatuitas eorum quoque, qui poëtarum laudem affectabant, animos occupavit. Nam cum sibi indices quosdam confecissent earum vocum, quibus veteres aliquot poëtae usi essent, putarunt, se illis aequiparatum iri, dum sedulo caverent, ne quam vocem versibus suis immiscerent, quae non in illis, quos dixi, indicibus reperiretur. Ergo hoc exemplo suo utrique docuerunt, ex omnibus Ciceronianis vocibus stultissimas orationes, ex omnibus Virgilianis pessimos versus posse componi. Neque dici potest, quam haec hominum somnia sibi placeant, quam se circumspiciant, quam se impudenter iis, quos non intelligunt, anteponant. Statium, ait eorum quidam, aut Silium Italicum tu mihi aut Lucanum aut Senecam nominas? Ovidium etiam, cui praeter unum Virgilium Latinorum nemo par fuit, contemnere audent, seque ei anteponere non verentur. Unus etiam, ceteroqui homo eruditissimus, sed illo errore imbutus, Ovidii metamorphosin, divinum poëma et omnibus ingenii, omnibus eloquentiae luminibus omni ex parte collucens, in eum sermonem, quo vulgo nunc utimur, sibi convertendum curavit, ne, si eam Latine

scriptam attingeret, sinceritatem Latini sermonis, quam ex aliis poëtis hauserat, contaminaret. Sed hunc quidem excusare quoquo modo possumus: qui cum et doctrinae copia abundaret, et Latino sermone perite ac scienter uteretur, hac una in re nimis credulus fuit, aliorumque iudicio stare potius voluit, quam suo. Isti non ferendi, qui ab omni eruditione imparati, quasi satis sit dixisse, *ego pulcra poëmata pango**), audent se cum eis componere, aut etiam eos prae se despicere, a quorum coquis aut mulionibus, si hodie viverent, scribendorum carminum laude facile vincerentur. Horum ego, simul atque Iuvenalem mihi in manibus esse resciverint, qui de me sermones futuri sint, non ignoro. Iuvenalem interpretatur. Cur non potius Horatium? Sed et tertio abhinc anno, quasi alii poëtae deessent, Senecae Troadas delegit, quas interpretaretur. Ego vero et in explicandis Senecae Troadibus ita tum me versatum esse confido, ut illius poëtae amorem multis incusserim, et in huius Satyrae explicatione spero me perfecturum, ut eiusdem poëtae alias quoque cognoscere cupiatis. Sed satis iam verborum factum est. Nunc primum exponam argumentum huius Satyrae. Deinde ipsius poëtae verba recitabo, quaeque in eis explicatione egere videbuntur, ea diligenter et accurate interpretabor.

*) Cf. Horat. A. P. 416.

EXPLICATURUS LIBROS ARISTOTELES DE REPUBLICA.

ORATIO XII.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMBR. MDLXXVII.

In rebus humanis nihil esse mente ac ratione praestantius, nihil divinius, summo semper consensu sapientissimi homines iudicarunt. Quin etiam veterum nonnulli cum expressam in ea divinitatis imaginem cernerent, neque tantum ingenii acumine valerent, ut exemplar ipsum et id quod ex eo ductum quasique effictum esset, discernere ac diiudicare possent, mentes nostras ex divina mente delibatas ac decerptas ipsiusque rerum omnium opificis Dei particulas quasdam esse dixerunt. At illi quidem et de hominibus nimis elate ac superbe et de Deo parum pie religioseque senserunt: qui et homines Deo exaequare conarentur et non intelligerent, ista distractio et dilaceratio quantopere aliena esset a natura omnium longe simplicissima maximeque una; neque viderent, quantam in se impietatem susciperent, qui, si stultitiam suam pertinaciter tueri vellent, necesse haberent fateri, partem aliquam Dei interdum et vitiorum maculis contaminari et apud inferos poenas luere ab ipsome Deo improbitati et nequitiae constitutas. Quae u cogitare summae amentiae atque impietatis foret ita illud sine ulla dubitatione verissimum est, ad mirabilem quandam esse humanae mentis praestan tiam, neque in iis omnibus, quae infra lunam sun mente ac ratione superius quidquam posse reperir Ea genus humanum cetera animalia superat eaqu illis omnibus praeest, quamvis aliis rebus ab eorur plerisque superetur. Vincit hominem celeritate ce

vus, taurus robore, utroque leo, neque quisquam nostrum aut visu lyncas aequaverit aut talpas auditu aut odoratu canes. Neque tamen haec obstant, quo minus et has et alias animantes in potestatem nostram perducamus, earumque vel carnibus vescamur, vel corio tegamur, vel eis ad varia ministeria utamur. Leones ipsos multi ad currum iunxerunt, quidam etiam eis tamquam mulis clitellariis ad onera convehenda usi esse dicuntur. Neque tantum armatas cornibus, dentibus, ungulis feras e speluncis et latibulis suis extrahimus, sed maria ipsa scrutamur, sed elatas pennis in sublime volucres consequimur tamen et configimus, aut aliis artibus captas famulari cogimus aut voluptati aut utilitatibus nostris. Tanta vis ac potestas mentis est, tantum in cetera omnia imperium rationi ac consilio a natura tributum est.

Quin etiam ex omni hominum numero, qui mente ac consilio ceteris antecelluerunt, iis in omni aetate rerum summa permissa est. Iis habenae concreditae, iis tradita gubernacula, ii supra ceteros quasi Deorum loco habiti. Ii semper imperium in alios multo robustiores ac potentiores, ne ipsis quidem, dummodo ita esse crederent, repugnantibus, sed se etiam ultro subiicientibus, exercuerunt. Lycurgum quidem, cum ingrederetur templum Apollinis Delphici, sacerdos, quae ei templo praeerat, versibus quibusdam affata esse traditur, quibus ambigere se dicebat, Deumne illum an hominem appellaret, et eo tamen inclinare ac propendere, ut Deum potius quam hominem esse arbitraretur. Neque tamen aut ipse inter Lacedaemonios, aut inter Athenienses Solon, aut inter Locrenses Zaleucus, aut eorum quisquam, qui civibus suis leges tulisse memorantur, viribus corporis inter suos excelluerunt, sed vi mentis ac consilii illam sibi tantam auctoritatem potentiamque pepererunt. Est hic admirabilis rerum

ordo a praepotente Deo constitutus, ut quae praestantiora sunt, imperent, quae deteriora, serviant. Praestant autem animata inanimis, sentientia non sentientibus, mente praedita mente carentibus; et ex iis ipsis, quae mente praedita sunt, ut cuiusque mens perfectior est, ita in sui generis alia aeterna quadam et immutabili naturae ipsius lege dominatur. Uniuscuiusque autem rei perfectio est sua cuiusque virtus. Quare et quae virtus propria est mentis humanae, eadem illius perfectio atque absolutio est.

Quam igitur humanae mentis virtutem esse dicemus, aut quam illius reperiendae rationem inibimus? Nempe si oculi virtutem quaereremus, constitueremus ante omnia, quodnam esset proprium opus oculi, quod munus, quae functio; quo semel posito ac constituto, tum deinde, quae oculi affectio caussa esset, ut oculus optime suo munere fungeretur; eam affectionem virtutem esse oculi diceremus. Mentis opus est videre, cernere, intelligere caussarum et eorum, quae fiunt ex caussis, ordinem ac connexionem intueri. Sed eorum, quae mente cernuntur, tria genera sunt: unum eorum, quorum cognitione et intelligentia ita pascimur, ut in ea conquiescamus neque spectemus alio; alterum eorum quae ad actionem, tertium eorum, quae ad molitionem alicuius operis effectionemque referuntur. Prim generis sunt, quae de primo rerum ortu ac principiis, de corporibus coelestibus, de caussis imbrium ventorum, grandinum eiusdemque generis aliis philosophis disputantur. Ad actionem pertinen quae de instituenda vita conformandisque moribu de omni genere officii, de virtutibus denique a vitiis disseruntur. Ad operum autem effectionem quae fabrorum, architectorum, fusorum, pictorum statuariorum et talium opificum praeceptis conti nentur.

Sed qui se homines sublimium et abditarum rerum tractationi dediderunt omnemque vim ingenii ad earum pervestigationem contulerunt, eos admirantur quidem ceteri ut magnos et sapientes viros, neque tamen se propterea illis regendos gubernandosque permittunt. Neque quisquam ex omni memoria reperietur, ad quem cives sui, quod eximius geometra esset aut astrologus aut physicus, imperium detulisse dicantur. Multoque minus artificibus habetur is honos; qui quamlibet in suo genere excellant, si tamen nihil aliud habeant, quod in censum deferant, in sordidissima civitatis parte numerantur. Ac saepe opera potius miramur, quam artifices ipsos, ut Doryphorum quam Polycletum, Iovem Olympium quam Phidiam. Sciteque et sapienter Plutarchus, *Si quis*, inquit, *honeste ac liberaliter educatus adolescens aut tabulam aut signum egregii operis inspiciat, mirabitur ille quidem et commendabit operis elegantiam, sed nunquam tamen illius pictoris aut statuarii, cuius id opus esse dicitur, similem esse se optabit. At si aliquam Demosthenis orationem aut aliquem Platonis dialogum legat, multoque magis, si Cimonis, Miltiadis, Themistoclis res gestas audiat, non tantum admirabitur talium operum pulcritudinem, sed omnibus votis optabit se eorum, qui illa scripserunt gesseruntve, quam simillimum esse.*

Quod si et aliqua mentis virtus est, quae hominem efficit aptum ad imperandum, et ea laus neque iis, quae in sublimium rerum tractatione ita defixae sunt, ut se nunquam ad haec inferiora demittant, neque iis, quae in opere faciendo occupatae, tribui potest: restat, ut prudentiae, quae actiones hominum dirigit, rerum humanarum rectio ac procuratio debeatur. Recte igitur principes philosophorum, Plato et Aristoteles, prudentiam imperantum propriam esse dixerunt. Sed prudentiae

tripertita vis est. Alia enim eius praecepta docet, quomodo quis vitam suam privatim instituere debeat, alia ad rationem administrandae rei familiaris pertinet, alia ad regendas ac temperandas civitates. Haec autem ad unum eundemque finem omnia diriguntur, id est, ad felicitatem. Sed interdum agitur de felicitate unius hominis, interdum quomodo id ipsum bonum toti familiae comparetur, interdum quomodo civitati. Semper autem partes referuntur ad totum, neque aliam ob caussam bene esse huic aut illi parti cupimus, quam ut bene sit etiam toti. Totum enim parte aliqua carere potest: at toto sublato una interire partes omnes necesse est. Ex quo fit, ut singulorum felicitas referatur ad felicitatem totius familiae, familiarum ad felicitatem totius civitatis. Quam enim rationem habet unus ex familia ad familiam, eandem habet familia ad civitatem. Quanto igitur universae civitatis bonum unius aut civis aut familiae bono superius est, tanto politice, — ita enim eam Graeco quidem, sed quod iam pridem ius togae impetravit, vocabulo nominant, — ceteris prudentiae partibus antecellit.

Ac libros quidem Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum, quibus ea, quae ad singulos pertinent, eruditissime et copiosissime explicata continentur, interpretari coepi hac ipsa in schola quatuordecim abhinc annis; iuvatque me memoria repetere tempus illud, cum tanti ad me concursus fierent, quanti multis annis antea ad neminem facti erant; cum tanta quotidie multitudo conflueret, ut eam locus ipse vix caperet: eaque non adolescentium modo discendi cupidorum, — quorum nonnulli multo facti meliores magistro, quae tunc ex me discebant, ipsi hodie alios docent, nonnulli etiam ad magnas reipublicae partes admoti, quae tunc audiebant, ea nunc re ac factis exsequuntur, —

sed et senum primae auctoritatis summaeque eruditionis, qui et praesentia sua cohonestabant disputationes meas et exemplo suo iuvenum animos ad honestarum artium studium excitabant. Neque haec gloriandi caussa dico; sed quod magno cum animi mei dolore videam, quantopere conversa ac commutata sit rerum facies, cum ita refrixerit ac relanguerit in hac quidem urbe impetus hominum ad haec studia, ut, nisi Deus labentibus et ad interitum vergentibus litteris opis aliquid attulerit, summa omnium bonarum artium ignoratio brevi tempore consecutura videatur. Quid enim est, cur quisquam meliora sperare, aut cur non etiam graviora metuere debeat? Negligitur lingua Latina, quae patrum ac nostra etiam memoria ita florebat, ut nusquam propemodum homines nisi Romae bene Latine aut loqui aut scribere putarentur. Graeca, cuius discendae caussa vir sempiterna laude dignissimus, Petrus Bembus, cum adhuc adolescens esset, in Siciliam profectus est, quod ibi meliores illius magistros esse audierat: cum multi illis temporibus eadem de causa usque in Graeciam proficiscerentur; cuius in hac urbe conservandae aut potius conserendae gratia Leo X. — cuius nomen apud omnes litterarum amantes in perpetua veneratione esse debet, — ex ultima Graecia accersivit huc homines eruditissimos et lectam ingeniosorum adolescentum manum: Graeca, inquam, lingua, omnis elegantiae magistra, omnium ingenuarum ac liberalium artium parens, altrix, conservatrix, ita iam iacet ac sordet, ut, qui eam docent, soli prope in scholis relinquantur. Stulti adolescentes, Latinae linguae vix primis elementis utcunque perceptis, Graeca ne salutata quidem aut statim valere iussa, ad iurisprudentiam aut ad medendi artem properant, illic tantum gloriae, illic divitiarum certissimam spem propositam dictitantes. Stultiores

liberis patres ultro adiuvant praeproperam et inconsultam filiorum cupiditatem quasi verentes, ne quando penuria sit in civitate hominum, qui aut lites aut morbos serant et aut aegrotos remediis aut formulis ac cantionibus patrimonia iugulent. Oppugnantur interea litterae a non unius generis hostibus: quorum alii aperto Marte eas insectantur, alii cuniculis, cum aliud agere se simulent, earum extinctionem ac disperditionem moliuntur. Sed omittam haec, quae nullius oratione satis dolenter deplorari queunt, referamque me ad propositum, a quo me rei ad vos, adolescentes, maxime pertinentis recordatio longius fortasse, quam par erat, abduxit.

Interpretatus sum, ut dixi, iam pridem libros Ethicorum, nunc autem libros Politicorum, qui cum illis continuati ac connexi sunt, quantum vires meae ferent, illustrare, vobisque ad eos intelligendos quasi facem praeferre decrevi. In eis summus philosophus ea quidem, quae ad rationem rei domesticae pertinent, modice delibavit, quae autem ad rempublicam, uberrime ac copiosissime persecutus est. Summam totius operis breviter, ut soleo, exponere in animo erat. Sed ut diei tempus est, si vos diutius detinere perrexero, obstrepetis. In crastinum igitur differam, iamque finem dicendi faciam, si prius quaedam, quae praetermittere non possum, quanta maxima potero brevitate perstrinxero. Deum hominesque testor, auditores, me omnia sedulo facere, neque labori ac vigiliis parcere, neque interdum ipsius valetudinis rationem habere, ut vestris utilitatibus serviam. Voculas hominum aut malevolorum aut quid dicant non satis intelligentium, qui meam docendi rationem calumniantur, vellentque me tempus consumere in quibusdam puerilibus ineptiis, quibus trivialium ludimagistrorum scholae assidue personant, facile contemno.

Τὸ γὰρ εὖ μετ᾽ ἐμοῦ, ait nescio quis apud Aristophanem*). Et habeo non subscriptores atque adstipulatores, sed auctores potius huius sententiae meae eos viros, quorum auctoritate tutus totum istud sermonum genus non extimesco. Propono vobis gravissimorum scriptorum libros utilissimos et aptissimos ad veram et solidam laudem eloquentiae comparandam. In eis tractandis et explicandis ita versor: nolo quidquam *φορτικώτερον* dicere, sed ita certe, ut de toto isto allatratorum genere dicere audeam:

Μωμήσεταί τις θᾶσσον ἢ μιμήσεται.

Qui libros Rhetoricorum ad Herennium aut aliquam Ciceronis orationem exponere et in generibus ac statibus caussarum et in figuris ac tropis indicandis *μειρακιεύεσθαι* possint, nunquam vobis defuturi sunt: qui ea praestare, quae nos aut praestamus aut praestare conamur, non semper adfuturi. Ego, ne quid, quod mearum partium sit, a me desiderari possit, operam dabo. Vos cogitate id, quod apud Hippocratem scriptum est: non satis esse ad morbos sanandos, si medicus recte ac diligenter munus suum obeat, nisi et ab aegroto ipso et ab eis, qui ei adsident, communi opera ac diligentia medici conatus adiuventur.

*) Acharn. 661

INTERPRETATURUS C. SALLUSTIUM DE CATILINAE CONIURATIONE.

ORATIO XIII.

HABITA ROMAE III. NON. NOVEMBR. MDLXXVIII.

Advenit tandem illud vobis quoque, ut opinor, auditores, sed mihi certe exoptatissimum tempus, quo diu iam intermissas exercitationes nostras et studia, haud facile dixerim, honestatis an suavitatis pleniora, repetamus. Iuvat hanc mihi circumfusam, incensam ac flagrantem siti bonarum artium, cupidam verae ac solidae laudis et gloriae, ore ipso atque oculis omnia me summa sperare de alacritate et industria sua iubentem lectissimorum adolescentum coronam intueri; iuvat adspici, iuvat audiri, iuvat in talibus ingeniis excolendis quidquid ingravescens aetas virium reliquerit, collocare. An agricolae cum teneras arbores a se cultas ad iustam sese proceritatem paullatim attollentes vident, efferuntur gaudio; pastoris pectus, gregis sibi commissi laetitiam ac fecunditatem intuentis, tacita voluptate perfunditur; qui alumnos suos vigentes ac florentes adspiciunt, afficiuntur intimis sensibus et iuventutem illorum suam quodammodo iuventutem esse ducentes, excussa senectute recalescunt: ego, adolescentes optimi, e vestro in litteris profectu ac progressu non idem mihi usu venire fatear? Neque mihi sane dubium est, quin plerisque vestrum quadrimestre illud tempus, quod nobis quotannis ex vetere instituto solutum ac liberum conceditur, iusto longius visum sit: iis nimirum, quibus amor virtutis ac litterarum in visceribus ac medullis defixus insedit, qui-

bus cor saucium est caelestis illius Cupidinis sagitta,

Quos tetigit iactu certus ad ossa Deus,

ut Umber[1]) poëta loquitur. Quam saepe eorum unumquemque credibile est secum in animo Horatiana illa[2]) reputasse:

Ut nox longa, quibus mentitur amica, diesque
Longa videtur opus debentibus; ut piger annus
Pupillis, quos dura premit custodia matrum:
Sic mihi tarda fluunt ingrataque tempora, quae spem
Consiliumque morantur agendi gnaviter.

Macti este animo ac virtute, iuvenes, quibuscunque saepe in mentem ista venerunt, quibus iucunda industria est, odiosa cessatio, quibus labori quies est, labor quieti, qui tum denique vita ac spiritu frui vobis videmini, cum in litteris tempus omne consumitis, qui eo estis animorum ardore, ut in illa directa et ardua, ut ait Hesiodus[3]), ad virtutem via nusquam strigare, nusquam interiungere, sed eam uno tempore[4]) ac spiritu totam, si fieri posset, exhaurire ac superare cuperetis. Hac via veteres illi, quos admiramur ac suspicimus, sapientiae proceres vulgo sese exemerunt, hac se supra ceteros mortales extulerunt, hac gradientes non modo floruerunt inter aequales suos, sed in omnem posteritatem nomen sibi ac decus immortale pepererunt. Cuius autem ignaviae fuerit, eos quidem ut magnos quosdam ac praestantes viros laudare ac depraedicare[5]): et tamen torpere ac marcescere otio malle, quam ut eorum similes evadamus, operam dare? Non est eiusdem animi industriam laudare et otium amplecti; non serio laudat, qui non et concupiscit; non ex animo admiratur, qui non et imitatur. At bene, quod ex isto numero multi non otiosi vete-

1) Propert. II. 34. 60. 2) Epist. I. 1. 20 sqq. 3) Op. et D. 290. 4) Scripsisse videtur *uno tenore*. M. 5) Compositum *depraedicare* inauditum Latinis est. Ruhnk.

rum laudatores, sed strenui potius imitatores, non tam ad praeclara studia cohortandi estis, quam exemplo vestro excitare ipsi alios ac cohortari potestis.

Itaque pro certo habeo, totum id tempus, quo nobis huc per calores convenire non licuit, non tamen a vobis languori ac desidiae datum, sed, quatenus licuit, earum ipsarum artium, quarum amore flag atis, umbratili ac domestica exercitatione traductum. Sic agricolae, ubi tempestates malae sunt, cum opus fieri non potest, sub tecto tamen quod agant reperiunt, ac ne ipsos quidem festos dies sibi prorsus inutiles effluere patiuntur. Sic milites, ubi eos horrifer aquilonis stridor in hiberna compulsos bellicis muneribus avocavit, quotidie tamen aut cursu aut saltu aut ad palum exercentur, aut fictis inter se praeliorum imaginibus dimicant, aut gladios acuunt, aut arma poliunt, quae denique in bello usui futura sunt, ea omnia in pace meditantur. Quod ego ut mihi de vobis polliceri audeo, ita vobis de me plane confirmare possum. Neque enim mihi minus otiosa ulla pars anni fuit, quam quae ad quietem concessa videbatur. Libuit mihi istorum potentum consuetudinem imitari et tentare, num, quas illis aestatis tempore voluptates divitiarum suarum magnitudo praestat, easdem mihi in re curta ac tenui studia mea suppeditare possent. Igitur ut illi ea tempestate anni montosa et altiora loca et saltuum ac nemorum opacitatem consectantur, sic et ego Heliconios colles et avia Pieridum loca peragrans aestum ambitionis avaritiaeque vitabam. Ut illi ad fontium aut fluminum capita strati cantibus avicularum animum oblectant, sic et ego ad illos sacros et vulgo ignotos fontes, ex quibus omnis elegantia omnisque humanitas in vitam hominum fluxit, molliter compositus ex illo ambrosio veterum poë-

tarum cantu incredibilem animi voluptatem hauriebam. Ut illi venatu aucupiove intenti praedas agunt, quibus mensam instructiorem faciant, sic et ego quibus mentem instruerem, e sapientissimorum hominum monumentis quotidie aucupabar. O studia nostra, auditores, non utilia tantum ac fructuosa, sed dulcia etiam ac delicata! Persarum reges, qui ut opibus ac divitiis affluebant, ita luxu ac deliciis diffluebant, voluptatis caussa ita dividebant annum, ut hyemem Babylone vel Susis, in Media aestatem agerent. Quidni studia nostra eandem nobis honeste luxuriandi facultatem ac copiam praebeant? *Ex meo propinquo rure*, ait Terentianus Laches*), *hoc capio commodi:*

Neque agrí neque urbis ódium me unquam pércipit.
Ubi sátias coepit fíeri, commutó locum.

Idem in studiis licet. Gravi et severa philosophorum lectione defessus animus est: poëticorum lusuum, involuta fabellis et condita omnibus leporibus sapientiae praecepta continentium, amoenitate recreetur. Solidius aliquod et succi plenius cibi genus requirit: ex illo copiosissimo ac locupletissimo veterum oratorum penore omnia non pascendis modo, sed etiam saginandis animis apta depromat. Ingurgitet se in historiam veterem, omnem superioris aevi memoriam mente ac cogitatione perlustret, indulgeat arbitratu suo illi voluptati, quae infinita et insatiabilis ex antiquitatis cognitione percipitur. Aliarum voluptatum habendus modus est, huic nimis indulgeri non potest.

Atque equidem, auditores, quoniam humanus animus varietate capitur, omniumque prope rerum, ut ait Euripides, iucunda mutatio est**), decrevi hoc anno aliquid vobis huius suavitatis impertiri,

*) Eun. 972. s. **) *Μεταβολὴ πάντων γλυκύ.* Eurip. Orest. 234.

et intermissa paullisper philosophiae severitate nobilissimi inter Latinos historiarum scriptoris lectione vos pascere. Quod consilium tum denique sine ulla dubitatione probabitis, cum, ex quo fonte manaverit, intellligetis. Superioribus diebus, cum ad illud non amplissimi tantum ordinis, sed huius aetatis singulare lumen ac decus, Gulielmum Sirletum Cardinalem, venissem, coepit ille me, ut solet, de studiis meis humanissime interrogare. Cui cum pauca pro tempore respondissem, procedente sermone, quaesiit etiam ex me, quid vobis hoc anno proponere atque explicare meditarer? Respondi, me in ipsius potestate et semper fuisse et semper fore, et hac quoque in re totum ex ipsius nutu atque auctoritate pendere, atque id demum mihi factu optimum atque utilissimum visum iri, quod ipso auctore et tamquam auspice gereretur. Tum ille, *Quando*, inquit, *superioris anni curriculum in Aristotelis Politicis consumpsisti, non alienum fuerit hoc anno aliquid paullo levioris operae assumere. Nam neque omnes ii, quorum te commodis servire oportet, capaces sunt tam arduarum disputationum, et a plerisque impetrari non potest, ut Graecas litteras ament, et sunt, qui anni principio ad dimidiatos libros, tamquam ad delibatas ab aliis ac prope semesas epulas, non libenter accedant. Quare auctor tibi sum, ut aliquem historicum sumas, ac, si me audis, non alium potius quam Sallustium. Nam et egregie Latine loquitur, et gravis ac densus est et civilis sapientiae plenus et, quod tu quanti facias scio, Thucydideus, et, ut exiguus liber est, paucis illum mensibus totum explicare facile poteris. Ego vero*, inquam, *libentissime parebo auctoritati tuae neque unquam committam, ut quacunque de re sententiam tuam cognovero, de ea mihi amplius quaerendum ac dubitandum putem.* Quod igitur faustum felixque sit, de summi in omni genere laudandarum artium viri et nostrum omnium

amantissimi sententia evolvemus et excutiemus una hoc anno, auditores, Sallustium, hoc est eum scriptorem, cui antiquitas historiae Romanae detulit principatum. Ad quem cognoscendum, si vos parem meae industriam ac diligentiam adferetis, magnam vim ex eius scriptis cum Deo volente et eloquentiae et sapientiae praeceptorum colligemus.

Sed inprimis pauca quaedam de historia in genere, pauca de Sallustio dicam, quae instituto nostro non inutiliter praefulciantur ac praemuniantur. Ac de historia quidem haec: primum quid sit historia; deinde quam pulcra, quam iucunda quamque utilis sit historiarum cognitio; tum quae sint historiae leges; postremo in historiarum lectione versantibus quae potissimum observanda sint, et quomodo in ea re a plerisque peccetur.

Cornificius, seu quis alius est, qui scripsit libros Rhetoricorum ad Herennium*), itemque Cicero ipse libro primo de Inventione**), ita historiam definiunt: *Historia est res gesta, sed ab aetatis nostrae memoria remota.* In hac definitione, quot verba, totidem prope peccata sunt. Primum historia non est res gesta, sed rei gestae expositio ac narratio. Non enim ipsa coniuratio Catilinae aut bellum ipsum Iugurthinum historia est, neque hoc ipsi dicere voluerunt; sed id, quod sentiebant, non satis commode elocuti sunt. Itaque condonetur hoc negligentiae ipsorum, etsi nemo in rebus definiendis negligens esse debet. Sed quod addiderunt, historiam non esse, nisi quae ab aetatis nostrae memoria remota sit, cuius quaeso amentiae est? Ergo si quis hodie de Romulo et Remo scribat, fatebimur, eum historiam scribere; si de bellis inter Carolum V. et Franciscum I. gestis, negabimus,

*) I. 8. 13. **) c. 19. 27.

quoniam haec nondum ab aetatis nostrae memoria remota sunt: aut certe dicemus, nondum historias esse, tunc demum fore, cum, qui earum rerum meminerit, nemo amplius reperietur. Quo modo fiet, ut ipse quidem hodie historiam non scribat, qui autem abhinc centum annis scripta eius legent, historiam legant. Neque Thucydides hac ratione historiam scripserit; neque Xenophon in libris anabaseos aut in libris rerum Graecarum; neque Sallustius, cum coniurationem Catilinae aut cum bellum Iugurthinum scriberet. Livius quoque quam diu vetusta persecutus est, historiam scripsisse dicetur; at postremis libris, quibus complexus erat res suis temporibus gestas, historiam videlicet desierat scribere. Sed nolo pluribus verbis exagitare tam fatuam definitionem; ne mentionem quidem illius ullam fecissem, nisi scirem, eam etiam hodie defensores habere. Longe aliter sentiebant quidam olim eruditi homines, quos Verrius Flaccus refert putasse, historiam proprie dici narrationem earum rerum, quibus gerendis is, qui eas narraret, interfuisset*). Quos quamvis non sequor, — neque enim pauciora aut leviora incommoda hanc quam illam definitionem sequuntur, — tolerabiliorem tamen illorum errorem esse arbitror.

Quomodo igitur historiam definiemus? Iniuste enim reprehendit aliena, qui meliora non profert. Historiae nomen, auditores, non tantum rerum gestarum, sed quarumlibet rerum narrationem expositionemque significat. Sic Aristoteles eos libros, quibus ingenia et naturas animalium persecutus est, vocavit historiam animalium; sic Theophrastus historiam stirpium; sic denique C. Plinius libros suos naturalis historiae inscripsit. Quibus libris

*) Gell. N. A. V. 18.

caussae ac principia rerum exquiruntur aut alicuius disciplinae praecepta traduntur, nunquam eos quisquam recte historiam vocaverit. At ubi narratur tantum aliquid atque exponitur, recte id scriptorum genus historiam nominaris. Itaque liber quidam, qui Galeno tribuitur, neque tamen ipsius est, quo veterum philosophorum unaquaque de re sententiae exponuntur tantum, non etiam expenduntur, recte inscribitur *φιλοσόφου ἱστορίας*. Eodemque nomine affici possent libri eiusdem argumenti, qui falso tribuuntur Plutarcho *περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις*. At libros physicorum aut ethicorum aut eiusmodi alios si quis historiam vocaret, male et inscienter historiae nomine uteretur. Nam illud quoque intelligendum est, quod de toto aliquo genere universe scribitur, historiam non vocari, nisi particulatim ad singula veniatur.

Atque haec cum ita sint, historiae tamen nomen in hac disputatione non tam late accipimus, sed vim illius angustioribus terminis concludentes, ita definiendam historiam putamus: *Historia est rerum publice gestarum diffusa et continuata narratio.* Neque quidquam interesse arbitramur, ad hoc quidem ut historia sit, sintne res illae remotae ab aetatis nostrae memoria, an minus, et num is, qui eas scribit, eis interfuerit, an non interfuerit. Scripsit Herodotus de rebus a memoria aetatis suae remotis: et historiam scripsit; scripsit Thucydides de bello, cui ipse interfuerat; scripsit Xenophon de reditu Graecorum ex Asia, cui non interfuerat modo, sed et praefuerat: et uterque historiam scripsit. Si quis dicat, ad fidem et auctoritatem historiae conciliandam interesse, scribat quis ea, quae ipse viderit ac cognoverit, an quae ab aliis tradita acceperit, non negabo; si, ut vere ac proprie historia sit, horum utrumlibet requiri dixerit,

pernegabo. Nunc singulas propositae definitionis partes minutatim consideremus.

Historia est narratio rerum gestarum. Omnes igitur fabulae excluduntur. Neque enim continent res gestas, sed ad eius, qui scripsit, libidinem fictas. Itaque neque Luciani libros verarum, ut ipse ludens vocat, narrationum neque Aethiopica Heliodori aut Poemenica Longi aut eius generis scripta historias esse dicemus; non magis quam Heraclidae Abarin aut Aristonis Lyconem. Ne Xenophontis quidem libros *Κύρου παιδείας* pro historia acceperim: tum ob alias caussas, tum quia in eis non tam curae fuit sapientissimo ac disertissimo scriptori, ut res a Cyro gestas exponeret, quam ut nobis exemplar regis omni ex parte perfecti proponeret. Estne igitur omnis vera narratio historia? Minime; sed ea tantum, que est *rerum publice gestarum.* Non enim oratorias narrationes, etiam si verae sint, historias vocabimus; neque illa Ciceronis*): *Milo domum venit, calceos ac vestimenta mutavit, paullisper, ut fit, dum se uxor comparat, commoratus est,* aut similia ad historiam pertinere censebimus. Neque Philostratus, cum vitam Apollonii aut Sophistarum, neque Laërtius aut Hesychius, cum vitas philosophorum, neque Plutarchus, Suetonius, Aemilius Probus, Aelianus, Lampridius, Capitolinus, cum vitas imperatorum aut aliorum virorum illustrium scriberent, historiam scripsisse iudicandi sunt. Aliud est enim vitas scribere, aliud historiam. Qui vitam alicuius scribit, qualis quisque domi fuerit, qualis in uxorem, qualis in liberos, in familiares, in hospites, quo victu ac cultu corporis usus sit, accurate ac diligenter exponit; qui historiam, haec omnia aut praetermittit, aut in accessionis loco quasi aliud agens strictim et modice

*) pro Milone 10. 28.

attingit; ea tantum ex instituto persequitur, quae ad publicum pertinent. Hoc Plutarchus*) ipsemet docet, qui, etiam cum virorum illustrium vitas scribit, negat se historiam scribere. Verba ipsius proferam, ne quis dubitationi relinquatur locus. Οὔτε γὰρ ἱστορίας γράφομεν ἀλλὰ βίους, οὔτε ταῖς ἐπιφανεστάταις πράξεσι πάντως ἔνεστι δήλωσις ἀρετῆς ἢ κακίας, ἀλλὰ [πρᾶγμα βραχὺ] πολλάκις καὶ ῥῆμα καὶ παιδιά τις ἔμφασιν ἤθους ἐποίησε μᾶλλον ἢ μάχαι μυριόνεκροι καὶ παρατάξεις αἱ μέγισται καὶ πολιορκίαι πόλεων. *Neque enim historias*, inquit, *scribimus, sed vitas, neque ut quaeque nobilissima actio est, ita maxime virtutem aut improbitatem cuiusque patefacit; immo vero saepe et verbum unum et iocus aliquis magis declaravit, qui cuiusque mores essent, quam pugnae, in quibus decem hominum millia ceciderunt, maximaque proelia et urbium obsidiones.* Videtis igitur, quae sit quasi seges ac materia historiae propria: bella, paces, induciae, foedera, seditiones, tumultus, leges, iudicia, commmutationes rerumpublicarum et quae sunt eiusdem generis, qualia apud Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Polybium, Dionysium Halicarnasseum, Sallustium, Livium, Diodorum Siculum, Cornelium Tacitum, Appianum, Ammianum Marcellinum, Dionem Cocceium et eiusmodi alios leguntur: quos vere ac merito possumus historiarum scriptores nominare. At tonderi diligenter ac radi aut velli etiam solitum Caesarem et semper cingi supra latum clavum, et Octavianum mense Decembri totos dies talis lusisse, et similia eius sunt, qui vitam alicuius, non qui historiam scribat.

Addidi in definitione historiae eam esse non narrationem modo, sed *diffusam et continuatam*.

*) Alexand. c. 1.

narrationem, id est διεξοδικὴν καὶ συνεχῆ. Diffusam quidem, quoniam qui summa capita rerum colligunt eaque nude ac simpliciter proponunt, ut Florus, Eutropius, Orosius, Sulpicius, non tam historias scribere dicendi sunt, quam summaria quaedam aut, ut vetustiores loquebantur, breviaria historiarum; continuatam autem, ut Valerium Maximum et alios eius exemplum secutos ab historicorum numero excluderem. Longe enim aliud est historiam scribere, aliud exempla similia ex historiis collecta sub uno, quod illi fecerunt, adspectu ponere.

Probasse me vobis arbitror quod principio posueram, historiam esse rerum publice gestarum diffusam et continuatam narrationem. Cetera, de quibus dicere institueram, — sunt autem haec: de legibus in historia servandis, de pulcritudine, suavitate, utilitate historiae, tum quid praecipue observare debeant, qui historias legunt, — ea igitur et de ipso Sallustio quaedam cognitu digna, ne et vobis molestiae et aliis impedimento sim, in crastinum differentur.

Non dubito, L. C. V. P., quin, quicunque te huc honoris mei caussa venisse vident, et humanitatem erga me tuam admirentur, et me tibi plurimum eo nomine debere arbitrentur. Ego autem ingenue fateor nihilo me tibi propterea esse quam antea fueram devinctiorem. Cui enim omnia debeo, quid ei iam debere amplius possim? Quare ne illud quidem mihi curandum puto, ut tibi exquisito aliquo orationis genere gratias agam. Ista faciant, qui se accepta beneficia verbis exaequare posse confidunt. Mihi iam pridem adempta ac praecisa spes omnis est quidquam excogitandi, quod tuis erga me innumerabilibus meritis ulla ex parte respondeat.

CUM EXPLANATURUS ESSET AENEIDA VIRGILII.

ORATIO XIV.

HABITA ROMAE III. NON. NOVEMBR. MDLXXIX.

Ut in reliquis vitae partibus, sic in studiis et in ratione dicendi plerumque contingit, ut iuvenes quidem nitida et ad pompam atque ostentationem accommodata, senes autem utilia magis et fructuosa delectent. Itaque ego, qui olim florenti aetate omnes lepores festivitatesque dicendi, quantum quidem in me situm erat, summo studio aucupabar, et pectere ac comere cum cura orationem solebam, nunc ut aetate, ita consilio commutato, profutura potius quam oblectatura consector; neque tam id operam do, ut ab iis, qui ad me audiendum conveniunt, disertus habear, quam ut ipsi aliqua re bona et digna cognitu domum redeant auctiores. Et hoc quoque tamen ipsum voluptati vobis esse confido. Neque enim vere novo segetis herbescentis viriditas quam adulta aestate flavescentis et falcem vocantis maturitas, neque arborum in primos sese flores induentium quam opibus suis laborantium et earum pondere incurvescentium magis nos aspectus oblectat.

Nunc igitur Aeneidos Virgilianae interpretationem ingressurus, poëmatis non tantum inter omnia Latina sine ulla dubitatione praestantissimi, sed etiam Graeciae gloriam in magnum discrimen vocantis, omittam multa, quae apte ad plausus et clamores excitandos in hoc argumento dici posse facile intelligo, convertamque orationem meam ad quarundam rerum tractationem, quas spes est neque nimis communes ac contritas, neque alienas ab

hoc instituto, neque cognitu inutiles iudicatum iri. Dicam enim de poëtices ipsius natura primum et antiquitate, tum suavitate, et quid sit, quod eam tantopere suavem efficiat, quasque illa hominum generi utilitates et attulerit et perpetuo adferat; deinde quasdam Aristotelis de poësi ac poëtis sententias, quae propter ipsius auctoritatem omnium fere iam animis insederunt, tentabo et ad disquisitionem vocabo; postremo cum et de Virgilio ipso et de hoc, quod nobis in manibus est, eius poëmate pauca quaedam ad ipsius dignitatem ac commendationem pertinentia protulero, mittam concionem, neque committam, ut nimia longitudine aut vobis molestiae sim, aut aliis, qui post me in hunc locum conscensuri sunt, impedimento.

Poëticam veteres, ut hinc exordiar, non tam artem esse quam incitationem quandam animi et furorem divinitus immissum, qualis est in vaticinantibus, iudicarunt. Quod ita expressit Cicero pro Archia*): *Sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare, poëtam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu afflari.* Et apud eundem Antonius lib. II. de Oratore**) hoc ipsum a Democrito et a Platone in scriptis relictum esse dicit. Ac de Democrito quidem aliis credamus necesse est, cum ipsius scripta perierint; apud Platonem autem ita multis locis hoc dicitur, ut putidum sit, eos accuratius percensere. Sed et poëtae ipsi hoc de se profitentur ac praedicant; quorum sunt illa:

Est Deus in nobis: agitante calescimus illo.
*Sedibus aetheriis spiritus ille venit****);

multaque ad eundem modum; et Pindarus eo se Bacchylidi anteponit, quod ipse quidem natura

*) 8. 18. **) 46. 194. ***) Ovid. Fast. VI. 5.

valeat, Bacchylides arte subnixus temere multa profundat; itaque tantum interesse inter se et illum, quantum inter aquilam et corvos, gloriatur. Neque aut mons ille duplici vertice insignis aut fons, cuius haustu poëtas fieri aiunt, quidquam aliud indicant, quam eos non arte et industria, sed divino quodam spiritu et instinctu valere. Et certe praestantissimi poëtarum, Orpheus, Linus, Musaeus et ille omnium parens Homerus multis ante saeculis extiterunt, quam ulla praecepta poëtices tradita essent.

Sed tamen si naturae tantum et ingenii, non artis et industriae poëtica est, quid est, quod summus philosophus, Aristoteles libros tres de arte poëtica scripsit? quod optimi poëtae Horatii libellus de eodem argumento scriptus manibus teritur? quod, ut ceterarum, ita huius quoque facultatis praecepta quotidie ab hominibus eruditissimis summo studio tractari videmus? An illud verius est, ut in oratore, sic in poëta, qui oratori affinis quodammodo et in dissimili genere simillimus est, et naturae atque ingenii praestantiam et artem praeterea quandam ac praeceptorum observationem requiri? Ita quidem certe sentit Horatius*), cuius illa sunt:

Natura fieret laudabile carmen, an arte,
Quaesitum est. Ego nec studium sine divite vena,
Nec rude quid prosit video ingenium; alterius sic
Altera poscit opem res et coniurat amice.

Fatendum tamen fortassis est, plus in poëta ingenium, plus in oratore industriam posse. Sed ut physici aiunt res e multis ac diversis elementis conflatas atque concretas ex eo nominari, quod in quaque dominetur, sic veteres illi, cum in poëtis illum animi ardorem plurimum posse quasique principa-

*) A. P. 408. sqq.

tum obtinere, curam autem et industriam subsequi eique quasi famulari viderent: quod praecipuum esset, id solum esse dixerunt. Nam quod summi poëtae fuerunt, antequam quisquam poëtices praecepta traderet, idem in oratoribus dici potest: si quidem, ut alios omittam, ille ipse, quo nemo post homines natos eloquentior fuit, Demosthenes, omnes eloquentiae numeros antea impleverat, quam ab Aristotele, qui primus ut dialecticen, ita et rhetoricen ad artis formam redegit, libri ad eam rem pertinentes conscriberentur. Sed et emendate loquebantur homines, antequam grammatici nascerentur, neque ex illorum praeceptis emendate loquendi facultas, sed ipsa potius praecepta ex observatione eorum, qui bene loquerentur, enata sunt; quo modo iurisconsulti dicunt, non ius e regulis, sed e iure regulas extitisse. Neque omnino quidquam est aliud ars, quam imitatio quaedam naturae; neque ulla est ars, cuius non semina ac principia naturae debeantur.

Sic igitur a me primum illud caput eorum, quae proposueram, explicatum sit, ut poëticam neque impetum quendam animi temere sine ullis legibus vagantis esse statuamus, neque rursus totam praeceptis adligatam et adstrictam teneri; sed et generoso quodam ingenio, tum ad concipiendas animo rerum imagines, tum ad ea, quae conceperit, grandibus verbis et minime vulgari dicendi genere efferenda egregie facto, et praeterea diligenti cura atque observatione praeceptorum quorundam contineri. Antiquitas ipsius vel e Ciceronis testimonio omnibus nota est, qui e doctis antiquissimum esse ait poëtarum genus*). Nos certe Homero, quem tamen multi poëtae antecesserant, nullum profanum scriptorem vetustiorem habemus. Et illi, qui primi

*) Cic. Tusc. I. 1. 3.

dispersos homines congregasse et ex agresti ac ferina ad mitiorem et cultiorem vitam traduxisse perhibentur, non alii quam poëtae fuerunt: quos propterea Plato Deorum filios et sapientiae patres ac duces vocat. Qui cum et praeclaras sententias funderent, et certis numeris ac pedibus verba vincirent, ita ut neque ulterius quam par erat excurrerent neque citerius subsisterent, sed paria paribus reddentes, aequilibritatem in dicendo quandam efficerent, et oraculorum similia atque aenigmatum speciem praebentia multa loquerentur: admirata eos illa rudis antiquitas et divinum aliquid in eis latere rata est, et suavitate cantuum irretita ducendam se illis gubernandamque permisit.

Mulcet autem animos et incredibili suavitate perfundit poësis, ut uno verbo dicam, propter admirabilitatem. *Delectat enim*, ait Cicero*), *quicquid est admirabile.* Poëtae autem et mira quaedam narrant, et ea miro modo eloquuntur. Iam omnes homines natura cupidi sunt scientiae, et admiratio stimulus quidam est ad sapientiam ac scientiam; impellit enim ad quaerendam caussam, in cuius cognitione ac perceptione posita scientia est. Itaque Aristoteles, cuius haec ex fontibus libamus, et admiratione ductos esse homines ait ad philosophandum, et ut quisque sapientiae amantissimus sit, ita esse amantissimum fabularum.

Delectant poëtae numero quoque ipso et sono, qui naturae nostrae ita consentaneus est, ut veterum quidam animum ipsum numerum esse atque harmoniam putaverint. Delectant etiam, quia in rebus nihil ad nos attinentibus pertentant animos nostros omni genere affectuum, ita ut vel legentes poëmata vel audientes interdum angamur ac prematur metu, interdum ad spem erigamur, non-

*) Orat. Partit. 6. 22.

nunquam exhilaremur, nonnunquam etiam iis, quae ficta esse scimus, illacrymemur. Vir sanctissimus et eruditissimus, Aurelius Augustinus saepe ubertim flevisse se, cum Didonis mortem apud Virgilium legeret, confitetur*). Sed hoc in eo propter singularem ipsius bonitatem minus fortasse mirum videri potest. Vere enim hoc Graeci proverbio dicunt, bonos viros faciles esse ad lacrymandum**). Quid quod feris quoque ac barbaris hominibus et caede ac sanguine gaudentibus poëmata tamen misericordiam interdum et lacrymas commovent? Alexandrum***) Pheraeorum tyrannum accepimus aspero supra modum et immiti atque efferato ingenio fuisse, ita ut homines alios vivos defoderet, alios aprorum ursorumque pellibus tectos canibus venatricibus laniandos obiicereret, idque sibi pro ludo atque oblectamento haberet; quasdam etiam civitates amicas ac socias, immissis sine caussa spiculatoribus†), repente universas contrucidaret. Coram hoc agebantur aliquando Euripidis Troades, qua in fabula dolenter admodum deplorantur Troianorum calamitates. Homo quamvis asper et indomitus, quemque nulla unquam res ad misericordiam flectere potuisset, sensit tamen se poëtices cantibus commoveri. Itaque statim se proripuit e theatro, indignum esse dicens, se, cui tot strages, tot urbium direptiones, tot civium exquisita tormenta nunquam lacrymam unam exprimere potuissent, Hecubae et Andromachae malis illacrymari. Quam vim poëtarum Horatius merito cum funambulorum et magorum operibus comparavit.

*) Confess. I. 13. **) Ἀγαθοὶ δ' ἀριδάκρυες ἄνδρες. ***) Ex Plutarcho in Pelopida p. 293. cap. 29. Paullo aliter rem narrat Aelianus V. H. XIV. 49. Ruhnk. †) Rectius *speculatoribus*, ut viri docti ad Sueton. Calig. 44. docuerunt. Ruhnk.

Ille, inquit*), *per extentum funem mihi posse videtur*
Ire poëta, meum qui pectus inaniter angit,
Irritat, mulcet, falsis terroribus implet,
Ut magus, et modo me Thebis modo ponit Athenis.

Paullo aliter explicat Aristoteles caussam eius voluptatis, quam ex poësi capimus: sed nihil prohibet aliter a pluribus eadem de re et tamen vere ab omnibus disputari. Ait igitur Aristoteles**), natura comparatum esse, ut omnes homines imitatione gaudeant et ex rebus imitando expressis, cuicuimodi tandem illae sint, voluptatem percipiant; huic rei argumento esse puerulos, qui natura duce imitari omnia gestiant; et hoc vel maxime differre homines a ceteris animantibus, quod homines natura maxime facti sint ad imitandum. Addit, quae prima homines discunt, imitando disci, neque quenquam esse quin rebus imitando expressis gaudeat, etiam iis, quas veras nollet aspicere: non igitur mirum esse, cum poësis imitatio sit, tantam ex ea ab omnibus percipi voluptatem. Haec, ut a veritatis amantissimo philosopho tradita sunt, quin etiam verissima sint, dubitari non potest. Sed mihi tamen interdum non parvam dubitationem attulerunt. Ita enim mecum cogitabam: quod oculo lux est, idem esse animo veritatem, et quemadmodum luce oculum gaudere, abhorrere a tenebris, sic animos nostros iis, quae vera sunt, gaudere, quae falsa sunt, ea aspernari ac refugere. Et Euripides quidem iucundissimum esse ait, scire, Aristoteles autem discere. Quorum utrovis posito, nihil verae ac liquidae voluptatis e rebus falsis percipi potest. Falsa enim neque sciri neque disci queunt. Et tamen falso gaudere homines multis argumentis mihi videbar posse pervincere. Nam et poësi gau-

*) Ep. II. 1. 210. sqq. **) Poët. c. 3. Rhetor. I. 11. med.

dent et pictura et omni denique imitatione. Omnis autem imitatio videri vult id, quod non est, itaque quodam genere mendacium est. Neque vero tantum libenter ea videmus expressa coloribus, quae vera delectant, ut nemorum pratorumque viriditatem, tellurem multiplici variorum florum tegmine opacatam, eximia pueros mulieresque forma; sed ea etiam, quae vera videre nollemus, mirabiliter nos picta delectant: Hercules liberos interficiens, discerpens Pentheum mater, rota volutus Ixion, iecur vulturi praebens Prometheus ceteraque de poëtarum mendaciis pictorum quasi propagata mendacia. Quid eluviones, incendia, ruinas, domorum urbiumque direptiones loquar? quae vera sani omnes refugiunt, picta summa cum voluptate intuentur. Ac admirari quidem solemus, si quos videamus nihilo maiorem e fictis quam e veris voluptatem percipere, eosque rudes esse atque impolitos iudicamus. Cuiusmodi ille Laco fuit, qui ceteris tabulam quandam magni facientibus, in qua pictus erat praepingui rusticus corpore ad umbram arboris stratus magna cum significatione languoris ac desidiae, negavit eam sibi placere, quod talem hominem ne vivum quidem in aedibus habere vellet. Et Anacharsis*), qui invitatus ad audiendum quendam, qui mirifice lusciniae cantum imitabatur, aspernatus est, veras sibi luscinias saepe auditas esse dicens. At quis nostrum non talia omnia pluris faciat imitata, quam vera? Quae autem vera vacca tantopere unquam celebrata est, quantopere vacca Myronis? Numquid igitur hominem falso gaudere dicemus? Immo vero naturae hominum amica paene veritas est, neque aliud quidquam mendacio gratiam conciliat, quam imitatio verita-

*) Anacharsidi an veteres hoc dictum tribuerint, non vacat quaerere. Agesilao tribuit Plutarchus Apophthegm. p. 191. B. Ruhnk.

tis. Itaque cum ea dicuntur, quae nullam prorsus habeant veritatis similitudinem, aut suapte vi aut habita ratione eorum, apud quos dicuntur, nulla ex talibus mendaciis existere voluptas potest. At poëtarum figmenta et ingeniose excogitata sunt, et accedunt plerumque ad aliquam similitudinem veri, et ita exponuntur, ut in ipsa eorum expositione mirificum quoddam ingenii acumen perpetuo eluceat. Itaque, quoniam verum ingeniose imitantur, oblectant.

Sequitur, ut ostendam, quae commoda humano generi adferant poëtae, et quas ad res utilis sit poëmatum lectio. Dico autem, quae duo ut doceret Achillem Phoenix comitem se ei a patre datum esse profitetur, ad ea utraque poëtas utilissimos esse. Nam et bene loqui docent et ad honestas actiones animos legentium aut audientium impellunt. Quod his versibus exponit Horatius*):

Os tenerum pueri balbumque poëta figurat:
Mox etiam pectus praeceptis format honestis,
Asperitatis et invidiae corrector et irae.

Ac de eloquentia quidem, quin ad eam plurimum conferant, ne dubitari quidem potest. Omnis enim granditas orationis, omnis peregrina et ab vulgari abhorrens conformatio verborum, omnes figurae insigniores non ab alio scriptorum genere quam a poëtis petuntur. Numerose autem dicere, quo nullum maius elocutionis ornamentum est, nemo poterit, nisi qui aures habeat in numeris poëticis diu multumque tritas et exercitatas. Illa maior et dubitationis plenior quaestio est, prosintne moribus poëtae, an eos inficiant ac depravent? Plato enim cum innumerabilibus locis summam laudem tribuisset poëtis ac praecipue Homero, in libris de republica, multa ab eo pec-

*) Epist. II. 1. 126. 128. sq.

cata esse demonstrat, et civibus suis ab eo metuens excludit eum ab illa, quam instituit, civitate. Quem imitatus Cicero in Tusculanis*), *Videsne*, inquit, *poëtae quid mali adferant? Lamentantes inducunt fortissimos viros, molliunt animos nostros, ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. Sic ad malam domesticam disciplinam vitamque umbratilem et delicatam cum accesserunt etiam poëtae, nervos omnes virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos et optimum reipublicae statum exquireret.* Nos vero, si ut Sirenum, ita poëtarum cantus exitiosi sunt, obturemus adolescentium aures neque ad eos ullum poëticae suavitatis gustum permanare patiamur. Sed si, adhibito iudicio, eorum lectio fructuosa est, caveamus, ne faciamus idem, quod Lycurgus rex Thraciae.

Cetera desiderantur.

CUM ANNALES TACITI EXPLICANDOS SUSCEPISSET.

ORATIO XV.

HABITA ROMAE III. NON. NOV. MDLXXX.

Neque pars ulla studiorum humanitatis aut amoenior est aut fructuosior quam historia: neque ullius gentis historia est, quae cum historia populi Romani aut magnitudine aut pulcritudine aut omnis generis exemplorum copia et varietate contendat: neque ex ingenti scriptorum, qui res Romanas litte-

*) II. 11. 27.

rarum monumentis prodiderunt, numero quisquam est, quem merito quis C. Cornelio Tacito anteponat. Nam si nihil est hominis animo iucundius, quam discere, et eorum, quae suapte vi ac natura iucunda sunt, tanto quidque iucundius, quanto laboris ac molestiae minus exhibet: dubitare de historiae suavitate nemo potest, cum scripti genus nullum sit, ex quo aut plura aut citius et minore animi contentione discantur. Artium praecepta, dum traduntur, molesta sunt; mathematica non plures pulcritudine invitant, quam difficultate deterrent; illa ipsa princeps et regina artium philosophia nunquam tam multos habuit studiosos sui, ut non plures obtrectatores habuerit. Una historia est, quae omnium studia alliciat, aures teneat, animos mulceat; a qua si quis abhorrere se dicat, parum absit, quin ipse se ne hominem quidem esse fateatur. Parvulos pueros, in quibus naturae vis maxime elucet verissimeque perspicitur, nulla re magis quam narratiunculis duci videmus: qui etiam saepe ut aliquem fabellas narrantem audiant, eas ipsas, quibus cum maxime operam dant, lusiunculas deserunt. Isti superbi ac divites, librorum et litterarum omnium osores, qui sibi e stolido ac supino pulcerrimarum rerum contemptu gloriam quaerunt, ut tamen sic quoque aliquod hominis simulacrum ac vestigium retineant, ab historia non penitus abhorrent. Itaque in illis ipsis quoque atriis, coenationibus, cubiculis, unde aliae omnes litterae omnisque honestas exsulat, in mensa tamen aliqua aut in abaco interdum videas expositos una cum fritillo et turricula ac tesseris ceteroque instrumento aleatorio etiam libros aut historiam aut aliquid historiae utcunque simile continentes. Ut enim mustum bibunt, qui vini veteris acrimoniam atque austeritatem non ferunt, sic pueri et viri puerorum similes, quia serio scriptae historiae gravitatem severitatemque

non capiunt, inanibus se fabulis propter quandam illarum cum historia similitudinem oblectant.

Sed supervacaneum est de voluptate, quae ex historia percipitur, pluribus dicere, cum id de suo quisque sensu iudicare facile possit. Utilitas autem quanta ex historiae tractatione capiatur, quis non videt? Mitto iam, quod ille apud Platonem Aegyptius sacerdos Soloni dixisse fertur, semper pueros esse, qui vetustatis cognitione careant: illius quidem omnium humanarum rerum moderatricis, prudentiae, unde maior vis quam ex historia colligi potest? Non enim avium cantu aut volatu, non inspiciendis pecudum fibris, non interpretandis hariolorum cantibus futura praenoscuntur. Quis cuiusque consilii aut incepti exitus esse soleat, qui diligenter notaverit atque observaverit, is demum, quid ex quo eventurum sit, optime ac certissime providebit. Quamquam enim non certa quadam et immutabili serie res humanae volvuntur, magnaque earum varietas et inconstantia est, ut hoc ipsum, quemadmodum dicebat Agatho*), verisimile sit, multa praeter id, quod verisimile est, evenire: plerumque tamen e similibus similia exsistunt; neque ulla certior regula est iudicandi, quo quaeque res evasura sit, quam inspicere, quem exitum similia in longinquitate temporis saepius ac frequentius habuerint.

Quodsi aut temporis hominibus ad vivendum concessi brevitas aut ipsa vitae ratio pateretur, ut idem homo multa saecula integra mente integrisque sensibus vixisset, multas provincias obiisset, ad intimas principum virorum de gravissimis rebus consultationes frequenter adhibitus esset, omnium sententias audiisset, rationum, quibus quisque niteretur, pondera ac momenta diligenter expendisset

*) Aristot. Poet. 18.

observasset postea et notasset diligenter, quid ex quo consecutum esset: quis non incredibilem quandam in eo vigere vim consilii crederet? quis non eius sententiam de rebus gerendis in oraculi propemodum loco ac numero habendam fateretur? Atqui quod natura nobis denegat, praestat historia, ut, qui eam diu ac diligenter pervolutarunt, omnibus aetatibus vixisse, omnes regiones perlustrasse, omnibus publicis consiliis interfuisse, omnia, quae unquam contigerunt, praesentes spectasse atque annotasse videantur. Nam quod alicubi Aristoteles*) ait, maiorem quandam esse poëtices quam historiae cum philosophia coniunctionem, quod historia tantum, quid factum sit, exponat, poëtica, quid fieri debuerit: id quale aut quomodo accipiendum sit, alias fortasse videbimus. Illud certe et extra omnem controversiam est et ab eodem philosopho alibi**) traditur, in gravibus et seriis deliberationibus cum maximus exemplorum usus sit, e poëtis quidem petita exempla in vulgus interdum aliquid valere; at apud graves et cordatos viros multo maiorem vim ea, quae ex historiis ducta sunt, obtinere.

Nam quod Horatius***) Homerum commendans dicere ausus est, quid honestum, quid turpe, quid utile, quid inutile sit, melius eum ac plenius quam philosophos docere, id ego de historia longe verius ac iustius dicere ausim. Etenim philosophi primas rerum caussas inquirunt, in praeceptis communibus latissimeque patentibus occupantur, singula non fere considerant. Omnis autem actio omnisque deliberatio singulis in rebus versatur, neque quisquam unquam, num bellum gerendum foret, sed num huic populo adversus illum

*) Poet. c. 9. **) Rhet. II. 20. 8. ***) Horat. ep. 1, 2. 2.

hoc tempore gerendum foret, deliberavit. Ut igitur medicus, qui multis aegrotis adsederit, multos curaverit, multis arteriam exploraverit, venam secuerit, medicamenta miscuerit, quid ex quoque accidere soleat, notaverit, saepe ad medendum utilior est eo, qui maiorem quidem rerum medicarum scientiam ex Hippocratis libris hauserit, sed illa cognitione contentus nunquam hominis aegroti lotium aspexerit: sic ad consultandum melior, qui multa eiusdem generis singularia in historiis adhibito iudicio notaverit, quam qui ex philosophorum scriptis communia quaedam vivendi praecepta cognoverit. Optandum quidem est, ut utrumque adsit; sed si alterutro carendum sit, malim experientem et exercitatum hominem sine ulla universa cognitione totius generis, quam erudite et sublimiter de universo genere disputandi peritum, usus et exercitationis expertem. Hunc in schola libentius audias, illum utilius in consilium adhibeas.

Sed de utilitate historiae et dicta sunt a me alias multa et dicentur; et cum quaecunque potuero dixero, semper tamen multa supererunt. Quanto autem populus Romanus ceteris gentibus imperii magnitudine praestitit, tanto historia populi Romani ceterarum gentium historiis antecellit. Nullius populi obscuriora et tenuiora principia, nullius admirabiliores progressus, nullius tanta maiestas, tanta in prosperis rebus moderatio, in adversis animi magnitudo; nusquam et virtutum et vitiorum omnis generis aut plura exempla aut illustriora. Quodsi nulla gens est usque eo immanis ac barbara, quae non in rebus gestis Romanorum cognoscendis plurimum operae ac studii collocet: quid nos facere oportet, qui Romae vivimus, qui e Romano caelo spiritum ducimus, qui post tot acceptas clades, tot calamitates, tot strages a bacchantibus barbaris, ut a petulantibus servis

viduae et effetae iam dominae insultantibus, editas, tam multa tamen illius antiquae virtutis ac maiestatis monumenta quotidie intuemur? An cum tam multos ingeniosos et eruditos homines in remotissimis gentibus natos tam longinqua itinera suscipere, tantos sumptus facere, tam multis se laboribus ac periculis exponere videamus, ut Romam videant, quod ita iudicant se melius ac perfectius historiam Romanam intellecturos, si ipsum urbis situm, ipsa moenia, ipsas veterum arcuum, tropaeorum, templorum quamvis laceras et disiectas reliquias, illos tot olim nobilitatos victoriis colles viderint: nos, quibus otiosis haec omnia in oculos assidue incurrunt, rerum Romanarum cognitionem negligemus? Quarum per se tanta pulcritudo est, ut etiam, si scripta essent horrido aliquo et inculto orationis genere, suapte tamen vi hominum studia excitarent. Nactae autem sunt eiusmodi scriptores, qui quamcunque sibi scribendi materiam sumpsissent, dignissimi tamen studio propter ipsum scribendi genus fuissent.

Non enim potest quisquam dicere in scriptores rerum Romanarum intuens, cur haec tanta ingenia se dignius aliquod scribendi argumentum non elegerunt? neque rursus illud, cur res tam clarae tamque illustres non in aliquos magnitudine sua dignos scriptores inciderunt? Ita rerum magnitudo praestantia ingenia evocavit, scriptorum praestantia rerum magnitudinem adaequavit. Quid enim, ut ceteros in praesens omittam, ipsos modo principes nominem, aut Sallustio gravius ac nervosius, aut Livio grandius et uberius, aut Tacito pressius, prudentius, limatius, omni ex parte perfectius fieri potest? Cuius annales quoniam hoc anno, quod Deus faustum ac felix esse velit, vobiscum una communi studio evolvere, viamque vobis ad eos facilius intelligendos, ut potero, praeire decrevi,

pauca mihi quaedam de eo dicenda sunt, non ut eum laudem; nam cum ipse se satis tacitus laudet, ego quoque praestantiam ipsius tacitus admirari malo, quam et infantiam meam prodere et laudes ipsius ingenii culpa deterere; sed ut iis respondeam, qui et Tacitum tanti a me fieri, et me tam diu, tanto studio, ut mihi eius publice interpretandi potestas fieret, postulasse mirantur. Hodiernam autem orationem meam illi ipsi, qui Tacito obtrectant, breviorem reddiderunt. Nam si Tacitus mihi laudandus fuisset, necesse habuissem undique conquirere ac colligere, quaecunque veteres a perfecto historiae scriptore exigenda esse dixissent, ac prolatis exemplis ostendere, ea omnia Tacitum cumulatissime praestitisse: quod etsi verissime fieri poterat, propter ipsam tamen multitudinem et varietatem arduum ac difficile fuisset. Nunc Taciti quidem virtutes melius ac commodius in progressu operis singulas notabimus: hodie nisi temporis excludamur angustiis, pauca tantum quaedam refutabimus ac refellemus, quae in eum temere ab imperitis coniici solent.

Inprimis autem illud positum sit, quae summa scribentium laus est, eam Tacito ab omnibus uno ore tribui: nullum unquam scriptorem prudentiorem ac consideratiorem fuisse; siccam ac sobriam esse illius orationem, adstrictam verbis, densam sententiis; nihil in ea notari posse diffluens, nihil inane, nihil redundans; singulis saepe verbis singulas sententias contineri. Magna laus et quae in quo sit, facile ei alias deesse patiaris. Nam ut in iis, quae possidentur, ea plurimi fiunt, quorum exigua moles est, pretium ingens, ut aurum, ut gemmae; ut in cibis ii maxime laudantur, qui minimum detrimentorum habent, plurimum succi: ita maxim[e] facienda oratio, quae paucissimis verbis plurimum sententiae amplectitur. Indicat enim, se in pectore

non in ore nasci. Haec praecipua orationis virtus, quae ex omnibus scriptoribus Latinis in Tacito praecipue cernitur, effecit, ut omnium aetatum sapientissimi quique, qui non inani verborum sono, sed bonitate et gravitate sententiarum ducerentur, praecipuo in honore Tacitum semper habuerint, eiusque assiduam et accuratam lectionem principibus viris omnium utilissimam iudicarint. Neque vero, ut id ita esse doceam, illo praecipuo argumento nitar, quod M. Tacitus non Imperator tantum, sed prope singularis exempli Imperator, huius nostri imaginem in omnibus bibliothecis collocari, libros, ne perirent, quotannis decies describi et in archiis civicis asservari voluit: cum se etiam ab eo genus ducere gloriaretur. Vetera illa iam et obsoleta, et exemplorum, quae tantopere a temporibus nostris remota sunt, minus magna vis est ad permovendum. Paulus III. P. M., quo nullum sapientiorem senem nostra vidit aetas, Tacitum saepe relegendo contriverat, neque ullum profanum scriptorem aeque libenter legebat. Cosmus Medices, qui primus Magnus Etruriae Dux fuit, homo factus ad imperandum, qui eam, quae vulgo fortuna dicitur, in consilio et prudentia consistere docuit, Taciti libros in deliciis habebat, eorumque lectione avidissime fruebatur. Neque non hodie multi aut principum aut eorum, qui de summis rebus a principibus in consilium adhibentur, eundem studiosissime legunt et quasi pro magistro quodam prudentiae habent.

Numquid igitur movebimur stultis quorundam vocibus, qui, nisi quod ipsi didicerunt, nihil discendum putant, et quoniam a magistris suis nihil olim praeter bucolica Virgilii et paucas Ciceronis epistolas et orationem, si forte, aliquam audierunt, ab iis me discedere et vobis graviora proponere iniquo animo ferunt? An quisquam vestrum est, qui eo con-

silio studia sequatur, ut in pulvere scholastico consenescat? Cur igitur ea potius consectemur, quae tantum in scholasticis concertatiunculis inter adolescentulos aut senes adolescentulis stultiores oblectamento, quam quae olim gravissimis in negotiis emolumento futura sint? Vos vero istos nugatores contemnite, praesertim cum illa leviora aut iam didiceritis, aut, qui ea usque ad taedium inculcent, in omnibus vicis ac triviis obvios quamlibet multos, qui Tacitum interpretari aut possint aut velint, non multos sitis habituri.

Nunc, quae in eo culpari a nonnullis soleant, exponerem, eaque omnia, uti pollicitus eram, refutarem ac refellerem; sed video me longius progressum esse dicendo, quam a principio existimaram. Fefellit me Taciti amor, cuius laudes cum hodierno die tacitus praetermittere statuissem, auferri me postea passus sum, neque mihi potui, ne eas strictim et modice attingerem, temperare. Vereor autem, si longius orationem producere voluero, ne et vobis molestiae sim et iis, qui post me in hunc locum conscensuri sunt, impedimento. Quare quae supererant, in crastinum, si vobis quoque ita videtur, differam, neque metuam, ne quis me hodie iusto breviorem fuisse dicat. Nam et in his primis velitationibus nostris iustique cursus ac certaminis quasi prolusionibus brevitas culpari non solet, et verum est, quod ait Varro*), portam itineri esse longissimam. Equos ipsos, ubi diu quieverunt, qui longum iter ingressuri sunt, fatigare primo itineris die non solent. Si tot praestantibus viris, qui huc hodie convenerunt, ut dicendo placerem consequi fortasse non potui: at certe breviter dicendo minus ut molestus sim consequar. Sed utinam, auditores, utinam et brevis hodie visus sim, et quicunque

*) De R. R. 1. 2. 2.

me unquam audient, brevem semper fuisse me doleant. Quanto suavius est, abeuntes dicere, *cur hic tam cito desiit?* quam abire cupientes, *quando tandem hic desinet?* Nimio satius est, quod cum fame relinquit, quam quod satietate distendit.

SEQUITUR IN EODEM ARGUMENTO

ORATIO XVI.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMBR. MDLXXX.

Qui me a Taciti interpretatione deterrere cupiebant, quinque praecipue, quae illi obiicerent, reperiebant. Primum quod illorum temporum historiam contexuisset, quibus vetus illa S. P. Q. R. maiestas et amplitudo conciderat, quibus illi paullo ante terrarum domini acerbissimo teterrimorum tyrannorum dominatu oppressi tenebantur. Non iam amplius Camillos, Curios, Fabricios, Maximos, Laelios, Scipiones, aliaque virtutum, non hominum nomina in historia repertum iri, sed degenerem et oblitum virtutis avitae populum, sed senatum ad servilem adulationem proiectum, sed proposita vitiis, quae quondam virtutibus deferebantur, praemia, sed unius impuri hominis libidinem extincta legum auctoritate dominantem. Quodsi vere dictum esset a summis philosophis, principum mores esse speculum civitatis, ceteramque multitudinem ad imperantium exempla componi: quem virtuti locum esse potuisse in ea urbe, in qua non homines, sed monstra ex omni vitiorum fece ac colluvione concreta regnarent? Melius itaque consulturum esse me studiis vestris, quando Romanam historiam

tractare animus erat, si eorum vobis temporum historiam proponerem, quibus populus R. foris adversus barbaras gentes, domi adversus vitia perpetuum bellum gerebat, neque ceteros populos bellica magis virtute quam innocentia et integritate superabat. Abire in mores, quae discuntur in scholis, et ea fere quemque imitando exprimere, quibus legendis audiendisque puer assueverit. Neque deerant, quod equidem valde miratus sum, qui non dubitarent mihi auctores esse, si res sub Imperatoribus gestas persequi vellem, ut Suetonium potius quam Tacitum sumerem: quem ipsi et meliorem Tacito Latinitatis auctorem et nitidiori ac floridiori genere orationis usum dicerent. Erant etiam, qui, quod maximum in historico vitium est, fidem quoque Taciti accusarent, quod multa mendacia historiis suis admiscuisset. Neque tamen, quamquam saepe a me orati ut id facerent, mendacium ipsius proferre ullum poterant; duorum tantum veterum scriptorum testimonio id pervincere nitebantur, quorum Vopiscus*) aliquando mentitum in historia Tacitum diceret, Tertullianus**) eum mendaciorum loquacissimum vocaret. Addebant tertio loco, impium ac nefarium esse scriptorem, qui Christianae religioni aperte infensus et inimicus fuisset. Asperum praeterea et insuavem ac spinosum et cum cuius difficultate ad eruendas sententias perpetuo luctandum foret. Postremo male Latine locutum: idque non vulgus modo dicere, sed ipsos etiam praecipuos Taciti amatores confiteri. Cuius igitur libri et corruptissimorum temporum historiam, eamque ipsam neque satis fideliter scriptam et melius ab alio traditam continerent, et auctoris suis manifestam impietatem proderent, et molesto atque odioso propter obscuritatem et parum

*) Aurelian c. 2. **) Apol. adv. gent. c. 16.

Latino sermone constarent, caussam esse nullam, cur, tot potioribus omissis, in eo potissimum conficere huius anni curriculum vellem. Ad quae omnia respondere constitui, ne praeiudicata multorum opinio cuiusquam vestrum aut animum avocet aut retardet industriam.

Primum igitur considerandum est, respublicas hodie perquam paucas esse: nullam esse propemodum gentem, quae non ab unius nutu atque arbitrio pendeat, uni pareat, ab uno regatur. Ergo hac saltem in parte propius accedit ad similitudinem temporum nostrorum status ille rerum, qui sub Imperatoribus, quam qui imperante populo fuit. Quo autem quaeque historia rerum nostrarum similior est, eo plura sunt in ea, quae discamus, quae ad usum conferamus, quae ad vitam moresque referamus. Quamquam autem Dei beneficio aetas nostra Tiberios, Caligulas, Nerones non habet, prodest tamen scire, quomodo etiam sub illis viri boni ac prudentes vixerint, quomodo et quatenus illorum vitia tulerint ac dissimulaverint, quomodo neque intempestiva libertate utentes vitam suam sine ulla publica utilitate in periculum obiecerint, neque tamen foeda ac probrosa laudantes, placere sibi ullam turpitudinem ostenderint. Multa saepe sunt in principibus, quae vir bonus laudare non potest, tegere et transmittere silentio potest. Ad ea connivere qui nesciunt, et sibi periculum creant et ipsos principes plerumque deteriores faciunt. Multi enim, qui vitia sua latere credunt, sponte ea paullatim exuunt, ne detegantur, et dum se bonos haberi putant, boni fiunt. Iidem si turpitudinem suam palam esse videant, iam famae securi, quae palam dici vident, palam quoque faciunt et famam dum bonam desperant, malam negligunt. Melius autem feret minora et pauciora principum vitia, qui, quomodo olim viri

boni ac fortes plura et graviora pertulerint, cognoverit.

Quodsi quis sub principibus corruptissimis viros singulari virtute praeditos extitisse non putat, magno in errore versatur. Vixit sub Tiberio, ut ceteros taceam, Germanicus, cui ego omni genere laudis ne ex illis quidem veteribus Romanis quemquam antepono. Vixit sub Claudio Seneca, et Senecae quamquam fortasse par nemo, similes tamen multi. Neronis aetas multos habuit, quorum virtutem vix ipsius vitia aequarent. Omninoque ita est, ut dicam. Ut palmam aiunt adversus onera, sic virtus adversus vitium contumax surgit, et ut in Aetnae montis cacumine, ubi maxime viret flamma, herbam quoque finitimam maxime virere perhibent, quasi ipsa secum contendente natura et nolente fecunditatem soli vicinorum ignium ardore superari: sic plerumque, ubi maxima vitia dominantur, maximae virtutes erumpunt, quae cum illis certamen suscipiant, et, si superiores esse non possint, non tamen hostibus suis triumphum sine dimicatione concedant. Non igitur, si plerique Imperatores vitiosi fuerunt, idcirco bonis et utilibus exemplis temporum, quibus illi rerum potiti sunt, historia caritura est, sed et ipsa improba exempla nos interdum ad virtutem acuent; cautiores certe et consideratiores efficient. Ex illa perpetua simulatione Tiberii, ex illo vultu ac sermone alia omnia, quam quae cogitabat, prae se ferente discemus caute cum principibus agere, neque semper illorum vultui ac blanditiis fidere. Discemus, quae principes occulta esse volunt, ea, etiamsi sciamus, nescire neque altius, quam ipsi velint, in eorum arcana penetrare. Iuvabit in Seiano videre, quam in lubrico sit eorum potentia, qui se malis artibus apud principes omnia posse rentur, quamque saepe, ubi diu in alios

contumeliose debacchati sunt, et praecipites decidant ipsi et alios in idem exitium trahant. Sic ipsa quoque improba exempla proderunt.

Sed de his satis. Istos autem satis mirari non possum, qui, ubi de Tacito agitur, Suetonium nominare audent. Nihil equidem detrahendi studio dicam: longe enim id et ab ingenio et ab consuetudine abhorret mea, neque is scriptor est Tacitus, cui gloria ex aliorum vituperatione quaerenda sit: sed inter eum et Suetonium nimium quantum interest. In Suetonio nihil est, ex quo eius aut prudentiam aut eloquentiam aut eruditionem ullam eximiam agnoscas. In Tacito quid horum emineat, ideo difficile dictu est, quia eminent omnia. Suetonium certe nemo unquam veterum aut inter eruditos aut inter disertos nominavit. At Tacitus habitus est aetatis suae sine controversia eloquentissimus et, quae virtus Demostheni maximam inter Graecos gloriam peperit, quam illi *δεινότητα* appellant, eam ut propriam et peculiarem Tacito tribuunt omnes. Eloquentissimum quidem illum vocat Plinius, et illud eximium in eo fuisse ait, ut *σεμνῶς* diceret*). At Suetonium S. Hieronymus laudat. Magnam testimonium, si laudat. Non enim sanctitate tantum Hieronymus, sed et eruditione et iudicio praestitit. Quomodo igitur laudat? Eadem libertate scripsisse eum ait Caesarum vitas, qua ipsi vixerunt. Non magna laus, si laus est; sed ego laudem esse non puto. Quid enim laudis habet, cum Caesares in summa licentia atque impudentia vixerint, orationis turpitudine ipsorum flagitia aequasse, quaeque illi perpetuis tenebris operienda patrarant, ea nudis et praetextatis verbis in lucem et in aspectum hominum protulisse? Itaque nihil apud Suetonium frequentius legas, quam exoletos et spintrias et

*) Epist. II. 1. 6 et 11. 17.

cellarios*) et nubentem Neroni Sporum, Doryphoro Neronem; voces etiam, quas in illis flagitiis miserint, quasi haec scire posterorum interesset: quorum commemoratione non scriptorem modo, sed ipsas chartas erubescere oportebat, cum haec interim ita subtiliter ac particulatim persequitur, ut docere voluisse videatur. In Tacito nihil simile reperias. Talia aut praeterit aut ita significat, ut odisse et abhorrere videas, non, ut illum alterum, cupide in eis immorari. Inter Vopiscos igitur et Spartianos et Lampridios et eiusmodi vitarum scriptores Suetonius emineat, illa se iactet in aula**); hoc ceteris melior, quod aetatis beneficio melius quam illi Latine loquitur: ad Taciti quidem gloriam aspirare aut se cum eo conferre si voluerit, omnium eruditorum convicio vapulabit. Equidem quod ad me attinet, Suetonii lectionem non minus quam Catulli aut Martialis adolescentibus perniciosam, etiam confirmatae aetatis viris periculosam puto.

At mendax est in historia Tacitus. Mitto quod, si hoc maxime constaret, eum historicorum more aliquid interdum esse mentitum, non tamen id valde nobis curandum esse arbitrarer. Non enim, quae ab eo narrantur, eiusmodi sunt, ut piaculum sit, quidquam in eis, quod verum non sit, pro vero credidisse. Sed tamen quis eum mendacii accusat? Vopiscus. Quid iste Vopiscus, quid hominis est? Quidam Suetonii simius, longe tamen ab eo distans: qui, cum se aliquem videri vellet, affirmavit, neminem scriptorum, quantum ad historim pertineret, non aliquid esse mentitum, gloriatusque est, multa se prodidisse, in quibus Livius,

*) *Sellariam*, vel, ut Oudendorpio placet, *sellaria* commemorat Suetonius Tib. 43. non *cellarios*. Ruhnk. **) cf. Virg. Aen. 1. 144.

Sallustius, Cornelius Tacitus, Trogus manifestis testibus convincerentur. Magna huius, quisquis est, Vopisci felicitas: nemo unquam tam curiose in ipsius mendacia inquiret. Sed tamen quis hoc praestare ausit, iis, quae hoc hominis somnium in tam luculentis scriptoribus reprehenderet, veriora esse ea, quae ipse cum suis testibus protulisset? Quis autem unquam historiae scriptor hanc notam effugere potuit? Non tantum apud Theopompum et apud Herodotum, historiae patrem, dicuntur esse innumerabiles fabulae, sed et ipse Thucydides, qui ea scripsit, quibus interfuerat, mendacii a nonnullis accusatur. *Thucydides quoque*, ait Iosephus libro primo adversus Apionem, *ut multa mentitus a nonnullis accusari solet, qui tamen accuratissimam rerum temporibus suis gestarum scripsisse historiam videtur.* Aut igitur ne hoc Tacito noceat, aut Thucydidi quoque et Livio et omnibus denique historiarum scriptoribus noceat. At Tertullianus non ut Vopiscus aliqua Tacitum mentitum esse dicit, sed eum mendaciorum loquacissimum vocat. Hoc loco peto a vobis, ut me quam potestis attentissime audiatis. Eadem enim opera et ad id, quod ex Tertulliano adfertur, respondebo, et id, quod Tacito gravissimum obiicitur, diluam: eum religioni nostrae inimicum atque infensum fuisse.

Ea in vetustissimis illis verae ac salutaris religionis nostrae proseminatoribus ac propagatoribus pietas fuit, — quae utinam etiam hodie in omnibus nobis esset! — nihil ut ferrent, nihil auribus acciperent, quod Christianum non esset; quae cum Christiana pietate pugnarent, ea omnia respuerent, reiicerent, aversarentur, exsecrarentur. Tertullianus igitur, qui quaedam apud Tacitum legisset adversus Christum ipsum, Deum ac Dominum nostrum, et adversus Christianos impie dicta, quasdam etiam fabulas, quae tum de sanctissimo viro Moyse de-

que religione Iudaeorum*) vulgo inter imperitos et veritatis ignaros circumferebantur, ad ea respiciens, Tacitum mendaciorum loquacissimum vocavit; eademque res magnam Tacito apud multos conflavit infamiam. Sed nos si hoc tempore nihil legendum putamus, nisi quod cum Christiana religione consentiat, omittamus sane omnes illos veteres Graecos Latinosque scriptores. Exulet a Christianorum scholis Homerus, exulet Hesiodus et uno verbo omnes antiqui poëtae. Nemo est enim ex illis, qui non Deorum infinitam quandam multitudinem inducat. Nemo Platonem attingat: eius enim studio depravatus est Origenes; et fortassis ex eodem fonte fluxere Manichaei. Nemo Aristotelem legat, qui quae de mundi aeternitate, quae de hominis animo disputat, eis nihil potest Christianae religioni magis esse contrarium. Repudientur Ciceronis cum pleraque alia, tum libri praecipue de fato, de divinatione, de natura deorum: manifesta enim impietatis et ἀθεότητος semina continent. At illi vixerunt antequam Christus nasceretur, ideoque eis facilius ignosci potest. Primum, si opus sit, docere possim, hanc excusationem non valde ad id quod agitur pertinere. Non enim si antiquiores fuerunt, idcirco minus pravas opiniones inserere in animis legentium possunt. Sed demus hoc aliquid esse. Tollatur igitur Suetonius: in Nerone enim de Christianis contumeliose et impie scripsit**). Non legantur epistolae Plinii: ostendunt enim eum non tantum abhorruisse a religione nostra, sed etiam iudicia exercuisse adversus Christianos et eorum nonnullos adhibitis tormentis ad eiurandam Christi militiam compulisse***). Deleatur gravissimus et utilissimus scriptor, Plutarchus: easdem enim, quas

*) Tacit. Hist. V. 2. 55. **) cap. 16. ***) epist. X. 97.

Tacitus, de Moyse et Iudaeis habet*).. Quintilianum rhetoribus adimamus: contumeliose ipse quoque de Moyse loquitur**); iurisconsultis Ulpianum: librum integrum scripsit de poenis, quibus Christiani afficiendi forent; philosophis Porphyrium, Simplicium, Averrhoëm: quis non eorum se Christiani nominis hostem professus est? medicis Galenum, historiarum studiosis Ammianum Marcellinum, Eunapinm, Zosimum; omnes hi alieno a Christianis animo fuerunt, idque scriptis suis testatum ac consignatum reliquerunt. Quodsi eos non tamen propterea reiicimus: quid in Tacitum iniquiores esse volumus? An quisquam nostrum ita infirmus est, ut periculum sit, ne in fide Christiana titubare incipiat, si Tacitum Christianum non fuisse cognoverit? Doleamus potius illius vicem, et grati adversus Deum simus, qui animos nostros maiori luce perfuderit.

Restant duo ex iis, quae Tacito ab imperitis obiici solere dixi: quod obscurus et asper in scribendo sit et quod male Latine loquatur. Equidem cum istos de obscuritate Taciti querentes audio, cogito, quam libenter homines culpam suam in alios conferant, quantoque facilius omnia alia accusent quam semetipsos. Simul mihi venit in mentem senis cuiusdam, de quo urbane Seneca***) narrat, eum, cum aetatis vitio minus commode oculis uteretur, in quodcunque cubiculum ingressus esset, dicere solitum, illud parum luminosnm esse: maiores fenestras fieri oportuisse. Habeo et ipse, utinamque diu habeam, amicum, hominem inprimis eruditum, ita senem, ut annos prope iam, quemadmodum ait Iuvenalis†), dextra computet. Is cum surdaster aetate factus sit, saepe mecum vero ac

*) Sympos. IV. quaest. 5. **) III. 7. 21. ***) Epist. 50. †) Sat. X. 249.

serio questus est, pravam consuetudinem inolescere*): homines quotidie summissius, quam solebant, loqui. Idem hic quoque evenit. Qui ipsi tenebras in oculis circumferunt, obscuritatem Taciti accusant.

At asper est, inquit alius, et Alciatus, amicum sibi hominem Iovium laudans, non est veritus vocare historias Taciti senticeta. Eiusdem plane iudicii fuit laudare Iovium et Tacitum vituperare. Nihil tam dissimile quam inter se hi duo. Non displicere non poterat Tacitus, cui tanto opere Iovius probaretur. Quomodo autem potuit homo tam teneris pedibus tam multa spatia per Taciti vepreta conficere? Nos vero huic molli ac delicato culcitam substernamus et pulvinos rosae ac violae plenos, eique a Deo precemur, ut quidquid calcaverit hic', rosa fiat. Videre mihi videor meretricem Terentianam in coena pitissantem et dicentem:

ásperum,
*Pater, hóc est: aliud lénius sodés vide***).

Ferat huc ocius aliquis calicem mulsi, ut flere pupus hic desinat et contractam ex Taciti asperitate molestiam levet. Offeramus ei aliquid Iovii, qui se oblectet. Is enim mollis totus est, neque quidquam habet asperitatis illius, quae istum in Tacito offendit. Non fluit modo, sed et diffluit. Sic erant olim, qui Virgilii versus ut horridos rusticanosque culparent magisque probarent illa molliora et lenius cadentia,

Berecynthius Attis,
Et raptum vitulo:

nostis cetera***), recitare enim piget, et ut isti ad asperitatem pavent, sic ego ad ineptias nauseo.

*) Scripsit fortasse *invalescere*. Matthiae. **) Heaut. 458. ***) Pers. Sat. I. 93. sqq

Infanti melimela; mihi autem misceatur crater ille πικρίζων. Sed istae fatuae de Tacito conquestiones assecutum esse eum, quod volebat, ostendunt. Imitandum enim sibi Thucydidem proposuerat, eiusque se in scribendo simillimum esse cupiebat. In Thucydide autem et obscuritas et asperitas notatur a Graecis, et utraque inter virtutes illius, non inter vitia numeratur. Quamquam enim nuda et perspicua oratio delectat, interdum tamen in scribendo certi cuiusdam generis laudatur obscuritas, quae orationem a vulgari loquendi consuetudine abducens, ex ipsa peregrinitate dignitatem ei maiestatemque conciliat et attentionem legentium continet. Hoc quasi velum est, quod profanis obtenditur. Sic templa sublustria ingredientes sacro quodam horrore perfundunt. Asperitas autem illa idem plane est, quod in vino amarities; quae in quo est, id optime ferre vetustatem putatur. Eam Graeci ita esse in Thucydide perpetuam notarunt, ut, cum ille in piaculi Cylonii narratione aliquid ex ea de industria remisisset, leonem risisse dicant.

Sequitur postrema reprehensio eorum, qui, cum Tacito cetera concedant, male eum Latine locutum dolent: cuius calumniae Andreas Alciatus et Aemilius Ferretus, quorum tamen uterque multum operae ad illustrandum Tacitum contulerat, primi auctores fuerunt. Quodsi ipsi tam bene Latine scripsissent, quam sibi videbantur, nonnihil fortasse nos illorum commoveret auctoritas. Nunc cum uterque eorum nonnulla quidem ita scripserit, ut eadem Venus, eadem Suadela, quae in Bartoli labris sessitaverat, horum quoque labris insedisse videatur; in quibus autem cultiores ac comptiores esse voluerunt, ostenderint tamen, ne quid gravius dicam, se aliarum rerum, quam deliciarum Latini sermonis intelligentiores fuisse: quid est,

cur quisquam eorum de re, in qua non multum studii posuerant, iudicium magni faciat? Boni iurisconsulti fuerint, nihil enim impedio: Latinitatis certe non admodum idonei existimatores fuerunt.

οὐδ᾽ ἄρα πως ἦν
*Ἐν πάντεσσ᾽ ἔργοισι δαήμονα φῶτα γενέσθαι**).

Audacter, dicet aliquis, de talibus viris iudicas. Audacius ipsi de Tacito iudicarunt. Qui autem nos sumus, si omnes in unum conferamur, quicunque hac tempestate Latine loqui videmur, ut de scriptore sapientissimo, nato iis temporibus, quibus adhuc Romana lingua florebat, — plane enim floruit usque ad Hadrianum, — habito disertissimo aetatis suae, sequius iudicare audeamus? At aliter loquitur quam aut Cicero aut Caesar. Credo: aliud enim dicendi genus adamarat. Ne Ciceronis quidem temporibus omnes, qui diserti habebantur, Ciceroniani erant. Multa in Cicerone Brutus, multa Calvus, multa Pollio, quaedam etiam Atticus non probabant. At multis vocibus, multis loquendi generibus utitur, quibus vetustiores usi non erant. Primum quae hac in re culpa est? Non Cicero et multa novavit ipse et aliis, ut alia novarent, auctor fuit? Cuius est illud praeclare dictum? *Quod Catoni licuit, id cur non liceat Varroni?* Licet huc addas: *Quod et illis et aliis licuit, cur non licuerit Tacito?*

Ego (ait Horatius)**) *cur, acquirere pauca,*
Si possum, invideor, cum lingua Catonis et Enni
Sermonem patrium ditaverit et nova rerum
Nomina protulerit?

Nobis hodie minor eius rei licentia est, qui Latinam linguam non aliunde quam e libris petere possumus. Illi solutiores ac liberiores, quorum

*) Iliad. XXIII 670. sq. **) A. P. 55. sqq.

etiam nutrices Latine loquebantur. Deinde quis hodie pro certo affirmare audeat, cum tanta veterum scriptorum facta iactura sit, ea, quae quibusdam apud Tacitum nova videntur, non apud veteres quoque in usu fuisse? Si quis hodie in Germania aut in Polonia natus, qui Italiam nunquam vidisset, nunquam hominem Italum loquentem audiisset, paucos tantum quosdam libros Etrusco sermone scriptos legisset eosque utcunque intellexisset, et omnium vocularum, quae in eis legerentur, indicem confecisset, deinde incideret in aliquem Florentiae natum et educatum, qui inter cives suos disertissimus haberetur, et eum notare vellet tamquam male loquentem, quod quaedam diceret, quae ipse in illis paucis libris et in illo suo praeclaro indice non haberet, quis nostrum in tali spectaculo risum tenere posset? Atqui nihilo minor nostra stultitia est, qui in tanta veterum scriptorum disperditione, tam longo temporum intervallo, tanta Latini sermonis oblivione et ignoratione, optimae notae scriptores damnare non veremur, quorum coqui et muliones multo melius quam omnes nos Latine et intelligebant et loquebantur. Sed hunc sermonem nimis in longum duci video. Ego vobis hoc omni adseveratione confirmo, multa in Tacito nova istis videri, quae ex ultima antiquitate repetita sunt, quaeque apud Catonem, Varronem, Sallustium, quaedam etiam apud Ciceronem ipsum leguntur; quaedam fortassis novata, sed ita ut elegantius non potuerint; quaedam parce ex Graeco fonte detorta*), quibus oratio ipsius, tamquam modice asperso sale, suavissime condiatur. Et hoc quoque habet simile Thucydidis, in quo Graeci critici quasdam

*) Horat. A. P. 52. sq.
Et nova ficta nuper habebunt verba fidem, si
Graeco fonte cadent, *parce detorta*.

voces antiquas, quasdam ab ipso cusas et novatas notant.

Exsecutus sum omnia, quae proposueram. Quodsi docui et Tacitum in pulcerrimo argumento esse versatum et frustra fidem illius in dubium vocari; neque debere nos absterreri ab eo legendo, quod iniquus Christianis fuerit; et puerile esse, quod quidam de obscuritate ipsius et asperitate conqueruntur; et desipere, qui eum male Latine locutum putant: quaeso obtestorque vos, ne oblatam vobis hoc tempore evolvendi praestantissimi scriptoris occasionem, frustra eam fortassis olim desideraturi, amittatis.

CUM INTERPRETARI INCIPERET EPISTOLAS CERONIS AD ATTICUM.

ORATIO XVII.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMBR. MDLXXXII.

Ludere quibusdam fortassis et devexa iam in senium aetate caussam minuendi laboris quaerere videbor, qui usque antehac in gravissimis praestantissimorum scriptorum libris eorum, qui ad me ventitabant, industriam exercere solitus hoc anno Ciceronis epistolas ad Atticum mihi sumpserim interpretandas. Ita enim vulgo persuasum est, omnem epistolarum lectionem leve quiddam ac ludicrum esse, magisque ad pueriles animos aliquo litterarum gustu imbuendos, quam ad retinenda graviorum virorum studia accommodatum. De qua opinione, vera necne sit, quaeremus postea. Nunc hoc dico: si maxime fatear, quaesiisse me rationem aliquam, qua sine ulla utilitatis publicae deminu-

tione pars mihi laboris aliqua demeretur, qui tamen eo nomine me reprehendat, nimis eum agrestem atque inhumanum fore. Nam cum me populus Romanus hos prope iam viginti annos viderit ita perpetuo mandatum mihi munus obeuntem, nemo ut unquam, qui quidem hanc provinciam sustineret, aut plures aut graviores scriptores aut maiori omnium aetatum omniumque ordinum concursu interpretatus sit: quae invidia fuerit, natu iam grandiorem minusque in dies perferendis laboribus idoneum, mollioris ac remissioris operae aliquid sumere? Ut corporum sic et animorum non eaedem exercitationes omnem aetatem decent. Cursus, lucta, iaculatio, discus, harpastum iuvenilibus viribus ac lacertis conveniunt; senibus apricatio, ambulatio, gestatio magis congruit. Veterani olim, quamquam sub signis haberentur, graviorum tamen laborum immunes erant. Roscius fabularum actor ita excellens, ut ex eo, quicunque artificio aliquo longe praestabat ceteris, in suo genere esse Roscius diceretur, — hic ergo Roscius, cum ad senectutem pervenisset incidisse numeros*) ac cantus, ipsasque remissiores fecisse dicitur tibias. Quod histrioni licuit, cur honestissimarum artium doctori non liceat?

His et eiusdem generis aliis argumentis uterer, si, quod huius factum est, mea caussa factum esse profiterer. Sed longe alia mihi mens fuit, cum hoc consilium cepi. Iudicavi paucissimos libros posse reperiri ad praestandum id, quod a me exigitur, quodque ego omni ope efficere molior, accommodatiores. Certe enim mandatum mihi publice

*) Muretus imitatione sua probasse videtur Lambini coniecturam in Cicerone de Leg. I. 4. *Roscius familiaris tuus in senectute numeros in cantu ceciderat, ipsasque tardiores fecerat tibias,* ubi vulgo editur *cecinerat.* [Or. *remiserat.*] Sed nihil certi. Ruhnk.

est, ut vos, quantum in me situm est, ad eloquentiam informem. Recte autem et vere dicebat Caesar, delectum verborum esse originem eloquentiae*). Idemque multo ante eum Aristoteles**) docuerat, qui cum elocutionis praecepta Graece traderet, primam illius virtutem esse dixerat *ἑλληνίζειν*, id est, Graece ita loqui, ut oratio nihil barbarum, nihil insolens, absonum. peregrinum habeat, sed et singularum vocum elegantia et earum structura ac collocatione natam esse se in media Graecia ostendat. Qui ergo Latina lingua eloquentes esse meditantur, iis hoc primum elaborandum est, ut Latine, pure et quam maxime ex veterum Romanorum usu ac consuetudine loquantur. Nolite autem putare laudem illam, quae quasi sanitate et integritate ac castimonia Latini sermonis continetur, aut parvam aut facile parabilem esse.

Cum post restitutas a Medicea potissimum familia litteras infinita quaedem vis exstiterit hominum in omni genere eruditorum, cumque et nostra et patrum memoria homines summis ingeniis praediti tam multam in Latine loquendi studio operam posuerint, ut id prope unum operis habere viderentur: paucissimi tamen, quorum scripta, non dico sermonis vitiis careant, nam hoc quidem illorum nemini contigit, sed aliquam saltem priscae illius et nativae Latinitatis imaginem contineant, exstiterunt. Ut Graeci proverbio dicunt, multos esse, qui thyrsum ferant, sed paucos Bacchos***), ita multorum falsa quadam Latini sermonis specie inducta et oblita oratio est, paucorum Latina. Duo in Italia summi viri duces ceteris ad hanc laudem capessendam et quasi antesignani fuerunt, Iacobus Sadoletus et Petrus Bembus, qui etiam

*) Cic. Brut. 72. 253. **) Rhetor. III. 5. ***) *Πολλοὶ μὲν ναρθηκοφόροι, παῦροι δέ τε Βάκχοι.*

propter eiusdem studii similitudinem Christophorum Longolium, Belgam, in deliciis prope atque in amoribus habuerunt. Non ita multa post magno in pretio fuerunt duo huius facultatis praecipui doctores, Patavii quidem Lazarus Bonamicus, in hac autem urbe Romulus Amasaeus: quorum in illo fecunditatem ingenii admirareris, diligentiam et accurationem*) requireres; in hoc nihil admodum, quod ad boni et ex omni parte perfecti doctoris commendationem pertineret, desiderares. Brevi igitur innumerabilis quaedam hominum multitudo per Italiam effloruit, qui illorum exemplo incitati, horum disciplina ac praeceptis exculti, ad hanc bene Latine loquendi ac scribendi laudem incredibili studio incumberent, cum et Venetiis Iovita Rapitius, et Patavii Benedictus Lampridius, et alii praestantes viri sitienti iuventuti fontes eloquentiae recluderent, et a principibus maximi honores iis, qui Latinam linguam egregie praeter ceteros callerent, proponerentur. Et tamen in tanto ardore animorum, tanta ingeniorum contentione atque aemulatione, tantis propositis praemiis, nemo adhuc exstitit, cui simpliciter et sine ulla exceptione ea laus tribui possit, ut bene Latine scripsisse dicatur. Proxime quidem veterum gloriam accesserunt et ii, quos modo nominavi, et alii satis multi; neque immerito commendati sunt aut is, qui pauca quidem scripsit, sed in scribendo omnium politissimus maximeque limatus idemque ab omnibus ineptiis remotissimus fuit, Ioannes Casa, aut vir in scribendis epistolis Latinis singulari lepore

*) Malim *curam*. Est quidem *accuratio* semel apud Ciceronem Brut. 67. Sed semel aut rarissime dictis abstinere prudentius est, quod saepe accidit, ut talia, melioribus libris inspectis, vitiosa reperiantur. Idem intelligi volo de vocabulo *attentio* apud Cic. de Orat. II. 35. quo Muretus usus est saepius. Ruhnk.

ac venustate praeditus, Paulus Manutius. Qui tamen quemadmodum illud consecuti sunt, ut haec laus vere ac merito propria Italiae haberetur, eique ceterae omnes nationes scribendi elegantia facile cederent: ita illud negari non potest, multos naevos multasque maculas, quod bona omnium venia dictum sit, illorum omnium scriptis aspersas esse, quae planum faciant, illos vidisse quidem quid optimum esset, et viam quae ad illud ferret ingressos longe processisse, sed longe tamen ab eo, quo intendebant, substitisse. Neque hoc eo dico, ut de summorum virorum gloria quidquam propterea detraham: quos et admiror ipse et ad eorum persequenda vestigia cohortari vos volo: sed ut intelligatis, minime vulgarem esse eam laudem, quam tot ac tales viri, tantis laboribus tantoque studio plenam tamen ac solidam consequi non potuerint.

Nunc quod dicturus sum, nolim a quoquam durius accipi, sed ita potius, ut profectum ab optimo erga vos animo et a singulari quadam mea erga nomen Italicum voluntate. Qui enim in Italia diutius aliquando quam in Gallia, ubi natus sum, vixerim, et iam pridem in hac orbis terrarum nobilissima urbe sedes ac domicilium collocarim, facere neque possum neque debeo, quin et Italiam et praecipue urbem Romam pari ac patriam pietate ac studio colam. Doleo igitur et indignor, cum quae laus, nostra ac patrum memoria, propria, ut dixi, Italorum fuit, ut soli ex omnibus Latina lingua perite ac scienter uterentur, eam nunc ita obsolevisse ac propemodum evanuisse video, vix ut iam tota Italia pauci quidam senes, qui eam utcunque sustineant, reperiantur. Interea exterae nationes et, ut vulgo in Italia vocantur, barbarae hanc possessionem gloriae tamquam a vobis pro derelicta habitam occuparunt, iamque non obscure

Latinae linguae usum et intelligentiam migrasse ad se relicta Italia gloriantur. Hanc vos tantam indignitatem feretis aequo animo, iuvenes, ac non potius omnes nervos ingenii contendetis, ut stolidam illam agrestium hominum vobis insultantium superbiam retundatis? Expergiscimini, erpergiscimini, adolescentes, et, si quid in vobis Romani sanguinis, si quid avitae virtutis est, incumbite ad eam gloriam, quae vestri generis ac nominis propria est, ex alienarum gentium manibus extorquendam. Mihi credite, si semel penitus imbibatis id perficere, si socordia et ignavia valere iussis naviter opus hoc urgere instituatis, si frenum, ut dicitur, mordeatis, brevi futurum est, non modo ut nuper amissa ornamenta recuperetis, sed etiam ea magnis ac luculentis accessionibus locupletetis.

Ego quidem, quoniam ad pure et emendate loquendum, quod huius consilii atque incepti fundamentum est, nullius omnino libri lectionem utiliorem quam epistolarum ad Atticum iudico, quoniam eas Latinae linguae studiosis pervolutandas, manibus atque oculis conterendas, ad verbum, si fieri possit, ediscendas censeo, idcirco earum interpretationem suscepi, nihil veritus eorum stultitiam, qui speciosa utilibus anteponentes ita me, quasi quiddam huius loci auctoritate inferius susceperim, criminantur. At iidem me superioribus annis, cum Aristotelis libros de moribus, cum Platonis libros de republica, nuper etiam cum Tacitum interpretarer, ita calumniabantur, quasi omissis iis, quae iuventuti utilia forent, ea quaererem ac consectarer, in quibus ostentare me et venditare populo possem. Quid istis canibus facias? aut quomodo te aliter quam contemptu ab eorum latratibus vindices? Praeclare Aristoteles, cum idem ab aliis avarus, ab aliis prodigus haberetur, argumento

id esse ait, eum liberalem esse. Ita isti, cum me nunc ut nimis sublimia petentem, nunc ut me iusto inferius demittentem culpare instituunt, ut mihi quidem tum demum medium secare videar, efficiunt. Magis me movent exempla eorum, qui memoria nostra primos ordines in litteris duxerunt: quorum ut quisque doctissimus habitus est, ita plurimum operae in his epistolis collocavit. Nunquam me pigebit eis in libris exerceri, in quibus duo ingentia decora Italiae, Petrus Victorius et Paulus Manutius, acutissimus iurisconsultus Antonius Goveanus, Sebastianus Corradus, Leonardus Malaspina, lumen et ornamentum Galliae Hadrianus Turnebus aliique, quos enumerare longum est, ita desudarunt, ut praecipuam sibi materiem gloriae ex eis emendandis et illustrandis quaesiisse videantur. Quos si duces non sequerer, unum tamen opponerem, cuius auctoritas frangere, debilitare, obterere omnes contra sentientium rumusculos posset. Huius enim consilii mei non approbatorem modo et adstipulatorem, sed auctorem ac laudatorem habeo illum uberrimum disciplinarum omnium fontem, Gulielmum Sirletum Cardinalem, cuius auctoritati dum paream, nunquam magnopere, quid alii de me iudicaturi sint, laborabo.

Sequitur nunc, ut iis obtrectatoribus respondeam, qui omnem epistolarum lectionem leve quiddam ac prope nugatorium esse aiunt, quo, tamquam lacte, pueruli, non, ut solido cibo, etiam grandiores ali debeant. In quibus hoc primum est quod admirer: cum sermonis usum unum de praecipuis a Deo in hominem collatis muneribus esse fateantur, quomodo de scriptione epistolarum aliter sentire possint. Ut enim sermone inter praesentes, ita epistolis inter absentes animi sensa communicantur. Per epistolas mercatura exercetur, qua si careremus, innumerabilibus commodis care-

remus. Per epistolas pater cum liberis, vir cum uxore, fratres ac propinqui inter se, tum quoque, cum multi inter eos montes multaque maria interiecta sunt, ita colloquuntur, ut una omnes domi esse videantur; per epistolas et indicuntur et geruntur bella, paces componuntur, inter remotissimas nationes constituuntur societates, foedera feriuntur; amicitia, quae condimentum vitae est, quo sublato vita quidvis potius quam vita fuerit, nullo magis adminiculo quam mutuis epistolis continetur. Itaque si epistolarum usus tolleretur, commercium quoque et naturalis illa hominum inter ipsos societas tolleretur. Sunt ista, dicet aliquis, sed tamen epistolis sua quisque negotia committit;. graves et arduae disputationes et ad quas percipiendas doctore opus sit, epistolis mandari non solent. Hoc si quis de toto epistolarum genere dicere audeat, ablegabo eum ad Platonis, Isocratis, Senecae et talium epistolas quaeramque, numquid illas quoque de rebus vulgaribus et cuilibet sine doctoris opera perspicuis scriptas putet? iubebo inspiciat illam, quae a Cicerone ad Q. Fratrem in Asiam missa est, qua vir non eloquentissimus tantum, sed etiam tractandae reipublicae peritissimus, omnia complexus est, quae praestari debent ab iis, qui magnis provinciis summo cum imperio praesunt. Nam illo quidem argumento vix in tam levi caussa utendum puto, quod praecipua religionis nostrae mysteria a sanctissimis illis aeternae veritatis doctoribus, qui nobis ad aspiciendam viam, qua iretur in coelum, facem praetulerunt, epistolis inclusa sunt. Quisquamne ita impie temerarius est, ut, cum illorum procerum, Basilii, Nazianzeni, Cypriani, Ambrosii, Hieronymi, Augustini, Gregorii et similium epistolas si minus legerit, exstare tamen audierit, totum epistolarum genus contemnere audeat?

At in his Ciceronianis nihil simile: scriptae enim sunt de rebus fere domesticis ac familiaribus simplici et sponte fuso dicendi genere, ad hominem usu domestico et intima familiaritate coniunctum. Hoc si faterer, tamen eas dignas, quae diligenter et accurate legerentur, esse contenderem. Vere enim hoc sapientissimus scriptor Xenophon principio eius libelli, qui Convivium inscribitur, scriptum reliquit, magnorum virorum non seria tantum, sed et ioca cognoscere operae pretium esse, quod ex his quoque utilissima ad vitam exempla capiantur. Narrat alicubi Horatius*) Scipionem et Laelium interdum discinctos, dum olus decoqueretur, ludere et nugari, Cicero**) etiam legendis ad Lucrinum conchis et umbilicis animum relaxare solitos. Quis nostrum non quolibet pretio emat, ut interesse talibus ludis queat et eas fabellas audire, quibus tales viri inter se iocabantur? Praeclare Plutarchus in Alexandro***), *Non,* inquit, *ut quaeque maxime illustris actio est, ita maxime ingenium hominis patefacit; immo vero interdum exiguum aliquod factum dictumve aut iocus aliquis magis detegit hominis mores quam urbium expugnationes et pugnae, in quibus multa hominum millia ceciderunt.* An, cum principes viri publicis se negotiis subduxerunt et exclusis admissionibus paucos quosdam deligunt, quibuscum libere ac familiariter iocentur, invidemus iis, qui admittuntur ad interiores illorum sermones, eosque beatos esse ac coelum digito contingere putamus: nos si ad Ciceronis et Attici arcana penetrare eosque nunc iocantes nunc inter se qua publicis qua domesticis de rebus colloquentes audire liceat, parvi id esse ducemus? Sed longe aberrant a vero, si qui res tantum

*) Serm. II. 1. 73. sq. **) de. Orat. 11. 6. 22. ***) cap. 1. cf. s. or. XIII. pag. 133.

domesticas et familiares iocos his epistolis contineri putant. Historia illorum temporum, quibus imperium orbis terrarum immutatum est et vel eversa vel certe conversa ea respublica, quae ita bonis legibus atque institutis fundata erat, ut in perpetuum duratura videretur, non aliunde melius quam ex his libris percipi potest. Tum praeterea Ciceronis admirabilis prudentia et scientia reipublicae tractandae nusquam se magis quam in his epistolis prodit. Quod ne quis me temporis caussa confingere arbitretur, praestantis viri et illorum temporum aequalis, Cornelii Nepotis verba ipsa recitabo, quibus suum de illis iudicium posteritati contestatum ac consignatum reliquit. Qui in Attici vita cum inter Ciceronem et Atticum summam coniunctionem animorum fuisse dixisset, *Ei*, inquit, *rei sunt indicio, praeter eos libros, in quibus de eo facit mentionem, qui in vulgus sunt editi, sexdecim volumina epistolarum, ab consulatu eius usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quae qui legat, non multum desideret historiam contextam eorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, aemulationibus in republica perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat, et facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, quae vivo se acciderunt, futura praedixit, sed etiam, quae nunc usu veniunt, cecinit ut vates**). Haec Nepos, cuius non vanam esse praedicationem, res ipsa quotidie ostendit.

Ad eas caussas, quas attuli, cur in his epistolis mecum pervolutandis cupide versari debeatis, accedit haec quoque, quam dubitavi equidem num adferre deberem, ne vineta mea, ut aiunt, caedere**) et de ea ipsa facultate, cuius opinio,

*) Nep. Att. c. 16. **) Horat. Ep. 11. 1. 220.

falsa fortasse, — neque enim impedio — sed opinio tamen ad aliquam me provexit hominum famam, quippiam detrahere viderer. Sed vincat veritas, quae aliis omnibus rebus praeponderare debet, praesertim cum de commodis vestris agatur. Hodie, adolescentes, si verum amamus, omnis prope usus eloquentiae, praeterquam in scribendis epistolis, ita de medio sublatus est, ut nec vola nec vestigium apppareat. Dominabatur olim in iudiciis, regnabat in consultationibus, vincebat fere ea caussa, quae eloquentiorem patronum nacta erat.

Sed haec prius fuere: nunc recondita
(ut de phaselo ait Catullus*)
Senet quiete.

Iudicia, Romae saltem, ita exercentur, ut in eis nullus plane locus eloquentiae sit. In deliberationibus de magnis et seriis rebus, quid quisque dicat, non quam ornate dicat, attenditur. Recte omnino: neque enim negari potest; sed tamen isto modo magna disertis hominibus subtracta materia est. Eloquentia, quasi aetatis beneficio immunitatem consecuta, iussa est oblectare se in his nostris scholasticis ac pulverulentis disputationibus, in sacris concionibus, quae ad populum habentur, et interdum in gratulationibus, quae fiunt ad principes, aut in eorum funeribus exornandis. Ita ex illis tribus Aristoteleis dicendi generibus solum epidicticon, quod olim minimi pretii habebatur, in usu relictum est. Mansit tamen illud, ut qui bene, id est, tum diserte, tum prudenter et ad res, ad personas, ad tempora accommodate epistolam scribunt, facillime ad intimam principum familiaritatem perveniant et ad maximarum rerum tractationem adhibeantur, maximis plerumque ho-

*) Carm. 4. 25.

noribus augeantur. Hac facultate cum alii, tum Iacobus Sadoletus et Petrus Bembus viam sibi ad dignitatem summae proximam munierunt. Nolo de viventibus dicere, ne aut adulari videar aut aliter eos laudem, quam ipsi fortasse laudari se volunt.

Vos, adolescentes, — vestra enim res agitur, et satis iam verborum factum est, — adiuvate attentione vestra industriam meam et mihi hoc credite, integritatem Latinae linguae, cognitionem antiquitatis, prudentiam in rebus gerendis ex nullo Ciceronis libro posse a vobis melius aut facilius quam ex his epistolis comparari. Cuperem, Paule Foxi, vir non tantum in primis illustris, sed ad illustrandum hoc saeculum nate, novo quodam et minime vulgari modo tibi, quem nihil obsoletum, nihil vulgare delectat, gratias agere, quod talis tantusque vir, omissis negotiis, quibus assidue distineris, honoris mei caussa hodie, multum deprecante me ne id faceres, huc tamen venire volueris. Sed cum animum in omnes partes versavi, nihil, quod te dignum sit, excogitare possum. Tacebo igitur et hoc toto genere gratiarum actionis supersedebo. Nisi forte hoc ipsum novum quoddam gratias agendi genus est, cum is, qui beneficium accepit, magnitudinem illius verbis a se coaequari non posse confitens, conticescit.

REPETITURUS LIBROS ARISTOTELIS DE MORIBUS.

ORATIO XVIII.

HABITA ROMAE PRIDIE NON. NOVEMBR. MDLXXXIII.

Primum quidem Deum immortalem veneror, auditores, ut, si hos viginti annos, quibus huic

muneri praefui, pro singulari erga me populi Romani caritate ac benevolentia proque maximis in me cum aliorum Pontificum tum praecipue Gregorii XIII. Principis immortalitate dignissimi beneficiis, eo semper animo fui, ut de utilitate vestra non minus saepe quam de mea cogitaverim, ut nunquam rationes meas vestris anteposuerim, ut semper eam docendi rationem tenere studuerim, non quae aut minus laboris aut plus ostentationis habitura, sed quae vobis plus verae ac solidae eruditionis paritura videretur: ita me, quod reliquum est aetatis, in eiusdem muneris procuratione placide ac tranquille exigere patiatur; deinde autem, ut vobis omnibus inspiret amorem erga honesta studia et cupiditatem ea in isto aetatis flore discendi, quae vobis aliquando tum privatim tum publice et utilitatis et dignitatis plurimum allatura sint. Quod cum peto, non tantum vestra, sed etiam mea caussa peto. Nam cum quietis ac tranquillitatis meae, cuius et semper natura amans fui et hac ingravescenti aetate quotidie magis indigeo, magna pars in eo posita sit, ut a vobis attente ac libenter audiar, non dubito, quin id facile impetraturus sim ab iis omnibus, qui ipsi prius a se, ut se ament neque unquam per ludibrium et pervicaciam animi et suis et alienis commodis obstare cupiant, impetrarint. Quam spem cum de vobis huius annui curriculi nostri principio ut si unquam alias aut potius maiorem quam unquam alias animo perceperim, obsecro obtestorque vos, auditores, ut vel mea caussa vel vestra, vel etiam tot virorum dignitate praestantium, quos hodierno die huc convenisse et industriae meae iudices atque arbitros et modestiae vestrae testes ac spectatores futuros videtis, eam unius horae attentione ac silentio comprobetis. Etenim qui pulcerrimos et a me semper in prima commendatione habitos

libros Aristotelis de moribus ad Nicomachum, quos vicesimo abhinc anno ex hoc ipso loco interpretari coepi, nunc denuo (quod Deo volente ac propitio fiat!) interpretari constituerim, cum sciam, hoc consilium meum non prius quam hesterno die plerisque vestrum notum esse potuisse, ideoque multos esse, qui non modo meditati ac parati, ut par est, huc venire, sed vix libros sibi prospicere potuerint: decrevi hodie, quae illorum librorum propria sunt, non attingere, sed universe ac communiter de tota studiorum nostrorum ratione disserere et quaerere, verane an falsa sint ea, quae plerique putant de caussis, cur hodie neque tam docti neque tam diserti homines, quam olim fuerunt, reperiantur. Saepe enim interfui querelis eruditorum et ingeniosorum hominum, qui de temporum nostrorum infelicitate quererentur: quod cum et ingenia nihilo quam antiquitus deteriora sint, et aliis maioribus et magis arduo ac difficiliore in loco positis virtutibus aetas nostra facile vetustatis gloriam aequaverit, — si quidem et rei militaris ductandorumque exercituum et reipublicae in pace atque otio tractandae scientia satis multi memoria nostra, qui nulli veterum cederent, extiterunt, — hac molliore, ut videtur, et parabiliore eloquentiae et eruditionis laude, nemo prorsus exoriatur, qui antiquitati controversiam facere audeat; sed praeclare secum actum esse ducant, si qui hoc tempore multo sudore multisque vigiliis hoc consecuti sunt, ut a veterum praestantia non longissime abesse videantur.

Atque illud quidem facile conveniebat inter omnes, non eandem esse diligentiam in hominibus nostris, quae in veteribus illis, quos admiraremur, fuisset; merito abesse nos ab illorum gloria, quorum non imitaremur industriam; labore venalia esse praeclara omnia; inique facere qui industrio-

rum praemia peterent otiosi; neque esse quod quisquam nostrum sibi blandiretur aut cuiusquam e nostris studium et diligentiam cum illa veterum pertinaci et indomita discendi cupiditate contenderet. Illos incensos et inflammatos amore doctrinae, omnibus sibi aliis voluptatibus interdixisse, rei familiaris curam abiecisse, cibo, potu, somno saepissime abstinuisse, omne sibi tempus perire ratos, quod non in studio poneretur, non modo valetudinis dispendio, sed ipsius vitae periculo bene emi putantes, quod tam ferventer adamassent. Nos quod somno, quod voluptatibus, quod avaritiae, quod ambitioni temporis superest, collocamus in litteris et, cum quidvis potius agamus, miramur, impares esse nos iis, qui hoc unum agebant. Memoriae proditum est, cum populus Atheniensis decreto cavisset, ut capite lueret, si quis Megarensis pedem in Astu intulisset, Euclidem, qui indidem erat Socratemque ante id decretum audire coeperat, cum sermonibus illius carere nollet, quotidie, cum advesperasceret, tunica longa muliebri indutum et versicolore pallio amictum, capite atque ore velato, Megaris Athenas ad Socratem commeare et sub lucem eodem ornatu ad suos redire solitum. Tanti putabat studiosissimus adolescens aliqua saltem noctis parte Socratem audire, ut ea de caussa et singulis noctibus amplius quadraginta millia passuum conficere et vitam suam in apertum discrimen exponere non vereretur. Mirum non est, tanto nos eis inferiores esse doctrina, quanto doctrinae amore inferiores sumus. Sed de neglectu bonarum artium et de illo quasi torpore ac veterno, qui iam pridem iuvenum nostrorum animos occupavit, et dixi saepe alias et dicturus sum, si forte dicendo eum excutere et aliquos eorum, qui me audient, excitare ad vigilantiam possim.

Alteram caussam esse dicebant, quae profectus

nostros impediret, quod multo durior ac difficilior esset nostra quam veterum conditio. Illi enim eum sermonem, quo in discendis tractandisque bonis artibus usuri essent, a nutricibus cum lacte bibebant, a populo condiscebant, neque aut Atheniensibus, ut Attice, aut Romanis, ut Romane loquerentur, sudandum, neque aut consulendi magistri aut libri pervolutandi erant. A poëtis, quorum lectione puerilis aetas oblectari et ad humanitatem informari solebat, et in quibus interpretandis nullum fere aliud grammaticorum munus erat, quam ut fabulas explicarent et aliquas, si forte, peregrinas voces, quas illi glossas vocabant, et interdum genera quaedam dicendi abstrusiora et a vulgari loquendi consuetudine remotiora indicarent: ab eis igitur, prout cuiusque ingenium aut voluntas ferebat, aut ad politicos sive rhetores deducebantur, aut imbuti prius mathematicis disciplinis ad dialecticos et ad physicos sese applicabant, et verborum cura liberi ac soluti, ad res modo ipsas intelligendas ac pervidendas omnem industriam ac diligentiam conferebant. Qui eloquentiam adamarant, iis theatra, iis forum, iis curia pro schola; qui caussas diserte agebant, qui ad populum verba faciebant, qui sententiam de publicis negotiis dicebant, pro magistris erant; unum aliquem ex eis deligebant, quem colerent, quem sectarentur, cuius ad exemplum se conformarent, cuius consuetudine et disertiores fierent et sapientiores. Nos non unam, sed duas peregrinas linguas discere cogimur, neque peregrinas modo, sed iam pridem exstinctas quodammodo ac sepultas. Nam si aliqua urbs, aut aliqua gens esset, in qua vulgo homines Graece Latineve loquerentur, mitteremus eo pueros nostros, ut, cum a teneris unguiculis sermonis usum combibissent, grandiusculi de rebus modo ipsis cogitarent. Nunc nobis diutius luctandum ac

sudandum est circa principia et in ipsis, ut ita dicam, carceribus, quam priscis illis, ut a carceribus ad metam pervenirent. Nobis, antequam Latine aut Graece balbutire possimus, multa cura, multis vigiliis, multis magistris opus est, et iis plerumque magistris meliorum inopia utendum, qui ad id, quod se docere profitentur, aliis ipsi magistris indigerent. Ita quam illi facultatem ac copiam sine ullo labore a matribus et a nutricibus et a populo hauriebant, eius nos ut umbram aliquam consequamur, meliorem aetatis partem in eo consumere cogimur. Itaque gravis illa conquestio, qua nobilis olim poëta*) usus est in deploranda bellorum civilium calamitate:

Heu quantum terrae potuit pelagique parari
Hoc quem civiles hauserunt sanguine dextrae,

ad nostra quoque studia non inconcinne accommodari potest. Sic enim et nos dicamus licet: Heu quantum rerum ac sapientiae parari potuit eo labore, qui necessario nobis ad intelligentiam usumque linguarum capiendus fuit. Haec una ratio tantum apud nonnullos potuit, ut publice persuadere conati sint, inutile esse totum illud studium, quod in Graecis ac Latinis litteris poneretur; sua cuique lingua philosophandum, ut et illi fecissent. Non enim Democritum, Platonem, Aristotelem aut Hebraeorum aut Aegyptiorum sermone in disputando aut in scribendo usos esse, sed eo, qui popularibus suis notus esset; neque Demosthenem Persica aut Macedonica, sed Attica lingua habitum eloquentem; meram insaniam esse, tantum operae ac temporis perdere, ut eum sermonem intelligamus, eoque utamur, quo uti homines multis abhinc saeculis desierunt. Ne Demosthenem quidem aut Ciceronem curasse, illum, quomodo Cecropis aut Thesei, hunc,

*) Lucan. Phars. 1. 13. sq.

quomodo Euandri aut Romuli temporibus cives sui locuti essent. Suae quemque non gentis modo, sed et aetatis sermone contentum esse oportere. Addebant, id eo facilius factu esse hominibus Italis, quod praeclara illa Graecorum Latinorumque monumenta iam pleraque omnia in eam linguam, qua vulgo utimur, conversa essent, ut, illo peregrinitatis quasi cortice ac putamine detracto, nucleis vesci et ut osse confracto succum ac medullam ipsam exsugere liceret.

A qua opinione quoniam ita dissentio, ut avocandis a Graecae ac Latinae linguae studio adolescentibus ipsa fundamenta disciplinarum convelli ac labefactari putem, neque ullam pestem praesentiorem aut ullum certius exitium omnibus ingenuis artibus adferri posse arbitrer, quam si linguae illae, quae quasi sacraria quaedam earum sunt, negligantur: exponam hoc loco breviter caussas iudicii mei, efficiamque, si potero, ut linguas quidem illas omni studio dignissimas esse, sed multa hoc tempore in earum tractatione peccari liquido intelligatis.

Duae praecipue mihi quidem caussae esse videntur, adolescentes, cur et Graecam et Latinam linguam amare et in earum utraque praecipuum studium ponere debeamus. Una, quod Graece et Latine, Graece quidem et plures et praestantiores, sed tamen Latine quoque sat multi eiusmodi viri scripserunt, ut propter admirabilem quandam sapientiam, qua illi tanto supra ceteros mortales floruerunt, ut aliarum gentium homines cum eis collati idiotae quidam et agrestes fuisse videantur, dignissimi sint, ad quos intelligendos omnis ab omnibus elegantioris ingenii hominibus opera conferatur. Nam si Platones, Xenophontes, Aristoteles, Theophrastos, addo huc etiam Plutarchos, Galenos, — sed quo plures nomino, eo plures occurrunt digni qui nominentur, — si tales etiam viros Italia extulisset, qui cogitationes suas perscripsissent eo

sermone, quo vulgo Italia utitur: non ego quidem propterea ne sic quidem veteres illos sapientes patres ac duces negligendos dicerem, sed tamen aequiore animo ferrem, si quis Graeco sermone accuratius discendo supersedere vellet. Nunc cum domi nata et vernacula omnia tanto iaceant infra illorum dignitatem, quanto imae maximeque depressae convalles infra editissimorum coeloque, ut poëtae loquuntur, minantium montium cacumina: quis iste tam mollis ac delicatus, quis tam ab omni vera pulcritudine aversus est, qui laborem, non maximum neque fortasse tantum, quantus vulgo putatur, ad illos maximos viros intelligendos capiendum neget? Quod et ipsum de vetere Latina lingua dictum accipi volo. Nam ita me ille amet omnium praepotens Deus, auditores, ut ego vobis de meo sensu libere atque ingenue loquar. Si ex Latinis scriptoribus neminem haberemus praeter Ciceronem, Virgilium, Senecam, Livium, Plinium, Tacitum; et constat multos esse alios, qui in idem album referri queant; sed si eos solos haberemus, iusta tamen mihi caussa videretur, cur ad eos intelligendos linguam Latinam avide disceremus. Nunc accedit alia longe gravissima, quae nos incendere utriusque studio debeat.

Nam cum earum linguarum, quarum usus eruditis cum vulgo communis est, unaquaeque et certis et angustis limitibus circumscripta teneatur, harum, de quibus agimus, usus toto propemodum terrarum orbe diffusus est. Italice loquentem soli Itali intelligent; qui tantum Hispanice loquatur, inter Germanos pro muto habebitur; Germanus inter Italos nutu ac manibus pro lingua uti cogetur; qui Gallico sermone peritissime ac scientissime utatur, ubi e Gallia exierit, saepe ultro irridebitur; qui Graece Latineque sciat, is, quocunque terrarum venerit, non intelligetur tantum, sed apud plerosque admirationi erit. Atque

haec caussa vel maxima est, cur Graece aut Latine potius quam Italice aut Gallice scribere, quicunque id egregie praestare possunt, debeant. Nam qui scribunt, aut utilitatem publicam aut gloriam suam sequuntur. Si utilitatem publicam, certe multo pluribus proderunt, si ea lingua scribant, quae apud omnes gentes, quibuscum modo aliquid nobis usus aut commercii est, intelligatur. Gloriam quoque suam longius latiusque diffundent, si ea scribant, quorum pulcritudo ab omnibus populis ac gentibus percipi queat. Ut igitur peregrinantibus optabile esset, reperire genus aliquod nummorum, cuius eadem apud omnes aestimatio esset, multoque libentius uterentur iis quam illis, qui tertio aut quarto quoque die cum detrimento et cum molestia mutandi sunt, cum ibi tantum utiles sint, ubi imperat is princeps, cuius in ditione cuduntur: ita nemo non videt, quanto commodius sit, uti ea lingua, quae in omni gente ac natione reperit aliquos, et quidem non ex fece vulgi, sed ex quaque honoratissimos quosque, a quibus sine interprete intelligatur, quam iis, quae simul atque pedem ex hac aut illa provincia extuleris, alios atque alios interpretes requirunt. Quomodo ex hac florentissima et nobilissima urbe in omnes terrarum partes, quomodo ex omnibus terrarum partibus in hanc urbem legationes mitterentur, si aliam linguam, quam eam, cuius apud suos publicus usus est, nemo didicisset? Quomodo in illo augusto ac sacrosancto Cardinalium collegio de gravissimis rebus et quas saepe iis solis notas esse expedit, qui sententiae dicendae ius habent, deliberaretur, si quot ex nationibus consessus ille constat, totidem interpretes adhibendi forent? Qua in re maiorem Latinae quam Graecae linguae utilitatem esse fateor: intelligitur enim a pluribus. Itaque ad usum Latina potior est, ad doctrinae copiam Graeca.

Argumenta, quibus nituntur, qui contrariam sententiam tuentur, infirma prorsus et imbecilla sunt. Aiunt veteres illos, qui tanta in admiratione sunt, sua quemque lingua philosophatos. Ego autem ita respondeo: Si illis quoque temporibus lingua aliqua fuisset communis omnium, qui ubicunque essent, eruditorum, ignota ceteris, quales hoc tempore Graecam et Latinam esse constat, non est dubium, quin ea potius cogitationes suas explicaturi fuerint quam ea, quae vulgo quoque communis esset. Nam ut poëtae vulgus sibi invisum esse profitentur, ita ipsi quoque ad mysteria philosophiae turbam admittendam non putabant, ideoque obscurabant ea de industria, alii numeris, alii allegoriis, alii tenebroso quodam dicendi genere, ut ostenderent, se sapientiae tantum studiosis scribere. Quae caussa fuit Aristoteli, cur libros quosdam suos et editos esse et non editos diceret.

Aiunt Graecam Latinamque linguam iam pridem mortuas esse. Ego vero eas nunc demum non tantum vivere et vigere contendo, sed, si in tralatione perstandum est, firma valetudine uti, postquam esse in potestate plebis desierunt. Quam diu enim populari imperio regebantur, id est, quam diu penes populum erat, ut ait Horatius*), arbitrium et ius et norma loquendi, assidue agitabantur, fluctuabant, nihil habebant certum, nihil stabile, unum saeculum eodem vultu durare non poterant: nunc, ex quo ad optimates, ut ita dicam, redactae sunt, et certis a scriptoribus petuntur, certis regulis ac praeceptionibus continentur, multis iam saeculis fixae atque immutabiles permanent. Si in vulgi potestate mansissent, hodie Ciceronem non intelligeremus, quemadmodum ne Ciceronis quidem temporibus intelligebantur ea,

*) A. P. 72.

quae regnante Romulo aut Numa scripta erant; immo vero ipsas XII tabularum leges pauci qui intelligerent reperiebantur. Et videmus, quae vulgari lingua abhinc quadringentos annos scripta sunt, hodie non intelligi.

Ut sylvae foliis (ait Horatius)*) *pronos mutantur in annos,*
Prima cadunt; ita verborum vetus interit aetas,
Et iuvenum ritu florent modo nata vigentque.

Illae igitur linguae quotidie moriuntur, quotidie nascuntur, quae pendent ex libidine imperitae multitudinis, quas autem ex populi servitute eruditorum usus vindicavit, illae non vivunt tantum, sed immortalitatem quodammodo et immutabilitatem adeptae sunt.

At quod temporis in linguis discendis consumitur, melius rebus ipsis cognoscendis impenderetur. Hoc argumentum ita demum aliquid valeret, si ab aliis scriptoribus verborum elegantia, ab aliis rerum cognitio peteretur. Nunc ita nobis a Deo consultum ac prospectum est, ut qui Graece Latineque politissime scripserunt, iidem etiam sapientissime scripserint: ut non ab aliis verba, ab aliis rerum cognitionem petere oporteat, sed utraque ex iisdem fontibus eodem tempore haurire liceat. At omnia aut e Graeco sermone in Latinum aut etiam ex utroque in eum, qui laniis quoque et salsamentariis notus est, conversa sunt, ita ut aut neutro illorum opus sit aut certe altero tantum. Heu me miserum! Cur non huius loci consuetudo fert, ut possim, quantum cuperem, arbitratu meo dicere? Quomodo ego istos acciperem, qui interpretibus fidunt? Sed quando id facere temporis angustiae prohibent, polliceor vobis, me, quae dabitur dicendi occasio, in hoc argumento versaturum esse et ostensurum, quam necesse sit,

*) A. P. 60. sqq.

in crassissima rerum ignoratione perpetuo versari eos, qui praesidio interpretum freti, Graecae ac Latinae linguae studia negligunt; simulque indicaturum, quibus in rebus a plerisque in studiorum caussa peccetur, quaeque verae caussae sint, cur aetas nostra tantopere veteribus cedat.

Vos, auditores, efficite, ne vobis prior illa caussa, quam dixi, torporis ac negligentiae noceat. Afferte huc amorem doctrinae, afferte diligentiam et attentionem; ego, ut quotidie vobis res attentione dignae affatim suppetant, providebo. Idque eo magis, quod in his Ethicorum libris tantum usque a puero studii posui, ut, nisi aliquid exspectatione vestra dignum praestitero, recusare non debeam, quin huius loci amplitudine parum dignus habear. Vos vero, ornatissimi viri, ignoscite, si, quod a vobis tam benigne auditus sim, ne gratias quidem vobis agendas putem. Nam sive oratio mea vobis molesta fuit, eo molestior erit, quo eam longius protraxero, sive, quod magis cupio quam spero, iucunda, videor iam vobis gratiam aliqua ex parte retulisse.

DE VIA AC RATIONE TRADENDARUM DISCIPLINARUM.

ORATIO XIX.

Plerique eorum, qui quotannis ex hoc loco verba faciunt, laudare litteras et ingenuas artes, vosque, adolescentes optimi, ad eas toto pectore amandas ac colendas exhortari atque incitare consueverunt. Quorum ego neque consilium reprehendo, neque tamen omnia in eo posita esse censeo. Nam ut, si quis bonae valetudinis commoda exponat eaque dicendo amplificet atque exaggeret, et ad eam omni

studio conservandam homines cohortetur, neque tamen admoneat, quo genere victus quibusque exercitationibus ea maxime comparari ac contineri debeat, non valde utilis videri possit illius oratio: ita parum prodest, aut laudare eas artes, quas certe nemo usque eo perfrictae frontis est ut vituperare audeat, aut ad eas cohortari eos, quos illarum studiis deditos esse constat, nisi indicetur etiam via, qua quis ad illas facillime ac certissime pervenire posse videatur. Ego igitur, quando mihi a te, Laurenti Blanchette, vir clarissime, munus hoc impositum est, non laudabo litteras: satis eas homines eruditissimi, collegae mei, ex hoc ipso loco his proximis annis ornate copioseque laudarunt. Ne multum quidem temporis ponam in his nobilissimis adolescentibus ad eas cohortandis: et ipsi per se satis eas amant, neque oratione mea melius incitari possunt, quam si te, Blanchette, intueantur, de te cogitent, in te oculos animumque defigant, cui litterarum tractatio senilem in isto aetatis flore non modo gravitatem ac prudentiam, sed dignitatem quoque atque auctoritatem comparavit. Quaenam igitur orationis meae futura materia est? quibus de rebus dicens hanc ornatissimorum virorum atque hanc honestissimorum iuvenum coronam, quam ex ore meo pendentem video, demulcere et delinire conabor?

Exponam breviter ac perspicue, a carceribus, ut dicitur, ad calcem, ei, qui semel imbiberit in litteris et in bonarum artium scientia excellere, quam studiorum viam ac rationem tenendam putem. Quod dum facio, quidam ex vobis decursum iam a se et confectum curriculum agnoscent, alii, quod iter ad veram gloriam ferat, me monstrante cognoscent. Attente ut me audiatis, ne orandos quidem esse vos puto. Frustra id postulem, nisi attentionem mihi res ipsa, de qua dicere ingredior, concilia-

verit. Principio igitur positum sit, Graecae Latinaeque linguae cognitionem instrumentum esse ad parandam doctrinae copiam hoc quidem tempore plane necessarium. Id qui negant, aut quid verum sit non vident, aut contendendi studio in oppugnando eo, quod verum est, ostentare ingenii acumen volunt.

Quare puer is, quem informare ac describere ordimur, honesto loco natus, modicis opibus instructus, ea corporis firmitate, ut studiorum laborem perferre possit, ingenio neque agresti et hispido, nec molli et effeminato, sed eleganti et ad honestatem propenso praeditus, sextum aetatis ingressus annum Graecarum Latinarumque litterarum formas, nomina, potestatem per ludum iocumque condiscat et, ut id libentius faciat, non metu ac verberibus, sed praemiolis, quibus aetas illa capi solet, identidem excitetur. Ubi annum in eo posuerit, ut et Graece et Latine satis facile atque expedite legat, iam septimo primis illis maximeque Grammaticorum utriusque linguae praeceptis imbuatur, nomina et verba flectere ac variare et inter se sine vitio coniungere ac copulare discat. Huic uni rei annum septimum tribui velim. Octavo incipiat iam aliquid audire, aliquid legere, idque eiusmodi, ut et ad formandos mores non nihil conferat et voluptatem potius adferat, quam magnam ullam animi contentionem requirat. In hoc genere apud Graecos excellunt Aesopi fabulae et Phocylidis carmina. Latini talium scriptorum inopia laborant, nisi quis easdem illas fabulas ab optimo et eruditissimo viro, Gabriele Faerno, Latinis versibus elegantissime expressas illi aetati proponendas putet, et addendum, si quod exiguum poëma puris verbis vitae praecepta continens reperiatur. Biennium consequens, id est nonum ac decimum annum, ita libentissime posuerim, ut puer matutinis quidem horis libros Xenophontis

de institutione Cyri, quibus nihil purius aut suavius reperiri potest, pomeridianis autem Caesaris potissimum commentarios legat, qui mihi unus ex omnibus Latinis ad illam nitidissimam Xenophontis simplicitatem proxime videtur accedere. Undecimus annus comoediis detur, ita tamen, ut ex Terentio Plautoque et multo magis ex Aristophane, quidquid inquinare pueriles animos potest, aut resecetur aut omittatur. Quod idem de omni scriptorum genere semel a me dictum accipi volo. Duodecimo Theocriti, Moschi, Bionis Idyllia cum Virgilii Bucolicis, Hesiodus cum Georgicis, cum Aeneide utrumque Homeri poëma copuletur. Neque hos libros totos a praeceptoribus exponi arbitror debere. Cum tantum cuiusque a praeceptore audierit, ut sine cortice, quod aiunt, nare possit, quod reliquum est suo ipse privato studio persequatur. Huic rei biennium suffecturum puto. Illud interea ad magistri curam et sollicitudinem pertinet, ut puer loquendo quidem quotidie, scribendo autem alternis saltem diebus exerceatur. In ipso pubertatis ingressu primum exercebo eum in eis, quae Graeci vocant progymnasmata, id est, praeludia quasi quaedam et praecursiones ad eloquentiam, de quibus extat aureolus libellus Theonis Sophistae, qui, si quid ego auctoritate possem, quotannis exponeretur in scholis, et ad praecepta, quae illic traduntur, iuvenes perpetuo exercerentur. Sed et hoc genus exercitationis et omnis propemodum recta et antiqua instituendae iuventutis ratio non tantum intermissa iam pridem, sed oblivione obruta ac sepulta est. Quae si revocaretur, paucis annis existerent homines vere copiosi et eloquentes; isti autem clamatores, qui nomen eloquentum gesticulatione pantomimica et volubilitate linguae et impudentia sibi pepererunt, ita iacerent, ut eos audire nemo posset. Ita igitur exercitatus adolescens totum se Ciceroni

dedat, ingurgitetque se in illum uberrimum et abundantissimum eloquentiae fontem, retinens perpetuo illam, quam a principio instituimus, consuetudinem, ut Graeca cum Latinis, similia cum similibus conferat. Ciceronis epistolas cum leget, evolvat eodem studio Platonis, Isocratis, Demosthenis aliorumque Graecorum epistolas, quae in duo volumina congestae reperiuntur*). Ad libros de rhetorica scriptos adiungat Aristotelis libros eiusdem argumenti, quaeque eadem de re Dionysius Halicarnasseus, Demetrius Alexandrinus, Hermogenes, Longinus aliique Graeci litteris prodiderunt. Ciceronis orationes cum Demosthenis, Aeschinis, Lysiae aliorumque veterum orationibus comparet; dialogos de philosophia cum dialogis Xenophontis et quibusdam Platonis. Interea oblectamentum sibi ex alio genere poëtarum petat, Pindarum cum Horatio, Euripidem, Sophoclem, Aeschylum cum Seneca, Apollonium cum Valerio Flacco, epigrammata Graeca cum Catullo et Martiale committat. Idem faciat in historicis, Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Polybium cum Livio, Sallustio, Tacito conferens. Et quoniam neque historia nisi cognito orbis terrarum situ, neque hic sine aliqua mathematicarum artium cognitione percipi potest, his quoque utrisque temporis aliquid impertiat. Cum ad plenam, ut iuris auctores loquuntur, pubertatem, id est ad annos octodecim pervenerit, graviora meditetur: ac primum quidem analytices et dialectices praecepta non ex barbarorum lacunis, sed ex Aristotele ipso et Graecis Aristotelis interpretibus hauriat, in eisque vere ac serio biennium exerceatur. Hoc modo praecultus ac praeparatus adolescens, si totam aetatem exigere in otio litterario volet, abunde habet

*) Epistolarum Graecarum Collectio. Venetiis ap. Ald. 1499.

quod agat; nunquam deerit, quo pascat animum, etiamsi ei ad multa saecula vivendi spatium prorogetur. Sin aut ad medicinam aut ad iuris scientiam aut ad theologiam applicare ingenium cogitat: medicus quidem futurus in physicis, iurisconsultus in ethicis ac politicis, theologus in utrisque sese prius diligenter exerceat, hic tertius Hebraicas praeterea litteras discat; tum eorum quisque ad ea, quae dixi, studia accedat. Quocunque enim se naturae suae ductum secutus contulerit, dubitandum non est, quin, ut longissime, antequam annorum illum numerum expleat, quem Lycurgus adamasse dicitur, quique solus post senarium intra centum perfectus est, talis in suo genere futurus sit, qualem in suo fuisse Roscium Cicero*) praedicat, qualem apud inferos esse Tiresian ait Homericus Ulysses**), quem solum sapere dicit, ceteros umbrarum in morem vagari.

Exposui vobis, adolescentes, iter non ad inanem scientiae opinionem, sed ad veram et solidam eruditionem; arduum illud quidem et difficile; sed cogitate, nullo modo fieri posse, ut ad excelsa et sublimia per plana veniatur, et alioqui credite hoc mihi, summum in studiis laborem summa voluptate condiri. Quodsi quis ea, quae dixi, praestare omnia non potest, praestet certe quisque quod potest. Cum alia multa, quae saepe ex hoc loco audistis, ad amandas litteras incitare vos debent, tum mirifica plane ac singularis erga eas Gregorii XIII. optimi ac maximi Pontificis voluntas: qui non tantum pulcerrimos fontes aperuit, quibus urbem prius aquae penuria laborantem multo et ornatiorem et salubriorem et commodiorem reddidit, sed alios longe pulcriores et utiliores fontes disciplinarum reclusit. Quid enim aliud sunt tot illa Neophytorum,

*) Cic. de Orat. I. 28. 129. **) Odyss. X. 493. sq.

Graecorum, Germanorum, Britannorum aliarumque gentium ac nationum collegia, quam totidem aperti et expositi omnibus religionis et bonarum artium fontes, ab inexhausto pontificiae liberalitatis fonte manantes? Quid scholae nostrae, quae quotidie tot eruditissimorum hominum vocibus personant, quibus ipse maiora, quam quisque ante eum Pontifex, praemia statuit, quid aliud quam incredibilem ipsius erga bonas artes amorem voluntatemque declarant? Quid tanta multitudo hominum, doctrina quam opibus instructiorum, quibus ipse subsidia vitae large prolixeque suppeditat? ut non verius Bononia studiorum mater quam is civis, quo ipsa maxime gloriatur, studiorum pater vocari queat.

At tu, Laurenti Blanchette, vir clarissime, quando nos ipse in fide ac patrocinio tuo esse voluit, quantum apud eum potes, quod te plurimum posse scimus, tantum confer ad paternam ipsius erga nos voluntatem magis magisque in dies confirmandam. Multa iam ipsius benignitate consecuti sumus; ego quidem plura et maiora, quam ut ea me unquam promeriturum esse confidam. Sed alia quaedam sunt nec iniqua nec inusitata, quae, ut alibi conceduntur, si hic quoque concederentur, mirabiliter et professorum et studiosorum adolescentium animi ad omnia egregia accenderentur. Ea tibi, cum voles, exposituri sumus, et per te aliquid nos effecturos esse confidimus. Suscipe cogitationem te dignam; para tibi immortalitatem apud omnes litterarum amantes, et gratiam et gloriam; perfice, ut eae artes, quae in te tantum ornamentorum contulerunt, ipsae vicissim ornamentorum aliquid tibi se debere fateantur.

M. ANTONII MURETI

PRAEFATIONES.

I.

M. ANTONIUS MURETUS

BERNARDINO LAUREDANO

ANDREAE F. PATRICIO VENETO

S. P. D.*)

Praestantium poëtarum, Bernardine Lauredane, adolescens clarissime, neque magna unquam copia et semper magna laus fuit. Copia ne fuerit, id in caussa est, quod in ceteris facultatibus nemo est, duntaxat eorum qui hebeti penitus ingenio non sunt, qui non, adhibito labore, si minus excellere, at certe ad mediocritatem aliquam pervenire se posse confidat: in hac, nisi ab iis, quos ipsa quodam modo natura ad eam finxerit, labore, diligentia, vigiliis effici nihil potest. Ea ipsa res in hominum animis admirationem peperit poëtarum, obstupefactis videlicet hominibus, cum viderent, alios sponte quadam et propensione naturae, sine ullo labore ea fundere, quae cum omnibus eloquentiae luminibus interlita, tum sparsa multifariam eruditionis variae notis, non tantum dulci sono tenerent aures, sed etiam omni genere affectuum intimos audientium sensus cogitationesque tentarent; alios contra ingenuarum artium scientia perpolitos, nulla tamen dili-

*) Praemissa est epistola commentario in Catullum.

gentia aut diuturnitate studii consequi posse, ut aliquo inter poëtas numero ac loco haberentur.

Ut autem omni elegantis doctrinae tractatione, ita huius quoque virtutis praestantia longe supra ceteros Graecorum hominum ingenia floruerunt. Romani et serius attigerunt poëticam, et coluerunt negligentius, et minime longo tempore in recte scribendorum poëmatum via perstiterunt. Si quidem, cum a rudibus apud eos poëtica profecta principiis, tandem per multos gradus ad Virgilium pervenisset, quo ego homine nihil statuo fieri potuisse divinius, ita postea coepere ingenia in deterius labi, ut mirum sit, quanta quam brevi tempore sit consecuta mutatio. Hispani poëtae praecipue et Romani sermonis elegantiam contaminarunt, et, cum inflatum quoddam et tumidum et gentis suae moribus congruens invexissent orationis genus, averterunt exemplo suo ceteros a recta illa et simplici, in qua praecipua poetarum sita laus est, et in quam superiores omni studio incubuerant, imitatione naturae. Itaque fere post Augusti tempora, ut quisque versum maxime inflaverat, sententiam maxime contorserat, eo denique modo locutus fuerat, quo nemo serio soleret loqui, ita in pretio haberi coepit. Quin etiam fucatus ille splendor et adulterina eloquentiae species ita nonnullorum, qui verae eloquentiae gustum non habent, occaecavit animos, ut his quoque temporibus extiterint Hispani duo, homines ceteroqui et inprimis eruditi et scriptis editis nobiles, quorum alter Lucanum Virgilio, alter Martialem Catullo anteponere veritus non est. Quorum ab utroque ita dissentio, ut, si quis deus potestatem mihi optionemque faciat, non dicam Virgilii, cui videor iniuriam facere, si eum ullo modo cum ceteris comparem, sed Ennii alicuius aut Furii quam Lucani multo similem in scribendo esse me malim; inter Martialis autem et Catulli scripta tantum in-

teresse arbitrer, quantum inter dicta scurrae alicuius de trivio et inter liberales ingenui hominis iocos multo urbanitatis adspersos sale. Neque vero negaverim, multa in Martiale quoque non inscienter dicta reperiri; sed profecto deteriorum longe numerus maior est. Latinae quidem orationis nativa illa minimeque quasi pigmentis infuscata germanitas in Martiale nulla est, in Catullo praecipua. Iis de causis cum ab illo altero, nescio quomodo, semper abhorruissem, Catullum contra nunquam non mirabiliter amavi. Itaque legebam eum adolescentulus studiose, magnamque operam ad lepores illius intelligendos conferebam, nihil tamen minus cogitans, quam fore unquam, ut in eum commentarios scriberem.

Sed, cum haud ita pridem venissem in Italiam, et ut eam regionem adspicerem, qua qui aequo animo carent, mihi quidem antiquitatis memoriam satis colere non videntur, et mehercule, verum ut dicam, cum alios eruditos homines, tum Paulum inprimis Manutium ut cognoscerem, quod in eius scriptis mihi videbar animadvertisse expressas quasdam excellentis doctrinae eximiaeque probitatis notas; mihique divina quadam virgula contigisset, ut non pedem paene prius in hac civitate ponerem, quam in amicitiam ipsius familiaritatemque intimam admitterer, ipseque aliquot diebus post de meis sermonibus collegisset, quantopere me eius poëtae scripta caperent: *Quin tu*, inquit, *M. Antoni*, *quae in hoc genere notasti, ea in publicum profers, fructumque laboris tui cum ceteris antiqua illa naturae atque humanitatis lege communicas?* Ibi tum ego cum et longe aliarum virium opus illud esse dixissem, et protulissem alia multa, quae mihi ad eam cogitationem suscipiendam sane quam incommoda essent, aeque ipse amice admodum refutare pergeret: (nosti autem divinam hominis illius in

dicendo suavitatem,) non prius destitit, quam me impulit denique, sibi ut reciperem, me id primo quoque tempore esse facturum. Neque vero diu fidem meam liberare distuli; ut qui inter varias occupationes, homo alioqui laboris non nimium tolerans, hoc tamen, quidquid est, trium mensium aliquanto etiam minore spatio absolverim.

Nunc hasce vigilias meas, Bernardine Lauredane, multae sunt causae, quamobrem tibi dicatas velim. Natus es ex ampla cum primis et nobili familia, et ex qua ea Venetae civitatis lumina exstiterunt, quorum claritatem nulla unquam inobscurabit oblivio. Praeterea est hoc generi vestro prope fataliter datum, ut ametis litteras hominesque earum scientia excultos benignitate vestra comprehendatis. Non longe abierimus: pater ipse tuus, vir, ut omnes norunt, omni egregiae virtutis laude cumulatissimus, ita litterarum amore incensus est, ut ea, qua ubique plurimum valet, auctoritate et gratia permagnum optimorum librorum, signorum nomismatumque veterum, ceterorumque antiquitatis monumentorum copiam ex universa Europa diligentissime collegerit. Itaque ut augusta quaedam Musarum aedes, ita domus vestra Venetiis ab eruditis hominibus frequentatur. Haec cum magna sint, ut certe sunt, tamen ex te ipso possunt innumerabilia magis propria tuae laudis argumenta desumi: ingenium excellens, acre ac indefessum litterarum studium, optimarum artium cognitio tanta, quantam tu cum paucis aliis in istam aetatis viriditatem cadere posse docuisti; tum, quod praecipuum est, ita compositi mores, ut iuventus tua multorum senectuti exemplo esse possit. Vel his superioribus mensibus, cum ad M. Antonii Trivisani, principis optimi, propinqui tui, luctuosam bonis omnibus mortem funebri laudatione honestandam unus ex omni Venetae nobilitatis flore delectus es: quanta, deum immorta-

lem, orationis et gravitate et copia, quanta omnium, qui aderant, non approbatione tantum, verum etiam admiratione dixisti? ut iam tum sperare non dubie senatus populusque Venetus coeperit, quae tam diserte in alio laudares, ea te aliquando re atque operibus praestiturum. Igitur cum eam orationem in publicum emisisses, nemo repertus est, qui non in caelum tolleret; aut, si qui postea fuerunt, qui eam clanculum extenuarent verbis, eos satis constat vel crassitudine ingenii, ne illius pulcritudinem pervideant, vel, ne pro dignitate commendent, vetere morbo perpetuae in omnes bonos invidiae impediri. Accessere his prope quotidiani mecum Pauli Manutii de tua laude sermones, in cuius tu viri ore plane habitas. Ita enim frequenter, ita cupide de te loquitur, ut mihi nunquam omnino, quam cum de te dicere ingressus est, facundior esse videatur. Attigi breviter ea, quae me, ut hunc librum tuo nomini potissimum inscriberem, impulerunt. Nunc a te, adolescens ornatissime, etiam atque etiam peto: primum, ut munusculum hoc non ex sua magnitudine, sed ex meo tibi gratificandi animo ponderes; deinde, ut, si quando eorum rationem inibis, quos eximiae tuae virtutis admiratio adiunxit tibi, me quoque, si videtur, eorum adscribendum numero existimes. Venetiis. Idibus Octobr. MDLIV.

II.

M. ANTONIUS MURETUS

IACOBO SURIANO

PATRICIO VENETO

S. D.*)

Quidnam esse causae dicemus, Iacobe Suriane, cur, cum omnium voluptas, ipsa duce atque impellente natura, dirigatur ad bonum, tam pauci tamen ex hominibus ea, quae vere bona sunt, consequantur? Tibi quidem inprimis facile id ad explicandum fuerit, qui cum ceterarum artium scientia perpolitus es, tum in philosophiae studio ita excellis, ut cetera quidem tibi communia cum multis, huius tua quodammodo propria possessio videatur. Sed tamen, quia nos quoque neque unquam alieni a philosophia fuimus, et nunc maxime, vel voluntate nostra vel rebus ita ferentibus, philosophamur, quae nobis hac de re cogitantibus veniebant in mentem, ea breviter hoc loco et strictim aperiemus.

Quoniam igitur, quae naturalia sunt, in toto genere sunt, et haec boni appetitio naturalis est, fit, nullius ut hominis ita sit depravatus animus, quin vel ad id, quod bonum est, vel ad id, quod ipse bonum putat, consilia cogitationesque omnes dirigat suas. Quibus autem impediuntur plerique a magnarum praeclararumque rerum adeptione, ea quatuor fere esse animadverto. Alii enim iudicio labuntur, idque dupliciter: ut aut pravis opinionibus impediti, praetermissis rebus vere bonis, inanes quasdam minusque fructuosas amplexentur, aut, cum recte statuerint, quid sequi debeant, aliis ta-

*) Praemissa est epistola scholiis in Terentium, quae prodierunt Venetiis a. 1555.

men id, quam quibus oportet, quaerere insistant viis. Alii constantiam perseverantiamque non retinent, sed cum et ad ea, quae bona sunt, initio animum adiecerint, et eas ingressi sint vias, quae, quo ipsi tendunt, ferant, postea tamen vel difficultate rerum deterriti vel sua levitate distracti, convertuntur alio, et vel ignaviae sese dant, vel certe urgere id, quod principio sibi proposuerant, desinunt. Alii denique, quum et vere iudicent, et satis constanter in eo, quod instituere, pertendant, virium tamen imbecillitate et inopia consequi ea, quae volunt, non queunt. Harum omnium rerum graviora exempla ex omnibus vitae partibus sumere est; sed ego nunc illud exponam, quod me hoc tempore in hanc cogitationem deduxit, ut in eo explicando ad id, quod mihi proprie propositum est, mea paulatim delabatur oratio.

Cum enim mecum, Suriane, in animo reputo, qui fiat, ut hac tempestate tam pauci sint, in quorum aut sermone aut scriptis liceat imaginem aliquam antiquae illius Romanae orationis agnoscere, reperio, huic quoque malo eas, quas ante dixi, subesse caussas. Primum ita agresti aliquot ingenio reperias, ut, quae in facienda excolendaque oratione sumitur, omnem perire operam putent; alios, qui, quamvis in ornate loquendi ratione studium ponendum non negent, non in Latina id tamen Graecave lingua, sed in ea, qua vulgo utimur, fieri censeant oportere. Atque illos quidem merito possit quilibet ut amentes aliquos stupidosque contemnere; horum vero perversa opinio ita iam per omnem Italiam pervagata quasique proseminata est, ut innumeros praeclaro iuvenes ingenio a studio earum linguarum, quibus omnis humanitas, omnis doctrina elegans, omnis antiquitatis memoria continetur, abduxerit, periculumque porro sit, ne, si hoc malum radices agat, quae semper propria Italorum laus fuit, ut soli ex omnibus Latina oratione perite ac

scienter uterentur, eam qui sustineant, non multi in Italia reperiantur. Alterum vitium est, quo transalpini multi (fatendum enim est) laboramus: quod, cum in Latini sermonis elegantia excellere pulcrum putemus, non tamen fere callemus, quo ad eam itinere contendere oporteat. Itaque de nostris pauciores hactenus, quam vellem, extiterunt, qui se ad Ciceronis, Terentii, Caesaris imitationem componerent. Pervolutabant sine ullo discrimine omnes omnium scriptorum libros, et ex omnium commixtione varium quoddam et multiforme pro suo quisque ingenio dicendi genus effingebant, pulcrique sibi ac beati videbantur, si eam consequerentur facultatem, ut de rebus propositis verba fundere animique sui sensus qualicunque orationis genere ad alios perferre possent. Ergo in Gallia Germaniaque, qui celeriter et expedite Latine loquerentur, (si hoc modo est Latine loqui,) innumeros, qui bene ac diserte, vix unum aut alterum haud ita pridem reperire potuisses. Nam illud quoque, quod tertio loco posui, nostrum non paucis impedimento est. Semel rectam viam ingressi, vel relanguescimus, vel mutabilitate quadam minimis plerumque momentis ab ea deducimur.

Indecorum esset, de me ipso praedicare me; sed hoc sine ulla vanitate affirmare possum, quominus aliquam loquendi scribendique facultatem consequerer, horum mihi trium nihil obstitisse. Semper Latini sermonis puritatem magnum quoddam et praeclarum bonum esse duxi; semper eam ex illorum, quos supra nominavi, eisque finitimorum scriptis, velut e purissimis fontibus hauriendam sum ratus; neque me vel debilitavit laboris metus, vel a suscepto studio ingenii mobilitas avocavit. Vires mihi, ne id, ad quod toto pectore ferebar, consequerer, defuerunt. Quod potui, in eo me continui, ut illorum, qui hac laude floruerant, libros

diligenter evolverem, quo virtutes illorum aliqua ex parte, si minus exprimere imitando, at certe intelligendo consequi et commonstrare olim adolescentibus meliori natis ingenio possem. Ac, quoniam Ciceronem summo tot aetatum consensu primas sine controversia tenere, ab ipso autem Cicerone Terentium optimum Latinitatis auctorem nominari videbam, incredibile studium in eius poëtae fabulis collocavi, ut etiam, crebro repetita lectione, ad verbum ediscerem. Nuper igitur, cum eas Paulus Manutius, vir eruditissimus et in hac Latine loquendi facultate omnium iudicio singularis, denuo typis suis descriptas emittere pararet: egit mecum pro familiaritate nostra, ut eas accurate recognoscerem, adhibitisque veteribus libris iudicioque etiam meo perpurgarem ab iis mendis, quibus illas aliorum quorundam negligentia, inscitia, audacia contaminasset. Feci libens, tum ut obtemperarem auctoritati hominis de me optime meriti, tum ut aliquid navarem assidue, quo studiosorum labor minueretur. Non auderem hoc dicere, nisi mihi conscius essem vera loqui: tantum effeci, quantum si alius post me quispiam effecerit, erit, cur sibi serio, qui huius poëtae studiosi sunt, gratulentur. Hunc meum laborem ad te potissimum, Iacobe Suriane, mitto, tibique dedico, tum eximia tua praestantique virtute ac eruditione commotus, tum, quoniam, ex quo in hac urbe veterum scripta interpretari, constituto mihi publice stipendio, coepi, tota me vestra domus admirabili quodam amoris ardore complexa est. Erit autem hoc munus tibi fortasse minus utile, qui iam dudum in philosophiae penetralia receptus non ita saepe demittis animum ad haec levioris operae studia; Hermolao quidem et Georgio, fratribus tuis, modestissimis studiosissimisque adolescentibus, non inutile fore confido. Vale.

III.

M. ANTONIUS MURETUS

LEONARDO MOCENICO

ANTONII PROCURATORIS F. PATRICIO VENETO

S. P. D.*)

Quod me saepe in quotidiano sermone, Leonarde Mocenice, deplorantem audire potuisti, magna inest in veterum scriptis et depravatio et difficultas. Quarum utramque qui pro sua virili parte tollere moliuntur operamque ad eam rem studiosis hominibus profitentur suam, ii mihi et labores suos collocare fructuosius et ad exstruendam sibi nominis immortalitatem firmiora et solidiora fundamenta iacere videntur, quam qui hunc emendandi ac declarandi laborem, tamquam et pleniorem molestiarum et abiectiorem quodammodo atque humiliorem refugientes, scribendis Latina Graecave lingua orationibus aut poëmatis, eiusdemque generis aliis sua nomina posteritati commendare malunt. Primum enim cum e veterum monumentis, tanquam ex optimis et pinguibus pascuis, quae ad saturandos humanitate animos pertinent, omnia colligantur: profecto qui et evellere noxias herbas, quae in eis cultorum neglegentia pullularunt, et excisis, si quae iter impediunt, sentibus aditum ad ea faciliorem efficere nituntur, negari non potest, quin praeclare omnino de humano genere mereantur. Si quidem ut, qui aut parum puris aut ad conficiendum difficilibus utuntur cibis, integritatem valetudinis firmitatemque

*) Praemissa est epistola commentario in Ciceronis Catilinarias.

virium adipisci vix queunt, ita, qui aut parum emendatos libros aut parum ad intelligendum faciles versare coguntur, nae illi valde bono ingenio sint oportet, si aut ullum sermonis leporem aut ullam exquisitioris doctrinae elegantiam consequuntur. Quam multa barbara vocabula, quam multa vitiosa genera loquendi propter librorum corruptionem usurparunt ii, qui se nostra patrumque memoria Ciceronianos dici volebant? Quantularum rerum ignoratio quantas tenebras saepe in omne disciplinarum genus invexit? Magna enim, Mocenice, fecunditas erroris est; et ut morbi quidam a pusillis principiis profecti, paulatim per corpus omne serpunt: ita parva interdum macula erroris, paulatim progressa longius, integra optimorum scriptorum monumenta contaminat. Deinde non est sane exspectandum, ut, omisso Cicerone, Virgilio ceterisque veteribus, legantur ii, qui temporibus nostris aliquid eadem lingua in eodem genere scripserint. Qui si aliquid afferunt non haustum a veterum fontibus, prope reprehenduntur; sin improbo labore hoc consecuti sunt, ut in scriptis suis nihil non e priscis illis imitatum et effictum appareat: nemo tamen est, qui non illos potius ipsos priscos evolvere sibique proponere ad imitandum velit. Itaque eiusmodi scripta, tamquam vina levia, quamdiu mustea sunt, ipso novitatis sapore paulisper placent, iterum aut saepius gustata fastidiuntur. In promptu exempla sunt. Bembi, Navagarii, Molsae, Lampridii aut versus aut orationes quotusquisque hodie legit? et tamen aut illi nostra aetate proxime ad antiquorum gloriam accesserunt, aut nemo unquam accessurus est. At contra si qua iidem ad illustrandos veterum libros pertinentia litteris prodiderunt, qualia nonnulla Bembus elegantissime scripsit, ea plus plusque in dies studiosorum hominum manibus conteruntur. Sed quid de his loquor? Possum nominare non-

nullos,*) qui abhinc sexaginta fere vixere annos, quorum poëmata, orationes, epistolas, cum propter perversum et inepta affectatione corruptum loquendi genus, quod aetas illa extulerat, sine risu hodie nemo legat: eorundem tamen scripta quaedam, quibus lux aliqua vetustis scriptoribus affertur, omnibus vigent. Denique, quem sola sermonis elegantia suavitàsque commendat, is aetatem ferre liber non potest; at ex quo fructus aliquid utilitatisque percipitur,

Hic meret aera liber Sosiis, hic et mare transit,
*Et longum noto scriptori prorogat aevum.***)

Ego autem, Mocenice, quae cupiditas in optimo quoque maxime viget, navandi studium suum utilitati publicae et nominis sui ad posteros propagandi, ab ea nunquam me abhorruisse confiteor. Quam ad rem cum illud mihi, de quo ante dixi, quasi compendiarium esse iter viderem, progressus sum in eo, quoad potui, et progredi porro, si vita suppeditaverit, cogito. Ergo alia alias; nuper autem quatuor Ciceronis in Catilinam orationes tum vindicavi a multis mendis, quae in eis librariorum vitio insederant, tum addita brevi declaratione faciliores ad intelligendum effeci. Hunc parvum laboris mei fructum venire in hominum manus ornatum commendatione tui nominis volui. Primum, quod ipsi libro, parum ex me auctoritatis habituro, multum ex te accessurum dignitatis ac gratiae intelligebam, in quo, quaecunque aut ad amplitudinem nominis aut ad devinciendas amicitia hominum voluntates valent, summa esse omnia animadverto. Nam sive generis claritatem requirimus, cui tandem, qui Veneti imperii nomen audiverit, Mocenicae gentis splendor ignotus est? Quae quidem gens

*) Intellige Io. Baptist. Pium, Marinum Becichemum, utrumque Beroaldum etc. *Ruhnk.* **) Hor. A. P. 345. s.

(ut ne annalium memoriam replicem neque eos commemorem, quos domi forisque spectata virtus concordibus suffragiis ad huius reipublicae fastigium evexit) illud integritatis, illud iustitiae, illud incorruptae severitatis exemplar, Aloisium Mocenicum, equitem, tuum, Leonarde, avum protulit: quo viro nemo unquam in hac civitate, qui, cum pauciora peteret, plura consequeretur honoris insignia, inventus est. Ipsa pro eo prensabat virtus, ipsa ei viam ad omnes honoris gradus non appellandis, non rogandis, non officiose salutandis civibus, sed gloriosis, admirandis, immortalitate dignis edendis operibus muniebat. Neque vero passa respublica est, tantum lumen exteris principibus incognitum latere; sed quamquam fidelissimis illius sapientissimisque consiliis nixa non libenter ab amplexu eum suo dimitteret, mandandis tamen ei plurimis honorificentissimisque legationibus facultatem dedit, famae suae per omnes terrarum oras disseminandae. Qui cum omnes in eam opinionem adduxisset, ut quicquid ipsi, non dicam denegatum, sed non ultro delatum fuisset, idem virtuti denegatum videretur; filio suo, patri tuo, Leonarde, iisdem virtutibus praedito, facile atque expeditum iter ad procuratoriam, id est, ad eam qua nulla summae proprior est, dignitatem reliquit. Sive igitur generis claritatem requirimus, ea tibi longe maxima divinitus contigit; sive te ipsum nulla ratione generis habita intuemur, ea videmus in te, quae vel abiectam obscuramque familiam erigere atque illustrare possent. Non enim te aut gentis tuae nobilitas tumidum, aut opum affluentia insolentem facit; sed illam quidem incitamentum, hanc vero instrumentum exercendae virtutis esse ducens, ita te geris, ut dignitate par summis, humanitate et affabilitate nihilo superior infimis esse videaris. Quo fit, ut tota urbe nemo sit, qui non omnia tibi successa

cupiat, qui te non amet, non in sinu, non in oculis ferat: qui non et optet, et auguretur fore, ut te eodem plane, quo avus olim, itinere gradientem, iisdem respublica quibus illum prosecuta est, honoribus prosequatur. Primum igitur e tuo, ut dixi, nomine auctoritatem libro meo quaerere aliquam volui; deinde, cum plurimis manifestissimisque indiciis, me tibi non vulgariter carum esse cognoscerem, volui ego quoque vicissim qualemcunque poteram animi erga te mei significationem dare. Vale. Venetiis. A. d. VI. Id. Octob. MDLVI.

IV.

M. ANTONIUS MURETUS

AD

EUNDEM LEONARDUM MOCENICUM*).

Admirabilis quaedam ac prope divina vis est, Leonarde Mocenice, hominis eloquentis, meritoque sapientissimus poëta scripsit Euripides, nihil esse, quod ferro, quin idem oratione confici possit. Quodsi unquam ullum tempus fuit, cum id manifesto perspici posset, tum profecto apertissime declaratum est, cum sceleratas Catilinae in patriam machinationes nefariaque consilia fretus eloquentiae viribus Cicero dissipavit. Ac mihi quidem saepenumero in summos homines, quos Romana olim respublica plurimos protulit, intuenti, aliorumque facta cum aliis quam possum accuratissime conferenti prorsus ita videtur, plus uni Ciceroni urbem Romam quam omnibus, quotquot bellica virtute fines protulerunt imperii, debuisse. Nam ut in corporibus nostris

*) Praefatio est commentarii in catilinariam Ciceronis tertiam

externum calorem externumve frigus propulsare ac defendere facile est, ubi autem intus contractum frigus aut in venis ac visceribus conclusus calor labefactat eas partes, quibus vita praecipue continetur, remedium ei malo adhiberi, nisi ab homine perito atque exercitato, non potest: sic in ratione gerendae reipublicae debellare hostes externos et, quod illi mali civibus tuis moliebantur, id in ipsorum capita convertere, si minus facile est, eiusmodi tamen est, ut humanis viribus effici posse videatur. At ubi ipsae inter se dissident reipublicae partes, et quidem ita dissident, ut quibus in tota civitate plurimum animi atque audaciae est, ii coniuncti ac consociati inter se obstinatissimo animo pestem ceteris atque exitium machinentur: deum profecto, Mocenice, deum quendam, non hominem, esse oportet, qui in tanto tamque ancipiti discrimine statum civitatis integrum atque incolumem praestet. Ea vero laus cui potius quam Ciceroni tribuenda sit, neminem video. Unus enim latentem adhuc atque occultam coniurationem singulari providentia vigilantiaque deprehendit ac protulit, manantem serpentemque paulatim longius compressit, fractos ac debilitatos metu propter inusitatam periculi magnitudinem civium animos confirmavit, indormientem tantis rebus excitavit senatum, eadem voce et securitatem bonis et terrorem improbis attulit, collegam suum labe coniurationis infectum, sponte deposita oblataque illi provincia, ad bonas partes adduxit; et ut, quae sanari poterant, summo adhibito studio sanare conatus est, ita quae insanabilia videbantur, ea, omni periculo atque omni invidia pro nihilo habita, animose ac fortiter amputavit. Itaque earum rerum ergo primus meritissimo eum honorem consecutus est, ut pater patriae diceretur. Ac si quis est, qui horum praestantissimorum operum laudem ab eloquentia removens ad

alias quasdam virtutes referre malit: ut ei nos illud dabimus, nunquam hominem, quamlibet in dicendo copiosum atque ornatum, haec tam praeclara effecturum fuisse sine aliis plurimis maximisque virtutibus: ita ipse, nisi valde iniquus sit, nobis hoc concedat necesse est, nunquam haec tam feliciter a quoquam dirigi gubernarique potuisse, cui ceteris instructo animi bonis graviter ornateque dicendi facultas defuisset.

Hanc ego ad facultatem, Mocenice, vias commonstrare conor iis, quibus in hac urbe cordi sunt honestarum artium studia. Nam etsi non sum ita nescius mei, ut eloquentem esse me putem, tamen, quod a prima aetate dedi me studiose ad exercitationem dicendi et magna cum cura pervolutavi eorum scripta, qui aut diserti fuisse ferebantur aut ea praecepta libris suis complexi esse, quibus orationis copia pararetur: videor posse, quo ipse non pervenerim, nihilominus, eo qua perveniendum sit, aliquo modo indicare. Certe quidem sedulo praesto, quod possum, et quod mihi senatus auctoritate munus iniunctum est, ei ut ne desim, viribus opibusque omnibus elaboro. Quoniam autem multi saepe ita mecum egerunt primarii homines, ut dicerent, se cupidos quidem esse cognoscendi ea, quae a me dicerentur, sed, ne ad me tam saepe, quam vellent, ventitarent, negotiis impediri; si subsecivi temporis aliquid sumerem ad ea ipsa, quae quotidie traderem, mandanda litteris, gratum id multis atque optatum fore: morem illis hac quoque in parte gerere volui, et ad meos pristinos labores hoc quoque scribendi onus adieci. Quod utinam tam utile sit aliis, quam a me solo obsequendi amicis desiderio sine ulla ambitione susceptum est. Quamquam enim non eam me sapientiam consecutum prae me fero, ut gloriam spernam, tamen ea nostris temporibus copia est vel eruditorum ho-

minum, qui meis luminibus obstruant, vel malevolorum, qui omnem iudicii laudem in vituperandis aliis positam putent, ut iudicaturus sim, mecum praeclare actum, si ita caream gloriae fructu, ut ne obtrectatorum quidem aculeos sentiam. Nunc, quando de quatuor Ciceronis in Catilinam orationibus duas interpretati sumus, pari duas reliquas studio persequemur.

V.

M. ANTONIUS MURETUS

AD

EUNDEM LEONARDUM MOCENICUM*).

Si praemiis tantum, Mocenice, et iis praemiis, in quibus praecipuam felicitatis partem vulgaris opinio constituit, ad bene merendum de humano genere praestanti homines ingenio adducerentur, multos, ut opinor, et certe ab instituto virtutis itinere animadversa superiorum aetatum exempla revocarent. Nam si replicare memoriam temporum et antiquitatis monumenta excutere velimus, deprehendemus, unaquaque in republica eos fere, quorum plurima in eam extabant maximaque beneficia, omni scelere laceratos, omni crudelitate raptatos, omni acerbitatis genere divexatos fuisse. Quod quamvis ita exploratum est et tibi et iis omnibus, qui operae aliquid in antiquitatis cognitione posuerunt, vix ut confirmationis indigeat, tamen, ut, si qua esse potest, dubitatio eximatur, aliquot, quae mihi nunc in mentem veniunt, illustria eius rei exempla subiiciam.

*) Praefatio est commentarii in catilinariam Ciceronis quartam.

Primae autem in hac cogitatione occurrunt illae omnium laudandarum artium ipsiusque adeo humanitatis parentes Athenae; quam optimis studiis deditam, refertam assidue atque, ut ita dixerim, fetam eruditissimis hominibus civitatem cui unquam insigniter adiuvare impune licuit? Non illa Miltiadem, Cimonem, Themistoclem, Aristidem, Aeschinem, Demosthenem, quorum omnium summis erat usa beneficiis, in exilium pepulit? Non illud probitatis, modestiae, integritatis, sapientiae specimen, Socratem veneno necavit, et constituto adversus impios ac prave de rebus divinis sentientes supplicio eum potissime affecit, qui unus ex omnibus ad veram Dei cognitionem proxime accesserat? Sed Romana respublica quanto ceteras omnes magnitudine virium atque imperii amplitudine superavit, tanto maiorem nobis atque ampliorem huius generis exemplorum copiam subministrat. Cuius in historiam quisquis ingreditur, is in ipso quasi vestibulo illum ipsum urbis parentem Romulum senatorum manibus crudelissime discerptum ac dilaniatum videt. Quodsi, tam horrendi facinoris immani atrocitate spectata, intro tamen ire perrexerit, non longe progressus obvium habebit Collatinum, ob inanem popularis aurae suspicionem in exilium proficiscentem ea ex urbe, quam ipse magna ex parte dominatu regio liberarat. Atque ut Coriolanum tacitus praetercam, Marcum certe Camillum, haud facile dixerim, militarine virtute, an fide iustitiaque maiorem, et mirabitur et miserabitur eadem calamitate perculsum. Scipionem vero illum, de quo vere scripserat Ennius, nullam ei statuam, nullam columnam a populo Romano erigi posse, quae magnitudini rerum ab ipso gestarum responderet, quis est, qui, cum intellexerit eo post tot tamque insignes victorias redactum, ut exsilium sibi suapte sponte consciverit, non debilitetur ac concidat animo

planeque iudicet, nullam iis attingendam esse reipublicae partem, qui commodo ac tranquillitati suae consultum velint? Quid iam illos turbines, illas procellas, illas tempestates civilium dissensionum commemorem? quibus non unus aut alter praeclarus et salutaris reipublicae civis perculsus est, sed ipsi acervi, ipsa millia immortalitate dignorum hominum nefariis consceleratissimorum latronum manibus trucidata iacuerunt. O acerbum illud et vel Romani nominis hostibus miserabile spectaculum! cum passim per vias immanium gladiatorum in principes civitatis debacchabatur furor; cum, qui aliquando reipublicae praesidio fuerant, eis nullum in civitate praesidium reperiebatur; cum, quorum eloquentia ipsis gloriae, aliis admirationi, reipublicae saluti fuerat, eorum ex illis ipsis rostris, e quibus tam saepe concionati erant, incisis cervicibus, capita sanguinolenta pendebant.

Sed ut haec mittamus, quibus satis dolenter deplorandis alicuius eorum, qui tunc occubuerunt, opus esset ingenio: Ciceronis casus totiusque vitae iactatio quem non, qui in iuvanda patria commodum suum aut aliquod eiusmodi praemium sequatur, a reipublicae tractatione deterreat? Cuius enim unquam hominis vel plura vel maiora merita populus Romanus habuit? At ille tamen, cui senatus togato supplicationem decreverat, quem Q. Catulus, princeps senatus, quem M. Cato, quem multi alii parentem patriae meritissimo vocaverant, cui L. Gellius coronam civicam a republica deberi dixerat, quid non postea calamitatum, indignitatum, acerbitatum in ea, quae ipsius consiliis stabat, civitate perpessus est? Ipse in exilium ab homine teterrimo pulsus, direpta bona, vexata uxor, vexati liberi, domus incensa; quicquid denique meruerat Clodius, Cicero pertulit, et eas ob ipsas res pertulit, quibus nulla satis ampla praemia poterant inveniri. Quocirca

si sola, ut initio dixi, praemiorum exspectatione praeclari viri ad virtutem et ad iuvandum genus hominum adducerentur, multi sine dubio, cognitis aliorum casibus, a proposito abducerentur.

Sed est profecto, Mocenice, est maior quaedam vis, quae tibi ac tui similibus persuadeat virtutem non modo detractis omnibus praemiis, verum etiam propositis omnibus suppliciis esse expetendam; pulcrum esse adiuvare cives suos, et omnes curas, omnes cogitationes, omnes vigilias in reipublicae salute defigere, nullum eius caussa periculum, nullam dimicationem defugere; cives beneficiis affecti si quid praemiorum retulerint, non repudiandum: sin parum grati parumque memores fuerint, quid nos denique reipublicae, non quid alii nobis debeant, cogitandum. Saepe enim ex te audivi, cum diceres, gratulari te tibi, et magnam gratiam debere omnium rerum moderatori Deo, quod ea in republica natus esses, in qua verendum non esset, non modo ne quisquam ob virtutem in invidiam vocaretur, sed ne vel minimis in rempublicam beneficiis sua praemia denegarentur; sed tamen si vixisses illis temporibus, et optionem tibi Deus tulisset, Ciceronis fortunam ab urbe conservata exulantis fortunae Caesaris, in eadem oppressa dominantis antepositurum fuisse. Ac plane ita est, ut dicam. Gratuita prorsus, non mercenaria est virtus, neque praemiorum mercedibus ad recte agendum excelso homines ingenio, sed ipsa dignitate atque honestate ducuntur; aut si quando de aliquo praemio cogitant, de gloria deque immortalitate nominis cogitant, cuius splendore capti et incensi, omnia quae aspera, molesta, difficilia perpessu, impatibilia creduntur, vel non sentiunt vel despicatui ducunt. Neque vero M. Tullius, cum de coniuratis supplicium sumeret, non iam tum cogitatione praecipiebat eas tempestates, quibus postea vexatus est, sed

animus et a natura praeclare conformatus, et sapientiae praeceptis adversus omnes vel fortunae vel hominum iniurias confirmatus, multo pluris ducebat eam pulcritudinem eamque gloriam, quae in conservanda patria esset, quam omnes acerbitates, quas ipsi postea perditorum hominum inflammata odio rabies obiicere posse videretur. Hanc ipsius rationem ac sententiam fuisse, cum alia multa, tum haec, quam explicare ingredimur, oratio manifesto declarat.

VI.

M. ANTONIUS MURETUS

FRANCISCO GONZAGAE

FERDINANDI F.

S. D.*)

Non iniuria dubitatum est a veteribus, Francisce Gonzaga, adolescens praestantissime, Tibullone an Propertio deferendus esset inter Latinos poëtas elegiae scribendae principatus. Nam ut insunt in utroque permulta, quae eos vulgarium numero exemtos in edito atque eminenti statuant loco: sic propriae quaedam extant et elucent in utroque virtutes, quibus uterque alterius palmam ambiguam facere videatur. Summa in Tibullo elocutionis elegantia et proprietas, summa in Propertio eruditionis poëticae copia et varietas; in illo Romana prope omnia, in hoc pleraque transmarina. Illum nativa quaedam et incorrupta Romani sermonis integritas in media urbe natum et altum esse perspicue ostendit: hunc praeter cetera forma et character ipse dicendi

*) Praemissa est epistola scholiis in Propertium.

in Graecorum poëtarum scriptis assiduissime versatum esse demonstrat. Cumque a sapientissimis viris traditum sit, duo esse praecipua poëtica dictionis ornamenta, *τὸ σαφὲς καὶ τὸ ξενικόν*, illo Tibullus, hoc Propertius excellere videtur. Mollior ille et delicatior, nervosior hic et accuratior; illo magis oblectere, hunc magis, ut opinor, admirere; illum iudices simplicius scripsisse, quae cogitaret, hunc diligentius cogitasse, quid scriberet; in illo plus naturae, in hoc plus curae atque industriae perspicias. Quae cum ita se habeant, perdifficile est, decernere ac constituere, uter alteri praestet. Nam si praecipua laus poëtarum in imitatione consistit: mihi quidem videtur Tibullus varios illos fluctuantis animi motus, quibus amantes agitari solent, melius imitatus esse; sin, ut quidque ad optimum proxime accedit, ita ipsum quoque optimum iudicandum est: crediderim sane, veterum illorum Graecorum ac praecipue Callimachi Propertium haud paulo similiorem fuisse; qua etiam fiducia ipse se Romanum Callimachum vocare ausus est.*)

Sed haec utut sunt, neque nostrum est neque cuiusquam hominis pudentis et considerati, qua de re veteres illi, quorum fuit et doctrina maior et iudicium acrius, non liquere pronunciarunt, de ea certi quidquam constituere et litem secundum alterutrum dare. Satius fuerit utrumque studiose ac diligenter evolvere, utriusque virtutes accurate perpendere, utrumque sibi ad imitandum proponere, si quando forte nos ad tentandum idem poëmatis genus aut voluntas adducet, aut naturae impetus feret. Quae ego omnia, Francisce Gonzaga, quantum quidem in me fuit, summo studio adolescens factitavi; non enim facile concesserim multis, qui

*) Cf. III. 1. in.

hos poëtas aut saepius aut accuratius legerint, aut vero plus operae posuerint in eorum virtutibus imitando exprimendis. Ex quo autem in me iuvenilis illa, qua studia poëtica foventur, alacritas deferbuit, animumque sibi meum graviorum et hac aetate digniorum artium tractatio vindicavit: temperare mihi tamen non possum, quin saepe eos in manibus habeam, horisque subsecivis graviorum studiorum asperitatem hoc quasi condimento amoenitatis mitigem ac molliam. Quin etiam, ut non occupationes tantum meae, verum remissiones quoque animi afferant aliquid utilitatis hominibus: confero studium non mediocre ad libros eorum perpurgandos, et ad locos, si quos mihi forte intelligere videor, qui non ita sint omnibus pervii, explicandos. Tale igitur quiddam his diebus in Propertio praestiti; et cum admirabili desiderio tenerer insinuandi me aliqua in amicitiam tuam, iter mihi ad eam praemunire hoc munusculo volui.

Ut autem a te cognosci cuperem, ne vivam, si me aut divitiae, quibus abundas, aut generis tui claritas, aut quidquam denique praeter maximas tuas et iam nunc omnium sermone celebratissimas virtutes incitavit. Nam opulentorum, qui honesta studia spernant, non modo non ambire ac persequi, sed aspernari etiam ac refugere amicitias soleo, non semel expertus, nihil esse eiusmodi hominibus φορτικώτερον; generis autem nobilitas in iis demum habet aliquid gloriandum, qui faciunt id, quod tu, hoc est, in iis, qui omni ope moliuntur efficere, ut ne minus ipsi splendoris posteris suis tradidisse, quam a maioribus accepisse videantur. Itaque colunt te quidem homines et observant, ut magni illius Ferdinandi Gonzagae, sapientissimi, fortissimi, fortunatissimi imperatoris filium; sed multo te, mihi crede, impensius colunt, quod eam

te viam ingressum aut potius in ea iam longe progressum vident, in qua si, ut spes minime dubia est, perstiteris, non ille apud posteros tot victoriis, tot opimis spoliis, tot tropaeis quam te filio clarior sit futurus. Sed illius quidem res gestae aliorum monumentis celebrabuntur, tum praecipue scriptis Antonii Possevini, familiaris tui, eruditissimi hominis et ad conscribendam historiam facti, tradentur memoriae hominum sempiternae; tuas autem hoc loco pluribus persequi nolo, tum, ne modum epistolae excedam, tum, quod mihi veniunt in mentem Euripidis versus:*)

Αἰνούμενοι γὰρ ἀγαθοὶ τρόπον τινὰ
Μισοῦσι τοὺς αἰνοῦντας, ἐὰν αἰνῶσ' ἄγαν.

Id tantum te orabo, ut, cum a philosophiae studiis, in quibus te quotidie Bernardinus Tomitanus, singulare Patavini gymnasii decus, exercet, relaxare animum voles, Propertianae lectioni temporis aliquid tribuere ne graveris: in qua si comitem tibi, ut facturum auguror, Hippolytum Capilupum, Episcopum Fanensem, incredibili et virtute et doctrina hominem, assumpseris, habebis, qui tibi possit ea, quae a me vel omissa vel non satis intellecta sunt, unus optime omnium interpretari. Vale. Patavii. Kal. Sext. MDLVIII.

*) Iph. Aul. 980. s.

VII.

M. ANTONIUS MURETUS

S. P. D.

ADRIANO TURNEBO.*)

Cum ex Italia octavo post anno in Galliam mihi esse redeundum viderem, iudicavi fore, ut mihi vitio verteretur, si ex regione copiosissima et bonis omnibus abundantissima, in qua tot annos versatus essem, redirem ad meos inanis aliqua re exquisita et visenda, qua possem ἀντιφιλοφρονεῖν eos, qui tam longo intervallo salvum venisse, ut fit, gratularentur. Quamquam igitur toto peregrinationis meae tempore studiosissime feceram, ut veteres biliothecas, quae illic plurimae ac pulcerrimae sunt, excuterem, bellissimum quodque, quod suo tempore ad usum hominum depromerem, conditurus: tamen ultimis illis diebus, quibus Romae fui, maiori etiam studio ad eam rem incubui, insita et usitata hominibus consuetudine, ardentiori affectu tractandi atque amplectendi ea, quibus se paulo post carituros vident. Saepe autem audiveram commendari ab hominibus eruditis volumen quoddam perantiquum Philippicarum M. Tullii, quod asservaretur in bibliotheca Vaticana, non in maiore quidem illa et augustiore, quae pontificum beneficio quotidie fere statis horis patere ad communem studiosorum omnium utilitatem consuevit, sed in abdita quadam et non ita omnibus pervia, quae a sacerdotibus divi Petri superioribus annis concinnata, postea sive negligentia hominum sive fraude exhausta prope iam et exinanita esset. Sed anxium

*) Praemissa est epistola scholiis in Ciceronis Philippicas.

me ac sollicitum habebat, quod, cum antea multa per me, multa per amicos expertus essem, ut eum librum inspicere eoque triduum aut quatriduum arbitratu meo uti possem, nunquam successerat, semperque casus aliquis, cum iam iamque id quod optabam consecuturus viderer, conatus omnes meos eluserat. Statui tamen, antequam ab incepto desisterem, semel etiam experienda omnia esse, et, quasi munitam aliquam arcem diu frustra obsedissem, priusquam re infecta discederem, omnibus simul machinis, omnibus operibus ad murum admotis, tentandam irruptionem. Quid quaeris? puncto temporis obtigit, quod totum prope biennium nequidquam optaveram. Non modo enim mihi eximium illum librum inspicere licuit, quod ego ipsum posuissem in magni beneficii loco, sed etiam permissum est, ut eum mecum auferrem domique haberem, data prius fide, eum quod longissimum esset, ante septimum diem redditum ac restitutum iri. Tum vero, tamquam longo tempore collectam sitim explere cupiens, ita eum avide pervolutare et, cum iis, qui ab eruditissimo ac diligentissimo viro, Hieronymo Ferrario emendati erant, conferre coepi, ut me, quamquam graviter aegrotare coeperam, non valetudinis ratio, non cibi potionisve necessitas, non ille ipse omnium domitor, ut eum poëtae Graeci vocant, a tam dulci occupatione posset somnus abducere. Praeclare autem mihi constitit operae meae fructus. Non enim facile crediderit quisquam, quam multa in his orationibus mutila, quam multa temere addita, quam multa corrupta ac depravata legerentur in omnibus aliis libris, quae huius ope expleta, resecta, sanata et integritati suae restituta sunt.

Librum autem ipsum credo equidem ante hos septingentos annos exaratum esse. Quod et ipsa litterarum conformatio ostendit plerisque locis gemina ei, quae in Pandectis Florentinis et in Te-

rentio Petri Bembi visitur, et scribendi ratio, quam ὀρθογραφίαν vocant, eadem plane quae in iis, quos modo nominavi, libris et praeterea in antiquissimo illo epistolarum Ciceronis, cuius exemplum abhinc triennium divulgavit P. Victorius. Quam quidem cum ex aliqua parte exprimendam curaverim, non tamen sum ausus perpetuo id facere, ne nimia illa novitas (siquidem nova dicimus etiam ea, quae cum vetera sint, diu ab oculis et ab usu hominum abfuerunt) lectoribus et moram obiiceret, et molestiam pareret: ut taceam, quod quaedam in eis libris inesse iudico, errore potius et vitio illorum temporum quam ratione et auctoritate superiorum recepta. Cuius generis sunt *emptus sumptus* et similia per litteram p; in quo ita immoderata fuit aetas illa, ut *sollempnia* et *sompnum* et *temptare* plerique omnes tum scriberent. Sed et illud ex eodem fonte fluxisse puto, quod litteras multas inter se commutabant, cum *apsum* et *optineo* contraque *scribtura* et *obtare* saepe in eorum libris legatur. In eundem numerum incluserim *avieris* pro *abieris* et *Bolumniam* pro *Volumnia* eiusdemque generis innumera. Nam illud quale esse dicam, nescio, quod *lathrones* et *lathrocinia* prope semper scribebat is, cuius manu ille Philippicarum liber scriptus est. Ne illa quidem exprimenda duxi, *adficere, adponere, conligere, conlega, inlustris* et talia, aut *aecum, relicuum, locuntur, cottidie,* quae tamen non eiusdem generis, cuius illa esse duco, aut illa, *immemoriam* pro *in memoriam, summast* pro *summa est* et similia, etsi haec quidem non plane aspernanda censeo. At haec leviora sunt. Illud maioris momenti, quod locos amplius trecentos in omnibus aliis libris depravatos, a nobis emendatos videbit, quisquis hanc editionem cum aliis conferre voluerit.

Tibi autem, Adriane Turnebe, vir optime et

doctissime, hunc laborem meum inscribere quasique consecrare placuit, tum, ut extaret monimentum aliquod veteris amicitiae nostrae, tum, ut liber ipse hoc nomine studiosis omnibus gratior ac commendatior foret. Et sane sive quaerendus erat amicus de me bene meritus, cui hoc munusculum daretur, neminem ordinis nostri videbam, cui plus deberem: sive deligendus iudex, qui de his rebus existimare unus omnium optime posset, nullum reperire poteram, cui iustius id deferretur, quam tibi. Non enim aut obscurum aut ambiguum est, inter omnes, qui hodie litteras tractant, ad quem ex hominibus nostris primae sine controversia deferantur. Vale meque, ut facis, amare perge. Lutetiae. Id. Mart. MDLXII.

M. ANTONII MVRETI

SCRIPTA SELECTA

VOL. II.

EPISTOLAE. VARIAE LECTIONES

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

MDCCCLXXIII

I.

M. ANTONIUS MURETUS

IOANNI NICOTIO V. CLAR. CONSILIARIO REGIO

S. D.

Multae caussae sunt, Ioannes Nicoti, vir clarissime, propter quas magnorum et illustrium virorum epistolae expetantur. Sunt, quas sermonis nitor et elegantia et nativa quaedam pulcritudo nullo, ut videtur, artificio exculta, nullis pigmentis colorata commendet. Sunt contra, quae et verborum et sententiarum minime vulgato genere cultum et artificium ostentent. Nonnullae etiam ita scriptae sunt, ut historiam quasi quandam contineant eorum temporum, quibus ii, qui illas scripsere, vixerunt. Atque hae, sive a disertis et ingenuarum artium scientia expolitis hominibus prodierint, tanto cupidius leguntur; sive etiam ab iis, qui lepore ac festivitate dicendi caruerint, non tamen propterea negliguntur. *Historia* enim, ait Plinius[1]), *quoquo modo scripta delectat.* Graves quaedam et philosophicae officii praecepta tradunt, falsas opiniones evellunt ex animis, quanta in virtute dignitas, quanta in vitiis turpitudo sit, docent: quo in genere Seneca excellit. Quaedam, etiamsi ad res modo privatas et familiaria negotia pertinent, excitant tamen hominum studia propter eorum, a quibus scriptae sunt, auctoritatem. Natura enim comparatum est, ut, quos admiramur ac magni facimus, eorum omnia maxima minima cognoscere cupiamus. Recteque ac vere Xenophon virorum virtute praestantium non seria modo, sed et ioca digna esse ait, quae memoriae commenden-

[1]) Epist. V. 8, 3.

tur. Et certe si vascula quaedam, quibus illi usi erant, et alia, quae in eorum supellectile ac frivolis fuerant, mortuis ipsis, cupidos emtores invenerunt: quomodo lucernam Epicteti mille drachmis, Protei Stoici baculum talento venditum accepimus: multo magis eorum quamlibet tenues et exiles epistolae in pretio esse debent. Sed ego haec omnia mecum agitans, caussam tamen reperire nullam queo, cur aliquem epistolarum mearum librum videre multi istic, ut scribis, elegantis ingenii homines concupiscant. Sive enim Latinas litteras amant et ad aliquam Latine scribendi facultatem pervenire cupiunt: quisquamne est, qui, cum extent Ciceronis, Senecae, Plinii epistolae, non dicam ex meis, sed ex cujusquam, qui his mille annis vixerit, Latinae linguae aut integritatem aut copiam sibi petendam putet? Idem etiam de illo qualicunque scribendae epistolae artificio dixerim. Quid enim aut Plinio limatius aut Seneca gravius aut Cicerone in omni genere perfectius optari potest? Gravidarum mulierum morbus ille fuerit, quae, neglectis bonis ac salubribus cibis, cinere se nonnunquam et carbonibus pascunt. Ne res quidem ipsae adducere aut invitare quemquam possunt ad epistolas meas cupide legendas. Homo enim privatus, qui ita in libris ac litteris consenuerim, nullam ut unquam attigerim reipubl. partem, nullam unquam epistolam scripsi, nisi quae ad mea non magni momenti negotia pertineret. Quis autem ego sum, ut, quod postremo loco posui, auctoritate quisquam adductus mea res meas cognoscere cupiat? Mitto iam, quod cum in ceteris, tum in hoc praecipue genere ita negligens sum, ut epistolas uno impetu fusas raro admodum bis legere, certe quidem nunquam bis scribere, sed ut primum fluxerunt, liturarum saepe ac macularum plenas ad amicos mittere soleam. Itaque multum negotii habui in iis, quas ad te nunc mitto, colli-

gendis. Nam praeter paucas, quas familiares quidam mei descripserant, ceterae ab iis ipsis, ad quos missae erant, aut ab iis, in quorum manus mortuis ipsis pervenerant, corrogandae quasique ostiatim conquirendae fuerunt. Quas non ullo ordine aut personarum aut temporum, (neque enim res tanti videbatur,) sed ut quaeque allata erat, et cum eis nonnullas ad me a viris doctrina et auctoritate praestantibus scriptas in unum volumen congerendas curavi, ut tuae vel voluntati obsequerer vel auctoritati obtemperarem. Tantum enim et amicitiae nostrae et prudentiae tuae in maximis muneribus publicis obeundis iam pridem spectatae tribuo, ut nulla in re tibi aut volenti negare aut suadenti adversari fas putem. Quare quid a me postules, aut quid me facere iubeas, ipse videris: certe, quidquid postulaveris, quod quidem in me situm sit, consequeris. Hoc autem aequiore animo passus sum extare aliquas epistolas meas, quod quaedam multis iam abhinc annis editae sunt pro meis, de quibus scribendis ego ne per somnium quidem unquam cogitavi. Confinxerat eas is ipse, qui tanquam a me ad se missas divulgaverat, homo eruditus ille quidem, sed improbus et natura nocendi ac male faciendi cupidus: cum plurima et maxima officia, quibus a me affectus erat, summis iniuriis compensare vellet. Qua de re olim a me graviter obiurgatus multis cum lacrymis a me veniam petiit, laqueo digna commisisse se fassus, cum ei sermoni Hadrianus Turnebus et Ioannes Auratus praesentes interessent. Sed mittamus haec. A te pro amicitia nostra peto, des operam, ne quid istic excudatur pro meo, quod meum non sit. Quid enim futurum est, nisi coërceatur istorum audacia, qui superioribus mensibus poëma quoddam de laudibus Ioannis Austriaci, quod ego nunquam legeram, pro meo ediderunt? In quo et mihi et ei, cuius illud poëma est,

imposita insignis iniuria est. Nunc tua potissimum fide, diligentia, auctoritate, voluntate erga me fretus, nihil tale posthac eventurum esse confido. Vale. Romae. IX. Kalend. Septemb. MDLXXIX.

II.

M. ANTONIUS MURETUS

S. D.

PAULO MANUTIO.

Heri redeuntem me a Balneis Aponi, quo me partim animi, partim valetudinis caussa contuleram. exceperunt litterae tuae: quae quam mihi gratae fuerint, noli quaerere. Mihi crede, quidquid reliquum erat molestiae ἐξ ἐκείνου τοῦ συμπτώματος, οὗ πέρ πρώην ἔμαθες, deterserunt. Habebant egregiam sane atque illustrem significationem veteris illius ac perpetui amoris erga me tui; de quo etsi mihi nunquam ut dubitarem contigit, tamen fit, nescio quomodo, ut omnis illius expressio[1]) quasique professi pergrata mihi perque iucunda sit. Ego, mi Manuti, cum de eo, quod mihi contigerat, retulissem ad medicos, meque illis omni ex parte indicassem neque quidquam de tota mea ratione ac consuetudine vivendi reticuissem: nihil aliud reperire potui, nisi id, quod ipse per me facile suspicabar: nocere mihi, quod tam raro exirem domo, quodque, ut me impetus ceperat, ita me, nulla habita ratione temporis, aut ad legendum aut ad scribendum darem. Itaque de eorum consilio meditor paullo laxius ac solutius vivere, et ante cibum ambulatiuncula modici sudoris aliquid excitare, praetereaque, cum videbitur, alienis et oculis legere et manibus scribere; quem ad usum parare cogito amanuensem quempiam, cui

[1]) *Expressio* insolens hoc sensu. Ruhnk.

epistolas inambulans dictem, nisi si quid erit τῶν ἀποῤῥήτων· quanquam haec quoque interdum, sed ἐν αἰνίγμασι. Antea enim solebam statim a prandio calamum in manum sumere et horam unam atque alteram epistolarum scriptioni dare: quo re ipsa comperi nihil esse perniciosius. Cavebo igitur et, ut mones, parcam mihi, cum mea causa, tum mehercules etiam tua. Non enim levem neque contemnendam iacturam faceres, si quid mihi contingeret. Φίλου γὰρ οὐδὲν κτῆμα τιμιώτερον. Ego vero amicus tibi sum, et amicus ex animo: quales admodum paucos esse non iniuria querebatur Theognis. De Catullo, exiguam tu quidem mihi diem praefinis; sed tamen dabitur opera, ut satisfiat tibi. Torquatus Bembus respondit se cognoscendi mei cupidissimum esse, mihique libenter gratificaturum, quacunque in re posset. Quod scribam, aliud nihil occurrit. Etiam atque etiam vale, mi Manuti. A. d. IV. Kalend. April. Patavio.

III.

PAULUS MANUTIUS

M. ANTONIO MURETO.

Qui mihi tuas attulit literas, ei ego meam omnem operam, si qua in re vellet uti, atque omnino quidquid valeo, tua causa detuli. Visus est meam amicitiam plurimi facere et a me praeter eam nihil expetere, quod illi facillimum fuit impetrare; nam cum omnibus natura pateo, tum vero, qui a te diliguntur, amore meo nunquam excludentur. Catulli quod apud te reliquum est, biduo si miseris, satis opportune facies. Deinde mihi orna duos comites eius, utrumque dignum, ubi nervulos ingenii tui contendas; etiam illud mihi tribuis petenti, quod

ante omnia et unum fortasse spectare te puto. Cras, ad summum perendie tria Catulli folia mittam. Filiolum meum Hieronymum nondum quinquennem, Aldo parem ingenio, valetudine firmiorem, mandare Epidaurum ad hominem eruditum meique peramantem, Paulum Bosium, cogitabam. Ibi moribus et primis literis imbuetur; nam ego me ad haec humilia demittere nullo modo possim. Quid praeterea? Nihil scilicet. Immo aliquid: scribe, amabo te, mi Murete, ut instituisti, quam saepissime; mehercule, e summis atque assiduis non modo negotiis, verum etiam animi curis tantum in tuarum epistolarum elegantia et suavitate conquiesco atque etiam dum ipse ad te scribo, quia te mihi praesentem statuo mutuumque inter nos sermonem fingo, incredibili voluptate perfundor. Vale. Venetiis. Hercules meus, quia festus hodiernus dies est, abest; ideo haec mea manu, decies interpellatus, exaravi.

IV.

M. ANTONIUS MURETUS

S. D.

PAULO MANUTIO.

Quod te a curis omnibus acquiescere in mearum epistolarum elegantia ac suavitate dicis, agnosco humanitatem tuam: neque tamen ita me ignoro, ut in meis quicquam posse reperiri elegantiae putem. Scribo enim ad te sine ulla cura, quicquid in solum, ut dicitur, et dum tibi animi mei sensus aperiam, quibus id verbis faciam non laboro. Quod eo dico, quia scrupulum quendam iniecisti mihi nuper in sermone, cum significares te epistolis tuis, si quando eas divulgares, velle admisceri quasdam etiam ad te meas. In quo tu etiam atque etiam vide, quid agas. Nam ego quidem nihil unquam (ita tu me

ames) memini ad te scribere, quod non dicam editione, sed lectione magnopere dignum putarem. Sic enim scribo ad te, non quasi ad unum aetatis nostrae hominem doctissimum et linguae Latinae intelligentissimum, sed tanquam ad amicum arctissima mihi necessitudine et familiaritate coniunctum, apud quem in loquendo non modo peccare impune liceat, verum etiam, si quis magnam diligentiam in eo ponat, ut ne peccet, is eo ipso peccare videatur. Itaque ne relegere quidem soleo, quae ad te mitto. Tuo tamen arbitratu. Scio enim te meae laudi aeque favere ac tuae; neque vero mihi sumo, ut in hac re aut omnino ulla in re plus videam quam tu. Sed de his satis aut etiam plus satis. Obsecro te, quid est, quod tu, quod apud me Catulli reliquum est, id biduo ad te mitti petis? an non satis est, dum ne tuis in mora sim? quanquam faciam equidem, quod voles; sed neque mihi neque tibi expedire istam celeritatem puto. Chartas quinque una cum his litteris accipies. Cetera, ubi voles, parata erunt. De Hieronymo tuo valde equidem miror et, vere ut dicam, vix consilium in ea re tuum laudare possum. Tantillum puerum tam procul ablegari? neque te navigatio commovet, quae concutere ac deiicere etiam homines confirmatae ac corroboratae aetatis solet? Mihi crede, valde commoveor: amo enim puerum illum insigniter, tum quia tuus est, tum quia mirifice festivus. Et mihi venit in mentem, quae ille iam pericula misellus subierit, paene prius in vitae discrimen adductus, quam sentire posset, quid iucunditatis esset in vita. Deum tamen caelestesque omnes ex animo comprecor, ut fortunent quod agis. Et aliud, quod scribam, nihil est, et Molinus noster me admonet, redeundum esse ad Catullum. Nihil igitur addam, nisi ipsius nomine plurimam tibi salutem. Etiam Herculem tuum nostro utriusque nomine plurimum ut salutes, a te petimus: quanquam

equidem est tibi, Hercules, quod succenseam. Tene, cum hic esses, semel tantum ad me adiisse neque postea rediisse amplius? Itaque ut te ulciscar, nihil adhuc ad eas litteras, quas a te plenissimas suavitatis accepi, respondeo. Curavi tamen, ut id, quod petebas, ad te mitteretur. Valete ambo nosque amate ambos. Patavio. A. d. XIV. Kal. Maii. Nolo enim facere quod tu, qui interdum pro Maio Aprilem, pro X. XVII. ponis. Itaque interdum videor mihi accipere litteras tuas XX diebus ipsis postea quam scriptae sunt; interdum contra sex aut septem diebus ante quam scriptae sint, perferuntur. Iterum vale.

V.

EIDEM MANUTIO.

Heri respondi ad eas litteras, quas a te pridie acceperam, simulque misi ad te chartas aliquot Catulli. Ego strenue urgeo; sed vix credas, quam multa quotidie incidant, quae cursum impediunt meum. Cras exspecto a te, quantum typis descriptum erit. Est etiam aliud, quod mihi a te curari pervelim. Lambini interpretatio librorum de moribus valde a me desideratur: et scis me, quam sim in hoc genere impatiens. Vel ignotorum hominum libros ita ardenter appetere soleo, ut omnis mihi celeritas tarda esse videatur: nedum hoc carere possim, qui et hominis amici est, et habet percrebram perque honorificam mentionem mei. Misi ad Valgrisios, qui emeret: caussati sunt, nondum esse absolutum. Ego autem illos mentiri scio. Nam Lambinus ipse ad me, iam antequam istinc discederet, scripserat absolutum esse. Neque vero exputare possum, cur negent. Obsecro te, mitte aliquem de tuis, qui emat, ita tamen, ut ne me nominet. Ego mox ad te pecuniam, quanti emtus erit, mittam.

Commodum haec scripseram, cum ad me Aldus suavissimus cum magistro veniret. Quid quaeris? mi Manuti, beasti me: neque quicquam mihi iucundius facere poteras. Nihil illo puero festivius, nihil ingeniosius, nihil amabilius, nihil ardentius in studio virtutis ac litterarum. Quanta in sermone suavitas! quanta indoles in ipso vultu ac motu corporis! ut in summa ingenii celeritate parem modestiam facile agnoscas. Itaque feres hoc aequo animo: spero eum aliquando et patre et avo maiorem ac celebriorem futurum. Ne vivam, si non ex animo loquor. Hoc tantum in summa laetitia, quam ex eius adventu cepi, adspersit mihi nonnihil molestiae, quod senex ipse cum febri venit. Itaque duos hospites libentissime vidi: tertiam illam, quae se comitem adiunxerat, libenter exclusissem. Curabitur uterque eorum ea diligentia, ut intelligant, hanc quoque domum tuam esse. Vale et salve a Molino. Patavio.

VI.

EIDEM MANUTIO.

Si Pegasi sint isti tui operarii, tamen fieri nullo modo potest, ut uno die chartas quinque descripserint, quas heri te accepisse oportet: at tuae hodiernae litterae significant opus eis deesse. Itaque quid cogitem nescio. Chartas quinque, cum istic essem, apud te reliqui; alteras quinque nudius tertius misi: tu, ut omnia iam confecta esse significes, cras tria folia impressa missurum esse te dicis. Iterum tibi dico: quid cogitem nescio. Nam sive illa ad te perlata sunt, deesse illis, quod agant, non potest; sive non sunt, verendum est, ne eodem modo aut intercipiatur aut pereat, si quid amplius misero. Itaque nihil amplius mittam, dum, quid illis factum sit, cognovero. Vale. x. Kalend. Maii. Patavio.

VII.

PAULUS MANUTIUS

M. ANTONIO MURETO

Tu vide, cui credideris, nam ad me nulla dum perlata sunt Catulli folia; quae si periere, damni factum est eo plus, quod nec ad illa, quae sunt apud te, licet transilire, quandoquidem ordo foliorum non servatur, nec pagina paginae nec versus versui respondet. Itaque magnam utriusque causa sustineo molestiam vereorque, ne, quod aliena culpa contractum est, nimis ego id graviter luam; tota enim typographiae ratio mutetur necesse est, nisi haec, quae ne funditus interierint magnopere timeo, hodie folia recuperantur. Quod utinam ex hac difficultate, in quam aliena vel socordia vel perfidia coniectus sum, tuae me literae eripiant, quas ad meas hesternas cras exspecto et ad has omnino perendie. Vale. Venetiis.

VIII.

M. ANTONIUS MURETUS

S. D.

PAULO MANUTIO.

Ardeo iracundia, eo magis, quod vereor, ne culpam esse in me aliquam putes, quae nulla est. Dii me atque homines oderint, si unquam in vita ullam mihi maiorem hausisse videor acerbitatem. Neque nunc quid agam aut quid cogitem aut quid consilii capiam scio. Quartus hic est dies, cum illa quinque folia, quorum me ipsa recordatio discruciat, tabellariis data sunt. Sed nescio quo fato, insciente me, cum ceterae litterae meae recta domum ad te mitti solerent, hae missae ad tabernam librariam

Valgrisiorum. Qui si te et me prodiderunt eaque perfide ac malitiose interverterunt, maximam malam pestem eorum capiti precor; ut contra Deum ipsum oro et quaeso, si quid in hac re a me aut malitiose aut negligenter factum est, ut me omnibus pessimis exemplis multatum velit. Si quid culpae est, a Lepido est: quamquam huius ipsius nullam fuisse culpam certo scio. Quod ego te, mi Manuti, per genium tuum perque illam maximam et sanctissimam coniunctionem nostram, quam ego semper summa fide et colui et colam, obsecro et obtestor, primum ut credas, nihil a me commissum esse, cur ulla vel levissima culpae suspicio in me haerere debeat; deinde, ut hoc tibi persuasissimum sit, tantum me ex hac re dolorem percepisse, quantum neque ferre moderate neque ullo modo exprimere possum. Crastinae tuae litterae me aut recreabunt aut conficient. Nam si folia illa ita tempori recuperata sint, ut tu nihil ex ea re detrimenti ceperis, reviviscam; sin secus acciderit, non dubito, quin ex dolore in gravem aliquem morbum incidam. Filius tuus heri mane discessit una cum magistro. Uterque a me pro viribus amice et diligenter curatus est. Visus est mihi plane deposuisse illam animi ferocitatem, quae aliquando ne una cum aetate accresceret subverebar. Tentavi etiam, sed leviter, quos progressus fecisset in litteris. Vis aperte tecum fabuler? Visus est mihi doctior magistro suo. Sed cum cogito, litterae tuae me conturbant. Scribis enim, ut ad te de filiolo tuo aliquid scribam, quasi antea nihil scripserim; deinde respondes de libro Lambini. Atqui ego, quibus litteris[1]) ad te de Lambini libro scripseram, iisdem de filiolo tuo scripseram multa. Itaque hunc nodum non possum dissolvere. Nam quod ad finem ioculariter scribis, nos aliquid esse, quibus neque

[1]) Cf. supra ep. V.

Tirones, neque Alexides[1]) desint, ad id ego nunc respondere nolo; neque enim iocari in tanta animi perturbatione possum. Tu sine dubio felicior et sapientior: cui etiam curis impedito tamen, quod rideas, venit in mentem. Mi Manuti optime et amicissime, etiam atque etiam vale. Patavio.

IX.

PAULUS MANUTIUS

M. ANTONIO MURETO.

Sedata iam tempestas omnis est et navigamus in portu: redditae mihi sunt hac ipsa hora, quae tu tribus ante diebus miseras, quinque Catulli folia, delata prius ad eum, qui libros in Asulana tractat officina, — hodie tantum, ut ipse asseverat, an, ut ex literis tuis oportuit, nudius tertius, divinare non possum; hoc certe video, per communes tabellarios non esse missa, quorum fides in reddendo desiderari non solet. Sed profecto fortuita multa, quibus perturbari et fluctuare vitam hominum necesse est, quae cavere consilio aut ratione si liceat, bene cum multis ageretur; penderet enim a prudentia felicitas. Nunc aeque omnibus occurrunt incommoda, usquequaque casus et fortuna dominatur. De filiolo meo, amabo te, quemadmodum animo sic lingua faveas primum amoris nostri, deinde ominis etiam causa. Auferet ille quidem omnem iucunditatem, et plane divellar a me ipso; sed hoc tamen antepono, nisi fallor, salutare consilium et, ut ei consulatur, animum vinco. Quod iterum iam ad me Molini manu,

[1]) Tiro Ciceronis amanuensis fuit, Alexis Pomponii Attici. Alexidis autem nomine Molinium, Tironis Herculem Podocatharum designat, illum Mureto, hunc sibi a manibus. *Thomas.*

gratulor, paene etiam subinvideo; meus enim a me, nec, ut puto, rediturus, Tiro discessit; quo consilio, de ipso cognosces. Cum ad me retulisset, neque suasi neque dissuasi, ne dissentirem in hoc ab ipsius patruo, in illo autem a me ipso. Suasi etiam potius. Contra voluntatem, inquies, et iudicium? Sic sum: avertere a me volui, quae poterat exoriri, suspicionem utilitatis et commodi mei. Clausula sit, quod initium epistolae fuit. Restitutus mihi videor inventis Catulli foliis; tu quoque redi ad tuam tranquillitatem nec institutum omitte. Vale.

X.

M. ANTONIUS MURETUS

S. D.

PAULO MANUTIO.

Quam paene furvae regna Proserpinae
Et iudicantem vidimus Aeacum![1]

Licet enim iam canere depulso metu. Sed tamen, quidquid dicat puer Lepidi, negligentia ipsius origo huius molestiae fuit; quod e meis hesternis litteris[2] aliqua ex parte intelligere potuisti. Sed quando res omnis in vado est, *desinamus*, ut ille[3] ait, *querelarum.* Alexin tu mihi invides? At mihi nunquam in mentem venit, ut Tironem tibi inviderem. Et hic Alexis ipse quam diu tuus fuit? Quamquam non video equidem, hic cur Alexis dicatur; neque enim ego ex eadem schola sum, ex qua Pomponius: at ille alter studiorum tuorum socius iure ac merito Tiro, qui aetatis nostrae Ciceroni operam daret. Quem a te discessisse ipsius causa doleo: tua non

[1]) Hor. Carm. II. 13. 21 s.
[2]) Cf. ep. VIII.
[3]) Hor. Carm. II. 9. 17.

dolerem, nisi tibi submolestam esse eius abitionem e tuis litteris viderem. Ipse hodie ad me venit egitque mecum, ut se in disciplinam meam reciperem. Ego ei prolixe, quidquid possem, et pollicitus sum et detuli. Itaque, ut video, agnosces aliquando in meis litteris etiam ipsius manum. Sed omittamus iocos. De filiolo tuo scripsi heri ad te sincere et ex animo, quid mihi videretur. Noli putare eum olim unum ex multis fore. Excellet, mihi crede, satis bono in his rebus quidem auguri, et officiet nostris utriusque luminibus. De Hieronymo, pusione mellitissimo, spero equidem successura omnia, ut volumus. Sed nescin' tu amori perpetuum esse comitem adiunctum metum? Ego autem, (quae tua sunt in me plurima maxima beneficia,) nisi liberos tuos, dum vivam, eadem, qua tu, caritate prosequar, omnium mortalium ingratissimus fuerim. Primum Catulli folium accepi, in quo menda quaedam sunt non magni momenti. Item illud vellem, quod in priori editione factum erat, inter cuiuscunque epigrammatis finem et declarationis principium inanis spatii aliquantulum relictum esset. Nam ad concinnitatem et elegantiam multum, ad libri molem aut nihil aut perpusillum quiddam accessisset. Sed neque haec valde displicent. Quatuor folia cum hisce litteris accipies: quantum autem impressum est, quam primum ad me mittas velim. Vale et salve a Molinio. Patavio.

XI.

EIDEM MANUTIO.

Heri ad te scripsissem, sed volui gratificari Lazaro Mocenico, adolescenti optimo, ingeniosissimo, studiosissimo, quod et ipse incensus erat cupiditate cognoscendi tui, et eum ego cupiebam a te cognosci,

de quo me tam saepe praedicantem audiisses. Hic enim est unus propemodum, de quo ego mihi omnia summa polliceri audeo; neque metuo, ne me spes fallat. Quaeso te, complectere eum mea causa quam poteris humanissime: dignus est enim omni benevolentia atque amore. Ingenium summum, industria mirifica, mores optimi atque incorruptissimi. Denique quicquid dici de illa aetate honorifice potest, id me de eo dixisse et merito dixisse tibi persuadeto. Accipies ab eo, quod superest Tibulli, et scholia mea in primum librum, de quibus cupio audire iudicium tuum. Quid est, quod hodie ad me Molinius scripsit, mira quaedam esse, quae tu mihi, cum istuc venissem, dicturus esses? Si me amas, quicquid est, scribe. Ego enim, nisi quid aliud acciderit, nondum me istuc venturum puto. Vale. xv. Kal. Iunii. Patavio.

XII.

EIDEM MANUTIO.

Moriar, si quicquam unquam feci invitus: sed tamen effugere non possum, quin tibi de Tibullo parum obsequar. Etenim quae in eo libro maxime videntur operam meam requirere, ea ego aeque intelligo atque si scripta non essent. In ipso quasi limine eius generis nonnulla sunt. Neque tamen despero fore, ut aliquando vel casu incidam, vel labore et diligentia perveniam ad aliquid, quod lucem eorum nonnullis adferat. Itaque quantum me amas, tantum a te peto atque contendo, ut me hac in parte animo meo obsequi sinas. Nam quod vereri videris, ne dem sermonem hominibus malevolis, libero te hoc metu. Malo, si alterutrum necesse sit, silentium meum culpari, quam audaciam notari. Crede hoc mihi, non sine summa molestia facio, ut

tibi petenti negem. Sed tamen iam pridem convenerat inter nos, ne quid tu a me peteres, nisi quod vires ferrent; quid autem illae ferant, ego unus omnium optime novi. Misi, qui Columbinum accerseret. Is se cras sub lucem ad me venturum esse dixit. Agam cum eo de re tua accuratissime et pecuniae quantum opus erit, numerabo. Si fieri posset, ut sex aut septem Tibulli regia charta describerentur, esset mihi summopere gratum. Hac de re ipse statuas. Vale et me ama. Postr. Id. Iun. Patavio. MDLVIII.

XIII.

EIDEM MANUTIO.

Adolescentes, qui ad te has litteras perferent, si genus requiris, nobilissimo ac splendidissimo inter suos orti sunt loco; si bona animi et studia laudandarum artium spectas, coniecturam facere vel ex eo potes, quod, cum ipsis domi in summis deliciis et in maxima rerum omnium affluentia vivere liceret, longinquas peregrinationes suscipere seseque excolendi ingenii caussa infinitis difficultatibus obiicere maluerunt. Ii cum iudicarent idem, quod omnes, qui recte sentiunt, iudicant, ingenii et eloquentiae gloria Italiam ceteris nationibus, in Italia autem longe unum ceteris omnibus Paulum Manutium antecellere: neque se studio suo satisfacere posse arbitrati sunt, nisi in Italiam venirent, neque cum in Italiam venissent, nisi Pauli Manutii adspectu et collocutione fruerentur. Quod autem de scriptis utriusque nostrum intellexerant, quanta inter nos voluntatum ac studiorum coniunctio esset: statuerunt, se id, quod cuperent, nullo modo melius quam per me consequi posse, mecumque egerunt, ut eos tibi quam diligentissime commendarem. Ita

igitur facio, petoque a te, ut, si ulla unquam apud te mea commendatio valuit, quod scio valuisse quam plurimas, huic plus etiam quam ceteris tribuendum putes, adiiciasque ad illam humanitatem, qua omnes excipere solitus es, quidquid rogante atque obsecrante me adiici potest. Vale. Postrid. Non. Sept. Patavio.

XIV.

M. ANTONIUS MURETUS

FRANCISCO TURNONIO S. R. E. EPISCOPO CARDINALI

S. P. D.

Non puto ulla mihi excusatione apud te utendum esse, quod ad te rarius scribam. Nam tum demum peccare ipse mihi viderer, si tanti me facerem, ut tibi, tanto viro tantisque assidue occupationibus impedito, frequenter litteris meis obstreperem. Ideoque contineo me et, cum quotidie de te cogitem votaque, uti debeo, pro tua salute atque incolumitate faciam, in scribendo sum rarior, neque unquam id facio, nisi cum aliquid accidit, ut, nisi scripsero, officio videar defuturus. Quale est, quod me hoc tempore ut scriberem adduxit. Cum enim nuper octo Variarum Lectionum libros edidissem, etsi satis intelligebam, eos leviores esse, quam ut tu, quem nihil nisi praeclarum atque eximium capit, ullam magnam voluptatem ex eorum lectione percipere posses: iudicavi tamen, omnino mihi faciendum esse, ut eorum exemplar unum ad te mitterem, neque dubitavi, quin tu eos libenter accepturus esses; vel quia mei sunt, vel quia scripti ad eum, qui ut a te singulariter amatur, ita te ipse admirabili non amore solum, sed cultu medius fidius atque observantia prosequitur. Unum est, quod quanquam mihi conscius sum me optimo animo fecisse, tamen, quia

fieri potest, ut confidentius in eo me gesserim, quam decebat, per illam et aliis et mihi inprimis perspectam humanitatem tuam, mihi ut ignoscas, etiam atque etiam a te peto. Ausus enim sum quodam ex eis libris loco[1]) nominare te, ac versus etiam aliquot ponere, qui mihi in memoria haeserant ex edyllio, quod olim ad te misi una cum tragoedia, quam de C. Caesaris caede factam in tuo nomine divulgaveram. Qua in re si quid a me peccatum est, (nihil enim debueram te inconsulto facere, praesertim cum te Venetiis convenissem,) peccatum est incredibili quadam abundantia amoris erga te mei: quam ut aequo animo feras, omnibus a te precibus atque omni obsecratione contendo. Etenim vere hoc dicam, nihil videtur esse ita difficile atque arduum, in quo ego paratus non sim voluntati et auctoritati tuae morem gerere. Unum est, in quo tibi, ne quid dissimulem, non possem nisi invitissimus obtemperare: si me iuberes tacere de tuis virtutibus et continere in sinu immortale illud gaudium, quo efferor, quia me tibi carum esse sentio. Hac una in re dum me mihi obsequi et animo indulgere patiaris, quo minus aliud mihi quidlibet imponas oneris, non recuso. Quod scribam, aliud nihil est, nisi omnes hic omnia tibi fausta et prospera precari et gratulari aquis istis, quod eas tibi salubres et fuisse et esse audivimus. Vale.

XV.

MURETUS IACOBO CANANO MEDICO S.

Verum est quod audisti. Trepidatum hic est ab omnibus: neque sane iniuria. Quis enim constare animo posset, cum audiret fusum ac fugatum esse

[1]) Var. Lect. VIII. 1.

exercitum regium, pedites concisos, equitatum disiectum ac dissipatum, ex ducibus ipsis alios interfectos, alios vulneratos, Comitem stabuli captum. Mihi crede, habent iustam excusationem timoris. Nam mea quidem, ut mox audies, non eadem causa est, quae ceterorum. Sed cum hic ita crederetur, nihil propius esse, quam ut ad hanc domum diripiendam turma aliqua militum accurreret, theologus noster, homo, ut scis, minime bellicosus, qui videret sibi adversus illos homines nihil in theologia sua praesidii fore, quanta maxima celeritate potuit, collegit sarcinas suas et iter in Belgium cepit. Comitati eum sunt abbates duo, neque de iis quicquam postea audivimus. Ceteri, ut scire te puto, Lutetiam ibant, sed cum in itinere alium nuntium accepissent, huc omnes multa iam nocte redierunt. Ego biduo ante Bellovacum profectus eram, quo me Cardinalis miserat. Ita autem fors tulit, ut eodem plane temporis puncto, quo illi redibant, ego quoque redirem. Quo factum est, ut prius redisse sciverim, quam abiisse scirem. Hilaratis igitur omnium animis multum inter coenam risimus; multa in eos, qui remanserant, plura in eos, qui fugerant, iocati sumus; mecum omnes praeclare actum esse dicebant, qui quasi prospicerem ac divinarem quid futurum esset, et fugissem ab acerbitate prioris nuntii, et ad posterioris laetitiam accurrissem. Nunc hic ego et Petrus Normesinus suavissime vivimus, venatu, aucupio, piscatu et, quod caput est, bonis sermonibus: neque vobis invidemus, quos istic ambitio aureis compedibus alligatos tenet. Unum me male habet, theologi absentia: quem desidero et ut discipulum magister et ut magistrum discipulus. Operas enim permutare inter nos coeperamus, ut ego eum Graecas litteras, ipse me theologiam doceret. Valde magnam voluptatem mihi attulerunt litterae tuae, quod et laeta nuntiabant et omnia

2*

accuratissime ac minutissime persequebantur. Conserva, quaeso te, istam consuetudinem; sed noli exspectare, ut tecum paria faciam. Tibi enim, quae scribas, plurima quotidie suppetunt; mihi quod scribam fere nihil est nisi hoc ipsum, nihil esse quod scribam. Ego et Petrus Normesinus te communiter salutamus atque a te petimus, ut nostro amborum nomine Contarellum salutes. Vale. E Karoliloco. A. d. VII. Kal. Ian. MDLXII.

XVI.

M. ANTONIUS MURETUS

PAULO SACRATO SUO

S. D.

Neque te uno amabilius quicquam aut officii plenius, neque litteris tuis festivius omnique suavitate conditius fieri potest. Quae si quam lepide ac polite loquuntur, tam etiam vera de me praedicarent, magna caussa esset, cur et ego mihi gauderem et tu tibi de amicitia nostra gratulareris. Nunc ea res me male habet, quod, cum in meum, ut dicitur, sinum inspicio meque ac mea omnia diligenter excutio, nihil propemodum tale reperio, qualia mihi tu innumerabilia affingis: ut mihi tale quiddam usu veniat, quale histrionibus, qui dum in scena Agamemnonem agunt aut Atreum, concipiunt spiritus quosdam regios; post, absoluta fabula, dum ad vestitum suum et ad se ipsos redeunt, agnoscant necesse est, ficta fuisse illa omnia et alienae oblectationis caussa ad breve tempus suscepta; se vero homines tenues et non admodum magni pretii artifices esse. Sic ego quam diu tuas litteras lego et a te tanquam a chorago aliquo impositam mihi personam sustineo, placeo mihi, (fatebor enim quod

verum est,) et videor esse aliquis: post ubi ille quasi ventus resedit, agnitum errorem meum tacitus rideo, meque tanquam ad solitum cultum, ita ad usitatam illam et perpetuam meam de me opinionem refero. Sed haec aut in aliud tempus reservemus, aut, quod satius est, in perpetuum omittamus. Ego te, Sacrate, pro eo ac singularis virtus et doctrina et voluntas erga me multis testata officiis postulat, et amo et magni facio, neque id facere desinam, donec tu is, qui es, esse desieris, quod exploratum habeo nunquam fore. Ardeo autem mirifica quadam cupiditate, si qua id ratione a me perfici potest, ut etiam posteris huius coniunctionis nostrae memoria prodatur, amicosque vixisse nos, non aequales modo nostri, sed futura etiam saecula intelligant. Cuius rei gratia constitueram repertas a me in Gallia neque usque in hunc diem a quoquam divulgatas Victorini, veteris non rhetoris modo, sed philosophi quoque ac theologi, lucubrationes in publicum emittere; cumque in eis emendandis non parvum laborem sustulissem, ad te potissimum mittere et tibi quasi dicare, quicquid in eis mea industria effectum esset: iamque id fecissem, nisi me quiddam, quod aliquando intelliges, retardasset. Tu interea, mi Sacrate, perges amare me, ut facis, tibique certo persuadebis, te a me merito tuo mirabiliter amari. Salutabo tuo nomine Ianinellum, cum primum eum videro. Vale. v. Id. Sext. MDLXIII. Romae.

XVII.

EIDEM SACRATO.

E tuo tam diuturno silentio suspicatus eram, te Ferraria abesse, ideoque ipse quoque intermiseram scribere, donec mihi Martellius primum, deinde Lae-

lius Gavardus, eleganti, ut visum est, ingenio adolescens, salutem tuis verbis nunciarunt. Quae fuit illa quidem mihi pro eo ac debuit gratissima; sed e sermone Martellii eam cepi molestiam non sane mediocrem, quod ex eo de molestiis, quibus tu interea conflictatus es, et de matris tuae lectissimae et tè, tali filio, dignissimae mulieris infirmitate cognovi. Itaque cogitabam primo quoque tempore ad te exarare aliquid litterarum, quo et purgarem me, qui tam diu nihil scripsissem, et minuerem, quantum id quidem in me esset, aegritudinem tuam. Sed dum diem ex die duco, homo cum ceteris in rebus non admodum industrius, tum ad scribendum pigerrimus, (non modo enim nosse sua vitia bellum est, verum etiam fateri,) tu, quo nemo usquam in omni genere humanior aut officiosior est, occupasti, missis ad me suavissimis et reliquarum tuarum simillimis litteris. Ad quas ego quia distractus aliis curis tam copiose, quam vellem, respondere non possum, strictim saltem singula eorum capita attingam. Primum igitur a te, quantum me amas, tantum peto atque contendo, ut omnia potius, quae negantur fieri posse, eventura existimes, quam ut quicquam de meo in te amore, aut, ut verius dicam, de mea tuis virtutibus et iucundissimis in me officiis debita observantia detrahatur. Gratulor tibi de recuperata matris valetudine, cui etiam ipsi a me salutem dicas, eique meo nomine gratuleris velim; puto eam, quanquam semel tantum a me visam, facile tamen redituram in memoriam mei. Quod ad te scripsit Laelius, magnam quotidie non adolescentum modo, sed omnium aetatum atque ordinum multitudinem ad me audiendum ventitare, sane verissimum est, idque, ut verum fatear, ipsi mihi permirum videri solet. Nam et Romae rarum id est, et ego in me nihil sentio, quo tanta hominum studia excitentur. Sed quando sunt qui aliter sen-

tiant, intendo equidem omnes ingenii nervos ad conservandam eam, quae de me excitata est, opinionem; sed duratura ea, nec ne sit, *θεῶν ἐν γούνασι κεῖται*. De libro Victorini, quem me tibi, ut nunc loquimur, dicaturum pollicitus sum, noli dubitare. Nunquam omnino amittam eum e manibus, nisi addito luculento aliquo testimonio amicitiae nostrae. Interea mitto ad te exemplum oratiunculae, quam hic habui pridie eius diei, quo cepi Aristotelis Ethica interpretari.[1]) Vereor omnino, ut satis emendate descriptum sit: nam quod unum mea manu scriptum habebam, id Callippides ille, de quo etiam prioribus litteris aliquid scripsi, duos iam menses apud se habuit, neque adhuc extorquere possum. Sed tanto mea melior futura conditio est: tu enim, si qua a me ipso peccata erunt, ea illi, qui descripsit, adscribes. Mi Sacrate optime et amicissime, etiam atque etiam vale. Romae. XVIII. Kalend. Februarii. MDLXIV.

XVIII.

M. ANTONIUS MURETUS

S. D.

PETRO IOANNI PERPINIANO SOCIETATIS IESU.

Cupio equidem et meam et tuam fidem liberare; sed mihi adhuc multa, ne id facere possem, obstiterunt. Primum quod, quem locum quodque tempus otii et quietis plenissimum putabam fore, in eo me et multa et longissime a studiis meis abhorrentia negotia occupatum atque exercitatum habuerunt. Nam, ut cetera taceam, his paucis diebus bis mihi Romam eundum fuit; quod etsi leve videri potest, tamen eae mihi profectiones octo amplius

[1]) Vol. I. or. IV.

dies abstulerunt. Deinde quod multos iam et menses et annos intermisi poetica studia, ut etiamsi quid olim fuisset in me eius facultatis, quod sane aut nihil aut pertenue quiddam et perexiguum fuit, effluxisse id tamen et exaruisse necesse sit. Postremo (δεῖ γὰρ τἀληθῆ λέγειν) tardiorem me ac timidiorem facit exspectatio illa, quam de meis versibus concitatam esse scribis. Scis enim, quam inutilis ea atque aliena sit placere cupientibus. Nam si illud a me postulatur, ut tuorum elegantiam aequem, a te ipso mihi versura faciunda fuerit. Utut est, meditabor tamen propediem aliquid: sed si me amas, (quod quidem ita mihi perspexisse videor, ut quin ita sit dubitare non debeam,) minue, obsecro, quantum potes, istam exspectationem: ac prospice, ut ille amicus tuus a me, tanquam a malo nomine, ut nummos, ita versus, etiamsi neque optimae notae erunt neque iusti ponderis, aequo tamen animo accipiendos putet. Bene factum, quod te Societatis vestrae magister Romae retinendum iudicavit. Mihi crede, magnam molestiam cepissem e discessu tuo. Nunc spero fore, cum istuc rediero, ut fruar tua suavissima mihique optatissima consuetudine, quam ego quanti faciam, spero te re ipsa aliquando cogniturum. Vale. Tibure. XVI. Kalend. Sept. MDLXIV.

XIX.

M. ANTONIUS MURETUS

S. D.

HORATIO CARDANETO SUO.

Quidni enim te meum vocem, Horati optime et humanissime, cum et ipse te singulariter diligam, et me ita tibi carum esse sentiam, ut nulli te veterum amicorum meorum in me amando cedere

profitearis? Quod quidem ego ut, quia summe cupio, facile mihi persuadeo vere a te atque ex animo dictum esse: ita caussas, quibus te ad istam voluntatem erga me suscipiendam adductum esse scribis, non agnosco. Immo vero maiorem in modum a te peto, ut si, cum me ac mea diligentius inspexeris et excusseris, animadvertes, non esse in me eam eruditionem eamque eloquentiam, quam tu fortassis aliquando credidisti, nolis me luere ac sufferre poenas erroris tui: neve, quasi vitiosum aliquid aut morbosum pro sano emeris, ex aedilitio edicto agere ad redhibendum velis. Si me ita amabis, ut hominem et honestis studiis deditum et ingenuum, apertum, simplicem, rectum, minime fucatum, minime tectum, inprimis φιλόφιλον· praestabo tibi ea omnia cumulate, neque unquam in eiusmodi rebus fallam opinionem tuam. Eo tu si praeterea aliquid addideris, ut multarum rerum scientiam, ut eloquentiam, ut cetera id genus: ipse, quomodo tibi caveas, videris; ego ea neque polliceor neque praestabo. His legibus initam mihi esse tecum et constitutam amicitiam volo, quas a te quoque non gravate acceptum iri puto. Atque equidem cum multis de caussis antea amaverim Gisbertum Oddum, adolescentem optimum et pleno gradu ita tendentem in ea studia, quibus nos delectamur, ut, quod serius in eam viam ingressus est, assiduitate et diligentia compensaturus esse videatur: habebo posthac cariorem etiam hoc nomine, quod is conciliator quasique προξενητὴς huius nostrae coniunctionis fuit. Magna sane cum voluptate repeto memoria tempus illud, cum ipse mecum de doctrina tua deque suavissimis moribus et creberrime et amantissime loquebatur. Addebat etiam nonnulla de studio quodam et amore mei tuo, quem sibi ex tuis sermonibus cognitissimum esse dicebat. Ego autem et audiebam ea libenter, et ei fidem habebam non

invitus: ut ad credenda, quae iucunda sunt, faciles natura omnes sumus. Itaque iisdem ex eo saepe et constanter audiendis sic iam incalueram, ut, quemadmodum in aridissimam siccissimamque materiam nulla potest incidere tam parva scintilla, quae non maximum subito incendium excitet, ita nulla posset a te dari tam pusilla tamque tenuis significatio eorum, quae de Gisberto audieram, quae non ad me totum mirifico quodam tui amore inflammandum satis habitura virium videretur. Adhuc haec erant, cum afferuntur a te ad Gisbertum litterae, non solum scriptae eleganter ac polite, quod tibi proprium ac perpetuum est, verum etiam illum amorem in me, de quo tam multa tam saepe audieram, omni ex parte spirantes. Quid quaeris? ita exarsi, ut nihil fieri posset ardentius. Successerunt primis illis alterae, tertiae, aliae deinceps, eadem omnes suavitate perfusae, iisdem insignes amoris notis. Nonne igitur inhumanus sim planeque ferreus, nisi tam amanter a te ultro appetitus ac provocatus tibi in amore respondeam? Sed non committam, ut eo nomine accusari possim: semperque sine ulla retractatione, si quid accidet, in quo amicitia mea tibi aut usui aut ornamento esse possit, ne qua in parte veri amici officio defuisse videar studiosissime operam dabo. Quod ad litteras tuas tardius fortassis tua exspectatione responderim, scito, eas mihi nudius tertius tandem redditas esse. Vale. Postrid. Non. Decembr. ex Urbe. MDLXIV.

XX.

EIDEM CARDANETO.

Volo tecum, Horati, si modo ab eo voluntas tua non abhorret, quasi mercaturam quandam in-

stituere litterarum: ut, quando iisdem fere in studiis nostrum uterque versatur, si quid et bellum atque elegans et non vulgare neque protritum, dum, ut longinqua littora, ita veterum scripta lustramus, reperisse videbimur, id in commune conferamus et alter cum altero communicemus. Hoc fecisse veteres illos, quos *endo caelo*, ut Cicero in legibus[1]) loquitur, *merita locarunt*, Hippocratem Coum et Democritum Abderiten, Platonem Atheniensem et Tarentinum Archytam: tum e nostris (quanquam illos quoque quidni nostros vocare liceat?) sed tamen ex illis, quos usitatius nostros dicimus, idem inter se Ciceronem ipsum, Nigidium, Atticum, Varronem factitasse satis aperte ipsorum monumenta declarant. Quorum ego exemplum, quantum in me est, renovare cupiens, ad hanc te societatem, Horati, voco: quam nisi refugis, non dubito fore, ut ex ea primum uterque nostrum, deinde etiam alii, non eorum modo, qui nunc sunt, sed etiam, ut Homerico verbo utar, *τῶν ὀψιγόνων*, si non magnos atque uberes, aliquos tamen aliquando capiant fructus. Eius autem, nisi tibi secus videtur, eae leges ac pactiones erunt. Primum, ut quidquid alterutri nostrum quocunque in scriptore antiquo occurrerit, quod aut sit aut videatur obscurum, ambiguum, depravatum, de eo ut ipsi alterius sententiam exquirere ius fasque sit. Deinde ut is, qui sententiam rogabitur, re diligenter pensitata, cum amicis etiam, si videbitur, communicata, quidquid aut commode cogitare ipse aut ex aliis expiscari potuerit, aperiat. Tum, ut si alterutri aliqua alterius opinio non probabitur, liberum ei solutumque sit, caussas, cur eam non probet, exponere, isque qui reprehendetur aut potius admonebitur, non modo non laedi se ac violari in eo, verum etiam beneficium sibi tribui putet.

[1]) II. 8. 19.

Postremo, ut, quidquid alter ab altero acceperit, nunquam neque privatim neque publice id se ab eo accepisse dissimulet: quin potius uterque omni ope omnes alterius ornandi atque amplificandi occasiones non tantum oblatas arripiat, sed etiam studiose diligenterque perquirat. Haec si faciemus, alter alterius industriam acuemus, ingenium excitabimus, et discemus denique vicissim et vicissim docebimus. Gisberto quidem nostro, quem ego adolescentem quotidie plus amo, quod ipse quotidie honesta studia plus amat, praesens ex hac nostra negotiatione lucrum paratum est. Ego enim, qui cum ad cetera omnia, tum ad scribendum ita piger sum, ut nemo magis, eo posthac, cum ad te scribam, amanuensi uti cogito. Nam et ipse cum laborem caussa mea libenter capit, tum hoc studiis suis inutile non fore arbitratur. Vale. III. Kalend. Ian. MDLXIV.

XXI.

EIDEM CARDANETO.

Respondebo tibi breviter, ut et postulas et occupationes meae cogunt. Non te praeterit, apud optimos utriusque linguae auctores reperiri quaedam seu de industria seu ab aliud cogitantibus peccata, quae grammatici modo *ἀνακόλουθα*, modo *σολοικοφανῆ* vocant: cum illi non ipsam conformationem orationis aut vocum convenientiam, sed id modo, quod sensum est, respiciunt. Exempla scio tibi non deesse; sed tamen, ut videas, me tecum *ἀτεχνῶς καὶ ἀδόλως* agere, congeram quae in mentem venient. Terent. Hecyra[1]):

[1]) III, 1, 6 s.

Nam nos omnes, quibus est alicunde aliquis obiectus labos,
Omne, quod est interea tempus, prius quam id rescitum est, lucro est.

Ut omnia conere, non reperies, cum quo cohaereat illud *nos omnes.* Sallustius[1]): *Sed antea item coniuravere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina fuit: de qua quam verissime potero dicam.* Idem[2]): *Interea servitia repudiabat, cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant.* Idem[3]): *Familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit: quo tempore magis fides eius, quam fortuna, pendenda erat, quorum progeniem.* Idem[4]): *Abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt.* Atque ut in aliis, ita in hoc quoque Sallustius Thucydideus fuit. Apud illum enim talia ὅσα κόνις. Plautus[5]):

Hos quos videtis stare hic capteivos duos,
Illi qui astant, ii stant ambo, non sedent.

Sed ne apud Plautum quidem talium modus. Huius generis sunt et illa Homerica:

Τέκνον φίλε[6])

et:

Ἐννῆμαρ μὲν ἀνὰ στρατὸν ᾤχετο κῆλα θεοῖο,
Τῇ δεκάτῃ δ' ἀγορήνδε καλέσσατο λαὸν Ἀχιλλεύς.[7])

et:

Ἔθνεα πολλ' ὀρνίθων —
— ἀγαλλόμεναι πτερύγεσσιν.[8])

[1]) Catil. 18. [2]) Catil. 56. [3]) Iugurth. 14. [4]) Iug. 37. [5]) Captiv. prolog. 1. s. [6]) Il. XXII, 84. Od. II, 363. III, 184. XV, 125. 508. [7]) Il. I, 53. [8]) Il. II, 459 et 462.

et illud Virgilianum[1]):

Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris,
Ingentes Rutulae spectabis caedis acervos.

et[2]):

Pars pedes ire parat campo, pars arduus altis
Fertur equis.

Possum e Sophocle, Euripide, Pindaro, aliis quamlibet multa congerere; sed ne longior sim et ne tibi homini eruditissimo videar diffidere, pauca tantum tibi in memoriam ex ipso Cicerone revocabo. Ita igitur est in secundo Tusculanarum[3]): *Etenim si orationes, quas nos multitudinis iudicio probari volebamus, (popularis est enim illa facultas, et effectus eloquentiae est audientium approbatio;) sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent,* etc. Scio esse locum quendam, ubi ad Atticum scribens, cum *epistolam* dixisset, ita reliquum orationis contexuit, quasi *litteras* dixisset, non *epistolam*. Sed nunc non venit in mentem. Inspice diligenter locum illum ex Catone maiore[4]), ubi citantur hi duo versus Caeciliani:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire, ea aetate esse odiosum se alteri,

et vide, cum quo ea, quae statim subiungit, cohaereant: *Iucundum potius quam odiosum.* Neque enim hoc dicit: *miserum est sentire, se iucundum potius quam odiosum,* sed hoc: *si quis commodus senex sit et humanus, eum iucundum potius esse quam odiosum.* Quae tamen sententia, si verba tantum spectes, effici nullo modo potest. Revocabo te ad illos ipsos libros de oratore. Ita igitur loquitur in iocorum tractatione[5]): *Ex eodem hoc vetus illud est,*

[1]) Aen. X, 244. s. [2]) Aen. VII, 624. s. [3]) c. 1, 3.
[4]) c. 8, 25. [5]) II, 64, 260.

quod aiunt, Maluginensem illum M. Scipionem, cum ex centuria sua renunciaret Acidinum consulem, praecoque dixisset, Dic de L. Manlio! Virum bonum, inquit, egregiumque civem esse arbitror. Vide, quam conveniat *Maluginensem illum* cum verbo *inquit*, quod postea subiunxit. Eodem igitur modo cum dixisset[1]): *etenim ceterae fere artes* et cetera, ita dixit postea: *cuius terminis septa teneatur*, quasi non *bene dicere* dixisset, sed *ars bene dicendi*, quod orationis *ἀκολουθία* postulare videbatur. Habes verbosam et insuavem epistolam, ut scriptam a properante et occupato, etiamque, ut tibi molestia duplicetur, mea manu scriptam, ut fortassis etiam in legendo aliquid tibi negotii futurum sit. Gisbertus enim noster, propterea quod ei hodie ad fores herilis cubiculi assidendum est, ut statis vicibus omnes cubicularii solent, operam mihi dare non potuit. A te peto, ut me ames: quod cum facies, mutuo me facturum esse scito. Vale. Romae. VI. Kal. Mart. MDLXV.

XXII.

M. ANTONIUS MURETUS

PAULO SACRATO SUO

S. D.

Puto mirum tibi videri, quod tam diu nihil ad te scripserim, praesertim provocatus a te amantissime et officiosissime scriptis litteris, quas ad me iam pridem dedisti. Spero tamen te facile ignoscere occupationibus meis, neque propterea dubitare de amore atque observantia erga te mea, quae, mihi crede, tanta est, ut accedere nihil possit. Cuius rei cum alios tibi multos testes, si opus sit,

[1]) Cic. de Orat. II, 2.

laudare possum, tum vel in primis Laelium nostrum, adolescentem optimum et suavissimum, qui quoties me videt, (videt autem fere quotidie,) et multa mihi auditu iucundissima de tua singulari virtute atque humanitate commemorat, et audit me vicissim de te ea, quae debeo et quae sentio, praedicantem. Sed mitto haec. Neque enim dubitare potes, quin a me mirifice ac singulariter ameris, nisi me ingratum atque inhumanum putas; tam male autem te de me sentire non arbitror. Interpretatus sum Latine his diebus quintum Ethicorum Aristotelis. Eius interpretationis mitto ad te exemplaria tria: unum, quod tibi habeas, quodque interdum intuens de me cogites; alterum, quod meo nomine des Francisco, quem ego et valde amo, et valde me ab eo amari cupio; tertium, quod, cum tibi commodum erit, mittas ad clarissimum et eruditissimum virum, episcopum Carpentoractensem. Puto enim pro eo amore in me, quem mihi cum saepe alias, tum proxime, cum hinc abiturus esset, ostendit, id munusculum ipsi ingratum non fore. Scribendum mihi est ad multos, et iam noctescit. Ama me, Sacrate mi, vir eruditissime et, quod ego multo pluris facio, optime et integerrime: ama me et vale. Romae. A. d. VI. Id. Martias. MDLXV.

XXIII.

MURETUS GERARDO SUO.

S. P. D.

Mihi crede, irascerer Titio nostro, nisi vererer, ne ipse eandem rationem iniret placandi mei, quam iniit abhinc biennium. Etenim, si nescis, cum ego eum, nescio qua de caussa, subaspere appellassem meque illi iratum esse dixissem, renidens ille, *Faxo,* inquit, *istud verbum magno redemptum velis.* Eo ipso

die sub vesperam, cum mihi iam parata coenula esset, ecce tibi homo ad fores. Quid tu, inquam, huc? *Tecum*, inquit, *ut coenem*, *si forte placare te possim*, *φιλίαν ἀμφὶ τράπεζαν*. Tu vero coenare mecum potes: placare me neque tam cito neque tam facile potes. Inter coenam multa, ut solet, festive narrare, multa urbane dicere: quae omnia ego, non facile quidem, sed tamen mihi imperans silentio audiebam, ita composito ad severitatem vultu, ut ne illud quidem facerem, quod canes iratae solent. Discessurus, *Etiamne*, inquit, *iratus es?* Multo, inquam, iratior quam prius. Postridie eadem hora, cum tanquam ad constitutum venisset, quaerenti mihi: Quid tu huc denuo invocatus? *Αὐτόματοι δ' ἀγαθοὶ*[1]), inquit ille. Itane, inquam, salsis dictis et versiculis coenam te quotidie nacturum putas? At ego, ne erres, hodie non coeno. *Recte sane*, inquit, *ego igitur*, *te spectante*, *bona tua comedam. Scio enim*, *quid tibi in coenam paratum sit.* Forte autem eo die amicus quidam ad me turdos et ficedulas aliquot miserat. Quarum cum partem coqui, partem in crastinum servari vellem: praeteriens ipse coquo meo, homini simplici ac credulo, apud quem valde gratiosus est, persuaserat, ut omnes coqueret; alioqui enim fore, ut corrumperentur. Ita mihi denuo hospes habendus fuit non multi tantum ioci, sed multi etiam cibi. Ubi adsedimus, tam multa dixit, ut non ceteris tantum domesticis risu ilia distenderit, sed postremo mihi etiam ipsi, qui tristitiam simulare cupiebam, risum invitissimo excusserit. Facile iam perspicere poterat iram in se meam aut nullam fuisse (et ita erat) aut plane depositam esse; sed expediebat homini putare, me adhuc iratum sibi. Redit tertio et quaerenti, quid hoc negotii esset, *Volo*, inquit, *parere veteri sententiae:*

[1]) Platon. Sympos. II, 4.

Οὐ χρὴ συμποσίοισι φίλων ἀπέχεσθαι ἑταίρων Δηρόν.

Tum, tu igitur, inquam, unum me sodalem habes? *Ego vero*, inquit, *te unico magis unicum, neque mihi unquam bene est, nisi cum et esse et comesse una tecum licet.* An tibi igitur diu videris abfuisse, qui mecum et heri et nudius tertius coenaveris? *Quin imo*, inquit, *ita erga te affectus sum, ut Medus ille erga Cyrum*[1]), *καὶ ὅσον σκαρδαμύττω χρόνον πάνυ πολύς μοι δοκεῖ εἶναι.* Abi, inquam, quo dignus es, cum istis tuis ineptiis, an te mihi pro ignoto verba dare postulas? Licuit dicere, licuit obiurgare: ipse tamen absterreri nunquam potuit, quin mecum coenaret. Sublatis mensis, Quaeso, inquam, amoto ludo, an hoc quotidie facturus es? *Quotidie*, inquit, *donec te mihi plane placatum esse cognovero.* At ego, inquam, potius iusiurandum in eam rem arbitratu tuo dabo. Quid quaeris? Nisi irasci desiissem, adhuc, opinor, eum *σύνδειπνον* quotidianum haberem. Itaque quidvis iam perpeti possum potius, quam ut istis irascar, qui se tam bene vindicare norunt. Extra iocum, mi Gerarde, neque Titio quisquam vir melior est neque officii plenior, neque cuius aut sermo aut convictus mihi dulcior sit; sed tamen interdum in me nimis sibi multa permittit. Nihil est in bibliotheca mea ita abstrusum ac reconditum, ut ei non pateat: omnia inspicit, omnia perscrutatur. Fuit etiam tempus, cum, quidquid visum erat, etiam me inconsulto, auferebat ac deinde referebat; sed id facere desiit, postquam me aegre ferre animadvertit. Et tamen sic quoque, absente me, pervolutat omnia, omnes forulos excutit, neque si quid modo absolutum ac perpolitum est, sed rudia etiam, si collibuit, et inchoata de-

[1]) Xenoph. Cyrop. I. 4, 28.

scribit. *Quis neget hoc nimium?* ait Hispanus poeta.[1]) Sed sit satis; saltem ne me traduceret, sed (quod semper pollicetur, nunquam praestat) nugas meas legeret solus. Nunc, quia ita me amat, ut mea omnia miretur, vos quoque sibi esse huius erroris socios putat et ea saepe vobis ut admiranda dilaudat, quae vos, sat scio, contemneretis. Mitto cetera. Hoc de Graeca tragoedia quale est? Neque enim uni tibi, ut putas, sed aliis compluribus amicis dixit, vidisse se apud me tragoediam quandam Graecam admirabilem: cum tamen ego Latine quidem duas tantum adolescentulus tragoedias scripserim, de Graeca tragoedia scribenda nunquam, ne per somnium quidem, cogitarim. *Non ea vis animo.*[2]) Et tamen vix credas, quot mihi tragoedias ficta illa tragoedia concitarit: multis, qui ex eo illud audierant, eius legendae potestatem sibi fieri postulantibus mecumque, quod id non facerem, expostulantibus. Narrabo tibi rem totam, ut tu porro narrare aliis possis. Sumpseram haud ita pridem otiosus in manus Senecae tragoedias easque animi caussa evolvebam ac forte incideram in principium Troadum. Ita enim vocandam puto, quae vulgo dicitur Troas. Libuit tentare, num quid Graece simile possem, et subito quodam impetu ita exorsus sum:

Eἴ τις τυράννῳ θυμὸν ἐξαρθεὶς τύχῃ
Φρένας γέγηθε γαῦρος, ἢ κομπάζεται,
Ἐς ἀεὶ τὸ θεῖον ταυτὸν ἐλπίσας μενεῖν,
Ἐμοί τε καί σοι, δύσμορε Τροΐ, ἐμβλέποι.
Οὐ γάρ ποθ᾽ οἱ θεοὶ τὰ παρὰ τοῖς θνητοῖς σεμνὰ
Σαφέστερον ἀπέδειξαν, ὡς πάντ᾽ ἀσθενῆ,
Παίδων τ᾽ ἄθυρμα καὶ καπνοῦ σκιᾶς ὄναρ.
Φεῦ, φεῦ, τὸ κλεινὸν ἔρεισμα τῆς πρὶν ὀλβίας

[1]) Martialis epigr. XI. 23, 3. [2]) Cf. Verg. Aen. I, 529.

Ἀσιάτιδος γῆς, θεῶν πεπονημένον χερὶ,
Ὡς ᾤχετο πολεμίῳ κατασκαφθὲν δορὶ,
Κεῖταί τε φροῦδον οἷον ἐξ οἵου φανέν;

Vereor, ne proiicias epistolam, si perrexero. Et tamen, blandiente progressu, persecutus sum totam illam Hecubae ῥῆσιν. In illud *αὐτοσχεδίασμα* absente me inciderat Titius, et putans se reperisse, *quod pueri in faba*[1]), avidissime legere exorsus, superveniente me, destitit. Vix a me digressus erat, cum, ut in quemcunque amicorum inciderat, spargit mirificum poetam esse me: visam a se tragoediam Graecam meam, *δαιμόνιόν τι χρῆμα*· sed me non temere quemlibet ad mea legenda admittere, *Iovis*, ut ait Horatius[2]), *auribus* illa *servare*. Paucis post diebus, ut quisque amicorum mihi obvius factus erat, ita omnes orare, obsecrare, obtestari, uti sibi saltem inspiciendae praeclarae illius tragoediae facerem copiam. Cum ego, qui vix iam illorum versuum memineram, negarem ullam unquam a me scriptam esse tragoediam Graecam idque etiam iureiurando confirmarem; neque tamen aut hoc persuadere possem aut ab eis cognoscere, quis eius fabulae auctor fuisset: exstitit tandem unus, qui Titium nominaret. Audito hominis nomine, statim suspicatus sum id, quod res erat. Itaque cum quibusdam eorum, iis praecipue, quos videbam iniquiore animo ferre, quod parum amice agere me secum putarent, eos versus ostendissem, feci, ut tragoedia in nummum verteretur. Video tibi quoque illud mendaciolum aspersum. Tu vero, mi Gerarde, cave quidquam meorum esse arbitreris, quod ego non tecum libentissime communicem. Quod si tanti essem, ut quidquam tale scripsissem, non te modo auditorem, monitorem, censorem admitterem, sed alios operis

[1]) Plaut. Aul. V, 1. 11. [2]) Epist. I. 19, 43.

inspectores quam possem plurimos corrogarem. *Neque enim mihi cornea fibra est.*[1]) Neque quisquam unquam, qui bonos versus aut fecisset aut fecisse se putaret, occultos illos habere voluit. Ego de tua valetudine, de studiis tuis, quid in isto amoenissimo secessu legas, quid scribas, cognoscere discupio. Vale et alumnum tuum, praestantissimum adolescentem, Ascanium Columnam, quando me ab eo amari scribis, meo nomine saluta. Romae. Prid. Id. Sextil. MDLXV.

XXIV.

M. ANTONIUS MURETUS

PAULO SACRATO SUO

S. D.

Quod nunquam antea evenerat, quodque nunquam eventurum qualibet sponsione contendere ausus essem, id evenit: ut litterae tuae, quae mihi semper antehac iucundissimae fuerant, nuper dolorem mihi ac moestitiam attulerint singularem. Nam cum illud mihi per se grave atque acerbum fuit, et aegrotasse te, et diu ac graviter aegrotasse: tum vix credas, quam me pupugerit illa cogitatio, interea toto illo tempore cessasse me et quodam modo defuisse officio, neque quidquam scripsisse, quo hominis amicissimi et de me optime meriti leniretur dolor. Etsi enim vere hac excusatione uti possum, nescisse me, tibi male esse: tamen ea ipsa excusatio excusationis indiget, cum indecorum sit, cuius in me tot tantaque officia extiterint, tam diu me, qua is valetudine uteretur, nesciisse. Est omnino huius rei culpa aliqua etiam in communibus amicis, qui cum me tuo nomine salutabant, nihil ad-

[1]) Cf. Pers. Sat. I, 47.

debant, nisi illa vulgaria, conservare te diligenter memoriam mei et scripturum ad me, cum commodum esset; petere, ut ego quoque idem facerem: invaletudinem tuam aut celabant me aut ipsi quoque nesciebant. Utut est, convaluisse te gaudeo, petoque a te primum ut pro solita tua humanitate ignoscas mihi, si diutius ad te scribere distuli, quam par erat: deinde ut, quantum me amas, tantum operae ac diligentiae conferas ad valetudinem tuam et confirmandam et conservandam. Hoc ita videris facillime consequi posse, si ad corporis exercitationes aliquid addideris, de exercitationibus animi atque ingenii aliquid detraxeris. Neve putes quidquam me tibi suadere, quod non satis exploratum habeam: ego quoque idem facere coepi et mihi insigniter prodesse sentio. Tu quândo eo ingenio es, ut cognatis, ut amicis, ut patriae, ut bonis omnibus libentissime operam des eorumque commodis perpetuo inservias, ut id facillime ac diutissime facere possis, elaborato. Mi Sacrate optime, etiam atque etiam vale. Salutem plurimam lectissimis tuique simillimis viris, fratribus tuis, itemque Paludino, Canalio ceterisque amicis. Romae. XIII. Kal Ian. MDLXVII.

XXV.

M. ANTONIUS MURETUS

IOANNI ANTONIO ODISCALCO SUO

S.

Etsi pro mutua inter nos voluntate tibi dubium esse non potest, quin tua omnia mihi cara ac iucunda sint, tamen mihi hoc affirmanti credas velim, litteras tuas mihi etiam iucundiores fuisse, quam tu existimare facile possis. Nam et, quod ego summo opere cupiebam, continebant λεπτομε-

ῥίστατα totam rationem itineris tui, et quae istic vita, qui mores, quae cum ceterarum artium tum iuris docendi ratio, ita diserte ac luculenter explicabant, ut Ulixis Homerici narrationem Alcinoo ac Phaeacibus minus fuisse iucundam putem. Admiscueras etiam eis plurimum nativi illius leporis et αὐτοφυοῦς urbanitatis, qua praesens sermones tuos condiebas, ut eas legens tantum non spectare te ac tecum confabulari viderer. Accessit ad voluptatem meam, quod patruus tuus V. C., qui eas mihi usque in Quirinalem, (ibi enim nunc sumus,) ipsemet attulit, ostendit mihi etiam eas, quas ad alterum patruum scripseras: quibus eadem prope, quae in meis, sed Latine expressa continebantur. Tum demum agnovi, quid te adduxisset, ut ad me populari sermone scriberes. Neque enim illud te movit, in quo iocaris, Phormionis exemplum; sed id potius fecisti, φιλοτιμούμενος παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῇ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἰδιώμασιν εὐεπείᾳ. Quod artificium tuum cum iam detectum esse videas, censeo posthac ad me quoque Latine, si videbitur, scribas. Quod tamen ea lege a te peto, ut ne propterea minus crebras aut minus longas litteras des. Quidvis enim malo, quam earum fructu carere. Gaudeo metum meum de iis, qui istic ius civile profitentur, vanum fuisse, et eos scriptores, quos ego tibi dilaudare consueveram, etiam istic vigere. Felicius hac in parte tecum actum est, quam cum quibusdam aliis συμφοιτηταῖς tuis, qui, ut a me digressi sunt, inter illos συρφετώδεις ac βορβορώδεις splendidarum ineptiarum magistros consenescunt. Ego et tibi hoc nomine, ut debeo, gratulor et cupide tempus illud exspecto, cum ad nos non illa inani δοκησισοφίᾳ, sed vera ac solida iurisprudentia instructissimus revertaris. Nondum audiisse te puto, me hic Pandectas publice interpretari, non sine aliqua molestia eorum, qui nollent configi oculos cor-

nicibus, et, *quae iuvenes didicere, senes ridenda fateri.*[1]) Equidem dabo studiose operam, ut eripiam ex animis hominum stultissimam illam opinionem, nihil in iure aut sapienter cogitari posse, quod non ex illis lacunis hauriatur, aut erudite dici, quod non insulse ineleganterque dicatur. Spero me his aestivis mensibus, quibus res proferentur, in Tiburtino secessu aliquid novi edolaturum. Quidquid erit, si quid modo erit, sum enim mirifice callipides, ad te mittetur. Interea amabis me, ut facis, — scis enim te id mutuo facere, — et ad me, quam saepissime poteris, scribes. Vale. Romae. III. Non. Ianuar. MDLXVIII.

XXVI.

M. ANTONIUS MURETUS

ALEXANDRO RIPARIO SUO

S. P. D.

Versiculi, quos ad me misisti, ostendunt illi quidem te, si ad poëticam ingenium tuum contulisses, et bonos magistros nactus in eo studio perstitisses, ad aliquam praestantiam pervenire potuisse. Nam et numerosi sunt, et sententias habent neque inconcinnas neque ineleganter collocatas, et ipsum dicendi genus non abhorret a recto. Planeque sperare posses, te aliquando bonum poëtam fore, si hoc agere velles. Sed maiora tibi proposita sunt, quae, quantum potes, urgeas censeo: et subsicivis horis veterum poëtarum scripta manibus teras, non tam ut imiteris, quam ut eis te oblectes simulque aliquid ex eis assidue, quod tibi usui sit, colligas. In scribendis versibus tempus a te collocari, verum ut fatear, nolim. Malos versus facere turpe est, mediocres inglorium, bonos difficilius, quam ut prae-

[1]) Hor. epist. II. 1, 85.

stari possit ab iis, quibus aliud agendum est. Quid in tuis lima egeat, praesens praesentem monere possem: per litteras non aeque facile possum. Recteque ac vere mihi videtur Ovidius[1]) dixisse, emendandi laborem maiorem esse quam scribendi. Mihi hoc credas velim, me hodie non difficilius ad saltandum quam ad faciendos versus adduci posse. Si quid erit serium, in quo meam operam desideres, non deero; in his levioribus, si quando de me cogitabis, peto a te, illud quoque cogites, non multo iuniorem esse me, quam erat Horatius, cum illa de se scriberet:

Nunc itaque et versus et cetera ludicra pono.[2])

Vale. Romae. Id. Febr. MDLXVIII.

XXVII.

M. ANTONIUS MURETUS

AUGUSTINO VALERIO EPISCOPO VERONENSI

S. P. D.

Soleo libenter, quoties incidit occasio, de summis virtutibus tuis loqui et commemorare in omni sermone eum usum, qui mihi tecum olim Venetiis maximus ac suavissimus intercessit: cum et ego te propter tantam doctrinae copiam tantamque morum sanctitatem, quantam in homine adolescente nunquam videram, colerem atque adsectarer, et tu mecum, quae tua est humanitas, tua omnia familiarissime communicares. Ex eo igitur plerique, qui mecum versantur, in eam opinionem venerunt, ut putent me apud te aliquid posse; neque ego, ut verum fatear, hanc ipsorum opinionem aut refello aut imminuo; confirmo potius et, quantum in me est, augeo, qui praeclare intelligam, quantopere

[1]) Epist. ex Pont. III. 9, 20. [2]) Epist. I. 1, 10.

mihi pulcrum atque honorificum sit, arbitrari quam plurimos me a te tali viro amari. Saepe igitur multi, qui a te obtinere aliquid vellent, egere mecum, ut ad te sua caussa scriberem: quod tamen facere usque adhuc nolui, quod, quae ipsi volebant, non erant eiusmodi, ut ea vel me a quoquam vel a te quenquam petere debere arbitrarer. Nunc cum ea se res obtulerit, in qua non modo clarissimi viri mihique amicissimi commodum, sed, quod multo pluris est, existimatio tua quodam modo agitur: putavi me, nisi ad te, praesertim rogatus, scriberem, officio defuturum. Iam diu est, cum qui hic Pauli Sadoleti, Carpentoractensis Episcopi, viri praestantis planeque magno illo patruo digni, negotia gerunt, conqueruntur, non solvi pensiones annuas: quarum alteram ipsi, alteram eius fratri patrueli Camillo ex Ecclesiae tuae proventibus deberi adseverant. Iamque hic tertius mensis est, cum ad te super ea re, ipsorum rogatu, Hippolytus Cardinalis Ferrariensis, cuius ego, ut scis, in familia sum, litteras dedit. Cum hoc omnibus, qui te norunt, novum atque incredibile videtur, dare te cuiquam caussam ullam de te querendi: tum te nihil dum ad Cardinalis litteras respondisse, non alii tantum, sed et ipse miratur. Hic ego te, Valeri optime ac sapientissime, non orabo, des operam, ut Sadoleto quam primum satisfiat: novi non integritatem modo, sed et altitudinem animi tui longissime remoti a sordibus et prae honestate nihil cetera omnia facientis. Hoc tantum petam, ut, cum ei satisfaciendum curaveris, quod te celeriter facturum non dubito et certo mihi persuadeo, per te non stetisse, quo minus suo tempore factum sit: hoc igitur cum feceris, ut significes Cardinali, litteras ipsius tantum apud te, quantum debent, ponderis habuisse. Vale. Romae. Idib. Mart. MDLXVIII.

XXVIII.

M. ANTONIUS MURETUS

HUB. GIPHANIO

S. D.

Litterae tuae supra quam dici potest mihi gratae fuerunt: cum enim iam pridem te valde amarem, mirifice cupiebam animum illum meum tibi notum esse, non dubitans fore, ut vicissim abs te amarer. Sed ad eas idcirco serius opinione tua respondeo, primum quia eas quoque sero admodum accepi, hoc est, Kalendis Ianuariis ipsis: in quo mihi visum est etiam inesse aliquod laetum ac prosperum omen, ut spem vel ex eo aliquam conceperim, totum hunc annum (σὺν θεῷ δ' εἰρήσεται,[1]) mihi faustum ac felicem fore. Deinde tentare volebam, num quid, antequam rescriberem, de Gellio, quale tu cupis, efficere ac praestare possem. Sed nihil adhuc repertum est, quod quidem sit magni pretii. Spes adhuc una reliqua est in bibliotheca Cardinalium Farnesii et Sforzae, quas nondum excussi: id quod noli dubitare quin diligenter facturus sim, cum primum per occupationes meas licuerit: quae sane et multae sunt et eo molestiores, quod alienae sunt ab omni genere litterarum. Sed multa ferenda sunt iis omnibus, qui coguntur aliena, ut ille ait, vivere quadra. Tu vero, mi Giphani, qui et ingenio excellis et doctrina abundas et ea es aetate, quae sit labori ferendo, perge, ut facis, aliquid assidue elaborare, quod et tibi gloriae sit et nobis ac posteris usui. Nam de Lambino quidem nihil video caussae, cur eius obtrectatio deterrere te aut abducere a studio debeat. Ille in te fuit, qui in alios solet, et ita mihi omnia, quae cupio, eveniant, ut ego

[1]) Eur. Med. 630.

valde mirabar, si tibi eum impune laudare licuisset. Ita enim homo est: eis solis plurimum invidet, quibus plurimum debet. Quomodo me acceperit, nosti: quantum autem mihi debeat, et ipse et alii plurimi norunt. Tu vero pro uno frigido obtrectatore habiturus es innumerabiles, qui te ac labores tuos laudibus in caelum ferent. Sed haec alias. Peto a te, ut me ames neque de mea erga te propensissima voluntate dubites. Plura scriberem: sed urget hic amicus meus, vir bonus et litteratus, quo nomine eum a te quoque humaniter excipi volo. Is cum statim discessurus esset, vix ad haec ipsa scribenda satis mihi temporis dedit. Quare ignosces etiam, si quid forte minus accurate scriptum erit. Quaeso te, scribito aliquid ad Berzevicaeum nostrum et significato ei, multum accessisse ad veterem meam erga eum benevolentiam, quod conciliator fuerit amicitiae nostrae; item illud, me paucis diebus ad eius litteras, quas una cum tuis accepi, copiosissime responsurum. Saluta etiam mihi diligenter clarissimum virum, Paulum Foxium, Oratorem regium, qui quando tanti me esse duxit, ut me ad scribendum litteris suis excitandum putaverit, mirari non debebit, si quando ego honorifica ipsius appellatione scriptum aliquod meum exornare non verebor. Mi optime et eruditissime Giphani, etiam atque etiam vale. Romae. Prid. Id. Ian. MDLXIX.

XXIX.

M. ANTONIUS MURETUS

HERCULI CIOFANO

S. D.

Ita crebra sunt tua erga me officia, ut ego, quia nihil adhuc caussa tua ex animi mei sententia efficere potui, quoties de te cogito, (id quod facio

saepissime,) totus pudore suffundar. Sed tanta his temporibus in urbe est ἀπορία conditionum, quae quidem ex usu tuo esse possint, ut nunquam fuisse maiorem putem. Video hic quotidie homines adolescentes optimo ingenio, amabilissimis moribus, mediocri utriusque earum linguarum, quae in pretio sunt, intelligentia, qui, cuius domi vivant, reperire neminem possunt. Non defetiscar tamen experiri, eniti, laborare, πάντα λίθον, ut Graeci dicunt, κινεῖν, donec aliquam rationem reperero, qua nobis una vivere liceat. Remitto ad te orationes, quae mihi non magno usui fuerunt. Liber est neque antiquus neque descriptus ex ullo valde antiquo, et negligentissime scriptus. Ago tamen de eo tibi gratias sane maximas. Priscianum, qui mihi incredibiliter gratus fuit, spero aut potius video multo meliorem fore. Si frater Vincentii Stampae eos ad me libros, de quibus scribis, mittere voluerit, obstringet me sibi memoria beneficii sempiterna. De Gellio, amabo te, da operam, ut noster sit. Sumtuum quidquid factum erit, statim tibi diligenter et cum fide curabitur. Sardum tuum aut potius meum quoque salutabis meo nomine diligenter. Velim, dum istic es, si qua ratione potes, Graeci sermonis saltem prima elementa perdiscas. Ex labore non magno magnos fructus, si feceris, capies. Mi Ciotane optime et suavissime, etiam atque etiam vale. XIV. Kal. April. MDLXIX. Ex urbe. Sardus ecquid litterarum a me acceperit, scire cupio.

XXX.

M. ANTONIUS MURETUS
IUSTO LIPSIO SUO
S. D.

Nihil est aut te amabilius aut litteris tuis dulcius: ad quas ego nudius tertius acceptas statim

respondissem, si aut fuisset plus otii, aut statim responderi tua interfuisset. Cum et essem paulo, quam soleo, occupatior, et in unius diei mora nihil esse incommodi viderem, indulsi naturae meae, qui perspectam haberem facilitatem tuae. Desiderio tibi esse mutuam consuetudinem nostram, si vis me aperte ac simpliciter loqui, ut mea consuetudo fert et ut nostra summa coniunctio postulat, gaudeo: quodque ipsi mihi admirabile videtur, ex molestia ipsa tua voluptatem capio. Nam neque tu, nisi me valde amares, tam iniquo animo ferres absentiam meam, et mihi nihil iucundius est, quam a te valde amari. I nunc et dicito, verum esse illud Euripideum, *ἐς κοινὸν ἀλγεῖν*·[1]) cum duorum, qui certe inter se amicissimi sunt, videas, uni alterius aegritudinem esse iucundam. Cave tamen putes minus a me sermones tuos requiri quam a te meos. Hic enim etsi affluimus omnibus deliciis, planeque Phaeacum vitam vivimus, ubi

— *εὐφροσύνη μὲν ἔχει κάτα δῆμον ἅπαντα,*
Δαιτυμόνες δ' ἀνὰ δώματ' ἀκουάζονται ἀοιδοῦ,
Ἥμενοι ἑξείης, παρὰ δὲ πλήθουσι τράπεζαι
Σίτου καὶ κρειῶν·[2])

nemo tamen est, qui iisdem, quibus nos, studiis delectetur: ut iam verear, cum istuc rediero tam diu a Musis et a litteris omnibus peregrinatus, ne quis vestrum, quibus assidue in libris versari licet, mihi illud occinat,

Ἐβαρβάρωσε χρόνιος ὢν ἐν βαρβάροις.[3])

At tu, mi Lipsi, si me audis, hominem si non valde prudentem, certe quidem insigniter amantem tui,

[1]) Iph. Aul. 408. [2]) Hom. Od. IX, 7 sqq.
[3]) Eur. Or. 475.

obdura, et noli tam cito de Roma relinquenda cogitare. Mihi crede,

Iste tibi quondam laetitiam feret labos.

Conventum esse a te Manutium meum gaudeo, et talem repertum, qualem ego tibi eum saepe descripseram. Hoc tibi liquido confirmare possum, eum virum bonum esse, φιλόφιλον et studiosissimum bene faciendi quam plurimis. Quare auctor tibi sum, ut te, quantum potes, insinues in illius consuetudinem. Cogitabam de eodem oleo et opera ad Plautum nostrum scribere: sed alio vocor. Interea salutabis eum meo nomine et, ut coepisti, reddes quotidie tua consuetudine doctiorem. Cras ad eum scribam. Bene vale, mi suavissime Lipsi. Tibure. XII. Kalend. Septembr. MDLXIX.

XXXI.

M. ANTONIUS MURETUS

PAULO SACRATO SUO

S. D.

Heri accepi a te litteras simillimas tui, tersas, nitidas, elegantes, plenissimas humanitatis et spirantes omni ex parte benevolentiam veterem illam tuam in me mirificam prorsus ac singularem. Quod excusatione nihil opus esse duxisti, fecisti, ut amicitia nostra dignum est: ac me praeterea levasti labore quaerendi, quomodo tam diuturnum silentium meum apud te defenderem. Nam excusare te non poteras, quin eadem opera me accusares. Itaque hoc quoque a te tanquam mea caussa factum accipio indultumque mihi a te puto. Thalamius noster (non enim tibi iam concedo, ut tu eum plus ames,) verus, ut video, est et diligens internuntius amicitiae nostrae. Nam quoties una sumus, de te

prope perpetuo loquimur: et ipse postea litteris suis tibi, quae mea sit in te observantia, vere accurateque perscribit. Constitueram nuper mittere ad te nugas quasdam meas, scholasticas omnino, id est, non satis dignas, quae a te legerentur, sed quas tamen tibi, ut solent mea, placituras esse sperabam. Id postea omisi facere, quia, cuius opera in eis describendis uterer, non habebam. Nunc habeo, qui id commode faciat. Quare exspecta propediem a me ingentem fasciculum, pro quo vereor ne plus mercedis dandum sit tabellariis, quam quanti ea omnia erunt. Erit tamen quod rideas una cum Canalio nostro, qui mihi, ut debet, haeret in animo; quem tu, mi Sacrate, salutabis diligenter meo nomine, et qui mihi benevolentiam ipsius conciliasti, idem conservabis. Nescio, an adhuc resciverit Iacobum Aemilium Belgam, quem ipse mihi et praesens et per litteras commendaverat, nuper hic mortuum esse. Plura scribere cupientem impediunt interpellatores, qui mihi plerumque vix ad ea, quae necessaria sunt, satis vacui temporis relinquunt. Bene vale, Sacrate mi optime, eruditissime, amicissime, et me amare perge. XV. Kal. Febr. MDLXX. Romae.

XXXII.

M. ANTONIUS MURETUS

CORNELIO VALERIO

S. D.

Redit ad te Lipsius tuus, et redit magno meo dolore. Ita enim me devinxit sibi praestantia ingenii et doctrinae, integritate morum, suavitate sermonis ac consuetudinis suae, ut eo discedente a memet ipso mihi avelli viderer. Felicem te, Corneli, cuius ex disciplina adolescens tam rari exempli

prodiit. Equidem antea et magni faciebam te ex scriptis tuis, et amabam pro iudicio, quod amantissime de emendatis a me Terentii fabulis feceras. Nunc vero, mihi crede, tanta accessio propter Lipsium facta est et ad opinionem de te et ad amorem erga te meum, nihil ut magis cupiam, quam occasionem mihi aliquam dari declarandi tibi re et factis, quanti apud me sis. Cuius rei si libebit periculum facere, quaeso te, si qui huc venient, quos tu ames, praecipueque qui habeant aliquid simile Lipsii, ut eos mihi potissimum commendandos putes. Nam eadem opera et ego mihi videbor abs te beneficium accipere et conabor efficere, ut ipsi quoque eo nomine aliquid se tibi aliquando debere fateantur. Vale. Romae. III. Non. April. MDLXX.

XXXIII.

M. ANTONIUS MURETUS

HORATIO CARDANETO SUO

S. D.

Ad eas litteras, quas a te amoris plenissimas nuper accepi, statim respondissem, si otiosus fuissem. Sed eram occupatus in recognoscendo volumine quodam orationum mearum, quod a me his superioribus diebus librarii extorserunt verius, quam impetrarunt. Omnino enim constitueram nihil posthac scribere: sed me, ut consilium mutarem, amicorum nimis bene de me sentientium non cohortationes modo, sed preces assiduae coëgerunt. In eo igitur eram occupatus, cum accepi litteras tuas: et simul cogitavi, si paullo serius responderem, damni nihil in mora fore. De loco illo Ciceronis non puto te dubitare, quin sententia tua vera sit. Nam vel id ipsum, quod ais videri posse obstare, magis etiam eam, si accurate inspicias, confirmat. Si quid

aliud erit, de quo sententiam meam cognoscere cupias, scribito; non committam, ut quidquam a me, quod ego quidem praestare possim, frustra petas. Amo enim te vehementer, tum quod multis nominibus dignissimus es qui ameris, tum quod ita me amas, ut inhumanitatis notam effugere non possim, nisi tibi in amore respondeam. Vale. Romae. Prid. Id. Aprilis, die ipso natali meo, quem tu mihi faustum ac felicem praecare. MDLXX. Saluta mihi Gisbertum meum: etsi ei subiratus sum, quod quiddam a me sibi in arcanis commissum continere non potuit. Veniam istuc, ut spero, mense Maio proximo et praesens ab eo poenas reposcam. Qui enim tantum triduum domi ipsius esse decreveram, ulciscendi caussa totos sex dies manebo. Ad eum scribere nunc non licet per occupationes: propediem scribam.

XXXIV.

EIDEM CARDANETO.

Nemini aut mirabilius est aut molestius quam mihi, tam diu differri adventum ad vos meum. Sed nescio quo modo ter iam contigit, ut, cum in viam dare me vellem, iamque sarcinulas componerem, subito exstiterit aliquid improvisi atque inopinati impedimenti. Itaque nihil amplius ea de re vobis habeo polliceri, nisi illud certe mihi excuti nullo modo potest: veniendum tamen, et quae obstant, omnia qualibet ratione superatum iri. Sed ἀργαλέον πρᾶγμα alieno arbitrio vivere; praecipue si quis ei serviat, qui pro suo commodo omnia aliorum incommoda non nauci faciat. Equidem manibus pedibusque, ut dicitur, omnia faciam, ut vobiscum una esse possim ante Kalendas Iulias: sed si id non potero, certe quidem mense Septembri,

si vivam, istic vero. Vos interea me, ut facitis, amabitis et ad me scribetis, ubi commodum erit. Ego vos vicissim amabo, de vobis saepissime et cogitabo et loquar; si quid erit, quod vestra caussa efficere possim, studiose atque amice omnia procurabo. Vale. Romae. IX. Kalend. Iun. MDLXX. Marcello Vestrio S., qui etiam meo nomine, nisi molestum est, Paulum Aemilium Comensem salutabit. Vereor, ne ad te perlatae non sint litterae, quas ipso meo natali die scripseram.[1]) Nulla enim in tuis earum mentio.

XXXV.

M. ANTONIUS MURETUS

ALEXANDRO RIPARIO SUO

S. P. D.

Dulces litterae tuae, ut omnia, quae a te proficiscuntur, etsi in eis multa peccaveras. Sed ut filioli balbutientes libenter audiuntur a patribus, suntque eorum etiam ipsi errores voluptati: sic mihi ista tua in litteris infantia iucundissima est. Eas ipsas ad te remitto mea manu emendatas. Scis enim ita inter nos convenisse. Tu, mi Alexander dulcissime ac suavissime, sequere magno animo eam viam, ad quam et tua te natura fert et ego tibi hortator atque impulsor fui. Magnam de te spem meo testimonio apud parentes tuos concitavi: quae ne et eos et me fallat, omni tibi cura ac studio providendum est. Vale. Nonis Iulii. Tibure. MDLXX.

[1]) Ep. 34.

XXXVI.

EIDEM RIPARIO.

Ne priores litterae tuae ad te pervenirent, Caroli incuria factum erat, cuius tu quoque negligentiam nosti. Nunc una cum his meis utrasque tuas accipies simulque hoc intelliges, (quod tibi gratuleris,) posteriores multo meliores esse prioribus: ut, si ad istum modum pergas, magna mihi spes sit, te praeclare responsurum exspectationi meae. Vide igitur, si me amas, quod et facis et facere certe debes, ut omnibus aliis rebus neglectis, quantum quidem valetudinis ratio patietur, urgeas studia tua: multa legas, multa ediscas, multa audias, frequenter cum iis versere, quorum familiaritate ac consuetudine melior ac doctior fieri potes. Fac cogites, gravissimam esse iacturam temporis; praecipue autem ista aetate, qua tu nunc es, hora nulla tibi perire sine magno dispendio potest. Saluta mihi praeceptorem tuum, cui meas ad te litteras ostendas licet. Eas quidem, quas tu ad me missurus es, nemini prorsus ostendi volo: eas enim mihi gratiores faciunt ipsi errores tui. Vale, mi dulcissime Alexander. IV. Id. Iulii MDLXX. Tibure.

Oblitus eram scribere, heri in mensa iniectum esse sermonem de comoedia: qua occasione multa de te quoque dicta sunt. Valde tibi tunc aures tinnivisse oportet. Omnino spero fore, ut huc tibi ad me veniendum sit.

XXXVII.

EIDEM RIPARIO.

Litterae tuae posteriores quaeque meliores. De ratione autem studiorum tuorum velim aliquid ad me scribas; quantum legas quotidie; num quid ex-

cerpas ex iis scriptoribus, quos legis; num quid e Latino sermone in vulgarem convertas, aut contra. Terentium et Cyri paediam noli intermittere; Caesaris commentarios velim etiam legere incipias, ne pecunia illa tibi perierit. Confide, mi Alexander, et quemadmodum te mihi facturum polliceris, effice, ut re ipsa ostendas ac patefacias, te incensum esse amore litterarum. Omnia tibi affatim suppetent, si diligentia non deerit: in ea sunt omnia. Isocratis Iunioris dictum est, *ἐὰν ᾖς φιλομαθής, ἔσῃ πολυμαθής.*[1]) Hoc tu tibi quasi ex oraculo dictum puta. Vale. Tibure. III. Id. Iul. MDLXX.

XXXVIII.

EIDEM RIPARIO.

Binas litteras tuas una cum his accipies, alteras Latino, alteras eo quo vulgo utimur sermone scriptas. In Latinis nihil habui quod emendarem; quae res mihi summae voluptati fuit. Quare et tuas et meas omnes eodem in libro describito. Erit tibi olim iucundum considerare progressus tuos. Alexander mi, vale et perge ea qua coepisti diligentia in studiis versari: nihil facere aut mihi iucundius aut tibi utilius potes. Tibure. Idibus Iulii. MDLXX.

XXXIX.

EIDEM RIPARIO.

Perge, ut facis, mi Alexander, amare litteras, eis te oblectare, in eis omnia et seria et ioca tua collocare. Non magnus labor magno tibi olim honori futurus est. Ista via, quam tu nunc ingrederis, multi humili et obscuro loco orti ad amplissi-

[1]) Isocr. ad Demon. §. 18.

mas dignitates pervenerunt. Atque etiamsi nulla eiusmodi praemia litteris proposita essent: ipsa tamen doctrina amanda est per se, neque quidquam in homine ingenuo turpius est ignoratione earum rerum, quarum scientia sine litteris comparari non potest. Voluptas, quae ex turpibus capitur, celeriter transit, dolorem autem in animo diuturnum relinquit: at labor in rebus honestis collocatus ipse quidem effugit, memoriam autem sui in animo relinquit plenam honestissimae et solidissimae voluptatis. Haec cogita et vale. Postrid. Id. Iul. Tibure.

XL.

EIDEM RIPARIO.

Etsi nihil erat quod scriberem, ac praeterea mirum me quoddam scribendi odium tenebat, nolui tamen verberonem hunc meum sine meis ad te litteris istuc venire. Amo te quotidie magis, quod a te litterarum studia eodem modo amari confido. Sed velim ad me diligenter scribas, quo te nunc scriptore oblectes, Cicerone, an Terentio, an, quod malim, utroque. Dare etiam operam debes, ut in iis, quae ad me scribes, iis loquendi generibus utare, quae in illorum scriptis notaveris, ut ea ipsa res fidem mihi faciat diligentiae in eis legendis tuae. Vale. Tibure. v. Kalend. August. MDLXX.

XLI.

EIDEM RIPARIO.

Nemo est omnium, ad quem libentius quam ad te scribam. Sum enim animo ac voluntate erga te plane paterna. Sed vix credas, quam sim in

hoc secessu occupatus, quem tamen plerique omnes esse plenum otii putant. Et quotidie quinas aut senas ab amicis litteras accipio, ad quas si respondere omnes velim, nil aliud agendum sit. Gratum est mihi, quod applicuisti te ad consuetudinem P. Aemilii et Horatii Macarani. Eorum enim uterque te et doctrina et exemplo efficere meliorem potest. Tales sectare. Qui autem alio ingenio sunt, eorum consuetudinem quasi pestem aliquam vita. Aetati tuae nihil diligentius providendum est, quam quibus sodalitatibus utare. Neque ego severum esse te ac tetricum omnique generi voluptatum inimicum volo. Hoc tantum moneo, non eas amicitias quaerendas, quae dulcissimae videantur, sed inducendum animum, ut, quae honestissimae sunt, easdem etiam dulcissimas esse ac suavissimas putes. Mi Alexander, etiam atque etiam vale. Tibure. V. Id. August. MDLXX.

XLII.

EIDEM RIPARIO.

Remitto ad te omnes propemodum litteras, quas a te accepi, leviter a me emendatas. Vide, obsecro te, ut posthac et saepius et diligentius scribas. Vix enim credas, quantae mihi molestiae sint pueriles quidam errores, in quos incidere te frequenter video. Sicubi in generibus loquendi paullo minus usitatis paullove obscurioribus laberis, non offendor; at cum ita erras, ut adhuc prima grammaticorum praecepta ignorare videaris, indignor. Ac scis ipse, quam saepe tibi ob eam caussam iratus fuerim. Quare te maiorem in scribendo diligentiam adhibere par esset. Neque vero raritatem litterarum tuarum excusare ullo modo potes. Nam quae tandem esse possunt tua ista negotia? Magis vereor, ne te voluptates abstrahant et a scribendo

et a legendo: quibus tu si te dederis, actum est. Non equidem interdico tibi omni genere voluptatum: non sum usque eo inhumanus; sed illae et honestae sint, et adhibeatur modus. Crede hoc mihi: verae et solidae voluptates nulla re magis quam contemptu inanium comparantur. Saluta parentes tuos verbis meis. Vale. Tibure. XVI. Kal. Sept. MDLXX.

Nihil adhuc audio de litteris Graecis, num eis imbui coeperis. Ea res mihi maximae curae est. Da operam modis omnibus, ne diutius trahatur. Mora omnis mihi molestissima futura est.

XLIII.

EIDEM RIPARIO.

Vide, quam te amem. Cum a multis hodie litteras acceperim, nihil mihi prius faciendum esse duxi, quam ut ad te potissimum rescriberem. Cave putes, Alexander mi, ipsi te patri tuo cariorem esse quam mihi. Ac si quaeras, quae caussa sit huius erga te tanti amoris mei, ne vivam, si aliam adferre possum, quam quod videor mihi animadvertisse in te ingenium excellens et, si tu volueris, ad omnia summa natum. Sed tu hoc facito tecum cogites: multas res esse suapte quidem natura bonas, sed quae culpa eorum, qui illas possident, interdum pessimae ac perniciosissimae fiant. Bonae sunt opes; sed si quis non recte utatur, malae. Bonum forma; sed id bonum multis exitio fuit. Ex eodem genere est ingenium. Si recte utaris, nullum prope hominum generi dari potest maius aut praestabilius donum; sed si ad bonum ingenium mala mens accesserit, itidem erit, ut gladius in manu furiosi: quo erit melior et acutior, eo plus adferet mali. Ego autem te, Alexander, amo nunc, quia ingenio

bono es; amare desinam, si tu bono ingenio male uti coeperis. Sed id spero non fore, teque bono ingenio bene usurum esse confido, vel tuapte sponte vel quia videris mihi valde amare amorem erga te meum: quem tueri ac conservare alia ratione nulla potes. Vale et, si me amas, virtutem ac litteras ama. Nulla in humanis rebus maiora bona sunt. Iterum vale. Tibure. VIII. Kalend. Sept. MDLXX.

XLIV.

EIDEM RIPARIO.

Accepi ternas tuas litteras; in postremis autem quaedam erant ita negligenter scripta, ut facile constaret, aliud egisse te, cum illa scriberes. Ostendam ea tibi, cum istuc venero, et auriculam pervellam tibi, ut postea in scribendo attentior sis et saltem eos soloecismos effugias, quos effugerent etiam pueruli, qui primis litteris imbuuntur. Noli tamen ex hac mea admonitione molestiam ullam capere. Non enim propterea volo quidquam de tua hilaritate detrahi, sed ad diligentiam addi. Vale. Tibure. IX. Kal. Octobr. MDLXX.

XLV.

M. ANTONIUS MURETUS.

IULIO ROSCIO S.

Ex Elegiis, quas a te nuper accepi, dici non potest, quantum ceperim voluntatis: non tantum quia me laudabant, etsi *ἥδιστον ἄκουσμα ὁ ἔπαινος*, sed quia id elegantissime venustissimeque faciebant. Omnino multa mihi Hercules noster de ingenio tuo deque praestantia in pangendis versibus dixerat. Sed tu eam opinionem, quam ego ex

ipsius sermonibus de te conceperam, longe multumque superasti. Vere hoc tibi adfirmo: nullum a multis iam annis vidi aequalem tuum, quem tecum in hoc genere conferendum putem; neque dubito, si perrexeris, quin possis aliquando inter optimos huius saeculi poëtas censeri,

Insignemque tuo capiti petere inde coronam,
Unde prius paucis velarint tempora Musae.[1])

Sin te, quod fore auguror, gravius aliquod studium progrediente aetate ab amoenitate poëmatum abduxerit: tamen te, mi Rosci optime et suavissime, hortor, ne Musas unquam plane deseras, neve unquam ita te addicas cuiquam illarum severioris, ut ita dicam, supercilii artium, ut non tibi identidem ex Musarum cantibus si nihil aliud, petendam certe graviorum cogitationum allevationem putes. Neque te hoc facturum esse diffido.

Μοῦσαι γὰρ ὅσους ἴδον ὄμματι παῖδας,
Ἄχρι βίου πολίους οὐκ ἀπέθεντο φίλους.[2])

A me vero ut posthac omnia officia exspectes, quae ab homine amicissimo exspectari possunt, te etiam atque etiam oro. Cum istuc rediero, erit mihi gratissimum, si interdum ad me, quod modo permissu eorum fiat, apud quos educaris, ventites, meque ac rebus omnibus meis aeque libere utaris ac tuis. Spero autem consuetudinem sermonesque nostros ad istam ipsam laudem, ad quam adspiras, consequendam tibi non prorsus inutiles fore. Vale, mi Rosci, tibique persuade te a me plane in filii et quidem ὀψιγόνου loco amari. XI. Kal. Sextil. MDLXX. Litteras, quas cum his accipies, peto, ut Ciofano, cum primum poteris, reddendas cures.

[1]) Lucret. I. 928. 929. [2]) Callim. epigr. XX. 5. 6.

XLVI.

EIDEM ROSCIO.

In hac commutatione consilii de instituenda ratione studiorum tui, nihil me magis sollicitum habet, quam quod nescio, quos progressus in Graecis litteris feceris. Quarum sine mediocri saltem cognitione cave putes ad ullam doctrinae praestantiam perveniri. Eis si ita imbutus es, ut possis Aristotelem suapte lingua loquentem intelligere eiusque etiam interpretes Graecos sine cuiusquam interpretatione Latina consulere, non invitus patiar te ad studia philosophiae gradum facere; etsi, ut verum fatear, Demostheni, Thucydidi, Herodoto, Xenophonti et huius generis scriptoribus paetereaque poëtis Graecis annum adhuc unum dari maluissem. Volo equidem, quicquid ages, prospere tibi ac feliciter evenire; sed tamen non committam, ut, si absque illo instrumento te ad philosophiam contuleris, dicere unquam possis, Muretum tibi eius consilii auctorem fuisse. Neque haec a me ita disputantur, quasi tibi in iis litteris, quae humaniores dicuntur, consenescendum arbitrer: longe semper ab ea sententia meus abfuit animus: sed tu et ea aetate es, ut properare non debeas, et eo ingenio, ut, si firma ac solida doctrinae fundamenta ieceris, ad summa omnia facile perventurus esse videaris. Nam quod ais, sine eloquentia multos ad summam amplitudinem pervenisse, sine sapientia neminem: verius dixisses, et sine sapientia et sine eloquentia et sine ullo vero bono multos ea, quae vulgo habentur amplissima, et olim consecutos esse et quotidie consequi. De quibus constitueram hoc loco pluribus disserere, sed avocor. Tres enim hic habemus Cardinales, Augustanum, Varmiensem, Alciatum: qui mihi omne prope tempus eripiunt. Mi Rosci, ignosce

occupationibus meis et vale. Tibure. III. Non. Octobr. MDLXX.

XLVII.

M. ANTONIUS MURETUS

S. D.

HORATIO CARDANETO SUO.

Valde tardi effecti sunt tabellarii vestri, qui quadragesimo demum die litteras huc istinc adferant. Idem mihi accidit haud ita pridem in litteris quibusdam Gisberti Oddi, quae, cum scriptae ab eo essent mense Novembri, perlatae ad me sunt ineunte Ianuario. Sed hoc tamen commode, quod hodie potissimum: ut, qui dies unus ex omnibus summa hilaritate ab omnibus traduci solet, eo potissimum hilararer iucundissimo sermone litterarum tuarum et recordatione amoris erga me tui, simulque, quoniam ab interpellatoribus nihil est periculi, (ludis enim et spectaculis omnes hodie detinentur,) vacui temporis ad respondendum aliquid haberem. Igitur de me meisque studiis iam cognosse te aliquid puto ex iis litteris, quas proxime ad Gisbertum dedi: satis enim scio, earum te statim participem factum. Terentianum[1]) illud *si sit opus* ioci caussa dictum est: quasi evenire ullo modo possit, ut hoc quoque facto opus sit. Ergo *si sit opus; si quis a me id fieri postulet; si quis hoc sibi a me officium tribui petat; si quis in eo me sibi gratificari velit; si quid eveniat, ut publice intersit eum laborem a me capi*, et *si cogites*, multa nos quoque vulgo ita iocantes dicimus: *Quando ita iubes, sedebo*, cum tamen nemo iubeat; *Honoris tui caussa ad prandium ibo*, quasi, qui id facit, non sua

[1]) Eun. II, 1, 17. III, 2, 26.

potius caussa faciat; *Hodie in prandio pulcre tibi operam dedi*, quasi, qui bene ac libenter vescitur, non sibi potius operam det quam amico. Ex eodem genere est illud *si sit opus*, de quo satis iam multa. *Albedo* Latinum non est, non magis quam *Nigredo*. Sed ita sumus omnes, etiam qui paulo melius Latine loqui putamur, quam vulgus solet. Dum confidimus, nos iam eam facultatem consecutos, ut vel aliud agentes emendate loquamur, multa inepta et ne in pueris quidem ferenda effundimus. Isti praecipue delicati, qui omnia sibi praeter Ciceronem putere aiunt; qui, si sine Nizolio possint unam aut alteram epistolam scribere, germanos se esse Cicerones putant; qui Senecam contemnunt, Plinium irrident, Tacitum damnant, ad inferiorum vero temporum scriptores etiam nauseant; qui me aut mirantur aut miserantur aut irrident, quod ex Apuleio ipso aut Sidonio quaedam petenda esse dicam ad usum Latini sermonis: illi igitur ipsi saepe ita et loquuntur et scribunt, ut non eos modo, quos ipsi tantopere abiiciunt, quos prae se contemnunt, sed eorum pistores ac coquos multo Latinius locutos fuisse constet. Ad omnia epistolae tuae capita responsum esse arbitror. Vale. III. Kalend. Martii. MDLXXI. Romae, quo ipso die litteras tuas accepi, quibus adscripta erat dies VII. Kalend. Febr., ne me tam sero tibi respondisse mireris.

XLVIII.

EIDEM CARDANETO.

Postquam ad te nuper scripsi de illo Terentiano, *si sit opus*, venerunt mihi in mentem alia, quae apertius confirmarent explicationem meam. Simile igitur est illud ex Adelphis:[1])

[1]) IV. 7. 34. s.

Tu inter eas restim ductans saltabis. M. *Probe.*
Et tu nobiscum una, si opus sit.

Et illud Catulli ex epigrammate in Vettium:[1])

Ista cum lingua, si usus veniat tibi, possis.

Sed nolo alterum versum adscribere, neque puto esse opus. Quamvis igitur sperabam sententiam meam ita tibi probatam esse, ut nihil praeterea argumentis opus foret: tamen ne hanc quidem ad te scribendi occasionem praetermittendam putavi. Vale, et Gisbertum mihi saluta et si quos istic praeterea nosti amantes mei. Romae. Postrid. Non. Mart. MDLXXI.

XLIX.

M. ANTONIUS MURETUS.

HERCULI CIOFANO SULMONENSI

S. P. D.

Accepi volumen orationum: de quo amo te, ut debeo, plurimum; eo simul atque usus ero, remittam. *Demere partem de solido die* apud Horatium[2]) sine ulla dubitatione est *meridiari*, id est, ipso meridie horam unam aut alteram dormire: quod qui faciunt, diem quodam modo frangunt ac dividunt neque eum unum ac solidum et ὁλόκληρον esse patiuntur. Itaque is, qui demit partem de solido die, dicitur id facere *nunc viridi membra sub arbuto stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae.* Et hoc ipsum Varro alicubi[3]) vocat *diem dividere.* De verbo *deducendi*, cur eo vim ullam significari putes, non sane video. Cleopatra quidem neque volens neque invita in triumpho ducta est. At non est tamen

[1]) 98, 3. [2]) Carm. I. 1, 20. [3]) de re rust. III. 2. § 15.

dubium, neminem volentem θριαμβεύεσθαι. Nemo enim volens vincitur aut poenas dat ei, adversus quem bellum gessit. Versus tui non insuaves sunt; et erit mihi gratum, si te, cum licebit, in hoc quoque genere exerceas. Vale. Romae. IV. Id. Mart. MDLXXI.

L.

M. ANTONIUS MURETUS
PAULO SACRATO SUO
S. D.

Proxime cum vellem ad te scribere, quam grata mihi fuissent insitia[1]), quae tu et Alexander Canalius ad me miseratis, ita me subito multa negotia oppresserunt, ut coactus sim officium illud in aliud tempus reiicere. Nunc igitur utrique vestrum gratias, ut debeo, maximas ago, simulque ut, qua una ratione possum, vos remunerer, mitto ad vos exempla duo carminis cuiusdam mei ad divam virginem Lauretanam, quod vobis, si nulla alia re, certe argumento placebit. Versus ipsi si frigidiores videbuntur, tanto iudicare debebitis munus meum accommodatius ad hanc tempestatem anni, qua frigus studiose quaerere omnes solemus. Quales autem cunque videbuntur, non recuso, quin eos communicetis cum Paludino, Montecatino ceterisque communibus amicis: prope etiam dixi, cum Pigna; sed audio, eum valde severum esse in iudicandis poëmatis. Et tamen, quia me ab eo amari scio, si vobis videbitur, subeamus hoc quoque periculi, cum praesertim, si quid in eis parum probaverit, ipsa

[1]) Non vero absimile est, intelligendum esse genus farciminum, quae Muretus in deliciis habuisse videtur. *Kraft.*

nos reprehensio cautiores in posterum factura sit. Valde gavisus sum, cum audii fratrem tuum Episcopum Carpentoractensem esse factum: qui honos iam pridem summis illius virtutibus debebatur. Neque ei tantum gratulatus sum, sed tibi quoque, cum epistolam ea de re tuam ad Ioannem Moronum Cardinalem legi: quae mihi ita elegans visa est, neque hoc tantum, sed ita graviter ac sapienter scripta, ut iam tum coeperim eundem tibi quoque dignitatis gradum augurari. Mitto ad te orationem nuper hic habitam a Petro Magno, ut versuum levitas orationis gravitate pensetur. Bene vale, Sacrate mi optime, eruditissime, amicissime, et me ama. Romae. III. Non. Julii. MDLXXII.

LI.

M. ANTONIUS MURETUS

FRANCISCO BENTIO SOCIETATIS IESU

S. P. D.

Utraeque litterae tuae mihi gratissimae fuerunt: hae posteriores eo etiam gratiores, quod subdubitabam, ne aegre tulisses, nihil a me ad illas Senenses responsum esse, etsi videbar satis respondisse, cum quae petebas, ad te miseram. Mihi enim videtur melius petenti respondere, qui silentio facit quod rogatur, quam qui verborum affatim rependit, rei nihil. Gaudeo te Perusiam venisse, unde (opinor) crebrius a te litteras exspectare potero. Cupio autem scire, quem potissimum scriptorem explicandum susceperis. Nam, si nihil aliud, exacuam industriam tuam, teque fortassis ad locos quosdam diligentius, quam ab aliis solent, tractandos excitabo. Cave enim putes, quidquam mihi accidere posse iucundius, quam videre te *τηλύγετον*, ut ita dicam,

disciplinae meae alumnum, florentem laudibus et quotidie longius progredientem in ea via, quam me tibi olim monstrare memini: etsi tu quidem, ut a me discessisti, multo, quam ego sum, meliores magistros nactus es. Sed quid tum? blandior mihi γεροντικῶς, et quia te olim nescio quid docui, videor mihi te, quantus quantus es[1]), aut potius quantus futurus es, produxisse. Sed ut haec missa faciam, scin' tu me nuper a Pontifice iterum antiquo, ut ait Horatius[2]), inclusum ludo? Cum enim Caesarius multorum iam stipendiorum veteranus missionem impetrasset, egerunt mecum primum Cardinales, deinde etiam αὐτὸς ὁ ἀρχιερεύς, ut eam provinciam susciperem. Multa argumenta allata sunt, quae me moverent, sed unum ἄλυτον καὶ ἄφυκτον, quod pro ducentis aureis annuis quadringentos proposuerunt: homini autem egenti et propter imminentem senectutem paullo ad rem attentiori nullum medicamentum adhiberi potuit efficacius. Itaque redibo iam ad veteres illos congerrones meos, Ciceronem, Horatium, ceteros et mihi quoddammodo repuerascere videbor. Tumultuantur tamen, qui ex me Pandectas audiebant, et negant se quenquam alium ferre posse: plerique etiam, nisi me habeant, Iurisprudentiae se multam salutem dicturos esse profitentur. Ipsi viderint. Ego ludibundus quadringentos illos quotannis in arcam, θεοῦ θέλοντος, concludam, ut sit aliquando unde otio frui possim. Beatum te, qui eam vivendi rationem ingressus es, ubi a talibus curis animus liber est. Noli tamen putare a me ipso haec ita curari, ut angar: λαμβάνω τὰ διδόμενα, et quia usque huc paullo negligentior fui, ex illa negligentia ita aliquid detraho, ut nihil detraham ex hilaritate.

[1]) Terent. Adelph. III, 3, 40.
Tu, quantus quantus, nihil nisi sapientia es.

[2]) Epist. I, 1, 3.

Adolescentem, qui mihi litteras tuas reddidit, vidi perlibenter, et mihi, quantum ex una collocutione existimandi potestas fuit, visus est tua commendatione dignissimus. Saluta mihi, si quos istic nosti studiosos mei. Vale, mi Benti optime et suavissime, et me ama. Romae. v. Kalend. Sept. MDLXXII.

LII.

M. ANTONIUS MURETUS

PAULO SACRATO SUO.

Superioribus diebus cum ad litteras tuas respondere coepissem, etsi iam multa nox erat, egoque mihi eam potissimum horam delegeram, quam ab interpellatoribus vacuam fore confiderem, statim tamen accidit, ut ad me veniret, qui quod coeperam, vetaret absolvere. Itaque in ea quadam indignatione risi tamen, quod quasi fato quodam evenisse videretur, ut ne tunc quidem possem ad te, cum maxime cuperem, scribere. Illud tamen quicquid erat, quod habebam in manibus, ut erat imperfectum atque inchoatum, ad te misi: simulque pollicitus sum, me propediem ad te nescio quid nugarum mearum esse missurum. Praesto igitur quod tum promisi, et ad te mitto exempla duo orationis cuiusdam a me nuper habitae; quam, etsi bella non est, tibi tamen et Canalio nostro, pro vestro erga me amore non plane displicituram esse confido. Velim autem mea caussa convenias Antonium Montecatinum, quem virum, Sacrate mi, vix credas, quantum amem et quanti faciam, eique plurimam a me salutem dicas, simulque ei unum ex illis, quae ad te mitto, meae orationis exemplis tua manu des. Ita enim spero, ipsi quoque munusculum gratius fore: etsi ille quidem eodem, quo tu

erga me animo est. Et quamquam acerrimo iudicio est, mea tamen et legit libenter et laudat. Scribendum mihi hodie est ad multos, ideoque tecum ero brevior. Ama me et vale. Romae. XI. Kal. Decembr. MDLXXIII.

LIII.

EIDEM SACRATO.

Nunc ipsum accepi prandens binas ad me litteras tuas, in eundem a te fasciculum coniectas, et nuper etiam alias quasdam tuas acceperam, sed quibus aliud nihil contineretur, quam, quod ego maximopere scire cupiebam, te istuc salvum incolumemque venisse, et commemoratio quaedam accurata eorum, quae tu tibi me praestitisse, cum hic esses, praedicaras. Ego autem, Sacrate mi optime et humanissime, si negem me cupidissime quaesiise occasionem aliquam declarandi tibi mirifici cuiusdam amoris erga te mei, mentiar. Certe enim et amo te singulariter, et meum erga te studium tibi notissimum esse cupio. Illud vere affirmare possum, nihil tibi me praestitisse aut tua causa fecisse, quo minima pars aut meritorum erga me tuorum aut meae erga te voluntatis adaequari queat. Itaque videris mihi nonnunquam quaerere occasionem exercendae eloquentiae tuae in eis amplificandis et exaggerandis, quae per se ita exigua et tenuia sunt, ut vix compareant. Quid enim tibi a me tributum est, in quo cognoscere potueris, quanti te faciam aut quantum tua caussa cupiam? cum ipse contra tam multis tamque illustribus argumentis tuam erga me voluntatem perspexerim, ut certo sciam, cum quantum plurimum potuero dispunxero, semper tamen plus reliqui fore. Sed omittamus haec. A Tiberio tuo septem insitia accepi, de

quibus amo te plurimum. Quod te quotannis alia missurum polliceris, gratum est. Ego tibi vicissim aliquid depromptum e studiis meis mittam. Paludino, Canalio ceterisque, quos istic mei amantes esse scis, salutem. Vale. v. Kalend. Iun. MDLXXV. ex urbe.

LIV.

EIDEM SACRATO.

In multis, tenuibus illis quidem, sed ipsa assiduitate molestissimis occupationibus meis usus eram ea libertate, quam tu mihi dederas, ne prius ad litteras tuas respondere necesse haberem, quam Episcopus Hadriae istuc rediret. Quod dum exspecto, etsi quibusdam et meis et ipsius familiaribus negotium dederam, ut me tempestive de discessu ipsius admonerent: prius tamen eum abiisse rescivi, quam de abitu cogitare cognossem. Factum id non modo eorum, quibus id mandaveram, negligentia, sed et consuetudine quadam multos iam menses a me suscepta, nunquam, nisi cum urget necessitas, exeundi domo et perraro veniendi in aedes Cardinalis: non quin et ipse me libenter videat et ego eum, qua debeo, observantia colam: sed tanta me satietas, tantum odium et aulae et rerum aulicarum cepit, ut nunquam mihi magis solus videar quam in illa turba, nunquam melius comitatus, quam cum me solus in bibliothecam abdidi. Itaque cum Cardinale ipso ter, opinor, aut ad summum quater collocutus sum, postquam huc venit. Multi fortassis hanc aut asperitatem aut rusticitatem vocabunt. Vocent sane, ut libet. Mihi aegre est, quod non iam pridem ita vivere coeperim. Et tamen vivente Hippolyto Cardinali alia ratio erat. Referta erat domus hominibus eruditis, ex quorum convictu ac sermone aliquid

perpetuo disceres. Ipse, quanquam doctrina mediocri, magno tamen et excelso ingenio et mirifice dedito studiis nostris. Itaque domus ipsius Academia quaedam videri poterat. Hic amat quidem et ipse mirifice homines bonarum artium scientia excultos; sed sua ei comitas damno est. Dum enim omnes blande excipit, cum omnibus humane colloquitur, facilem se atque obvium omnibus praebet: excitat quidem admirabiles amores sui; sed a tam multis gratiam ipsius ambientibus perpetuo obsidetur, ut ei vix ad curandum corpus satis temporis supersit. Quid quaeris? Ego qui quotidie cum illo altero suavissimis sermonibus horas aliquot transigere consueveram, nunc in alium quendam orbem mihi delatus videor. Sed haec mussanda sunt; quae tamen semel in tuum hominis amicissimi sinum effundere volui, putans in eo aliquid levationis fore. Nunc ad alia venio. Quod tam saepe me in epistolis tuis tamque honorifice appellas, gratiam habeo, etsi video, te multo plus amori quam iudicio tribuere. Sed hoc ipsum non minus iucundum est, sentire me a te unice diligi. Quod nunc praeterea scribam, nihil habeo, nisi forte illud scire vis, me hoc anno, si Deus volet, explicaturum publice libros Politicorum Aristotelis: in quibus videor mihi navaturus operam et multa ab aliis interpretibus non animadversa dicturus. Hoc te puto malle, quam quid de bello aut pace dicatur, et quae eius generis vulgo a circumforaneis hominibus disseminantur. *Ἕκαστος γὰρ τῶν ἑαυτοῦ κήδεται.* Vivamus, mi Sacrate, vivamus et consenescamus in studiis nostris contemnentes ea omnia, quae vulgo maximi fiunt. Deum et aeternitatem cogitemus; alia omnia fluxa et caduca sunt. Vale. Romae. III. Id. Iulii. MDLXXVII.

LV.

IOANNES ZAMOSCIUS

REGNI POLONIAE VICECANCELLARIUS
BELZENSIS KNISSYNENSIS ZAMCHENSIS
CAPITANEUS ETC.
M. ANTONIO MURETO S.

Tum ex constanti fama, tum ex scriptis tuis, quae in lucem a te edita manibus omnium ob eorum elegantiam teruntur, cognovi quantus sis in litteris. Facile igitur tua virtus me, etsi tanto locorum intervallo a te remotum et eum, qui te numquam viderim, in tui amorem trahere potuit: cum et ipse eas, licet earum ignarus ac in vita civili occupatus, amem. Id tibi litteris hisce meis breviter significare volui; plenius vero per generosum Ioannem Zamoscium, serenissimi Regis nostri Secretarium, qui istuc a Rege missus est. Cui tu fidem in iis, quae tibi nomine meo nunciabit, adhibebis et me tui amantem redamabis. Vale. Ex castris ad Gedanum. III. *Kalend. Iulii.* MDLXXVII.

LVI.

SERENISSIMO ET POTENTISSIMO PRINCIPI

STEPHANO

DEI GRATIA POLONIAE REGI ETC.
M. ANTONIUS MURETUS
S. P. D.

Nihil in vita aut optabilius aut glorificentius mihi contingere potuit, serenissime Rex, quam ut homo neque ingenio neque doctrina praeter ceteros praestans, amplissima et honestissima conditione proposita, a Maiestate tua in Poloniam vocarer. Qu

equidem venire cupiebam, non tam privati commodi spe, quam mirifico quodam studio incensus videndi ac venerandi cominus eum Principem, qui solus hodie confirmat vetus dictum hominis sapientissimi[1]): *tum demum beatas civitates fore, cum aut philosophi regnarent, aut reges philosopharentur.* Sed id cum ita cuperem, ut nihil unquam cupierim ardentius, cur efficere non potuerim, Regia Maiestas tua ex Ioanne Zamoscio Secretario suo intelliget[2]); a qua supplex peto, ut ne propterea dedignetur me in suorum numerum adscribere, neque iniquo animo ferat me, dum vivam, quibuscunque modis potero, et loquendo et scribendo, quantum Regiae ipsius liberalitati debeam, profiteri ac praedicare. Deus Opt. Max. Regiam Maiestatem tuam rebus omnibus florentissimam quam diutissime servet. Romae. Kal. Decembr. MDLXXVII.

LVII.

M. ANTONIUS MURETUS

IOANNI ZAMOSCIO
REGNI POLONIAE VICECANCELLARIO
BELZENSI KNISSYNENSI ZAMCHENSI CAPITANEO ETC.

S. P. D.

Praeter spem et opinionem meam accidit, ut, cum inter me et Ioannem Zamoscium, serenissimi Regis Secretarium, omnibus prope de rebus convenisset, iamque ego me ad iter accingerem atque istic animo et cogitatione totus essem, subito ostenderit Gregorius Pontifex maximus profectionem meam

[1]) Platonis. De republ. V. pag. 473.
[2]) Vid. ep. LVII et LX.

sibi non placere, meque per viros summa auctoritate praeditos monendum curaverit, ne ex urbe discederem; sibi curae fore, ut ne in urbe deteriori conditione essem, quam quae mihi in Polonia deferretur. Quin etiam ad quingentorum aureorum numorum stipendium, quod mihi iam pridem constitutum erat, statim ducentos adiici iussit, mandavitque Datario suo[1]), primo quoque tempore quoquo modo efficeret, ut aliunde mihi trecenti aurei numi quotannis penderentur. Ea re factum est, ut coactus sim deponere consilium, quod ceperam, veniendi ad vos: a quo, ne vivam, si me alia ulla res quam summi Pontificis voluntas atque auctoritas abducere potuisset. Interea, etiam tacente me, facile omnes vident, quantum serenissimo ac potentissimo Regi Stephano, quantum tibi, Zamosci clarissime, debeam. Vobis enim, nisi plane ingratus sim, hanc tam luculentam fortunarum mearum accessionem acceptam feram necesse est. Quare, dum vivam, me utrique tantum debere fatear oportet, quantum ab homine deberi homini plurimum potest. A te etiam atque etiam peto, ut mihi veniam a serenissimo Rege impetres, tibique persuadeas, si ullum tempus unquam eveniat, ut me vitam ipsam vel pro Maiestate ipsius, vel pro tua, clarissime Zamosci, dignitate in discrimen exponere oporteat, nemini me concessurum, qui id promptius aut maiori animo faciat. Vale. Romae. Kalend. Decembr. MDLXXVII.

[1]) *Datarius*, qui praeest cancellariae pontificali *(Kanzleidirector)*. Nam dataria dicitur Romae curia, in qua pontificis nomine cum aliae litterae perscribuntur et consignantur, tum beneficia per litteras promittuntur. *Kraft.*

LVIII.

NATIO GERMANORUM IN SCHOLA PATAVINA IURISPRUDENTIAE OPERAM NAVANS

M. ANTONIO MURETO

S. D.

Rem arduam sane tentamus atque difficilem, sed, ut speramus iudicio tuo, Murete, et auctoritate confirmati laudabilem inprimis et fructuosam, non tam nationi nostrae quam universae reipublicae litterariae. Petimus a scholae Patavinae Triumviris, magno multorum nobis adversantium odio atque invidia, Iureconsultum, qui Pandectas iuris civilis in eadem schola publice interpretetur, non more illo barbaro et incondito, sed Gallico, hoc est, omnium recte sentientium iudiciis comprobato. Ex omnibus autem Iureconsultis, quos praecellenti doctrina in Italia vel ipsi novimus vel fama et praedicatione aliorum accepimus, neminem scimus, quem tibi hac in parte comparare, nedum anteferre debeamus. Quod itaque ex fide dignis hominibus iam pridem intellexissemus, non te penitus consilium abiecisse redeundi in haec loca et in iis, quod vitae reliquum est, transigendi: unum te, quamvis ignarum huius instituti nostri, ex omnibus nominare et a Triumviris coram et per litteras flagitare non dubitavimus. Qui nobis polliciti fuerunt denique, se ad Legatum Venetum, qui Romae est, scripturos eique, ut de hac re tecum agat, negotium daturos. Quod vero scire non possumus, quid tecum ille aut an omnino egerit aliquid, ex diuturna vero mora et conatibus multorum spei nostrae quaedam minus convenientia metuimus; his te litteris rogare ausi sumus, ut de tota hac re deque animo et consilio tuo aliquid

certi quam primum nobis significare ne graveris. Nam illud humanitas singularis tua et animus ille tuus ad praeclara omnia comparatus ne rogare quidem nos patitur, ne vel desiderio nostro tam honesto vel communium litterarum caussae vel laudi denique et gloriae tuae deesse velis. Quam etsi summam iam adeptus es, splendescet illa magis tamen, novae huius dignitatis quasi luce collustrata, quae ad omnis gloriae cumulum uni tibi divina quadam sorte destinata videtur. Praestitisti tu quidem antehac eximia omnia planeque admiranda et eloquentia tua prope divina omnes populos ac gentes tibi devinxisti, quae sensu aliquo humanitatis praeditae sunt. Reliquus est, ad extremum vitae actum tibi reservatus, ingens quidem ille labor, sed viro magnanimo et ad summum laudis et gloriae fastigium contendenti optatus maxime atque iucundus, ut scilicet alter tanquam Hercules, hydra illa tot capitum confecta, Augiae stabulo expurgato, denique barbarie foedissima profligata, reginam scientiarum omnium Iurisprudentiam in pristinam dignitatis sedem restituas. Est illa sane laus maxima, ut diximus, quam ex ceteris studiis et laboribus tuis es consecutus, sed tamen communis tibi quodammodo cum doctissimis quibusdam viris. Haec vero laus, quae ex inusitato et praeclarissimo facinore te manebit, tua erit propria, tibique uni victoriae tam insignis triumphi omnes debebuntur. Sed indecore facimus, qui ad ea te incitemus, ad quae sponte te inflammatum esse novimus. Studium profecto summum et desiderium tui nostrum ex his litteris perspicies. Cui desiderio si eventus responderit, tuque spem optatissimi adventus ad nos tui nobis confirmaveris: officio apud Triumviros nostro non sumus defuturi et, si quid nationis nostrae preces, si quid utilitas et dignitas scholae Patavinae apud viros prudentissimos et litterarum amantissimos poterunt, brevi magnum illum Muretum in amplissimo hoc orbis terrarum Gymnasio

de omni barbarie triumphantem aspiciemus. Vale. Datae Patavii III. Non. Ianuarii, anno post partum Virginis MDLXXVIII.

LIX.

ORNATISSIMAE AC NOBILISSIMAE
SODALITATI GERMANORUM
IN SCHOLA PATAVINA IURISPRUDENTIAE STUDIA COLENTIUM
M. ANTONIUS MURETUS
S. D.

Tertio Idus Ianuarii, cum iam advesperasceret, accepi litteras vestras, hoc est eo ipso die, quo tabellarii publici, qui statis diebus hinc Venetias eunt, iter ingressuri erant: quo factum est, ut statim respondere non potuerim. Postridie autem eius diei conveni legatum Venetum, ut ex eo cognoscerem, num quid in mandatis habuisset ea de re, de qua vos ad me amantissime et honorificentissime scripseratis. Negavit quidquam ad se tale aut a Triumviris aut a quoquam alio scriptum esse. Ex quo facile intelligere potestis non tantam haberi honestissimae voluntatis vestrae rationem, quantam par erat. Omnino autem video rationem illam tradendae verae ac solidae Iurisprudentiae, quae hodie in Gallia viget, Italis non placere: etsi ego quidem in hac urbe, cum libros Digestorum interpretarer, multorum studia commoveram iamque illud consecutus eram, ut plerique istorum, qui magno fastu illas, quas vos merito aversamini, ineptias docent, soli in scholis relinquerentur. Itaque quidam ex eis adierunt Pontificem ac cum eo egerunt, ut ne me illam docendi iuris rationem tenere pateretur;

alioqui fore, ut iuventus orationis suavitate capta praeclaram Bartoli et talium doctrinam repudiarent; se quidem, si ego ulterius pergerem, destituros potiusque se docendi munere abdicaturos. Quid plura? et ipsi facile persuaserunt quod volebant, et ego non aegre a me obtineri passus sum, ut annuo quingentorum numorum aureorum stipendio proposito eloquentiae potius et politices praecepta traderem. Nuper etiam, cum me Stephanus Poloniae rex tantis propositis praemiis, quanta vix cuiquam alii cuiusquam artis professori hoc tempore proposita fuisse scimus, in Poloniam evocasset, Pontifex, ut me in urbe retineret, suapte sponte ad vetus illud stipendium quingentorum ducentos praeterea numos aureos annuos addidit porroque se multa facturum pollicetur, quo mihi magis in urbe esse libeat. Quo igitur in statu res sit, videtis. Hesterno quidem die curavi, ut ipse Pontifex per oratorem regis Galliae, qui hic est, de vestra audiendi mei cupiditate certior fieret. Qui cum hoc libenter accepisse visus esset, *Cur non ipsi,* inquit, *potius huc veniunt? Excipientur enim a nobis omni genere humanitatis, neque tunc impediemus, quo minus Muretus arbitratu suo illorum studiis obsequatur.* Certe Pontifex ipse propensissima est in gentem vestram voluntate; neque vobis ignotum est, quantam vim pecuniae quotannis attribuerit et assignaverit Germanis aliquot adolescentibus educandis. Ego vero, nobilissimi et ornatissimi viri, semper mirifico animo erga Germanos fui, motus ingenua quadam simplicitate et integritate ab omni fuco et fallaciis remotissima, quam in eorum plerisque ita cognoveram, ut eam laudem gentis vestrae propriam esse statuerem. Quando igitur istic una esse non licet: videte, num rationibus vestris expediat huc venire et mecum una communi studio ad vindicandam a barbarie Iurisprudentiam incumbere.

Mihi credite: si vobis huc venire libeat, aliquid fiet. Quaeso autem obtestorque vos, ut, quidquid hac de re consilii capietis, ad me scribere ne gravemini vobisque ita plane persuadeatis, quidquid a me vestra caussa aut publice aut privatim fieri poterit, id semper cupidissime facturum esse. Romae. XV. Kalend. Februarii MDLXXVIII.

LX.

M. ANTONIUS MURETUS

PAULO SACRATO SUO

S. P. D.

Tandem ad te remitto epistolas tuas: neque enim per assiduas occupationes et per molestissimum oculorum dolorem, quo dies aliquot laboravi, citius licuit. Eae si conquerentur, se a me paullo severius acceptas esse, recordari debebis, hoc ipsum a te mihi mandatum esse; ut, si mollius ac lenius eas tractare voluissem, verendum mihi fuerit, ne tibi non satis obsequens viderer. Sed de his satis. Nunc exponam tibi totum illud negotium Polonicum, quando litterae, quas ad te, re adhuc recenti, scripseram, perierunt. Stephanus, Poloniae rex, qui et aliis regiis virtutibus ornatissimus est et hoc supra ceteros omnes reges, qui multis abhinc saeculis vixerunt, eximium habet, quod et amat unice homines eruditos et ipse omni elegantis doctrinae genere mirifice excultus est, miserat in Italiam unum e domesticis suis, qui quasi delectum quendam haberet praestantium doctrina virorum eosque opimis admodum propositis conditionibus in Poloniam invitaret ad Academiam novam, quam rex Cracoviae instituere parabat. In mandatis autem regiis, quod ad alios quidem attinet, facta erat

potestas ei, qui huc venerat, optimum quemque et in docendo exercitatissimum deligendi; de tribus nominatim perscriptum erat, de me, de Carolo Sigonio et de Fulvio Ursino. Ac mihi merces proposita mille quingenti quotannis aurei numi. Addebat rex, si sacris initiari vellem, (nondum enim sciebat, me sacerdotem esse,) perfecturum se, quo mihi magis liberet manere in Polonia, ut intra breve tempus honesto aliquo sacerdotio, ex quo non minus quingentos annuos aureos numos caperem, cohonestarer. Ea de re unus e primoribus illius regni, Joannes Zamoscius, qui nunc magnus regni Cancellarius est, litteras ad me peramanter perque honorifice scriptas dedit. Commotus sum non tam ipsius praemii magnitudine, etsi his quidem temporibus inusitata, quam tanti regis tam propensa ac benefica erga homines litterarum studiis deditos voluntate. Neque me commovebat itineris difficultas: qui exploratum haberem, cum lectica, una cum filiolo fratris mei, puero sex annos nato, quem mecum illuc ducere cogitabam, ad fanum Lauretanum, (eo enim religionis ac pietatis caussa iter facere decreveram,) gestatus essem, posse me cisio Cracoviam usque commodissime vehi. Et iam convenerat, ut mihi regis nomine ad iter conficiendum darentur trecenti aurei numi, ad quos ego ducentos de meo praeterea addere cogitabam. Iam mihi illud sanctitatis et doctrinae specimen, Stanislaus, Cardinalis Varmiensis, gratuitam habitationem in palatio, quod Cracoviae habet amplissimum, offerebat. Multae a summis viris litterae commendatitiae in Germaniam et in Poloniam promissae erant: ut, cum eo venissem, nunquam fere in diversoria publica ingredi necesse haberem. Neque verebar illam, quae in Polonia esse dicitur, inclementiam caeli asperitatemque frigoris. Sciebam illa omnia re multo minora esse quam fama; et alioqui sum ipse quo-

que natus in parte Galliae maxime montosa ac frigida. Quod autem quidam, qui deterrere me cuperent, clamabant, gentes illas feras ac barbaras esse: interdum mihi risum, interdum stomachum movebant. Magna mihi, Sacrate, cum multis Germanis, magna cum permultis Polonis familiaritas, magnus usus, magna necessitudo fuit. Semper eos expertus sum bonos viros, rectos, simplices, apertos, humanissimos praeterea et prope omnes eo vitae cultu ac munditia, quae ad elegantiam potius quam ad ullam barbariem accederet. Nugae istae sunt hominum, eos, qui adulari et fallere et aliud loqui, aliud cogitare nesciunt, barbaros vocantium. Utinam nos eo modo barbari essemus! Utri vero barbariores sunt: nati in media Italia, quorum vix centesimum quemque reperias, qui Latine aut Graece loqui sciat aut litteras amet? an Germani ac Poloni, quorum permulti et earum linguarum utramque perfectissime callent et ita litteras ac liberales disciplinas amant, ut in eis tempus omne consumant? Olim illi fortassis asperi ac barbari fuerunt; hoc quidem seculo, vereor, ne ad nos barbaries, ad illos cultus et splendor vitae et eruditio atque humanitas, mutatis sedibus, commigrarint. Itaque, ut verum tibi fatear, libentissime eo commeassem, si nihil obstitisset. Quicquid enim commodi mei caussa ab eis petebam, id omnes prolixe ac copiose offerebant: ut iam constaret, inter nos sine ullo negotio conventurum esse. Quid quaeris? Fidem eis dederam, venturum esse me, si per summum Pontificem, cui servio, et per Cardinalem Estensem, cuius in clientela ac familia sum, liceret: alioqui enim non posse me nisi eorum permissu de me ipso quidquam tale polliceri. Putabam autem, neutrum eorum hoc iniquo animo laturum: cum Cardinalis quidem gratis me alat, (nullam enim ad rem mea opera utitur,) summus autem Pontifex

ingentem copiam habiturus esset eruditissimorum hominum, qui se in locum meum substitui postularent. Contra tamen accidit, quam putaram. Etenim cum rumor de meo discessu tota iam Urbe pervulgatus esset, Conservatores populi Romani, (is summus magistratus est eorum, qui hodie populi suffragiis deferuntur,) ad Pontificem accedunt, cum praesentes etiam adessent ii ex Cardinalibus, quibus studiorum cura commissa est, remque ei exponunt atque ab eo supplices petunt, ne me abire patiatur; addunt multa de me, quae malo te ex aliis cognoscere. Pontifex benigne eos audit, bono animo esse iubet, se, quod opus foret, imperaturum esse confirmat. Paucis post diebus per Ludovicum Castaneum Rupipozaeum, Christianissimi regis Oratorem, virum et claritate generis et virtute et eruditione praestantem, iubet mihi denuntiari, ne abeam: sibi curae fore, ne me, quod auctoritati suae paruissem, poeniteret. Respondi, nullam pecuniam mihi esse tanti, ut mihi quidquam placeret, quod Pontifici displiceret, et honorificum quidem mihi visum esse, quod a tanto rege vocarer, sed multo honorificentius, quod et a Pontifice et a tali Pontifice retinerer. Pontifex postea epistolam ad me misit amantissime scriptam, qua ad stipendium quingentorum numorum aureorum, quod iam pridem capiebam, significabat se ducentos praeterea addidisse. Eodem tempore Matthaeus Contarellus, Pontificis Datarius, vir et eximia quadam integritate vitae et singulari Romanarum rerum intelligentia insignis et mei, ut scis, amantissimus, certiorem me fecit, sibi a Pontifice mandatum esse, ut mihi quam primum attribueret et assignaret annuam trecentorum aureorum numorum pensionem. Itaque rex tam longinquus effecit testimonio et iudicio de me suo, ut sanctissimi Pontificis liberalitate ad veteres fortunulas meas accesserint annui quingenti aure

numi. Sed et Cardinalis Estensis, simul atque istinc rediit, amplo me atque honorifico munere donavit: quod ego eo magis praedicare gestio, quod ipse tacere me iussit. Parendum tamen est, ne, dum gratus haberi volo, me illi non satis morigerum praebeam. Sed et ego scribendo defessus sum et te suspicor, cum haec tam verbose scripta legeris, fessum fore. Vale. Romae. prid. Kal. Maii MDLXXVIII.

LXI.

M. ANTONIUS MURETUS

PAULO SACRATO SUO

S. D.

Heri accepi a te litteras reliquarum tuarum simillimas, id est amorem et suavitatem omni ex parte spirantes. Pro quibus quid tibi, mi sacrate, respondere possim, equidem non video. Nihil enim iam pridem iubes me tua caussa facere, neque sane, ut sunt tempora, video, qua in re opera mea uti possis. Sed si quid evenerit, noli quaeso dubitare, quin is erga te sim, qui debeo et qui semper fui. Mihi crede, neque te quicquam usquam amabilius est, neque tu quemquam habes amantiorem ac studiosiorem tui. Sed haec inter nos supervacanea videntur. Mitto ad te libellum quendam, quem in gratiam τοῦ ἀνεψιοῦ scripsi. Cum enim prima elementa Latinae linguae ei tradere vellem, nihil reperiebam ad captum tam tenerae aetatis accommodatum. Ea res coëgit me repuerascere. Neque magis id mihi alienum aut indecorum puto, quam olim Agesilao fuit deprehendi cum filiolis equitantem in arundine longa. Tu illud carmen, qualecunque est, quia meum est, libenter, ut opinor, videbis. Vale. Romae. XVI. Kal. Dec. MDLXXVIII.

LXII.

M. ANTONIUS MURETUS

S. D.

SINIBALDO ANTONINO SUO

In summis occupationibus meis, Sinibalde Antonine, quae me respirare vix sinunt, legi tamen Dialogum tuum, et voluptatem longe maximam ex eius lectione percepi. Delectarunt me argumenta et ingeniose excogitata et densa et vivo, ut ita dicam, ac spiranti orationis genere expressa. Itaque ut Pythagoram aiunt e modulo pedis, quanta corporis mole fuisset Hercules, iudicasse: sic et ego ex hoc brevi commentariolo facile de tui ingenii magnitudine ac praestantia iudicavi. Amor autem erga me tuus, quem plane singularem omni ex parte declaras, noli quaerere quantopere mihi gratus ac iucundus fuerit. Neque enim ullum unquam mihi maiorem fructum vigiliarum ac laborum meorum proposui, quam ut a tui similibus amarer. Quare etsi non agnosco eas laudes, quas tu *αὐτῷ τῷ θυλάκῳ*, ut aiunt, in me congeris: summe tamen amo istum amorem, qui tibi homini tam acuto ac perspicaci tenebras offuderit eaque de me sentire ac praedicare coëgerit, quae ne tu quidem, quamquam disertus es, alii cuiquam facile persuadere posses. Dialogum edas censeo: nolo enim ita modestus videri, ut gloriae tuae mea modestia obstet. Auctor enim tibi sum, ut alta meditere ac procudas, neque reformides obtrectatorum voculas: quae in proscenium prodeunti nonnihil fortassis molestae futurae sunt; ubi tibi semel ipse audientiam feceris, conticescent. Vale. Romae. Idib. Decemb. MDLXXVIII.

LXIII.

M. ANTONIUS MURETUS

IACOBO CUIACIO I. C.

S. P. D.

Biennium iam est et eo amplius, Cuiaci, V. C. cum Laelius Ubaldinus et Octavius Bandinus, summo genere nati adolescentes, in Galliam se studiorum caussa, auctore potissimum atque impulsore me, contulerunt. Nam cum ex me ipsorum propinqui quaesiissent, quid eis potissimum faciendum esse quaque ratione ipsorum studiis optime consuli posse censerem: auctor eis fui, ut Lutetiam primum irent, ibique se Graecarum litterarum et philosophiae magistris recoquendos darent; deinde Ius civile, cuius studio incensi erant, neque usquam hodie nisi in Gallia, neque in Gallia nisi a Cuiacio recte ac vere disci posse sperarent. Ita igitur fecere: et quod meo consilio paruerint, sibi magis magisque in dies gratulantur. Ego autem, Cuiaci, ambitiosum fateor esse me et, quod Thucydides ait, unum hoc *πάθος* senii expers esse, vere ab eo dictum demum experior. Quare cuperem, eos, qui mihi iam multum se debere agnoscunt, quod indicaverim sibi iter ad fontem, debere etiam mihi, quod a te mea caussa libenter viderentur exciperenturque ea humanitate ac comitate, qua tu excipere omnes ingenuo ac liberali praeditos ingenio soles. Sed vereor, ne mea iam sera commendatio sit, neve ipsi, qua sunt et morum et ingenii elegantia, ita te iam, hominem *ὑπὸ τῶν τοιούτων εὐάλωτον*, ceperint, ut novae commendationi nullus supersit locus. Peto tamen a te, quantum me amas: et puto me a te non vulgariter amari: ut, sive aliquid est, quod addi ad tuam erga eos benevolentiam possit, id mea caussa adiicias; sive ita iam eos amas, ut nulla fieri possit accessio, repe-

rias ipse tamen atque excogites aliquid, quod commendatione mea adductus eorum caussa fecisse videaris. Ego te, Cuiaci, eximie amo et, quantum in me est, excito horum hominum ingenia ad evolvendos libros tuos et ad cognoscendam doctrinae tuae praestantiam. Te quoque aequum est aliquid mea caussa facere. Maius autem facere nihil potes, quam si his duobus adolescentibus ostendas, meam commendationem aliquid apud te valere. Vale. Romae. VII. Kalend. Febr. MDLXXIX.

LXIV.

M. ANTONIUS MURETUS

PAULO SACRATO SUO

S. D.

Tanti fuit torquere te aliquot dies litterarum mearum exspectatione, ut tuas acciperem concitato ac prope irato animo scriptas. Ut enim dulcibus cibis admistum aliquid acre delectat, ita mihi, qui nunquam quicquam a te nisi melleum accepissem, iucundissimum fuit, te subiratum intueri: praesertim cum in eo ipso irae calore omnibus ex partibus se amor erga me tuus proderet. Sed scin' tu, Sacrate mi optime et in ipsa etiam ira suavissime, quid te nunc facere cupiam? Confirma exemplo tuo vetus illud dictum:

Amantium irae amoris integratio est;[1])

praesertim cum in summis occupationibus ad te scribam. Non puto pluribus mihi verbis opus esse ad te placandum ac leniendum. Hoc tantum oro quaesoque, ut quidvis potius existimes, quam quicquam ex mea in te non voluntate tantum, sed plane observantia detrahi posse. Omni hoc tibi sacramenti genere, mi Sacrate, confirmo. Quid tibi e

[1]) Terent. Andr. III. 3. 23.

studiis meis munusculi parem[1]), scies, cum primum ex litteris tuis omnem iram a te depositam esse cognovero. Vale. IV. Kal. Mart. MDLXXIX. Roma.

LXV.

EIDEM SACRATO.

Volo te, mi Sacrate, miseriarum mearum participem facere: ita enim leviores videntur fore, si eas in amicissimi hominis sinum deposuero. Accidit mihi his diebus quiddam, quod me prope ad insaniam adegit: certe quidem ita conturbavit, ut nunquam in vita commotiorem fuisse me meminerim. Nosti, opinor, facilitatem meam, et ut omnes, qui notam modo aliquam humanitatis prae se ferre videantur, in bibliothecam meam admittere eisque mea omnia aperire ac patefacere soleam. Eorum quidam (quis fuerit, suspicari possum, pro certo adfirmare non possum) nuper data occasione Plauti librum, in quo emendando viginti quinque annos et eo amplius insudaveram, furto subripuit: et una cum eo alios aliquot libros, quorum iactura minus me movet, quia similes alios pecunia parare possum. Plautus me conficit, Plautus me angit et exanimat, Plautus quiescere me non sinit. Perierunt tot annorum sudores ac vigiliae; adempta est voluptas, quam maximam ex illius lectione capiebam; praecisa spes gloriolae, quae ex tot locis emendatis sperari poterat: quam etsi non aucupor, facere tamen non possum quin doleam, eam mihi mea stultitia, aliena improbitate subreptam. Idem ille plagiarius, quisquis est, septem folia libelli mei,[2]) quae tu ad me miseras, abstulit: in quo

[1]) Dedicavit Muretus Sacrato commentarium de origine iuris. [2]) Commentarii de origine iuris, quem ad Sacratum miserat, ut edendum curaret.

magis etiam improbitatem suam declaravit, qui id quoque suffurari voluerit, ex quo ad se quidem nihil commodi, ad me autem aliquid incommodi perventurum esset. Peto igitur a te, primum ut meo dolore doleas; deinde ut ad me quam primum septem illa prima folia mittas: octavum enim habeo. Ego autem missurus ad te statim sum interpretationem Graecorum et indicem eorum, quae a librariis peccata sunt. Vale et me ama. Romae. III. Idus Ianuar. MDLXXXI.

LXVI.

M. ANTONIUS MURETUS

S. D.

GILBERTO GENEBRARDO

THEOLOGO ERUDITISSIMO

ET SACRARUM LITTERARUM DOCTORI REGIO

Et litterae tuae suaves mihi atque optatae fuerunt, et liber, quem ad me misisti, multis nominibus carissimus. Primum quod ingravescente iam aetate, sero quidem (video enim, quanto id maturius facere debuerim), sed tamen aliquo, ut spero, cum fructu in sacrorum librorum lectione quotidie temporis aliquid ponere institui, magis magisque in dies perspiciens alia omnia inania esse, ex eis solis veram animi quietem, solidum et efficax remedium adversus improbas cupiditates, certissimam molestiarum, quibus in hac vita conflictantur etiam qui felicissimi videntur, consolationem peti oportere. Mihi autem, quamquam in aliis studiis minoris momenti non prorsus inexercitato, in his tamen plane tironi, multa occurrunt, in quibus haeream, neque satis ipse per me explicare me possim. Ac facio quidem quod Moses iubet, ut interrogem senes

meos, id est, ut illos perpetuo ecclesiae consensu probatos Patres consulam, ex illorum libris eorum, quae minus intelligo, explicationem petam. Sed illi plerumque grandia quaedam et sublimia loquuntur, ἀλληγορικὰ καὶ ἀναγωγικά, quae ego suspicio quidem et admiror et divinitus cogitata esse video; sed tamen, ut puerulus, lac concupisco et aliquam eiusmodi interpretationem requiro, quae simpliciter ac dilucide sententiam eorum, quae lego, Grammaticorum more singula verba minutatim persequens, mihi patefaciat. Ea suffulto ac subnixo faciliorem mihi ad ardua illa gradum fore confido. Cum tu igitur, talis tantusque vir, tale quoddam munus non susceperis modo, sed, ut ex litteris tuis intelligo, magna iam ex parte confeceris: quantum tibi me, Genebrarde, quantum alios mei similes, qui sane multi sunt, eo nomine debere arbitraris? Deinde quod a psalmorum potissimum editione exorsus es, vix credas, quam id mihi gratum optatumque obtigerit. Mirabiliter enim capior eius libri lectione; cumque mihi certa pars illius ex ecclesiae instituto quotidie legenda sit, subiniquo interdum animo ferebam, tam multa esse, quae intelligentia consequi non possem. Ex quo autem librum tuum accepi, sensi magnam mihi detractam eius molestiae partem. Ideoque quoties eum in manus sumo, (quotidie autem id facio,) fausta tibi ac felicia omnia comprecor, et quanta maxima possum animi contentione a Deo peto, ut tibi ad tam sanctum ac salutare opus perficiendum vitam proroget, vires augeat, otium ac quietem tribuat; inprimis autem, ut mentem tuam perpetua spiritus sui luce collustret. Perge, obsecro te, Genebrarde, in tam sancto proposito: etiamsi scires, industriam tuam ab iis, qui in cathedra pestilentiae sedent,[1]) non

[1]) Hoc dixit secutus vulgatam Biblior. translationem Ps. I. 1. *Frotscher.*

risu modo, sed probris ac conviciis omnibus exceptum iri. Quanto pluris apud te esse debet, quod omnes te pii ac probi laudabunt; quod pro te vota facient; quod, etiamsi ab hominibus nihil consequare, is ipse qui hoc beneficium hominibus per te praestat Deus, bonum opus suum in te remuneraturus est. Summo quidem Pontifici, cuius tu iudicium et auctoritatem, ut facis, maximi facere debes, liber tuus iucundissimus fuit: eique si pari studio ac fide in ceteris sacrosanctis libris illustrandis perrexeris, neque facultas neque voluntas ornandi tui defutura est. De negotio tuo quid actum sit, e fratre tuo intelliges. Vale meque mutuis apud Deum precibus adiuva. Romae. IV. Id. April. MDLXXXI.

LXVII.

M. ANTONIUS MURETUS

PAULO SACRATO SUO

S. D.

Velim, hoc mihi credas, Sacrate mi optime et amicissime, non te ardentius cupere litteras meas, quam ego ad te et creberrime et longissime de toto rerum mearum statu scribere cupio. Sed ita multa quotidie interveniunt, quae me varias in partes distrahant, ut interdum vix respirandi otium detur. Itaque cum hic amicos et plurimos et potentissimos habeam, cum omnia mihi Dei beneficio non modo ad commode, sed ad laute ac magnifice vivendum affatim suppetant, cum me libenter omnes videant, cum apud omnes ordines gratiosus sim: maior me tamen in dies urbis satietas percipit. Quando enim vivam, si post tot annos laboriosissime actos ne seni quidem quies ulla conceditur? Alius me negotii sui caussa cursitare per urbem iubet et modo hunc, modo

illum ex proceribus convenire ac colloqui; alius sepulchralem inscriptionem petit; alius quod in ponte aliquo aut in basi alicuius statuae inscribat; est qui huius aut illius scriptoris locum sibi aliquem declarari postulet; est qui epistolam, carmen, orationem emendari aut, quod interdum minus molestum est, totum refingi ac recudi velit. Iam quantum mihi temporis auferri putas ab istis, qui, quoties ipsi nihil quod agant habent, alios quoque omnes diffluere otio existimant? Veniunt, admitti volunt; nisi admittantur, fremunt, inhumanum esse me ac difficilem, conqueruntur; admissi ultro etiam obiurgant, quod nimis in studiis defixus sim, quasi per istos quidquam mihi temporis studiis meis tribuere liceat; relaxandum interdum esse animum clamant, quem ne relaxare possim, ipsi magna ex parte obstant. Tum in alienissimos et mihi molestissimos sermones ingrediuntur: quid novarum rerum allatum sit e Gallia? qui Belgicorum tumultuum futurus exitus putetur? quid agat, quid meditetur Pontifex? quot et quos Cardinales proximis comitiis hominum fama designet? Quarum omnium rerum ego ita non imperitus modo, sed etiam incuriosus sum, ut saepe, Romae an ruri si Pontifex, nesciam. Obdurare tamen et vorare haec et talibus ineptiis verberandas aures praebere cogor, donec et ipsi tundendo defessi sunt et ego vapulando enectus. Semianimis et ἐμβρόντητος relictus ubi me denuo in bibliothecam abdidi, video in mensa satis multa explicata, quae mihi torporem excutere possint. Neque est, quod dicas, ista omnia, si quis obfirmet animum, posse vitari. Mihi crede, aut multae ac graves inimicitiae suscipiendae sunt, aut haec et eiusdem generis innumerabilia perferenda. Eant nunc amici et querantur, ullum tabellarium sine meis ad se litteris venire. Quid quaeris? Harum rerum taedio de urbe relinquenda saepissime

cogito et Venetias ire ibique, quod reliquum aetatis est, transigere discupio. Ille mihi locus ad senilem quietem ac tranquillitatem factus videtur. Atque equidem si sperarem aliqua honesta ac tuta ratione tantum capere me illic ex fructibus pecuniae meae posse, quantum ad vitam γεροντικώτερον, id est paullo mollius ac delicatius agendam sufficeret: colligerem omnes vindemiolas meas et istuc venirem. Videor autem conficere posse ad novem aut decem millia numorum aureorum. Ea si possem ita collocare, ut et de sorte nullum discrimen esset, et in singula millia octogenos numos aureos quotannis percipere liceret: non equidem ad te accurrerem, sed advolarem. Efficerentur enim octingenti aurei numi annui, quibus ego facile sustentare me possem. Viverem interea quietus in studiis et multa scripta mea partim rudia et inchoata perficerem, partim affecta et prope ad extremum perducta edolarem et expolirem. Viderem etiam interdum Sacratum meum. Certe enim nonnunquam aut ipse Venetias, aut ego Ferrariam venirem. O si mihi Deus hoc annuat, quam mihi videor beatus fore! Quid, si tu quoque ad hoc consilium meum adiuvandum et accelerandum aliquid curae ac cogitationis conferas? Quod ut facias, a te peto quaesoque. Vides, quam libenter tecum confabuler? Quippe haec enim scribo sexta hora noctis, cum periculum ab interpellatoribus nullum est. Incredibiliter doleo aegrotasse te; convaluisse immortaliter gaudeo oroque te, ut vel mea caussa valetudinem tuam diligentissime cures. Sed quid est, quod ais de Tiberii negotio? Nam nullus quidem mihi a te Tiberius commendatus est, nisi quae litterae interciderunt. Sed suspicor voluisse te Victorium dicere. Accipe igitur, quo in statu res sit. Cardinalis ipse mihi aperte dixit totum negotium mala fide gestum esse et, ne operam ea in

re meam amplius interponerem, monuit: sibi tamen curae fore, ut Victorius aliquem ex mea commendatione caperet fructum. Ama me, ut facis, et vale. Romae. XVI. Kal. Septemb. MDLXXXI.

LXVIII.

M. ANTONIUS MURETUS

CONSTANTINO SUO

S. D.

Litteras a te post discessum hinc tuum nullas accepi praeter eas, quae mihi mensem fere abhinc unum redditae sunt, una cum vasculo conditi e malis Persicis, quod mihi sane iucundissimum fuit. Tam multa tibi adversa evenisse moleste fero; incolumem te ex illis evasisse immortaliter gaudeo. Quod me amas, scito te id mutuo facere. Et si quid accidit, in quo declarari tibi velis, quanti a me fias, non fallam opinionem tuam. Vinum, quod te missurum scribis, si erit, per quem commode mittas, ita demum mihi gratum futurum est, si nullo tuo sumptu id fiat. Omnino enim sumptum a te nullum mea caussa fieri volo. Satis superque mihi futurum est, cum quid istinc mihi curari volam, (erunt autem interdum nonnulla quae velim,) se mea caussa operam dederis, ut lecta omnia et cum fide ad me adferantur. Pretium et pro merce et pro vectura statim adnumerabo, cui tu scripseris et quantum scripseris. Respondissem citius ad litteras tuas, si eas ad me Centurio ipse attulisset. Sed nuper admodum ad me venit. Ego autem, antequam eum viderem, cui litteras ad te tuto dare possem, nesciebam. Visus est mihi adolescens honestissimus et dignus tum nobilitate gentis suae, tum tua commendatione. Itaque detuli ei prolixe mea omnia; omninoque puto fore, ut ante aliquot menses extet

egregia aliqua significatio voluntatis in eum meae. Mittam ad te scripta quaedam mea, simulatque has litteras ad te perlatas esse cognovero. M. Antonius fratris mei F. te salutat, crebro de te loquitur, amat te, ut debet, ex animo et ad te propediem scribet. Tu quoque perge amare utrumque nostrum et vale. Romae. Idib. Ian. MDLXXXII.

LXIX.

M. ANTONIUS MURETUS

PAULO SACRATO SUO

S. D.

Otiosus sum. Non saepe usurpare mihi hoc verbum licet. Ut igitur, si una essemus, quicquid daretur otii, tecum libentissime consumerem: ita nunc tecum absens per litteras colloquar. Sed ut inter praesentes, cum sermonis argumentum deest, quaerere alter ex altero solet, ecquid novi audierit, ut inde nascatur sermonis occasio: ita fingam, te ex me nunc quaesiise, num quid novi Romae acciderit. Utrum autem respondeam, incertus sum: novane multa quotidie et accidisse et accidere, an nihil omnino novi. Nam et multa nova, insperata, inopinata quotidie eveniunt, et alia quadam ratione vetera, vulgata, usitata omnia. Hic, quem nuper nemo adspectu, nemo sermone dignabatur, repente dives effectus, colitur ab iis, qui eum haud ita pridem ne resalutandum quidem esse duxissent; fastidit eos ipsos, quos nuper horrebat; aditur per epistolam ab iis, qui nudius tertius eum, si quid peteret, postridie redire iussissent. Quis non hoc miretur ut novum? Fit ille ex gregario milite Episcopus; alius mulos stringere ac defricare solitus, tanquam ex fonte aliquo biberit, qui prudentes et rerum multarum experientes efficiat, (ut olim

Pyrene pota faciebat poëtas,) in consilium de maximis rebus adhibetur, supercilii ac capitis motu de maximi momenti negotiis, nemine ridente, decernit. Alius, cuius mane exituri atrium cohortes clientium obsidebant, cuius aures precibus obtundebantur, manus osculis conterebantur, ab iis, quos nuper adspectu beabat, insalutatus praeteritur. Cui non haec nova et admiranda videantur? Sed haec qui mirantur, nunquam eis quod mirentur defuturum est. Vetera sunt, quotidiana sunt, obsoleta sunt. Non tam mirandum est, quod eveniant, quam mirandum esset, si non evenirent. Quam multos, qui diu iacuerant, in altum repente sublatos, quam multos, cum diu in sublimi stetissent, momento deiectos vidimus? Qui talia mirantur, solem vesperi occidere eundemque mane redire mirentur. Ego si in quempiam virum antiquae fidei ac probitatis inciderem, qui et aliis honesta praeciperet, et ipse ad regulam suam viveret; qui sine ambitione, sine simulatione, sine malis artibus ad virtutem et ad honestatem tota mente ferretur: clamarem, *Porro Quirites.* Id mihi novum, inusitatum, admirabile videtur. Aegrotare hunc, illum mortuum esse; alii natos liberos, alii mortuam uxorem; illum iter ingredi, hunc in urbem redire: haec ita communia et tralatitia sunt, ut mirer esse qui talia mirentur. Sed nonne divinaveram fore, ut non diu otiosus essem? Ecce tibi nescio quis fores cubiculi pultat. Quicunque est, exspectabit tamen, dum has litteras obsignavero. Multum illi debes, quisquis est. Onerassem te hodie tam multis nugis, ut petiturus fueris a me, ut potius nihil omnino scriberem, quam talia scriberem. Sed iterum ac tertio iam verberatae sunt fores. Valebis igitur et ineptias meas aequo animo feres. Romae. XVI. Kal. April. MDLXXXII.

LXX.

EIDEM SACRATO.

Reperiam tamen aliquando aliquid temporis, quod in scribendis ad te litteris ponam, meque tibi de tam diuturno silentio purgem. Purgabo autem me uno verbo: purgabar. Quod nisi me Deus ut tempestive facerem in mentem immisisset, si ulla medicis fides habenda est, praesens mihi letalis morbi periculum imminebat. Ita mihi ingens quaedam copia pituitae ac bilis atrae omnes corporis meatus obstruxerat, vix ut evasurus viderer. Sed bene, quod occupavimus celeresque fuimus in praecavendo. Si paullum modo cessatum esset, fuerat tibi amicus, Sacrate. Nunc redeamus ad veterem consuetudinem nostram confabulandi per litteras et, ut praesentes solemus, seriis ioca, iocis seria commiscendi,

Ita multa in unum iura ut cum miscet coquus.[1])

Accepi insitia[2]) tredecim, numerum huic pontificatui congruentem, et cum eis scopas excutiendo e vestibus pulveri binas sane quam elegantes. De iis omnibus habeo tibi, ut par est, magnam gratiam. Vellem quoque aliquid esset, quod tu tibi curari velles, non deessem officio. Sed tu iam pridem ita mecum societatem coiisti, ut tuae partes sint dandi, accipiendi meae. Tuum tamen aliquando fuerit, aliquid mihi mandare, quod tua caussa faciam: nisi operam meam tam parvi deputas, nihil ut tibi navare possim. Equidem si nihil aliud potero, augebo ac cumulabo accessione aliqua munusculum illud, quo tu tanto opere oblectari visus es: commentariolum illum dico in particulam Pandectarum. Quem perpolitum diligentius et altero tanto auctiorem tibi denuo apponam: etsi non sum nescius, repetita

[1]) Cf. Plaut. Mostell. I. 3, 120. [2]) Cf. ep. L.

crambe quid audire soleat. Sed non possum facere, quin tibi assidue aliquid oneris imponam. Ardeo incredibili quadam cupiditate libri cuiusdam asmatum Cypriani Roris, qui quotus sit, nescio: sed ea signa huic epistolae subiiciam, ex quibus facile, quid velim, intelligi possit. Ac vide, quantopere tua facilitate abutar. Velim te et per te et per amicos operam dare, ut eum reperias et ad me mittas, precibus, pretio, quoquo modo. *Mea nihil refert*, ait adolescens ille Terentianus, *dum potiar.*[1]) Levicula res videri potest; sed tamen magnum mihi a te officium tributum putabo, si hanc molestiam mea caussa suscipere ac devorare non gravaberis. Hoc igitur ita a te peto, ut ardentius ac maiore studio petere, hoc quidem tempore, nihil possim. Fer, quaeso te, hoc ineptum studium meum et amico, quasi aegrotanti, obsequere. Ama me et valetudinem tuam cura. Romae. XIV. Kal. Iul. MDLXXXII.

LXXI
M. ANTONIUS MURETUS
ILLUSTRISSIMO VIRO IULIANO ARCHIEPISCOPO MEDICI EPISCOPO ALBICENSI
S. P. D.

In summis doloribus, quibus vexabar ex ingenti quadam vi flavae bilis, quae diu per totam sinistram corporis mei partem grassata tandem in tibiam sinistram tota decubuerat, allatae mihi sunt a te litterae, Iuliane, Praesul amplissime, veterem illam, qua vincis omnes, humanitatem tuam singularemque amorem, quem erga me iam pridem suscepisti, omni ex parte spirantes: quae mihi levationem quidem aliquam doloris attulerunt, neque tamen ita

[1]) Eun. II. 3, 28.

me confirmare potuerunt, ut statim ad te rescribere auderem. Misi igitur ad Ioan. Baptistam Altovitam, (ille enim eas mihi curaverat,) qui eum meo nomine rogaret, ut in suis ad te litteris excusationem tibi meam exponeret pollicereturque, me officio non defuturum, simul atque dolor aut depulsus aut mitigatus foret: quod eum fecisse non dubito. Nunc cum Dei beneficio non quidem me plane reliquerit dolor, sed tamen et multum de priori acerbitate remiserit et intervalla satis crebra habeat: non differam diutius hoc aes alienum, ne merito non rusticus modo, sed plane *ἀναίσθητος* videar, nisi persentiscere me ostendero, quantum tibi debeam, qui ista nobilitate generis, ista dignitate, ista eruditionis magnitudine praeditus, fasces tamen summittere et de rerum mearum statu tam sollicite atque amanter exquirere non graveris. Nam quod meam eruditionem et eloquentiam tam multis verbis commendas, non possum equidem negare, quin mihi gratissimum sit laudari abs te laudato viro: sed mihi saepe tua legenti veniebat in mentem illud Homericum[1]), *οὔτις τοι θεός εἰμι.* Facis tu in eo, quod plerique faciunt, ut quae sibi supersunt, aliis non gravate tribuant: sic enim et tu, qui veris ac solidis laudibus abundas, tenuiores amiculos earum non invitus participes facis. Itaque iis omissis ad alia, quae scire te cupere ais, venio. Ego, Iuliane mi praestantissime, aequitate animi eadem sum, qua semper fui; conditione, quod ad *τὰ ἔξωθεν* attinet, meliore atque optabiliore. Nam et ipsos principes civitatis amicissimos, quosdam etiam mei studiosos habeo, et opum is modus est, qui ad liberaliter vivendum sit satis. Cuius rei vel hoc tibi argumentum sit, quod superioribus mensibus, petita prius eius rei a Pontifice venia, pu-

[1]) Il. IV. 58.

blico docendi munere, quod annos in hac urbe unum et viginti sustinueram, sponte me abdicavi: et tamen ex eo capiebam quotannis septingentos aureos numos, quam pecuniam nemo nisi aliunde affatim instructus facile, ut opinor, contemserit. Caussae mihi fuerunt capiendi eius consilii multae. Quinquaginta octo annos natus sum, et sentio me paullatim viribus defici. Semper autem audivi a sapientibus dici, desinere satius esse quam deficere. Multa scripta habeo partim inchoata, partim etiam affecta, quae mecum omnia intercidant necesse est, nisi mihi ad ea expolienda otii aliquid sumpsero. Simul verebar, ne quis ἀπληστίαν meam accusaret, si quod satis superque est ad tutandam vitam consecutus labori tamen non parcerem, sed amplificandae rei supra modum studerem. Ergo et hac suspicione me exsolvi, et otium mihi, ut spero, in reliquam vitam comparavi. Quo tamen otio non ad ignaviam abutar; sed semper aliquid moliar, quod me prodesse posteris, si minus potuisse, at certe toto animo voluisse testetur. Describuntur hic nunc a typographis opera omnia Senecae emendata studio ac diligentia mea. Quae simul absoluta erunt, ad te mittentur. Sequetur Commentarius in Ethica Aristotelis aliaque deinceps, quae tibi non usquequaque displicitura confido. Interea mitto ad te oratiunculam habitam hic a me in funere Pauli Foxii, Archiepiscopi Tolosani, magni ac praestantis viri tibique, ut opinor, non ignoti. Addidi duo quaedam poëmatia mea, ad quae familiaris quidam meus notulas quasdam adiecit non prorsus inelegantes. Haec pauca libenter accipies teque iis oblectabis, dum a me gravius aliquid et dignius, quod ad te mittatur, accipias. Interea oro te per illam saepe mihi spectatam humanitatem ac comitatem tuam, ut amare me pergas, eiusque rei mihi fidem interdum, quod commodo tuo fiat, tuis iucundissimis

mihique optatissimis litteris facias. Vale. Romae. VI. Kal. Aoril. MDLXXXIV.

LXXII.

M. ANTONIUS MURETUS

R. PINCAEO CONSILIARIO REGIO V. C.

S. D.

Bene et amice factum a te de Brissonio, cuius mihi litterae sane quam suaves fuerunt. Ad eas rescribens eadem βραχυλογίᾳ usus sum, tum ne occupationes ipsius interpellarem, tum quia nulla nunc quidem erat ὑπόθεσις. Quod iocose, ita enim accipio, quereris illud meum λογίδιον de circumcisione ad quemvis potius quam ad te missum esse: vide, ne quid tibi iumento, ut ait Plautus[1]), tuo arcessas mali. Nam si pergis, tam frequenter mittam ad te aliquid naeniarum mearum, ut dicturus sis, *Ohe iam satis est.*[2]) Equidem, quanquam vix fas est de vobis talibus viris quidquam sequius suspicari, subvereor tamen interdum, ne ludatis me, hominem simplicem et credulum, et postuletis ad vos mitti mea, ne desit, quod rideatis. Quid enim a me, quod vestra non dicam commendatione, sed lectione dignum sit, praestari potest? Sed tamen vestra ista cura ac cogitatio fuerit. Ego bona fide agam, et quidquid cudero, mittam ad vos, et, si nihil aliud, ambitioni certe cuidam meae serviam ostentaboque epistolas vestras, ut me homines putent esse aliquid, cuius scripta a summis viris exspectantur. Et ut hinc numerare incipias, mitto ad te nescio quid versuum, quos feci nuper, cum ad me Ioh. Zamoscius, magnus Poloniae Cancellarius, duo ingentia nomismata aurea misisset, quorum in

[1]) Amphitr. I. 1. 171.
[2]) Mart. IV. 91. 1.

uno Stephani Regis effigies visitur, in altero ipsius Zamoscii; ex adverso autem, in illo quidem regio provinciae duae, quas ipse ab hostibus recepit, in Zamosciano autem coronae duae implexae, oleagina una, laurea altera, additis vocibus, UTRAQUE CIVIS. Volui, ut potui, virum summa dignitate praeditum remunerari et saltem reddere aerea pro aureis. Atque utinam id ipsum assecutus sim, ut saltem aerea remiserim. Valde enim metuo, ne miserim *οὐδὲ χαλκοῦ ἄξια.* Ero igitur Choerilus, qui

incultis versibus et male factis
Retulit acceptos:

nosti cetera.[1]) Eos tu semel lectos concerpas an etiam ostendas quibus videbitur, iudicii atque arbitrii tui res esto. Ad Gillottum V. C. post illam oratiunculam misi etiam libros duodecim historiarum Pii Secundi Pontificis, itemque Graecum librum veterem, quo summa quaedam analytices et physices luculenter explicata continentur; neque tamen ab eo litteras postea ullas accepi. Spero fore, ut brevi nanciscar aliquid otii; quod si dabitur, explebo vos nugis meis. Heri conveni Cardinalem S. Stephani et cum eo de te diu collocutus sum. Mihi crede, valde te amat. Tu, quaeso, ex isto nobilissimo consessu vestro quos mihi amicos esse scis, eos, quod commodo tuo fiat, meis verbis saluta. Romae. Non. Mai MDLXXXIV.

LXXIII.

M. ANTONIUS MURETUS

S. D.

FABRICIO MANCINO

Iam pridem ad te scripsi, quod iterum scribam, quando litteras meas ad te perlatas non esse video:

[1]) Horat. epist. II. 1. 233. sq.

ineptos istos, de quibus scribis, indignos prorsus esse, quibus respondeatur: ita se ne leviter quidem litteris tinctos esse declarant. Quid enim est, cur de *Paullo et Quincto* me potissimum accusent? Cur non cum Manutio potius et cum Sigonio agunt? quorum uterque ante hos, opinor, viginti quinque annos ita scribendum esse docuit. Et certe in vetustis marmoribus praecipueque in fastis Capitolinis ita perpetuo scribitur. At versum illum exagitant:

Una virum et virtutum omnium acerba lues.

Ridicula capita, quasi non ei plane geminus sit ille Catullianus:[1])

Troia virum et virtutum omnium acerba cinis.

Desinant igitur stultitiam suam prodere ac patefacere et prima saltem elementa discant, priusquam de reprehendendo cogitent. Satisfacere tibi, quem video mei studiosum esse, volui, alioqui tam stultas reprehensiones risu ac silentio excepturus. Tu quoque idem facias suadeo, et istos contemnas ac consenescere in inscitia sua sinas. Stulta illos de se persuasio indignos, qui doceantur, facit. Versiculi tui valde me oblectaverunt; nam et scite ac lepide facti sunt, et habent insignem significationem amoris erga me tui. Si quid hic erit, quod me caussa tua facere posse arbitreris, non committam, ut frustra me amare videaris. Vale. VI. Kal. Iulii (quo ipso die acceperam litteras a te scriptas Idibus Maii, ne me forte ad eas serius respondere mireris) MDLXXXIV.

[1]) 68, 90.

LXXIV.

M. ANTONIUS MURETUS.

POMPILIO AMASAEO SUO

S. D.

Quod ad amantissime scriptas litteras tuas serius quam par erat respondeo, peto a te, ut id pro cetera tua humanitate nostraque veteri amicitia, non dicam occupationibus, sed afflictae valetudini meae multisque molestiis, quibus hoc toto tempore conflictatus sum, condonandum putes. Nam cum sextum iam mensem tantis tibiarum ac pedum doloribus vexatus sim, ut ardere interdum mihi viderer, eaque res et mihi somnum adimeret et efficeret, ut neque cibum appeterem, et id ipsum, quod capiebam, non concoquerem, unde mirabilem cruditatem existere necesse erat: ita me diuturnitas morbi et magnitudo doloris efferaverat, ut *ἄγριός τις καὶ ἀπρόσιτος γεγενημένος*, Telephi alicuius aut Philoctetae quam eius, quem me amici semper iudicaverant, similior viderer. Accedebat eo aeque diuturnus sed, ut res ipsa magno cum meo moerore docuit, periculosior morbus nobilissimi et humanissimi adolescentis Poloni, qui, cum in aedibus meis diversaretur, sub id fere tempus, quo tuae litterae mihi redditae sunt, tabe consumptus est: quo tantus cumulus additus est ad illam superiorem animi mei aegritudinem, ut nullum tempus, nullum locum quietis reperire possem. Nunc cum Dei beneficio et prope convaluerim, et aegritudini ex amici morte conceptae dies ipsa levationis aliquid adferre coeperit, respondebo ad litteras tuas *διὰ κεφαλαίων*. Ac primum quod vetas me amoris erga me tui magnitudinem litterarum gravitate metiri: ego quoque a te, Amasaee, vir optime et eruditissime, peto, ut mecum eodem iure utaris, neve ex litterarum silentio factam

unquam esse ullam de mea erga te tibi, ut arbitror non incognita voluntate deminutionem suspiceris. Sit igitur hoc inter nos positum, ne alter ab altero, quod minus saepe litteras accipiat, minus etiam se amari putet. Nunc ad cetera. De Federico Silburgio, qui me sibi quasdam in Halicarnasseum et alios notas pollicitum esse ait, fieri quidem potest, ut ita sit; neque ego de eo, quem tu et doctissimum et humanissimum esse scribis, quidquam sequius suspicari debeo: sed tamen, quod inter nos dictum sit, neque Federici ipsius memini, neque me quidquam eius generis cuiquam Germano pollicitum esse. Et, ut verum fatear, typographus ille, quem nominas, pessime hic religionis nomine audit, ut quidquam cum eo habere commercii neque satis tutum neque satis pium esse videatur. Cogitabis hoc ipse tecum paullo accuratius meque, si id tanti putabis, quid tui consilii ac sententiae sit, admonebis. Venio nunc ad ultimam epistolae tuae partem, in qua omnibus ex partibus sese tuus ille saepe spectatus in me amor ostendit. Quod ais istius nobilissimae civitatis[1] magistratus saepe de me in Sigonii τοῦ μακαρίτου locum vocando ac substituendo cogitasse, sed cum scirent, quomodo hic res meae constitutae ac constabilitae sint, putasse, me non facile ad eam conditionem accipiendam adduci posse; quodsi spem aliquam ostendero muneris illius non detrectandi, et ipsos cupide facturos omnia, et te studiose operam daturum, ut id quam maximo meo commodo fiat: primum video, quantum illi splendidissimo et honoratissimo XL virum consilio debeam, qui de me, homine nulla eximia eruditione praedito, tam honorificum iudicium fecerint; deinde tibi, Pompili amicissime, vel hoc uno nomine ita esse me obstrictum ac devinctum agnosco, ut tecum unquam paria fa-

[1]) Bononiensis.

ciendi omnis mihi spes plane praecisa sit. Equidem, si paullo minus senex essem, non ambirem quidem istum honoris gradum, conscius mihi tenuitatis meae, sed ultro delatum sine ulla detrectatione avidissime arriperem. Nunc quam me multae res impediant ne id facere possim, vide. Vixi Romae annos plus minus xxiv, quo toto tempore prolixam et propensam erga me agnovi et P. R. et summorum Pontificum voluntatem. Praecipue autem Gregorius xiii. Pontifex ad bene merendum de omni humano genere natus, ita me perpetuo fovit, ea est caritate complexus, ut, si mihi vita pro eo refundenda sit, nullam tamen beneficiorum ipsius erga me partem videar consecuturus. Quo igitur ore, qui nuper ab eo, ut veteranus emeritis stipendiis, missionem et petierim et impetraverim, petere ab eodem audeam, ut me istuc venire patiatur? An poenituisse me dicam, quantum mihi honorarii nomine quotannis penderetur? Septingenti aurei numi: quantum nemo, opinor, ante me, qui hoc litterarum genus profiteretur, accepit. Et tamen, si ea me res movisset, nihil facilius erat, quam efficere, ut ad eam summam aliquid adderetur. Sed demus, aliquid tamen caussae reperiri posse, cur qui Romae amplius docere noluerim, Bononiae, quamvis eosdem labores suscipiam, non recusem: quid, quod ea migratio sine luculento rei familiaris detrimento a me fieri non potest? Hic in aedibus meis non commode tantum, sed etiam pro meo captu splendide habito. Istic pro aedibus pendenda merces erit, distrahenda supellex, et quae magno empta sunt, vili addicenda; emenda Bononiae nova, maiore fortassis pretio, usu minore; sumptus in itinere et in librorum meorum gestatione faciendi. Trecenti aurei numi, quos mihi otioso Pontifex persolvi voluit quotannis ex ea ipsa pecunia, quae iis qui publice in urbe docent adsignata est,

adimentur fortasse, si alio me contulero. Multas hic habeo militias, ex quibus tantum fere capio, quantum ad alendam familiam sit satis; absentibus multa ex earum fructibus amittenda sunt. E pensionibus, ut vocant, ecclesiasticis septingentos numos aureos annuos percipio: debitores, qui saepe lenti esse solent, non tam facile absens urgere potero quam praesens et magno principum supremi ordinis favore subnixus. His tot incommodis remedium nullum reperiri potest. Vt igitur ego longe plurimum debere me fateor iis, qui me tanto honore dignum censuerunt: ita eos supplex obtestor, ne iniquo animo ferant, neve me propterea minus ament, quod hoc tempore non posse me studio erga me suo obsequi vident. Vale. Romae. Id. Decemb. MDLXXXIV.

LXXV.

ANDREAE BATHOREO

S. R. E. CARDINALI AC PRINCIPI ILLUSTRISSIMO

M. ANTONIUS MURETUS

S. D.

Diė ipso natali Dominici accepi exoptatissimas mihi litteras tuas, quibus haud scio an quicquam mihi gratius ac iucundius adferri potuerit. Nam cum iam pridem audissem, ita te pro tua summa humanitate ac comitate mei memorem fuisse, ut ex ipso itinere ad me scribere dignatus esses, litterae autem tuae nusquam comparerent: conficiebar miro quodam angore animi, neque levationen ullam reperire poteram praeter eam unam, quam mihi litterae tuae attulerunt. Ego te, Cardinalis optime ac praestantissime, semper observari ac colui, captus non tam nobilitate ipsa regii generis tui quam

admiratione tuarum singularium in omni genere virtutum: quibus ita tibi, dum in urbe versatus es, omnium voluntates conciliasti ac devinxisti, ut hodie quoque, absente te, cum solutiores linguae et liberiora iudicia esse solent, nemo tamen aliter de te quam de perfecto quodam et omnibus numeris absoluto virtutis exemplo loquatur. Ex quo facile potes intelligere, quantopere mihi de tali patrono gloriandum sit, quantaque in parte felicitatis ponere debeam, quod non tantum in clientibus tua voluntate numerer, sed etiam nullo merito meo apud te aliquo in pretio habear. Equidem, quantum in me erit, omni studio connitar efficere, ut conservem tuam istam erga me animi propensionem, neque quidquam habeo antiquius, quam ut praestem ea omnia, quae tibi ex me non iniucunda accidere posse arbitrabor. Ac quoniam ab homine in libris ac litterulis abdito vix aliud exspectari quidquam potest, mittam ad te foetus quosdam ingenii mei, non illos quidem valde dignos qui a te inspiciantur, sed tamen non usquequaque tibi, ut spes est, ingratos futuros, quod ab homine tui observantissimo proficiscentur. Mittam igitur, si Deus volet, ante finem mensis Ianuarii libros duos Rhetoricorum Aristotelis a me conversos in gratiam piorum quorundam et eruditorum hominum e sodalitate Iesu, qui pro auctoritate, qua plurimum apud me valent, egerunt mecum, ut id munus susciperem, quod interpretationem, qua in scholis suis uterentur, reperire se ullam negarent. Hoc igitur primum. Sub finem autem mensis Aprilis spero fore ut mittam opera omnia, quae quidem extant, Senecae, emendata a me innumerabilibus locis, additis etiam notis quibusdam meis. Eum vero librum spero et tibi et magno Cancellario et vero ipsi serenissimo Regi ac Domino meo dignum visum iri, in quo subsicivi temporis aliquid collocetur. Quod si tu

mihi animos facies, laxabo fortassis frenos veteri cuidam ambitioni meae, quam usque huc compressi ac continui, et tentabo, si quid transmittere ad posteros possim, quod me vobis quoque carum vixisse testetur. Nihil tamen temere suscipiam neque quidquam tale tentabo, nisi tu me prius arrogantiae metu liberaris. Interea peto a te quanta maxima contentione possum, primum ut me ames, deinde ut tum serenissimi Regis, tum affinis tui, viri omni laude praestantis, Zamoscii benevolentiam mihi omni ratione conserves. Vale. Romae. IV. Kal. Ian. MDLXXXIV.

LXXVI.

M. ANTONIUS MURETUS

Q. MARIO CORRADO

S. D.

Pergratae mihi fuerunt litterae tuae. Antea enim, fatebor, subinvidebam amicissimis quibusdam meis, ad quos extant epistolae tuae, quod in eis ad me nulla legeretur. Ac quod tu, quasi communis quidam omnium, qui in Italia sunt, elegantium atque eruditorum hominum pater, cum illam inter eos gloriae ac nominis hereditatem divideres, nullam mihi eius ne unciolam quidem aspersisses, sed me tanquam *ἄγροικόν τινα καὶ ἄμουσον* praeteriisses: meditabar olim, si ita fors tulisset, adversus tabulas tuas inofficiosi querelam. Extra iocum, Corrade, vir optime et eruditissime, multi iam anni sunt, cum e sermonibus primum Petri Io. Perpiniani, qui, dum vixit, mihi coniunctissimus fuit, deinde multo etiam magis ex libris epistolarum tuarum tanti te facio, ut verae ac solidae eruditionis, eximia quadam Latinae orationis facultate

ac copia tecum ex huius aetatis hominibus paucissimos comparem, neminem certe anteponam. Itaque quoties mihi copia fuit hominum, qui te familiarius nossent, quaerebam studiose de te, de moribus tuis, (quos tamen satis mihi videbar e scriptis tuis habere perspectos,) de tua valetudine, de toto denique rerum tuarum statu: ut omnes facile cernerent cupiditatem constituendae tecum amicitiae meam. Nunc te quoque erga me eodem animo fuisse video: neque quidquam a perfectione amicitiae nostrae aliud aberat, quam ut uterque agnosceret alterius erga se voluntatem. Antehac enim erat *εὔνοια μὲν, λανθάνουσα δέ.* Quae cum se tandem patefecerit, serius quidem, quam par erat et quam ego cuperem, quaeso te, mi Corrade, (ita enim vocare te posse videor,) quaeso, inquam, te, demus operam, ut eam pro sua uterque parte omni officiorum genere quam diligentissime colamus. Ego, quid a me tibi praestari possit, nondum video; illud quidem tibi omni asseveratione confirmo, si quid evenerit, in quo tu perspicere studium erga te meum velis, curaturum me, ut re ipsa intelligas, neminem tibi esse, quam ego sum, vere atque ex animo amiciorem. Vale. Romae. xiv. Kal. Iunii.

LXXVII.

M. ANTONIUS MURETUS

THOMAE MARTINO SUO.

Nisi me tibi bene notum esse confiderem, Martine optime et humanissime, valde vererer, ne apud te venissem in magnam opinionem non tarditatis modo, a quo vitio me interdum non longissime abesse fateor, sed etiam eius, a qua semper abhorrui, inhumanitatis. Ad litteras enim, quas ad me plenissimas amoris et officii Lutetia de mense Sep-

tembri dedisti, nunc demum, id est, quarto post mense, respondeo. In quo tamen nulla a me culpa contracta est. Nunc enim eas a Castorio nostro accepi, eisque magna cum animi voluptate perlectis, statim me ad scribendum contuli, ut hae, quibus me apud te omni suspicione exsolverem, paratae essent, simul atque esset cui darem. Quod conservas memoriam mei amiceque de me, cum occasio est, loqueris, gratiam habeo. Ego quoque te, mihi crede, unice amo, neque quidquam est, quod quidem a me praestari queat, quin ego id libenter ac cupide etiam caussa tua facturus sim. Debeo hoc virtuti et eruditioni tuae, debeo amori erga me, quem in te mihi perspexisse videor prope singularem. Quod autem etiam clarissimum ac praestantissimum virum, Archiepiscopum Narbonensem, usque eo amicum esse scribis, ut de me, homine tenui et infimae sortis, tantus vir et amanter et honorifice loquatur: qua me laetitia ex isto nuntio esse affectum putas? Cuius tu gratiam, quaeso te, Martine mi, omni mihi ratione conserva, eique meo nomine pollicere, me ea quidem, quae sunt ingenii et eruditionis et eius generis laudum, nolle in me recipere, neque ea caussa teneri: certe quidem, quae de meo erga catholicam religionem animo, de studio bene merendi quantum in me erit de omnibus, aliisque eiusmodi praedicare dignabitur, ea me perpetuo, cum Deo volente, cumulate praestiturum. Puteanus iam pridem desiit ad me scribere: quod ego, dum me amare pergat, aequo animo feram. Nihil enim ab amicis, nisi commodo ipsorum, postulo. Illum Musarum chorum, quem litteris tuis complexus es, *τὸν μουσηγέτην* Auratum, Ronsardum pridem Pindarum, nuper etiam Homerum Gallicum, suavissimum mihi amicissimum fratrem meum et iam illi Homero supparem Hesiodum, Baifium, et eum, cui ego quam nomine, utinam et eruditione

tam propinquus essem, Duretum, et elegantissimi hominem ingenii, Passeratium, meos veteres amicos, quorum ego ipse recordatione recreor et afficior intimis sensibus: eos igitur omnes mihi vicissim saluta. Vale.

LXXVIII.

M. ANTONIUS MURETUS

ALEXANDRO IUSTINIANO MEDICO

S. D.

Quod ad tuas amantissime scriptas litteras serius respondeo, certo scio te et, cur id faciam, cognoscere, et quod faciam, ignoscere. Illae vero mihi pergratae perque iucundae fuerunt et, si quid mihi credis, visae sunt aliquam morbi partem levasse. Ego ille, Alexander, qui nunquam in vita ne levissimo quidem morbo tentatus fueram, totos viginti dies in lecto decubui, cum interea cibo et paucissimo et tenuissimo utens, quem tamen ipsum vix capere poteram, idem potarem, quod canes. Itaque partem inedia, partim purgationibus ita exhaustus sum, ut ipsemet mirer. Neque minus animus exinanitus est, cum hoc toto tempore nihil legere, nihil scribere, nihil meditari licuerit. Quare illa tua, quae ostendis te esse missurum, mitte, quaeso te, quam primum ut ad hominem famelicum. Sed, amice magne, noli id facere ea spe, qua significas fore ut a me accipias *χρύσεα ἀντὶ χαλκείων*. Nam et tua omnia *χρύσεα* plane sunt, et mihi ne *χάλκεα* quidem sunt domi. Imitare potius hominum vere liberalium ingenium atque naturam, qui quicquid possunt, in eos, quos amant, conferunt, nulla spe, ut ait Aristoteles,[1]) quidquam ab eis recipiendi. Saluta

[1]) Eth. Nicom. IV, 2.

mihi diligenter Ioannem Dallianum nostrum, ad quem scribam cras; nam nondum multum uno die scribere audeo: tibi autem, qui prior scripseras, prius responderi aequum fuit. Vale. Prid. Non. Oct. Patavio.

LXXIX.

M. ANTONIUS MURETUS

HIERONYMO ZOPPIO BONONIENSI PHILOSOPHO

S. D.

Tragoediam sive ab auditoribus tuis, ut scribis, sive, ut mihi verisimilius fit, a te ipso conscriptam non tantum cum voluptate, sed etiam cum admiratione perlegi: ita mihi visa est longe supra consuetudinem huius aetatis, ornata multis et gravibus sententiis et tempestive prolatis, et grandi ac sublimi verborum genere illuminatis. Iam quod fabulam ipsam leviter immutasti paulloque aliter tractasti, quam a veteribus tradita est, factum a te prudentissime et summo artificio iudico. Nam et veteres ipsos eius rei auctores habes, et non magna mutatione personas, quales Aristoteles ad tragoediam aptas esse vult, reddidisti. Totum autem poema olet Academiam, olet Lyceum, olet philosophiam, non illam horridam et incultam et aut elinguem aut stulte clamosam, quae hodie scholas prope omnes occupavit, sed vetustam illam Atticam, ornatam ingenuarum artium multo splendidoque comitatu. Neque dubito fore, ut aut omnibus placeat, aut iis tantum displiceat, quibus displicere laus est. Ne me tamen haec auribus tuis tribuere dicas, indicabo etiam, quae non probem, ut tanto magis intelligas, mihi cetera probari. Quod igitur in prologo omnes, quibus probitas ac pietas cordi est, iubentur exire, ut ii tantum spectent, qui

crudelitate et immanitate pascantur, non placet. Ista enim ratione vacuum relinqui theatrum necesse est. Ac scio, haec figurate dici; sed hoc dico, figuram ipsam mihi nullo modo probari. Illa quoque, quae ad mulieres pertinent, ut lepida et arguta videri queant, certe tragicae gravitatis aliena sunt. Et, ut semel dicam, totum prologum delerem, neque ullo prorsus prologo uterer. Ubi enim chorus est, tali prologorum generi locus esse non potest. Etenim, Zoppi, veteres poëtae, (quod tibi quoque pro tua singulari eruditione notum esse sat scio,) si quid ad se commendandos aut defendendos dicere necesse habebant, id faciebant in choris, cum in reliqua fabula non liceret: cuius rei aliquot apud Aristophanem exempla sunt. Neque tum ullo tali prologo utebantur, quales sunt Plautini aut Terentiani; sed quae prima persona prodibat, cuius opera pars argumenti cognoscebatur a spectatoribus, ea προλογίζειν dicebatur. Posteaquam populus Atheniensis, exhausto diuturnitate bellorum aerario, inania sumptuum amputavit et comoediis choros dare desiit, tum demum illud prologorum genus natum est, et nova comoedia, quae chorum non haberet, talibus prologis uti coepit. Tragoedis semper ex publico datus est chorus: idcircoque nunquam tragoedia tales prologos habuit. Quare qui veterum consuetudinem in reliquo poëmate accurate ac diligenter retinueris, hic quoque, quod hominum antiquitatis imperitorum inscitia invectum est, deleas censeo. Placeret etiam ita edi hanc fabulam, ut ne notarentur principia actuum, sed ita continuarentur omnia, ut in Aeschyli, Sophoclis, Euripidis tragoediis etiamque in Aristophanis comoediis factum. Vera caussa est, cur ita fieri censeam; sed malo eam in aliud tempus reiicere. Omnino autem illam inutilem et supervacaneam et a stultis litteratoribus excogitatam actuum in scenas divisionem quaeso

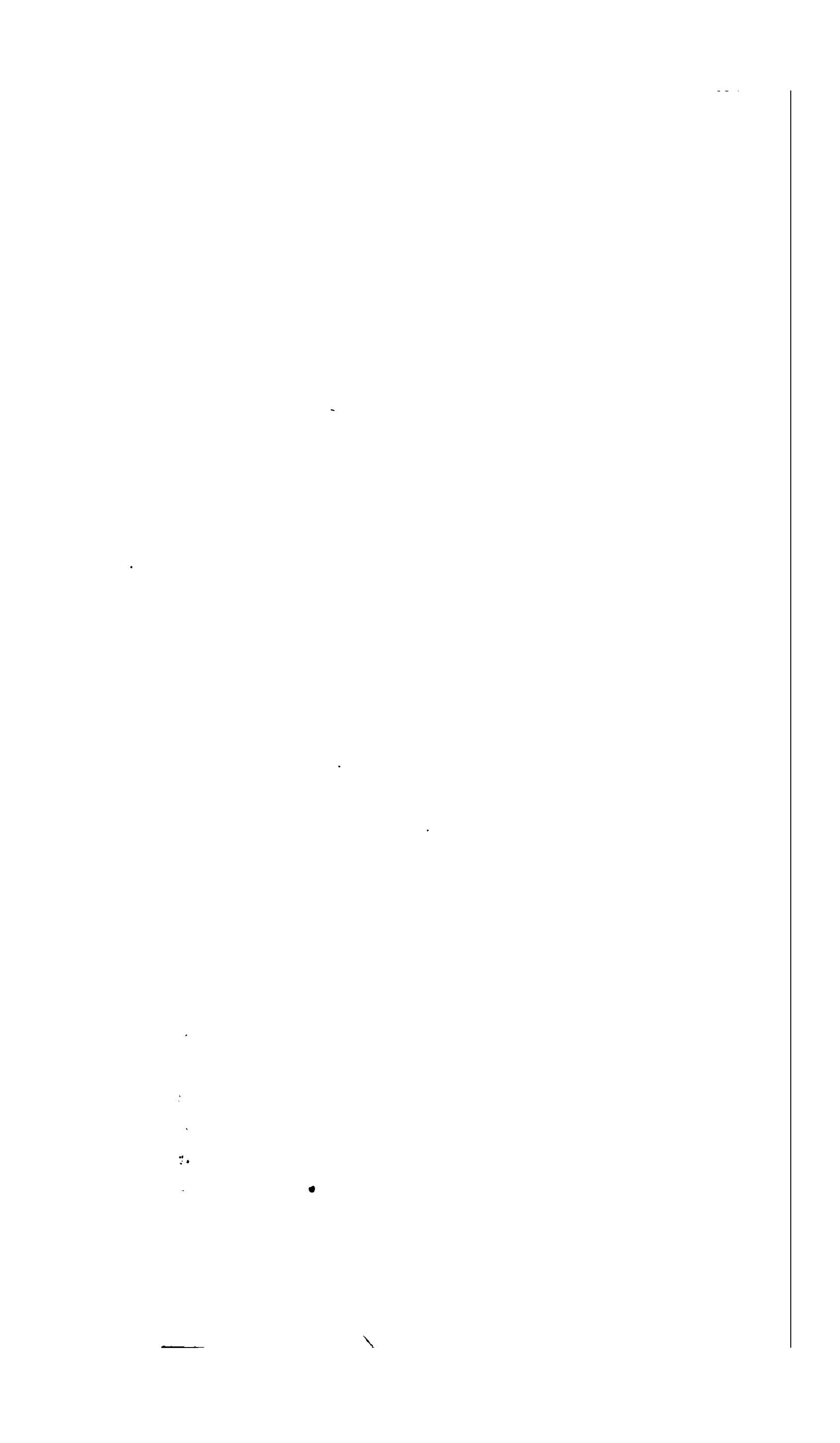
te ut tollas. *Lyssae* nomen peregrinum adimerem: Italicum darem. Nam et Plautus cum *Luxuriam* et *Inopiam* loquentes faceret,[1]) non illam *Tryphen*, hanc *Penian* vocavit, sed utrique nomen Latinum dedit. Quod alicubi apud inferos *solem silere* ais, cum tenebras, ut opinor, et caliginem significes: vereor, ne imitari volueris Virgiliana[2]) *Lunae silentia*, et in eo Politiani errorem secutus sis. Certe enim silentia, id est conticinium, non ut ille ratus est, tenebrae, quas efficit siderum coniunctio. Nam Troiam plenilunio captam esse constat. Halcyonios quoque videris vocare aves ipsas. Vides, haec quam levia sint quamque pusilla: quae, rogo te, ut in bonam partem accipias et, quod tam sero ad tuas litteras respondeam, ignoscas occupationibus meis. Ego, Zoppi, vir eruditissime, et toti civitati Maceratensi bene ex animo cupio mihique occasionem opto aliquam dari, qua id re ipsa declarare possim, et te, quem nunquam praesens praesentem videre memini, singulari tua eruditione commotus in sinu atque in oculis fero. Vale. Romae. III. Kalend. Sext.

1) In Trinummo.
2) Aen. II. 255.

M. ANTONII MURETI

VARIAE LECTIONES.

M. ANTONII MURETI

IN

LIBROS VARIARUM LECTIONUM

PRAEFATIO

AD

HIPPOLYTUM ESTENSEM,

CARDINALEM AC PRINCIPEM ILLUSTRISSIMUM

SINGULAREM OMNIUM HONESTARUM ARTIUM PATRONUM.

Magnopere peccare mihi viderer, Hippolyte, Cardinalis Illustrissime, si otium illud, quod et plurimum et honestissimum tua mihi benignitate conceditur, alia ulla re, quam litterarum et earum artium, quibus te insigniter oblectari video, assidua tractatione consumerem. Nam cum ea te praecipue caussa commoverit, ut aditum mihi ad familiaritatem tuam ultro patefaciendum putaris, quod ad te de mea erga illas incredibili voluntate meis fortasse scriptis et amicis de me summorum hominum concitata sermonibus fama pervenerat: quis me ferendum putet, nisi quam de me opinionem incognito adhuc et absente conceperas, eam praesens ipse omni studio omnique corporis et animi contentione confirmem? Ita igitur facio. Quarum artium singularis pulchritudo mentem meam usque a puero admirabili quodam sui desiderio incenderat, eas nunc demum beneficio tuo aliis omnibus curis

solutus magno et alacri animo persequor: neque sane committo, ut qui me tibi tanquam hominem et non ineruditum, et eruditionis ac doctrinae sitientissimum commendarunt, cum in illo priore indulserint amori erga me suo, in hoc etiam altero eidem obsecuti, ac non potius id, quod exploratum haberent, vere apud te testati esse videantur. Quod cum facio, primum, quo nihil dulcius est, nihil optabilius, naturae meae propensionem sequor. Vere enim hoc tibi affirmare possum, si quis mihi deus omnes opes, omnia commoda, omnem potentiam proponat, ea lege ac conditione, ut semel deponam haec studia et has qualescunque litterulas, altrices adolescentiae meae, fidissimas meorum omnium temporum comites deseram: nunquam id faciam, neque quicquam tanti esse ducam, quod mereri velim, ut a suavissimo earum amplexu et contubernio abducar. Quare, ut dixi, cum in eas toto pectore incumbo, naturae meae pareo, idque facio, quod si facere vetarer, vitalem mihi esse vitam non putarem. Deinde, quo mihi nihil prius ac potius neque est neque esse debet, voluntati tuae morem gero. Saepe enim mihi, quae tua est humanitas, affirmasti, nullum tibi a me genus obsequii praestari posse iucundius, quam, si omne tempus arbitratu meo ponerem in litteris, et aliquid assidue, quantum in me esset, excuderem, quod et mihi ornamento, et aliis usui, et tibi oblectationi esse posset. Neque vero me, ut id faciam, oratione tantum cohortaris, verum etiam exemplo. Quid enim facere nos oportet, quicunque tuis opibus non aliam ob caussam fovemur, sustentamur, ornamur, quam ut in his studiis omni cogitatione defixa, dies noctesque exerceamur: cum te, te, inquam, ipsum, quem moderatrix humanarum rerum providentia in altissimo dignitatis gradu collocatum, perpetua gravissimorum munerum procuratione districtum teneri voluit, inter tot, tam

graves, tam multiplices curas, tantopere ad tranquillitatem et salutem publicam pertinentes, quotidie tamen aliquid temporis harum artium tractationi tribuere videamus? Nimirum et unusquisque nostrum naturae suae, ut ait poëta quidam, semina sequitur: et quibuscum diu ac familiariter vixit, eorum mores et instituta vivendi facile ac libenter imitatur. Te vero cum omnis honestatis ac dignitatis amantissimum, omnium, quae ad comparandam veram ac solidam gloriam pertinent, appetentissimum natura genuisset: consecuta deinde Francisci Valesii, Galliarum Regis optimi ac maximi, intima illa, qua tot annos usus es, consuetudo magis etiam incitavit ad easdem illas vias, in quas ipsa te natura deduxerat, animosius et constantius persequendas. Ille homines eruditos ad se ex omnibus orbis terrarum partibus, amplissima eorum industriae praemia statuens, convocabat. Idem illud exemplum iamdudum Italia te maxima cum tua laude renovantem intuetur. Ad regalem illius mensam non ullum acroama aut libentius aut saepius, quam vox alicuius eruditi hominis, audiebatur. Epulae quoque tuae quotidie nulla re magis, quam gravissimis et honestissimis virorum doctrina praestantium sermonibus, condiuntur. Ille igitur ad ceteras suas laudes eam addidit, qua nulla, meo quidem iudicio, maior est, nulla praeclarior, ut communi omnium populorum consensu Litterarum Pater nominaretur. Idem illud cognomen tibi apud posteros tributum iri, cuivis perfacile est, qui tuam erga homines liberalium artium scientia excultos munificam planeque regiam voluntatem cognoverit, augurari.

Nos interea, qui per te hoc otio fruimur, omnem industriam eo conferre oportet, ut, quacumque ratione possumus, heroicas ac prope divinas virtutes tuas omni genere monimentorum ad immor-

talem posteritatis memoriam consecremus: non quod rerum a te gestarum gloria nostro testimonio indigeat, sed quod alia nobis via nulla relinquitur, qua ingrati animi notam effugere valeamus. Igitur alii quidem, quibus maior doctrinae copia est, alia tibi graviora et maioris operae inscribent; ego autem, qui nondum eam facultatem consecutus sum, ut a me quicquam egregium exspectari debeat, scribam tamen, qualiacunque potero, et hisce parvis ac tenuibus munusculis testabor hominibus magnitudinem observantiae erga te meae. Illud quidem certe omni ope conabor efficere, ut scripta mea, si nullam aliam ob caussam in pretio sint, utilitate tamen tueantur ipsa se, et hoc saltem nomine a studiosis hominibus non negligantur. Quod et alias feci et in iis maxime, quos nuper apud te scripsi, Variarum Lectionum libris.

Primum enim cum in praestantissimis utriusque linguae scriptoribus multa vel temporum vel hominum culpa corrupte et depravate legantur, eaque res vel non animadversa errorem, vel animadversa molestiam et difficultatem legentibus obiicere soleat: eius incommodi ut pars aliqua per me tolleretur, operam dedi. Deinde, cum et illud constet, veteres Latinos summo studio esse in Graecorum imitatione versatos, et eorum locorum, quos illi ab his acceptos in usum suum transtulerunt, diligens et accurata notatio magnam his temporibus utilitatem habere credatur: huius quoque generis inspergenda nonnulla esse duxi. Narratiunculas etiam aliquot admiscui quarundam historiarum, quae neque contritae ac communes essent, neque fore iniucundae cognitu viderentur. Ubi autem ita res tulit, ut ab iis, qui vel aetate nostra vel etiam superioribus temporibus in hoc ipso curriculo industriam suam exercuerant, dissentirem: feci id, ut et natura et consuetudo mea fert, libere, sed ea tamen mode-

ratione servata, ut imminutam esse a me dignitatem suam nemo conqueri possit, nisi qui tantum sibi tribuat, ut errare se posse non putet; quod neque cuiquam unquam contigit, et maius est, quam ut convenire in humanam fragilitatem queat. Sed nos quid fecerimus, ipsa res indicabit: testatum quidem omnibus esse volumus, nihil aliud nobis propositum fuisse, quam ut sine cuiusquam offensione auxilii aliquid attulisse huic studiorum generi diceremur. A te autem, Hippolyte, Principum decus, etiam atque etiam petimus, ut, qua nos humanitate in familiarium tuorum numerum recipere dignatus es, eadem hos labores nostros, qui nulla re magis quam tui nominis auctoritate nixi in publicum prodeunt, tibi accipiendos putes: neque tam, quid amplitudini tuae conveniat, quam quid praestari a nobis possit, expendas. Nam et haec ipsa novis in dies accessionibus crescent, et alia suo tempore, quae tibi gratiora fore confidimus, proferentur.

CAPUT I.

HORATII LOCUS EX EURIPIDE EXPRESSUS.

Quod Horatius libro primo Epistolarum pereleganter scripsit [1]), esse verba et voces quasdam, quibus animi morbos lenire ac mitigare fas esset, respexisse ipsum arbitror ad locum quendam Euripidis ex Hippolyto coronato [2]), ubi nutrix Phaedram insano privigni amore incensam alloquens, admonet eam, ut morbum illum suum fortiter ferat: esse enim cantus et sermones quosdam, in quibus insit vis ad eum mulcendum ac molliendum. Versus Euripidis hi sunt:

[1]) Epist. I. 34 ss.
[2]) v. 477.

Νοσοῦσα δ' εὖ πως τὴν νόσον καταστρέφου.
Εἰσὶν δ' ἐπῳδαὶ καὶ λόγοι θελκτήριοι·
Φανήσεταί τι τῆςδε φάρμακον νόσου.

Horatii autem hi:

Fervet avaritia miseroque cupidine pectus?
Sunt verba et voces, quibus hunc lenire dolorem
Possis et magnam morbi deponere partem.

Non tamen uterque idem intellexit. Nam illa de magicis carminibus, hic de sermonibus philosophicis loquitur, a quibus vera omnium morborum animi petenda medicina est. Quanquam si quis Euripidem quoque idem *κατ' ἀλληγορίαν τινὰ* significare voluisse censeat, libenter me socium ipsius sententiae ascripserim. Gaudet enim poëta ille eiusmodi sententiis, quae neque a populari consuetudine discedant, et philosophicum tamen intra se aliquid occultent. Nam quod in versibus Horatii lego *miseroque cupidine*, non, ut in plerisque libris legitur, *miseraque cupidine*, in eo veteres libros auctores habeo; ac praeterea, esse id ex Horatii consuetudine, nullo negotio probare possum. Ita enim alibi [1]):

At bona pars hominum decepta cupidine falso,
Nil satis est, inquit.

Et in Odis [2]):

Nec leves somnos timor aut cupido
Sordidus aufert.

ut dubitari plane non possit, quin ea vera scriptura sit.

[1]) Sat. I. 1, 61.
[2]) Sat. II. 16, 15.

CAPUT II.

CICERONIS LOCUS EX ORATIONE PRO P. QUINCTIO PULCHRE A PAULO MANUTIO CORRECTUS.

Quod si facere nolit, atque inhibuerit eiusmodi rationibus illum ad suas conditiones perducere: sese nihil precari, et, si quid agere velit, iudicio defendere. Ita leguntur Ciceronis verba haec ex oratione pro P. Quinctio [1]) in omnibus impressis libris praeterquam in Manutianis. Quae cum corrupta esse constaret, fuerunt, qui pro *inhibuerit* reponerent *instituerit.* At praeclare, ut solet, Manutius: de quo viro merito dubitari potest, plusne ipse Ciceroni, an ipsi Cicero debeat. Nam et ipse tractandis assidue Ciceronis scriptis eam assecutus est eloquentiae laudem, qua vincit omnes: et cum ad ingenium, quo excellit, addidisset eam diligentiam eamque laborum perpessionem ac tolerantiam, qua vires ipsamque adeo valetudinem suam, magno nostro omnium, quotquot eum, quia plane novimus, plurimi etiam facimus, dolore prostravit: incredibile est, quot ab errorum millibus eos libros felicissime vindicarit. At aetas nostra mirificam quandam extulit vim hominum improborum, qui magnam laudem in obtrectatione positam putant neque quicquam cupidius faciunt, quam ut, quicquid possunt, quacunque ratione possunt, ex aliena gloria deterant, creduntque ita se demum emersuros, si eos, qui extant, depresserint. Quam rationem grassandi ad famam nemo unquam sapiens approbavit. Sed me amoris quidam aestus ab eo, de quo dicere coeperam, abduxit. Omnino autem, cum de Paulo Manutio loquendum est, moderari orationi meae neque volo, neque possum, neque

[1]) c. 6. § 27.

debeo. Alii complures rationem inire poterunt, quot ipsi locos in Cicerone correxerint: illi aut uni, aut cum paucissimis, licet dicere,

Pauperis est numerare pecus [1]).

In illius igitur libris (tandem enim ad propositum me referam tamen) is, de quo agebam, locus ita legitur: *Quod si facere nolit, atque imbiberit eiusmodi rationibus illum ad suas conditiones perducere* etc. Praeclare, ut dixi. *Imbiberit* enim est: hoc sibi plane proposuerit, hoc ita in mente ac cogitatione sua defixerit, ut evelli non queat. Est autem ita scriptum omnibus litteris in longe plurimis vetustis codicibus. Sed insolentia locutionis fefellerat alios, quae Manutium non fugit. Memineat enim ita locutum Lucretium lib. III. [2])

Qui petere a populo fasces saevasque secures
Imbibit.

Et libro sexto [3]):

— non quod violari summa deum vis
Possit, ut ex ira poenas petere imbibat acres.

Ut ergo a Lucretio dictum est, *imbibat petere,* sic a M. Tullio, qui eum poëtam studiosissime legerat, *imbiberit perducere.* Usus eodem modo et Livius libro secundo Annalium [4]): *Neque memor eius, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis.*

[1]) Ovid. met. XIII. 824.
[2]) v. 1009.
[3]) v. 71. s.
[4]) c. 47.

CAPUT III.

HORATII LOCUS, QUI MULTIS IN LIBRIS CORRUPTE LEGITUR, EXPLICATUS.

Versus hi sunt e secundo Odarum Horatii [1]:

Vivet extento Proculeius aevo,
Notus in fratres animi paterni.
Illum aget penna metuente solvi
Fama superstes.

Quorum qui proxime ultimum antecedit, ita in multis libris legitur:

Illum aget penna haud metuente solvi.

Constat autem ita correctum esse ab aliquo, qui sententiam quidem videret, sed vim verborum non satis perspiceret putaretque ita melius aeternitatem famae significatum iri, si particula illa negandi vim habens adderetur: alioqui fore, ut parum firmitatis inesset ea in fama, cuius pennae solutionem metuere dicerentur. Firmitas enim fiduciam, infirmitas metum parit. At ille, quisquis fuit, inani et frivolo argumento delusus est. Nam quia, quae metuimus, refugimus longissimeque nos ab iis abducimus, factum, ut Horatius *pennam metuentem solvi* dixerit eam, quae semper longissime ab omni solutione abfutura esset. Est autem simile illud Virgilii [2],

Arctos Oceani metuentes aequore tingi.

Nam ut *metuentes tingi* dixit is, quae nunquam tingerentur: ita hic *pennam metuentem solvi*, quae nunquam solveretur. Hoc eo libentius annotavi, quod ut alia multa ita hoc quoque mendum in eos

[1]) Carm. 2. 5. ss.
[2]) Georg. I. 246.

libros, quibus addita sunt mea scholia, operarum negligentia, me absente atque inscio, irrepserat.

CAPUT IV.

EQUITANDI VERBUM QUOD EURO TRIBUIT HORATIUS, EURIPIDEM QUOQUE EODEM MODO LOCUTUM ESSE.

Audaci sane metaphora usus videtur Horatius, cum Euro vento equitandi verbum tribuit. Notus est enim ille versiculus[1]),

Per Siculas equitavit undas.

Neque unquam id, ut opinor, sine veterum exemplo ausus esset. Sed meminerat, Euripidem quoque eodem modo locutum esse de Zephyro. Itaque fecit more suo, ut persequendis Graecorum vestigiis τὸ τῆς λέξεως καινόν τε καὶ ξενικὸν quaereret, seque quam longissime a trita et plebeia loquendi consuetudine abduceret. Quo in genere plane singularis fuit: neque, meo quidem iudicio, Graecas loquendi formas Latinorum poëtarum quisquam vel frequentius, vel fidentius, vel felicius imitatus est. Locus autem ille Euripidis, quem dico, ita scriptus est in Phoenissis[2]):

Ζεφύρου πνοαῖς ἱππεύσαντος ἐν οὐρανῷ.

CAPUT V.

DURAE COMPOSITIONIS DUO INSIGNIA EXEMPLA: EX EURIPIDE UNUM, ALTERUM E SOPHOCLE.

Inter ea, quae duram atque insuavem orationis compositionem efficiunt, vix quicquam est, quod magis reprehendatur a dicendi magistris, quam crebra et continuata eiusdem litterae repetitio. Itaque in

[1]) Carm. IV, 4, 44.
[2]) v. 211.

Virgilio[1]), *casus Cassandra canebat:* in Terentio[2]), *tantam, tam improvisam*, et *consilia consequi consimilia:* in Cicerone, *statua tua stabat*[3]), et *invisae visae*[4]), et in Coeliana[5]) *unquam quanquam*, eiusdemque modi alia in aliis primae classis auctoribus notantur. Sed enim quae duo eius rei exempla in duobus optimis ac praestantissimis poëtis reperi, ea — ita insignia visa sunt — hoc loco proponenda esse duxi. Eorum unum Euripidis est: apud quem Medea, cum Iasoni exprobraret, illum sua opera servatum esse, ita loquitur[6]):

Ἔσωσά σ', ὡς ἴσασιν Ἑλλήνων ὅσοι
Ταὐτὸν συνεισέβησαν Ἀργῷον σκάφος.

Quorum versuum in priore crebra illa repetitio litterae *σ* locum etiam comicis iocis ac salibus dedit: siquidem Plato comicus et Eubulus, eiusdem homo artificii, Euripidem ea de caussa urbanissime tetigisse traduntur. Alterum Sophoclis et quidem ea in fabula, quae quasi regnum possidere inter tragoedias dicitur. Ibi enim Oedipus cum Tiresia iurgans, eique et aurium et mentis et oculorum caecitatem obiiciens, hoc eum versu indignabundus incessit[7]):

Τυφλὸς τά τ' ὦτα, τόν τε νοῦν, τά τ' ὄμματ' εἶ.

Ubi cum saepius etiam inculcaverit litteram *τ*, quam ille alter litteram *σ*, tamen Euripides dicacium aculeos expertus est: Sophocles a nemine,

1) Aen. III. 183.
2) Prius exemplum verbis ita iunctis, *tantam tam impr.*, nusquam, puto, exstat apud Terentium. Sunt autem simillima apud alios passim. Posterius est ex Heautont. I, 2, 35. WOLF.
3) Verr. IV. 64.
4) Fragm. ap. Quinctil. IX. 4, 41.
5) c. 4. 5. 10.
6) Med. 476. s.
7) Oed. Tyr. v. 371.

quod sciam, notatus. Sophoclei non dissimilis est Ennianus ille[1]) me puero decantatus in scholis,

O Tite tute Tati, tibi tanta tyranne tulisti.

Neque valde ab eo abludit Homericum illud[2]),

Μηδὲ γέροντα κάκου κεκακωμένον.

CAPUT VI.

DE FORIUM APERIENDARUM RATIONE APUD VETERES GRAECOS. MULTIS PLAUTI AC TERENTII LOCIS ALLATA LUX.

Quaesitum est ex me, cur in Plauti ac Terentii fabulis nunquam fere quisquam egrederetur domo, ut non antea crepuisse fores dicerentur. Respondi, eas fabulas e Graeco conversas esse, iccircoque quarundam consuetudinum, quibus olim Graeci usi essent, impressa in eis extare vestigia. Quod autem Romae antiquis temporibus M. Valerius, Poplicolae frater, honoris insigne habuisse dicitur, ut fores aedium ipsius non introrsum trahendo, sed in viam publicam pellendo aperirentur, id quondam in Graecia vulgatum fuit, omnesque omnium aedium fores eo modo pandebantur. Quoniam igitur periculum erat, ne quispiam, qui aut praeteriret, aut pro foribus staret, ab impulsa ianua pelleretur: ideo qui exituri erant domo, solebant prius ipsimet intrinsecus fores aedium suarum percutere, ut illo strepitu admonerentur, qui foris erant, cavere sibi atque eatenus absistere, ut ne laederentur. Hoc a Plutarcho memoriae proditum est, cuius haec sunt in Poplicola[3]): *Τὰς δὲ Ἑλληνικὰς*, de ianuis loquitur, *πρότερον οὕτως ἔχειν ἁπάσας λέγουσιν, ἀπὸ τῶν*

1) Auct. ad. Herenn. IV. 12, 18.
2) Od. IV. 754.
3) c. 20.

κωμῳδιῶν λαμβάνοντες, ὅτι κόπτουσι καὶ ψοφοῦσι τὰς ἑαυτῶν θύρας ἔσωθεν οἱ προϊέναι μέλλοντες, ὅπως αἴσθησις ἔξω γένοιτο τοῖς παρερχομένοις ἢ προεστῶσι, καὶ μὴ καταλαμβάνοιντο προϊούσαις ταῖς κλεισιάσιν εἰς τὸν στενωπόν.

CAPUT VII.

SENTENTIAM ILLAM, PATRIA EST, UBICUNQUE BENE EST, ACUTE A LYSIA REPREHENSAM.

Quod in vetere tragoedia[1]) Telamonis filius Teucer dixisse traditur, *patriam esse cuique, ubicunque cuique esset bene*, id etsi pulchre ac sapienter dictum videtur, profectumque ab animo excelso et despiciente omnes acerbitates, quas homini obiicere fortuna posset: graviter tamen et vere reprehensum est ab oratore prudentissimo et acutissimo, Lysia: demonstratumque, eam sententiam hominis esse de suis tantum commodis solliciti neque ad civilem communionem apti. Non enim valde laborabit, quid patria sua fiat, quicunque eo erit animo, ut illius caritatem opportunitatibus suis metiatur. Solum ipsum, cui primum institit, et caelum ipsum, unde primum spiritum duxit, diligat oportet, qui se bonum civem perhiberi vult: aut si forte, cum alibi natus esset, civitate donatus est, eam imbibat opinionem, ut, nisi civitati bene sit, ne sibi quidem putet bene esse posse. Itaque Ulixes, ut est in fabulis, cum apud Calypsonem posset in omnibus deliciis vivere, tamen illam asperam et lapidosam patriam suam anteposuit etiam immortalitati: non ita facturus, si illam, quam diximus, Teucri sententiam approbasset. Verum ipsa verba, quibus eam exagitat Lysias, praestat, ut opinor, ascribere. Sunt autem

[1]) Cf. Cic. Tusc. V. 37. 108.

in oratione adversus Philonem[1]) hoc modo: *Καὶ γὰρ οἳ φύσει μὲν πολῖταί εἰσι, γνώμῃ δὲ χρῶνται, ὡς πᾶσα γῆ πατρὶς αὐτοῖς ἐστιν, ἐν ᾗ ἂν τὰ ἐπιτήδεια ἔχωσιν, οὗτοι δῆλοί εἰσιν, ὅτι ἂν, παρέντες τὸ τῆς πόλεως κοινὸν ἀγαθὸν, ἐπὶ τὸ ἑαυτῶν ἴδιον κέρδος ἔλθοιεν, διὰ τὸ μὴ τὴν πόλιν, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν πατρίδα αὐτοῖς ἡγεῖσθαι.* Igitur dictum illud Teucri bonum quidem virum aliquando fortasse non dedeceat: bonum certe civem non decet. Est apud Ovidium[2]) sententia quaedam non valde dissimilis, nisi quod latius patet. Ita enim apud eum Carmenta:

Omne solum forti patria est, ut piscibus aequor,
Ut volucri, vacuo quicquid in orbe patet.

Sunt autem ii versus expressi ex illis Euripideis[3]):

Ἅπας μὲν ἀὴρ ἀετῷ περάσιμος·
Ἅπασα δὲ χθὼν ἀνδρὶ γενναίῳ πατρίς.

CAPUT VIII.

CICERONIS LOCUS E DINARCHO EXPRESSUS OSTENDITUR.

M. Tullium in Orationibus suis multa e Graecis oratoribus mutuatum esse constat, neque tantum artificii, quo illos in versandis ac regendis auditorum animis usos esse perspiceret, acrem ac diligentem imitatorem fuisse, verum etiam integra non parum saepe enthymemata illorum in orationes suas transtulisse. Iuvat autem me, quatenus licet, id observare profiteorque me ex eiusmodi locorum contentione singularem quandam eamque, ut opinor, neque illiberalem, neque frugis expertem capere animo voluptatem. Et quia ex meo sensu de aliis

1) pag. 872. Reisk.
2) Fast. I. 493. s.
3) Eur. fragm. 1034. Nauck.

iudico, puto ceteris quoque idem usu venire: nemo ut sit paulo humanior, cui non gratum ac iucundum sit cognoscere, quid a quoque Cicero sumpserit quoque modo, quae illorum erant, imitando fecerit sua. Quocirca talia quaedam his libris inspergere est animus: non ullo quidem certo ordine, neque enim genus hoc scriptionis ordinem postulat; sed ut quicque in mentem venerit. Nunc autem occurrit illud, quod scriptum est in priore actione in Verrem[1]). Nam cum iudicum fidem non nihil suspectam haberet orator, acute vidit, quomodo eos excitare ac perterrefacere, ne se corrumpi sinerent, oporteret. Affirmavit enim, totam civitatem esse in speculis, observantem, quam quisque reipublicae praestaret fidem: et, ut ipsi de Verre iudicassent, ita de ipsis populum Romanum iudicaturum. Idem autem et iisdem prope verbis dixerat antiquis temporibus Dinarchus in acerbissima oratione, qua insectatus est Demosthenem: ut non sine caussa videri possit, Ciceronem, cum illa scriberet, Dinarchi locum sibi propositum, quem imitaretur, habuisse. Quod ut magis intelligatur, Ciceronis primum, deinde Dinarchi verba subiiciam. Cicero: *Nunc autem homines in speculis sunt: observant, quemadmodum se unusquisque vestrum gerat in retinenda religione conservandisque legibus.* Et paulo post: *Hoc est iudicium, in quo vos de reo, populus Romanus de vobis iudicabit.* Dinarchus[2]): Ὁρᾶτε γὰρ, ὦ Ἀθηναῖοι, ὅτι παρὰ μὲν ὑμῖν Δημοσθένης οὑτοσὶ κρίνεται, παρὰ δὲ τοῖς ἄλλοις ὑμεῖς, οἳ σκοποῦσι, τίνα ποτε γνώμην ἕξετε περὶ τῶν τῇ πατρίδι συμφερόντων, καὶ πότερον τὰς ἰδίας τούτων δωροδοκίας καὶ πονηρίας ἀναδέχεσθε εἰς ὑμᾶς αὐτοὺς, ἢ φανερὸν πᾶσιν ἀνθρώποις ποιήσετε, ὅτι μισεῖτε τοὺς κατὰ τῆς πολιτείας δῶρα λαμβάνοντας.

1) c. 16. 46.
2) adv. Dem. pag. 4. Reisk.

CAPUT IX.

ARISTOTELIS LOCUS ALLATIS THEOGNIDIS VERSIBUS, QUI EANDEM SENTENTIAM CONTINENT, ILLUSTRATUS.

Aristoteles primo Rhetoricorum cum enumeraret ea, quae animum facere alicui possent ad iniuriam alteri inferendam, id quoque posuit[1]), quod quotidie experimur: amicitiam, non illam quidem veram et perfectam, sed ut vulgo amicitiae nomine utimur, cum quamlibet familiaritatem ac consuetudinem vitae amicitiam vocamus: eam igitur efficere, ut homines improbi ad imponendam iniuriam sint audentiores. Facilius enim se id, quod volunt, effecturos esse credunt, cum ab inimicis omnes sibi caveant, ab amicis nemo sibi cavendum putet. Id autem ante Aristotelem sapientissimus poeta dixerat Theognis, cuius hi versus sunt[2]):

Ἐχθρὸν μὲν χαλεπὸν καὶ δυσμενῆ ἐξαπατῆσαι,
Κύρνε· φίλον δὲ φίλῳ ῥάδιον ἐξαπατᾶν.

Quos versus ita ludibundi convertimus:

Fallere difficile est inimicum. At amicus amicum
Fallere non magno, Cyrne, labore potest.

Sed et Cicero libro primo accusationis ait[3]) *nullas esse occultiores insidias, quam eas, quae latent in simulatione officii aut in aliquo consuetudinis nomine.*

CAPUT X.

CICERONIS LOCUS, QUEM SILIUS ELEGANTER IMITATUS EST.

Silium Italicum, poëtam, meo quidem iudicio praestantem, Ciceronis apprime studiosum fuisse

[1]) c. 12.
[2]) v. 1219. s.
[3]) in Verr. Act. II. lib. I. 15. 39.

eiusque libros diligentissime atque assiduissime lectitasse, non modo Martialis [1]), qui eius coaevus fuit, testimonio cognoscimus, sed multo magis ex eo intelligimus, quod eum multa Ciceronis in poëma suum transtulisse eaque scienter admodum accommodasse ad illa, quae tum tractabat, videmus. Cuius rei exemplum hic unum proponere libitum est. Libro igitur septimo, cum Q. Fabius Annibalem ludificando et cunctando et bellum trahendo frangeret, Romanique milites pugnae avidi et conserendarum cum hostibus manuum ingenti desiderio incensi, quidque mora proficeretur nescientes imperatorem suum, tanquam ignavum et, ut Horatius loquitur [2]), inaudacem, summa verborum immoderatione increparent, iamque sublato clamore iniussu ipsius rem gerendam esse vociferarentur: gravi oratione furentem illorum impetum repressurus Fabius ita exorditur, ut dicat, nunquam sibi Romanos in tanto discrimine summam rerum tradituros fuisse, si se talibus clamoribus turbatum iri credidissent [3]):

Fervida si nobis corda abruptumque putassent
Ingenium patres, et si clamoribus, inquit,
Turbari facilem mentem: non ultima rerum
Et deplorati mandassent Martis habenas.

Cicero quoque in ea oratione, qua C. Rabirium perduellionis reum protexit et eripuit, cum quiddam paulo confidentius dixisset, clamorque concionalis secutus esset: *Nihil me,* inquit [4]), *clamor iste commovet, sed consolatur, cum indicat, esse quosdam cives imperitos, sed non multos. Nunquam, mihi credite, populus Romanus hic, hic qui silet, consulem*

[1]) Epigr. VII. 63. XI. 48.
[2]) Carm. III. 20. 3.
[3]) Pun. VII. 219.
[4]) c. 6. § 18.

me fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur.

CAPUT XI.

DE QUORUNDAM ADMIRABILI MEMORIA.

Hippias apud Platonem [1]) tanquam de magno quodam et praestanti bono gloriatur, posse se quinquaginta nomina semel tantum audita recitare. At hoc nihil est praeut quae de se Seneca scribit, cuius haec sunt e libro primo Declamationum: *Sed cum multa iam mihi ex me desideranda senectus fecerit, oculorum aciem retuderit, aurium sensum hebetaverit, nervorum firmitatem fatigaverit: inter ea, quae retuli, memoria est, res ex omnibus partibus animi maxime delicata et fragilis, in quam primum senectus incurrit. Hanc aliquando in me floruisse, ut non tantum ad usum sufficeret, sed in miraculum usque procederet, non nego. Nam duo millia nominum recitata, quo ordine erant dicta, referebam: et ab iis, qui ad audiendum praeceptorem nostrum convenerant, singulos versus a singulis datos, cum plures quam ducenti efficerentur, ab ultimo incipiens usque ad primum recitabam. Nec ad complectenda tantum, quae vellem, velox erat mihi memoria, sed etiam ad continenda, quae acceperat.* Haec Seneca: quae semper mihi mirabilia ac prope dixerim incredibilia visa erant, donec vidi ipse, quod nunquam credidissem. Habitabat Patavii in vicinia mea homo adolescens, genere Corsicus, honesto, ut ferebatur et credibile erat, apud suos loco natus, qui eo venerat ad ius civile discendum: quo in studio ita diligenter et attente annos aliquot consumpserat, ut magna iam esset de doctrina illius hominum opinio. Ventitabat autem fere quotidie in aedes meas devexo iam et

[1]) Hipp. mai. pag. 285.

inclinato sole: aestas enim erat; ibique, quod aedes satis amplae erant satisque apricae, aut sub dio ambulans et cum aequalibus suis iucundissime colloquens, aut saltu, aut lucta, aut trigonali pila corpus exercens, fessas studiorum laboribus vires honestissime reficiebat. Rumor erat, tenere eum artem quandam memoriae, cuius auxilio multa efficeret, quae credi, nisi spectata, non possent. Is cum ad aures meas perlatus esset, cupido me incessit mirabilia illa et inaudita spectandi. Eiusmodi enim in rebus minime omnium auditis credulus esse soleo. Visum est igitur, quando ipse domo mea arbitratu suo uteretur, hoc ab eo quasi *ἐνοίκιον* exigere, ut, quod sibi commodum foret, praesente me artis suae specimen aliquod daret. Ille nihil gravatus lubentissimo animo se, cum vellem, facturum esse respondit. Placuit. Statim, cum per ipsum mora non esset, una omnes, qui aderamus, in proximum cubiculum ingressi consedimus. Coepi ego dictare nomina Latina, Graeca, Barbara, significantia, nihil significantia, tam varia, tam nihil inter se cohaerentia, tam multa, ut et ego dictando, et puer, cui mandatum erat, ut ea exciperet, scribendo, et ceteri, qui aderant, audiendo atque exspectando fessi iam miris modis essemus omnes. Ipse unus ex omni numero alacer ac recens assidue plura poscebat. Sed cum ego ipse modum aliquem fieri oportere dixissem, abunde mihi satisfactum iri, si vel dimidiam partem eorum, quae dicta erant, recitare potuisset: tum ille fixo ad terram obtutu magna nostra omnium exspectatione tacitus aliquamdiu stetit. Quid verbis opus est? vidi facinus, ut ille ait [1]), mirificissimum. *Ὁ δαιμόνιος ἐκεῖνος* exorsus loqui plane omnia, eodem ordine, nusquam prope insistens, nusquam

[1]) Terent. Phorm. V. 6. 31.

haesitans nobis stupentibus reddidit. Deinde ab ultimo incipiens sursum versus pervenit ad primum. Rursus ita, ut primum, tertium, quintum ac sic deinceps omnia diceret. Quo denique quisque voluerat ordine, sine ullo errore omnia referebat. Idem postea, cum ei iam familiarior factus essem, saepe expertus usquequaque verum deprehendi. Ipse mihi aliquando affirmavit, et erat ab omni iactantia alienissimus, se triginta sex millia nominum eo modo recitare posse. Quodque admirabilius est, ita haerebant omnia in animo, ut vel post annum diceret se, quaecunque memoriae commendasset, minimo negotio repetiturum. Ego certe post multos dies, facto periculo, verum comperi. Neque hoc satis. Diversabatur apud me Franciscus Molinus, patricius Venetus, adolescens optimarum artium studiis mirifice deditus, qui, cum se memoria parum firma esse sentiret, oravit hominem, uti se artem illam doceret. Vix ostenderat se id velle, cum Corsicus operam ei suam prolixissime detulit. Dictus est locus, dicta hora, ad quam quotidie convenirent. Nondum sex aut septem dies abierant, cum ille quoque alter nomina amplius quingenta sine ulla difficultate aut eodem, aut quocunque alio libuisset ordine repetebat. Haec ego vix auderem litteris prodere, mendacii suspicionem reverens, nisi et res adhuc recens esset — nondum enim annus est — et Nicolaum Lippomanum, Petri Alexandri filium, Lazarum Mocenicum, Francisci filium, Ioannem Malipetrum, Nicolai filium, Georgium Contarenum, Laurentii filium, patricios Venetos, optimos et nobilissimos adolescentes, aliosque praeterea innumerabiles eius rei testes haberem, a quibus, si mentirer, vanitatem meam coargui nollem. Artem vero illam Corsicus accepisse se dicebat ab homine Gallo, quo puer domestico praeceptore usus esset. Huic ego ne ex antiquitate quidem, quem opponam,

habeo: nisi forte Cyrum, quem Plinius[1]), Quinctilianus[2]) et alii Latini scriptores tradiderunt tenuisse omnium militum nomina. Sed hoc, ut verum fatear, semper veritus sum quam considerate atque explorate tradidissent. Xenophon enim, a quo illi vel uno, vel praecipue, quae de Cyro dicebant, accipere potuerunt, istud tam incredibile non dicit, sed tantum eum tenuisse nomina *τῶν ὑφ' αὑτόν ἡγεμόνων*, quod ut in imperatore laudabile est, ita non excedit fidem. Locus, si quis requirit, est libro quinto *παιδείας*[3]). Fieri autem potest, ut Latinorum aliquis, qui locum illum Xenophontis male accepisset, alios postea auctoritate sua in errorem induxerit. Hoc enim non semel novimus contigisse. Sed tamen hac de re nihil affirmo. Non erit alienum, ut puto, ascribere hoc loco distichon, quo Simonides, qui eius, de qua locuti sumus, artis pater fuisse traditur, iam octogenarius gloriatus est, neminem sibi memoria parem esse:

Μνήμην δ' οὔτινά φημι Σιμωνίδῃ ἰσοφαρίζειν
'Ογδοηκονταετεῖ[4]), *παιδὶ Λεωπρεπέος.*

At Apollonius Tyaneus, cum centum haberet annos, tum quoque memoria excelluisse fertur.

CAPUT XIII.

CUR TIBULLUS PORCUM HOSTIAM MYSTICAM DIXERIT.

Non satis, quod sciam, a quoquam explicatum est, cur Tibullus porcum *hostiam mysticam* vocaverit eo versu[5]),

Hostiaque e plena mystica porcus hara.

[1]) Hist. nat. VII. 24, 88.
[2]) Inst. Or. XI. 2, 50.
[3]) c. 3. 47.
[4]) scrib. *ὀγδωκονταετεῖ.*
[5]) El. I. 10, 26.

Quin etiam eius rei ignoratione in quibusdam libris *e mystica* factum est *rustica*. Sciendum autem est, in iis Cereris sacris, quae mysteria dicebantur, eam consuetudinem fuisse, ut quisque pro se Cereri porco faceret, seu quod animal illud infestum Cereri crederent, quia semina pando, ut ait Ovidius[1]), eruisset rostro annique spem intercepisset, ob idque deam eius caede gaudere crederent: seu quod e suillo rostro arandae et invertendae terrae ratio primum accepta esset: nam id quoque multi prodiderunt. Neque sane satis convenit inter antiquos scriptores de caussis, ob quas hoc aut illud animal huic aut illi deo immolaretur. Alii enim, quod cuique deo gratissimum esset, id ad illius aras mactari solitum aiunt. Itaque equus Martis erat hostia; et quod aper Adonin interfecisset, apro Veneri rem divinam fieri nefas erat. Alii, quod quisque deus odisset, eius potissime illum caede oblectari putabant. Itaque Nocti sacrificabatur gallus gallinaceus, quod cantu suo diem provocare, noctem fugare videretur: capra Palladi, quod oleam insigniter laederet. Sed utra de caussa porcus Cereri caderet: illud certe observabatur, ut et praepinguis esset et nulla sui parte mancus ac mutilus: quod etiam universe in toto victimarum genere servabant. Ergo porcos mysticos aut mystericos vocabant, qui pinguissimi et integerrimi essent. Plautus *sinceros sacres* vocat[2]). Quare Megarensis ille Aristophaneus[3]), qui filias suas pro porcis vendere cuperet, iubet eis, ut saccum ingressae ita grunniant, ut porci mysterici esse videantur:

Κἤπειτεν ἐς τὸν σάκκον ὧδ' ἐςβαίνετε·
Ὅπως δὲ γρυλλιξεῖτε καὶ κοΐξετε
Χὴσεῖτε φωνὰν χοιρίων μυστηρικῶν.

[1]) Met. XV. 112, ss.
[2]) Menaechm. II. 2, 15.
[3]) Acharn. 745. s.

Et paulo post interrogatus a Dicaepoli, quid ferret, porcas se mysticas ferre respondet[1]):

ΔΙ. Τί δαὶ φέρεις; ΜΕ. Χοίρους ἐγώνγα μυστικάς.

CAPUT XIIII.

QUAE SE FACTUROS IURAVERINT GRAECI CUM XERXIS COPIIS CONGRESSURI.

Praeclarum sane et magni animi plenum est iusiurandum illud, quo se obstrinxerunt Graeci omnes, cum adversus copias Xerxis dimicaturi essent. Id autem in haec verba conceptum est: *Vitam libertate pluris non faciam. Neque deseram imperatores neque vivos, neque mortuos, sed eos e sociis, qui in proelio occubuerint, omnes sepeliam: et ubi barbaros devicero, ex iis quidem civitatibus, quae pro Graecia pugnaverint, nullam devastabo: quae autem barbari partes sequi maluerunt, omnes decimabo. Fanorum quae a barbaris incensa et diruta sunt, nullum omnino excitabo, sed sinam, impietatis barbaricae extet in omni posteritate monumentum.* Adscribam et Graeca, si quis ea forte cognoscere cupiat[2]). *Οὐ ποιήσομαι περὶ πλείονος τὸ ζῆν τῆς ἐλευθερίας· οὐδὲ καταλείψω τοὺς ἡγεμόνας, οὔτε ζῶντας, οὔτε ἀποθανόντας· ἀλλὰ τοὺς ἐν τῇ μάχῃ τελευτήσαντας τῶν συμμάχων ἅπαντας θάψω· καὶ κρατήσας τῷ πολέμῳ τοὺς βαρβάρους, τῶν μὲν μαχεσαμένων ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πόλεων οὐδεμίαν ἀνάστατον ποιήσω· τὰς δὲ τὰ τοῦ βαρβάρου προελομένας ἁπάσας δεκατεύσω· καὶ τῶν ἱερῶν τῶν ἐμπρησθέντων καὶ καταβληθέντων ὑπὸ τῶν βαρβάρων οὐδὲν ἀνοικοδομήσω παντάπασιν, ἀλλ' ὑπόμνημα τοῖς ἐπιγινομένοις ἐάσω καταλείπεσθαι τῆς τῶν βαρβάρων ἀσεβείας.*

[1]) Acharn. 764.
[2]) Lycurg. Or. in Leocr. pag. 193. Reisk.

CAPUT XIV.

HISTORIA DE PINDARO POETA, MULTATO A SUIS, ORNATO AB ATHENIENSIBUS.

Pausanias in Atticis[1]) narrat, Athenienses, quod a Pindaro in quodam asmate laudati essent, tanti fecisse ampli illius ac grandiloqui poëtae testimonium, ut et dona ei plurima ob id miserint, et statuam in civitate sua statuerint. Non igitur mirum est, si illis temporibus multi ac praestantes poëtae fuerunt, cum, qui ea facultate excellebant, et maximis muneribus honestarentur et honoribus amplissimis mactarentur. Aetate nostra vocalis ille olim Musarum chorus conticuit; quaeque avaritia marsupia potentium clusit, eadem venas Heliconii liquoris obstruxit. Sed quod de Pindaro perstringit Pausanias, id fusius edisserit in quadam epistola[2]) Aeschines. Ait enim illum, cum Atheniensium urbem commendasset his verbis, *αἶτε λιπαραὶ καὶ ἀοίδιμοι Ἑλλάδος ἔρεισμ' Ἀθᾶναι*, multatum esse a civibus suis aegre ferentibus, alienis eum potius quam suis illam tantam laudem dedisse. Quod ubi rescivere Athenienses, confestim miserunt ei duplum eius pecuniae, quam multae nomine erat exactus, ipsumque aenea statua ornarunt. Ea statua visebatur Aeschinis aetate ante regiam porticum: sedens Pindarus cum pallio et diademate, lyram tenens et supra genua apertum librum.

CAPUT XV.

QUOD ARISTOTELES SENSIT DE IIS, QUI SE IPSOS INTERFICERENT, EURIPIDIS TESTIMONIO CONFIRMATUM.

Cum vulgo crederetur viri fortis esse, mortem sibi consciscere potius quam grave aliquod et acer-

[1]) I. 8.
[2]) ep. 4.

bum malum perpeti: sapienter animadvertit Aristoteles[1]), falsam esse illam hominum opinionem, eosque qui ita facerent, non modo fortes, sed ignavos parvique et abiecti animi habendos pronuntiavit. Docent enim se id, quod fugiunt, ferre non posse, neque pares esse ei casui sustinendo, propter quem vitam relinquunt. Id autem effeminatam potius animi mollitiem, quam magnitudinem arguit. Disputavit eadem de re doctissime ac sapientissime divus Aurelius Augustinus lib. I.[2]) De Civitate Dei, multisque rationibus ostendit, Lucretiam, Catonem ceterosque eiusmodi frustra in historiis a fortitudine laudari. Longius etiam progressus demonstravit, nullam esse posse bono ac sapienti viro *ἐξαγωγὴν*, ut Stoici loquebantur, *εὔλογον*. Sed et Euripides id ante docuerat, qui Herculem primo facit succumbentem magnitudini eius doloris, quem hauriebat e caede uxoris et liberum, quam ipsemet furore divinitus immisso correptus perpetraverat, et ob id e vita discedere meditantem: deinde redeuntem ad se et mutantem consilium, verentem, ne id sibi ignaviae adscriberetur, si lucem relinqueret, tanquam aegritudini impar ferendae. Aristoteles ita hac de re scribit, lib. III. *Νικομαχείων· Τὸ δ' ἀποθνήσκειν φεύγοντα πενίαν ἢ ἔρωτα ἤ τι λυπηρὸν οὐκ ἀνδρείου, ἀλλὰ μᾶλλον δειλοῦ. Μαλακία γὰρ τὸ φεύγειν τὰ ἐπίπονα· καὶ οὐχ ὅτι καλὸν ὑπομένει, ἀλλὰ φεύγων κακόν.* Euripidis autem versus hi sunt[3]):

Ἐσκεψάμην δὲ καίπερ ἐν κακοῖσιν ὤν,
Μὴ δειλίαν ὄφλω τιν' ἐκλιπὼν φάος·
Ταῖς συμφοραῖς γὰρ ὅστις οὐχ ὑφίσταται,
Οὐδ' ἀνδρὸς ἂν δύναιθ' ὑποστῆναι βέλος.

[1]) Ethic. Nicom. III. 11.
[2]) c. 20. s.
[3]) Herc. fur. 1347. ss.

Sed et apud Martialem memini esse epigramma quoddam in hanc sententiam, cuius haec clausula est[1]):

Rebus in adversis facile est contemnere vitam;
Fortiter ille facit, qui miser esse potest.

CAPUT XVI.

DE VETERI PROVERBIO, QUO DICEBATUR, QUOD PULCHRUM EST PLACERE.

Quae pulchra sunt, habere eam vim, ut statim conspecta omnium sibi voluntatem concilient, amoremque adiungant, nemini ignotum esse nisi communis sensus experti potest. Itaque scitum est illud Aristotelis, qui interrogatus ab aliquo, qui fieret, ut pulchri tam facile ab omnibus amarentur: caeci eam interrogationem esse respondit[2]). Et Graeci sapienter sua lingua pulchro ex eo indidere nomen, quod omnes ad se alliciat: dixerunt enim *καλὸν παρὰ τὸ καλεῖν, ὅτι πάντας ἐφ' ἑαυτὸ καλεῖ.* Testati sunt idem vulgato olim proverbio, quo dicebant, quod pulchrum esset, id demum amicum esse. Eo usus est Euripides in Bacchis[3]), ubi hic versiculus legitur:

Ὅ τι καλὸν φίλον ἀεί.

Et Plato in Lyside[4]): *Ἀλλὰ τῷ ὄντι αὐτὸς ἰλιγγιῶ ὑπὸ τῆς τοῦ λόγου ἀπορίας. καὶ κινδυνεύει, κατὰ τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν, τὸ καλὸν φίλον εἶναι.* Eius autem originem ad Musas et ad Gratias referunt: quae cum convenissent ad nuptias Cadmi et Harmoniae, pulchrum carmen, quo ea sententia contineretur, immortali ore cecinerint, novae nuptae pulchritudinem, ut verisimile est, commendantes.

1) XI. 56.
2) Diog. Laërt. V. 20.
3) v. 879.
4) p. 216. C.

Hoc de sapientissimo poëta Theognide cognovimus, cuius haec sunt[1]):

Μοῦσαι καὶ Χάριτες, κοῦραι Διὸς, αἵ ποτε Κάδμου
Ἐς γάμον ἐλθοῦσαι, καλὸν ἀείσατ᾽ ἔπος.
Ὅττι καλὸν φίλον ἐστὶ, τὸ δ᾽ οὐ καλόν οὐ φίλον ἐστί.
Τοῦτ᾽ ἔπος ἀθανάτων ἦλθε διὰ στομάτων.

Nam ad illas nuptias venisse divos, testatur etiam Euripides in Phoenissis[2]):

Ἁρμονίας δέ ποτ᾽ εἰς ὑμεναίους
Ἦλθον οὐρανίδαι.

Sed et Hellanicus et Apollodorus[3]) Musas cecinisse in nuptiis Cadmi, ad easque convenisse divos et novae nuptae munera obtulisse scripserant.

CAPUT XVII.

ANTIQUI QUOTIES DIE CIBUM SUMPSERINT.

Falsa multorum animos occupavit opinio, veteres semel tantum die cibum sumpsisse. Quam, ut puto, conceperunt e verbis Platonis, qui in illa nobili epistola [4]) ait, displicuisse sibi, quod in Sicilia bis die saturi fierent. Sed aliud est, capere cibum, aliud *ἐμπίπλασθαι*. Ego in Graecorum Commentariis reperio quater die ipsos cibo ac potu corpus reficere solitos: quod etiam hodie multis locis fit apud quasdam transalpinas nationes. Primum quidem diluculo. Id vocabant *ἀκρατισμόν* aut *ἀκράτισμα*: quod non dilutum, sed merum, ut ait Ausonius[5]), merum biberent: aut etiam *διανηστισμόν*, quam vocem una cum re ipsa nostrates retinuerunt.

[1]) v. 15.
[2]) v. 828.
[3]) Bibl. III. 4. 2.
[4]) VII. p. 326. B.
[5]) Epigr. XX. 12.

Sequebatur *ἄριστον*: ita dictum, quod postea oporteret *ἀριστεύειν*. Inde *ἑσπέρισμα*: cuius hora erat, cum iam noctesceret, antequam tamen contenebrasset. Postremo *δεῖπνον*, aut *δόρπον*, aut *ἐπιδορπίς*. Aliter tamen haec ab aliis traduntur. Sunt enim, qui tantum tria agnoscant, *ἄριστον*, *δεῖπνον*, *δόρπον*. Et de ipso *τοῦ δείπνου* tempore ac nomine non omnes idem sentiunt: omninoque confunduntur haec apud veteres. In Romanis scriptoribus reperio *silatum* sive *ientaculum*, *prandium*, *coenam*, *vespernam*. Miror autem, quid sibi voluerint, cum sibi vinum condirent, iucunditatemne aliquam in eo an salubritatem spectaverint.

CAPUT XVIII.

SENTENTIA QUAEDAM HORATII AB ARATO PRIUS PROLATA OSTENDITUR.

Quod Horatius in Odis elegantissime cecinit, cum ostenderet, quanta facta esset ad hominum nequitiam accessio, quasique vaticinaretur eam maiorem assidue factum iri, videndum est, num ex Arato sumpserit. Certe ut hic noster dixit, ab avis deteriores esse proseminatos patres; se deinde editos nequiores patribus, ac liberos etiam corruptiores a se procreatum iri: ita Graecus ille Iustitiam fecerat, cum argenteae aetatis mortales alloqueretur, exprobrantem iis, quod tantopere degenerassent a patribus, simulque praedicentem, fore, ut tamen perditiores etiam liberos gignerent:

Οἵην inquit[1]) *χρύσειοι πατέρες γενεὴν ἐλίποντο*
Χειροτέρην. ὑμεῖς δὲ κακώτερα τεξείεσθε.

A quibus non ita multum abludunt Horatiana illa[2]):

[1]) Phaen. 123. s.
[2]) Carm. III. 6, 46. ss.

Aetas parentum peior avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem.

Princeps autem Homerus tot ante saeculis materiam hisce sententiis dederat, cum sapientissimam deam introduxisset dicentem, paucos filios patrum similes evadere, deteriores plerosque, paucos praestantiores [1]).

Παῦροι γάρ τοι παῖδες ὁμοῖοι πατρὶ πέλονται·
Οἱ πλέονες κακίους, παῦροι δέ τε πατρὸς ἀρείους.

CAPUT XIX.

PROVERBIUM QUODDAM AB ILLO SCRIPTORE, QUI TAM MULTA ALIA COLLEGIT, PRAETERMISSUM.

Multae ac variae lectionis hominem, qui memoria nostra ex utriusque linguae scriptoribus tantam vim collegit proverbiorum [2]), fugere quaedam, et quidem illustri in primis loco sita: quod quidem mihi non nunquam per videri mirum solet. Nam, si omissa essent, quae vel e raris inventu, vel obscuris et ignobilibus libris petenda erant, minus mirum foret: at vero praeterita esse, quae et in promptu posita sunt et apud praestantissimos auctores leguntur, id vero iustam, ut opinor, admirationem habet. Ex hoc numero est, quod apud Ciceronem legitur, *familiam ducere.* Eo enim proverbio homo eloquentissimus utitur, cum praecipuum aliquid significat, quodque principem in re quapiam obtineat locum. Ter autem id me legere memini. Primum in epistola, qua C. Trebatium Testam commendat Caesari [3]). Nam cum eum multis lau-

[1]) Od. II. 276.
[2]) Desiderium dicit Erasmum.
[3]) Fam. VII. 5. 3.

dibus affecisset, ad postremum addit: *Accedit etiam, quod familiam ducit, in iure civili singularis memoria, summa scientia.* Quibus verbis significavit hanc primam et praecipuam Trebatii esse laudem: ceteras ei cum multis fortasse communes: hoc esse ipsius paene proprium bonum. Deinde libro quarto de Finibus [1]), ubi Catonem alloquens, *Sed primum illud,* inquit, *vide: gravissimam illam vestram sententiam, quae familiam ducit, honestum quod sit, id esse solum bonum, honesteque vivere, bonorum finem: communem fore nobis cum omnibus, qui in una virtute constituunt finem bonorum.* Et quinta oratione in Antonium [2]): *Lucius quidem frater eius, uptote qui peregre depugnavit, familiam ducit.*

CAPUT XX.

HORATIANA QUAEDAN EX GRAECO DUCTA.

Legebamus Tibure aestivis mensibus a prandio, dum se calor frangeret, vitandi somni caussa et διαγωγῆς χάριν Odas Horatii, easque libentissime, quae de vetere illius loci salubritate atque amoenitate loquebantur, ac, si quid veniebat in mentem, quod aut e Graecis effictum, aut exquisitius dictum, aut denique ab eius poëtae interpretibus praetermissum, neque tamen cognitu indignum videretur, id, pro suo quisque captu, quasi symbolas quasdam, amice et simpliciter in medium conferebamus. Atque ex illis collocutionibus excerpta pleraque in his libris legentur. Quale est hoc, quod cum recitata essent illa [3]):

Quem tu Melpomene semel
Nascentem placido lumine videris:

[1]) c. 16. 45.
[2]) c. 11. 30.
[3]) Carm. IV. 3.

et quae sequuntur: dixi, ea mihi videri expressa de sententia quadam Callimachi [1]), qui in epitaphio patris sui posuit, quos Musae pueros aspexerunt, eos per totam vitam Musis amicos manere:

— Μοῦσαι γὰρ ὅσους ἴδον ὄμματι παῖδας,
Ἄχρι βίου, πολίους οὐκ ἀπέθεντο φίλους.

Venit et ex eo in mentem, quod ex vetere quodam refert Eustathius: quos non aspiciunt Musae, eis Circes pocula exitio esse: *οὓς οὐ προςορῶσιν αἱ Μοῦσαι, τούτους ποτῷ δηλήσατο Κίρκη.* Sed et illud quasi praetereuntes notavimus, quod in eodem illo Epigrammate est,

Ὁ δ' ἤεισεν κρείσσονα βασκανίης,

consimiliter locutum videri Horatium quodam alio loco [2]), ubi se *invidia maiorem* vaticinatur fore.

CAPUT XXI.

INSULARUM FORTUNATARUM DESCRIPTIO ET SITUS.

Proditum est a veteribus poëtis, esse quasdam in Oceano insulas, ad quas post mortem deferantur eorum animi, qui sancte religioseque vixerint. Ibi eos inter se iucundissime ac suavissime vivere, in amoenissimo quodam prato, quod gemmea florum oculis naribusque gratissimorum varietate perpetuo distinctum picturatumque sit. Nunquam non illic nitere caelum, frondere arbores, pubescere herbas, ridere omnia, spirare assidue mollissimos Favonios, quorum flabellis arborum comae leniter ventilatae placidissimo murmure auribus blandiantur. Eo accedere innumerabilem vim ac copiam immortalium avicularum, quae usque et usque liquidissimos

[1]) Epigr. XXII. 4.
[2]) Carm. II. 20. 4.

cantus tenui gutture funditantes intimos audientium sensus incredibili voluptate permulceant. Pratum ipsum perennibus rivulis varie intersecari, quorum aquula nitidissima ad versicolores lapillos molliter fracta et allisa susurrum efficiat dulcissimum. Ita qua flosculorum ambrosios odores exhalantium suavitate, qua Zephyrorum viridantibus arborum ramis illudentium sibilo, qua volucrum concentibus, qua blando murmurantium rivulorum strepitu beatas illas mentes continenter hilarari. Ergo alios ad Orphei Amphionisve lyram choreas agere, alios psallere, alios corollas texere, alios in herba fusos, qua tellus tremulis laurorum ac myrtorum opacatur umbraculis, iucundissimos sermones conserere: humum ipsam opum suarum prodigam sine ullo cultu ter quotquot annis ubertate summa alimentorum copiam eis suggerere ac subministrare. Haec aliaque similia de insulis illis poëtae, ut dixi, fabulantur. Sed de earum situ non idem ab omnibus traditur. Nam cum plerique omnes Homerum secuti[1]) eas in Hispaniae finibus collocent: non desunt tamen, qui Indiae vicinas esse dicant; in primis autem mihi visum est admirabile et absurdum, quod apud Graecum quendam Grammaticum reperi, eas in Britannia esse. Talem enim quandam fabulam narrat: esse in littore eius maris, quod insulam Britanniam alluat, homines quosdam piscibus capiendis victitantes: qui Francis quidem pareant, neque tamen sint vectigales. Ii nonnunquam in aedibus suis dormientes audiunt vocem, qua inclamantur, sentiuntque pro foribus adesse multitudinem quandam hominum summa cum hilaritate plaudentium; expergefacti autem et domo exeuntes, neminem quidem conspicantur: naves tantum quasdam reperiunt, non suas, quas ex ipso strepitu

[1]) Od. IV. 563.

vectorum plenas esse intelligunt; subeunt igitur illas et ex consuetudine remigant Britanniam versus; et quo alioqui ne velis quidem passis secundo vento suis navibus pervenire breviore quam quatuor et viginti horarum spatio solent, eo tum unica eaque non longa remigatione deferuntur; ibi incognitos illos vectores exponunt; cumque neminem omnino videant, sentiunt tamen ingentem concursum fieri ad littus hominum congratulantium iis, qui recentes venerunt, eosque maxima cum laetitia excipientium. Audiunt etiam eos inter se humanissime consalutantes, cum alius alium proprio nomine, alius a tribu, alius ab artificio, alius etiam gentis ac cognationis nomine appellet. Tum iisdem illis navibus conscensis, qua celeritate venerant, eadem revehuntur domum. Quin etiam a quodam historiae scriptore proditum est, C. Iulium Caesarem eo aliquando una triremi cum centum hominibus delatum: cumque incredibili loci amoenitate captus, sedes ibi capere vellet, ab illis *ἀειδέσιν* incolis invitum et reluctantem eiectum esse.

CAPUT XXII.

VIRGILII VERSUS EX AESCHYLO IMITATI.

Praecipere ac praesumere oportere sapientem omnia, quae homini acerba et gravia accidere possunt, talique praemeditatione leviora illa et perpessu faciliora effici, disputatum est copiose a Cicerone libro quarto Tusculanarum[1]), allatique versus Euripidis e Theseo et Terentii e Phormione, quibus id confirmaretur. Virgilius autem Aeneae suo, quem omnis virtutis exemplar esse voluit, ut ceteras laudes, ita hanc quoque tribuit, cum eum his verbis[2]) de se utentem fecit:

1) Scr. *libro tertio Tusc.* — c. 13 ss.
2) VI. 103 ss.

— non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit.
Omnia praecepi atque animo mecum ante peregi.

Qui quidem videri non immerito possit hoc ex Aeschylo sumpsisse, apud quem Prometheus[1]) ita loquitur:

Καίτοι τί φημι; πάντα προὐξεπίσταμαι
Σκεθρῶς τὰ μέλλοντ'· οὐδέ μοι ποταίνιον
Πῆμ' οὐδὲν ἥξει.

id est:

Quamquam quid aio? cuncta praenovi optime
Futura; nec ventura calamitas mihi
Inopina quisquam est.

CAPUT XXIII.

SECUNDAM FORTUNAM DIFFICILE FERRI, MULTORUM GRAVIUM SCRIPTORUM TESTIMONIIS CONFIRMATUM.

Gravem admodum sententiam Gobryae Xenophon dedit, quamque quotidiana experientia veram esse declarat: difficilius videlicet reperiri, qui secundam, quam qui adversam fortunam bene ferant. Secundis enim rebus insolescunt plerique homines et efferuntur: adversis omnes ad temperantiam moderationemque revocantur. Id quod ille expressit his verbis[2]): *δοκεῖ δέ μοι, ὦ Κῦρε, χαλεπώτερον εἶναι εὑρεῖν ἄνδρα τἀγαθὰ καλῶς φέροντα, ἢ τὰ κακά· τὰ μὲν γὰρ ὕβριν τοῖς πολλοῖς, τὰ δὲ σωφροσύνην τοῖς πᾶσιν ἐμποιεῖ.* M. autem Cato ille Censorius, etsi a Xenophonte, ut opinor, non hauserat, ut qui a Graecis litteris abhorreret, prope tamen idem dixerat in Oratione pro Rhodiensibus. Ex ea enim citantur[3]) haec: *Adversae res se domant et docent, quid opus sit factu: secundae res laetitia transvorsum*

[1]) v. 101 ss.
[2]) Cyr. VIII. 4, 14.
[3]) Gell. N. A. VII. 3.

trudere solent a recte consulendo atque intelligendo. Itaque non sine caussa dictum est ab Horatio[1]):

— — bene ferre magnam
Disce fortunam.

et[2]),

Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem: non secus in bonis
Ab insolenti temperatam
Laetitia.

et[3]),

Rebus angustis animosus atque
Fortis appare. Sapienter idem
Contrahens vento nimium secundo
Turgida vela.

Aliaque multa eodem pertinentia. Non paucos enim fortuna, quos adversa non moverat, propitia perculit: multisque contingere videmus id, quod Tantalo contigisse ait Pindarus, quem ait[4]) nequisse concoquere felicitatem suam. *Εἰ δὲ δή τιν' ἄνδρα θνατὸν Ὀλύμπου σκοποὶ ἐτίμασαν, ἦν Τάνταλος οὗτος, ἀλλὰ γὰρ καταπέψαι μέγαν ὄλβον οὐκ ἐδυνάσθη.*

CAPUT XXIV.

BREVITATEM ET OBSCURITATEM APTAM ESSE AD TERROREM INFERENDUM, ALIQUOT EXEMPLIS CONFIRMATUM.

Brevitas loquendi et sermonis obscuritas imperiosum quiddam habet, ideoque aptissima est minantibus utraque, mirificeque prodest ad animos eorum, quibuscum agimus, perterrefaciendos. Nam ut in tenebris magis timentur omnia quam in luce: sic illae orationis quasi tenebrae terribiliora reddunt ea, quae proponuntur. Idque, ut opinor, secuti

[1]) Carm. III. 27, 74. [2]) Carm. II. 3, 1.
[3]) Carm. II. 10. 21. [4]) Olymp. I. 85.

sunt Lacedaemonii, cum ad Philippum ita scripserunt: *Lacedaemonii Philippo. Dionysius Corinthi.* Multo enim fortior et, ut Lucretii verbo utar[1]), penetralior illa brevitas fuit, quam si ita dixissent: Dionysius cum aliquando praepotens tyrannus fuerit, uti tu es, nunc tamen regno exutus privatam Corinthi vitam agit. Vide, ne, dum aliorum libertatem studes opprimere, idem tibi quoque contingat. Quae iam non deterrere, sed admonere cupientium fuisset oratio. Neque dissimile illud Demetrii ad Locrenses[2]): *Faxo, cicadae apud vos humi canant:* cum significaret, totam a se illorum regionem devastatum iri. Ateas quoque, Scytharum rex, hanc olim epistolam ad Byzantinos misisse fertur: *Nolite vectigalibus meis detrimento esse, ne equae meae ad vos aquatum eant.* Idanthuras autem, qui et ipse Scythis regio imperio praefuit, multo etiam obscurius. Nam ad Darium, qui Istrum traiecerat, litteras quidem, quibus ei minaretur, misit nullas, sed pro litteris symbolum hoc: *murem, ranam, avem, sagittam, aratrum.* Cumque haec in Darii castris alius aliter interpretaretur, Orontopagas, tribunus militum, censuit significari, eos omnium rerum deditionem esse facturos: domorum: hoc murem innuere[3]); aquarum, aëris, armorum, regionis: harum rerum symbola esse ranam, avem, sagittam, aratrum. At Xiphodres longe alio modo interpretatus, Nos vero, inquit, quantum haec symbola ostendunt, nisi aut terram subeamus ut mures, aut aquam ut ranae, aut evolemus, ut aves: non effugiemus ipsorum

[1]) II. 382.

[2]) Stesichoro hoc dictum tribuit Aristoteles Rhetor. II 21. III. 11. *Στησίχορος ἐν Λοκροῖς εἶπεν, ὅτι οὐ δεῖ ὑβριστὰς εἶναι, ὅπως μὴ οἱ τέττιγες χαμόθεν ᾄδωσιν.* Dionysio, Siciliae tyranno, Demetrius *περὶ ἑρμην.* §. 99. Ac nescio, an Muretus *Dionysii* pro *Demetrii* scribere voluerit. D. R

[3]) *innuo* pro *significo* barbarum est. D. R.

tela; neque enim terrae, quam ipsi arant, domini sumus. Hoc Pherecydem Syrium narrare ait Clemens Alexandrinus[1]). Herodotus autem in Melpomene[2]) hanc ipsam historiam aliquanto aliter narrat.

CAPUT XXV.

HOMERUM ET AESCHYLUM ATHENIENSES, TYRTAEUM LACEDAEMONII QUO HONORE AFFECERINT.

Homeri poëmata quanti fecerint Athenienses, quamque utilia esse ad inflammandos honestatis ac dignitatis amore animos iudicarint, hinc existimari licet, quod legem tulerunt, ut quinto quoque anno in Panathenaeis eius unius ex omni poëtarum numero carmina publice canerentur. Ita enim cogitabant, leges praecipere quidem quid faciendum fugiendumque sit, sed propter brevitatem non docere: at poëtas, qui vitam hominum imitantes, res praeclare ac fortiter gestas copiose exponerent easque propemodum ante oculos constituerent, aptiores esse ad persuadendum. Similem autem honorem habuerunt Lacedaemonii Tyrtaeo. Cum enim ceteroqui a poëticis studiis alieni essent neque poëtarum cantus libenter audirent, lege tamen constituerant, ut quoties cum hostibus dimicaturus in procinctu constitisset exercitus, convocarentur milites in tabernaculum regium ibique audiendis Tyrtaei carminibus ad spernendam[3]) pro patria vitam incitarentur. Aeschylo quoque idem prope honos a populo Atheniensi tributus est. Unius enim ex omnibus tragicis fabulae ipso etiam mortuo ut docerentur decreto publico statutum erat.

[1]) Strom. V. 8. [2]) IV. 131.
[3]) Lambinus . . . docte disputans de discrimine inter *spernere* et *contemnere* malit *contemnendam*. D. R.

CAPUT XXVI.

ECQUID ADHIBENDA SINT IN CONVIVIIS ACROAMATA, AN MINUS.

Rectene faciant an secus, qui tibicines aut citharoedos, aut alia id genus acroamata in conviviis adhibent, merito ut dubitari posse videatur, duorum in philosophia summorum hominum hac de re, ut videtur, dissentientium facit auctoritas. Nam apud Platonem in Protagora[1]) Socrates abiectos modo et imperitos et circumforaneos homines id facere solitos dicit, qui cum eam vim non habeant, ut urbana aliqua et eleganti collocutione tempus illud epularis accubationis traducere et mutuis sermonibus animos suos hilarare possint, eius rei remedium a mimis et ab histrionibus et a vocum fidiumve cantibus petunt. At quas ad epulas boni et eruditi convivae convenerint, in eis neque tibicinam, neque psaltriam audiri, neque saltatricem spectari ullam: ablegatis eos eiusmodi nugis atque ineptiis modeste inter se et hilare colloqui: neque unquam deesse ipsis, de quo sermones iucundissimos conferant, etiam si multam in noctem convivium producatur. Itaque ex illo nobili apud Agathonem convivio eiicitur tibicina et aut sibi aut mulieribus canere iubetur. At hercule alumnus eiusdem disciplinae Xenophon in id convivium[2]), in quo et Socrates esset, et Antisthenes, et alii sapientia praestantes viri, non modo Philippum excitandi risus artificem induxit, verum etiam sublatis epulis Syracusanum illum comissatorem cum tibicina et saltatrice et formoso puero, qui et ipse tum saltando, tum fidibus canendo summa eos, qui aderant, voluptate perfunderet. In Homericis etiam epulis et Phemius canit et Demodocus[3])

[1]) p. 347 C. [2]) Xen. Conviv. c. 1. 11 et 2. 1.
[3]) Cf. Od. I. 154. 325. VIII. 62 ss.

et in Virgiliano Iopas[1]). Sed haec fortasse aliquis intemperantium procorum et luxuriosi regis et reginae iam tum amoris telo percussae dixerit esse convivia. Quid, quod epulantibus diis, canere Apollinem et Musas ferunt? Nam Euripidis quidem sententiam[2]) mirari saepe soleo, qui non in conviviis, sed in luctu potius Musicam adhibendam esse censet, quod convivia satis ipsa per se laeta sint, in luctu autem quaerendum sit aliquid, quo minuatur dolor. Ego vero si usquam, inter pocula maxime talibus blandimentis et relaxationibus animi locum esse duco: neque, dum ea moderatio retineatur, ut turpitudo omnis et obscoenitas absit, caussam video ullam, cur in mensa aut comoedum aversari, aut auloedum fidicinemve refugere sapiens debeat. Nam si semper tam facundi ac diserti convivae contingerent, quam illi sunt Platonici: tum fortasse non immerito talia omnia excluderentur. Quod enim esse potest tam mirabile acroama, quod non collatum cum illorum sermonibus sordeat? Quos equidem arbitror, si Appollinem vidissent ipsum cum lyra et plectro ingredientem, uno ore omnes oraturos fuisse, ut aut abscederet, aut ne cantu suo sermones abrumperet institutos. Et tamen, nisi valde fallor, non multo turpius fuisset, tibicinae alicuius cantum audire, quam vel orationem Aristophanis, vel ea quae de Socratis temperantia ebrius Alcibiades intemperantissime narrat.

CAPUT XXVII.

SORORES UXORES DUCERE NUM APUD ATHENIENSES LICUERIT.

Perelegans exstat Aemilii Probi ad T. Pomponium Atticum libellus, quo Graecorum imperatorum

[1]) Aen. I. 740 ss. [2]) Med. v. 190 s.

vitae mundissimo ac castissimo orationis genere explicantur. Eum nuper cum animi caussa evolveremus, in ipsa statim praefatione quiddam deprehendimus, quod sane mirati sumus. Negat enim Cimoni, summo Atheniensium viro, turpe fuisse, sororem germanam habere in matrimonio, quippe cum cives eius eodem uterentur instituto. Ego vero de Persis et aliis quibusdam barbaris nationibus saepe id legeram: de Atheniensibus nihil tale, nisi ab eo, memineram proditum esse. Itaque cum attentius de eo cogitare coepissem quasique excutere memoriam meam, recordatus sum loci cuiusdam ex oratione, quam antiquissimus et nobilissimus orator Andocides adversus Alcibiadem habuit, qui ex diametro, ut aiunt, cum eo, quod ab Aemilio dicitur, pugnat. Ostendit enim eam ipsam fuisse caussam, cur Cimon in exilium missus sit tanquam legum contemptor. Neque quicquam ei profuisse, quod et ipse Olympia vicisset et pater. Veteres enim illos non certaminum aut victoriarum, sed legum et institutorum in iudicando habuisse rationem. Andocidis verba si quis requirit, haec sunt[1]): *Ἀναμνήσθητε δὲ καὶ τοὺς προγόνους, ὡς ἀγαθοὶ καὶ σώφρονες ἦσαν, οἵτινες ἐξωστράκισαν Κίμωνα διὰ παρανομίαν, ὅτι τῇ ἀδελφῇ τῇ ἑαυτοῦ συνῴκισε. Καίτοι οὐ μόνον αὐτὸς Ὀλυμπιονίκης ἦν, ἀλλὰ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Μιλτιάδης. ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ὑπελογίζοντο τὰς νίκας. οὐ γὰρ ἐκ τῶν ἀγώνων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐπιτηδευμάτων ἔκρινον αὐτόν.* In vulgatis tamen libris *Κόνωνα*, non *Κίμωνα* legimus: quod mendum esse librariorum puto; ab aliis enim omnibus Cimonem vocari video. Neque pigebit emendare locum quendam e libro sexto Valerii Maximi[2]), ubi de hoc ipso Cimone ita scriptum est: *Cimonis vero incunabula opinione stultitiae fuerunt referta.*

[1]) Tom. IV. p. 129 Reisk. [2]) c. 11.

Eiusdem stultitiae imperia salutaria Athenienses senserunt. Ego autem non dubito, quin vox *stultitiae* e posteriori loco delenda sit. Cimonis enim, non stultitiae, dicit imperia Atheniensibus salutaria fuisse.

CAPUT XXVIIII.

PROVERBIUM QUODDAM, QUO CICERO DE SENECTUTE USUS EST, EX EURIPIDE SUMPTUM ESSE.

Principium libri de Senectute e primo Platonis *Πολιτειῶν* prope ad verbum conversum esse, nemo paulum modo humanior nescit. Sed quod ibi dicentem facit Scipionem de quibusdam senibus, quibus ita odiosa senectus esset, ut onus se Aetna gravius dicerent sustinere[1]): id unde sumptum sit, a nemine, quod sciam, proditum est. Eruditus sane vir[2]) ac multae lectionis, qui tot millia *παροιμιῶν* unum in corpus contulit, hoc non vidit. Est autem ex Euripide, apud quem *Ἡρακλεῖ μαινομένῳ* chorus, qui e senibus constat, iuventutem quidem celebrat ac praedicat: malam vero, ut veteres loquebantur[3]), aetatem miris modis exagitat, eique multa mala precatur. Inter cetera autem eam dicit onus esse Aetna gravius, quo perpetuo prematur senum caput. Versus hi sunt[4]), qui tamen vulgo aliter leguntur; sed ego ita legendos puto:

ἁ νεότας μοι φίλον,
τὸ δὲ γῆρας ἄχθος αἰεὶ
βαρύτερον Αἴτνας σκοπέλων
ἐπὶ κρατὶ κεῖται.

Sed et apud Plautum[5]) non raro ita senes de aetate sua ut de gravi aliquo ac ponderoso onere loquuntur.

[1]) c. 2. §. 4.
[2]) Desiderius Erasmus.
[3]) Plaut. Menaechm. V. 2. 6.
[4]) v. 637. s.
[5]) cf. Mercat. IV. 1. 5.

CAPUT XXIX.

QUOD THEOPOMPUS DE LACEDAEMONIIS DIXIT, IDEM DE FORTUNA QUOQUE MERITO DICI POSSE.

Evolvebam nuper Theodori cuiusdam Metochitae librum, cuius mihi copiam fecerat homo cum philosophiae ac theologiae scientia praestans, tum ita comis atque amabilis, ut eum ipsae suis manibus Gratiae finxisse ac composuisse videantur, Sixtus Medices, Dominicanus. Continet autem liber ille centum viginti non sane contemnendas variis de rebus disputationes Graeco sermone conscriptas, quarum in una reperimus haec, quae subiiciemus, in fortunae instabilitatem atque inconstantiam non inurbane neque illepide dicta: quae nobis caussa fuit, cur ea hoc loco proponeremus. Theopompus historicus aculeata Lacedaemonios oratione perstringens improbarum eos mulierum cauponam exercentium similes esse dicebat, quae hospitibus ad se divertentibus vinum initio et gustatu suave et usu salubre praebent, callide id astuteque facientes, ut argentum ab eis eliciant: postea vero aliud infundunt vile et corruptum et acidum eoque ipsos uti cogunt. Sic enim et Lacedaemonios initio eius belli, quod adversus Athenienses gesserunt, callide fecisse, ut ceteros Graecos tanquam suavissimo poculo oblato allicerent, cum quasi tabellis publice propositis profiterentur ac promulgarent, cupere se Graeciam a dominatu Atheniensium vindicare: post autem eis amarissima et insuavissima pocula miscuisse refertae undique molestiis vitae et negotiorum acerbissimos dolores inurentium, cum praeficerent civitatibus Decemviros et praesides importunissimos, qui eas tyrannico imperio premerent agerentque ea, quae asperrima perpessu planeque intolerabilia essent. Sed enim quod Theopompus

de Lacedaemoniis dicebat, id meo quidem iudicio de hominum fortuna convenientius dici potest, quae quidem multis initio obviam sese ferens miris eos ad se blanditiis allicit, tum inani praesentium successuum laetitia complens, tum spe ita semper in posterum fore: ubi autem inhiantes sibi homines sua levitate in altum sustulit, saepe eis praeter opinionem maximas exhibet difficultates. Nonnunquam etiam illos, qui futura non prospicientes magnos spiritus, ipsius inflati favore, conceperant, deserit: non aliter, quam dolosus quispiam et perfidus itineris comes, qui quibus maxime in locis societate et viribus et mutua defensione opus est, ibi potissimum fugiens confisum sibi comitem derelinquit. Ita fere Theodorus; cuius liber cum adhuc divulgatus non sit, iudicavi, si haec ex eo pauca describerem, non malam me a studiosis gratiam initurum. Sed Plutarchus in Lysandro[1]) hoc ipsum narrans Theopompum hunc comicum vocat.

CAPUT XXX.

POETARUM ET APUM COMPARATIO. ILLUSTRATUS HORATII VERSUS: NECTE MEO LAMIAE CORONAM.

Libenter ac saepe faciunt poëtae, ut se quidem apibus, studium autem suum mellificio cuidam comparent. Neque, si quis diligenter inspiciat, parum multa utrisque inter se similia reperientur. Apes in struendis operibus suis naturam tantum magistram sequuntur: artem non adhibent. Sic et poëtae natura tantum valent: arte si qui se poëtarum nomen tueri posse confidunt, eos gravissimus auctor Plato pronunciat nihil unquam egregium ac memorabile effecturos. Itaque Pindarus eo se gloriatur adversariis suis, Bacchylide nimirum et Simonide,

[1]) c. 13

esse superiorem, quod ipse natura poëta sit, illi autem didicerint a magistris: in quo tantum esse vult, ut eo potissimum nomine se aquilae, illos corvorum similes esse dicat[1]).

σοφὸς, inquit, ὁ πολ-
λὰ εἰδὼς φυᾷ·
μαθόντες δὲ, λάβροι
παγγλωσσίᾳ, κόρακες ὥς,
ἄκραντα γαρύετον .
Διὸς πρὸς ὄρνιχα θεῖον.

Apes nisi irritentur innocuae sunt: irritatae figunt aculeis eos, a quibus laesae sunt, et acerbissimos eis dolores infligunt. Idem poëtis ingenium. Nulla, ubi non laeduntur, innocentior hominum natio: lacessiti ita se ulciscuntur, ut interdum eos, quibus offensi erant, ad mortem adegisse narrentur. Nam praeter id, quod de Archilocho accepimus, novi ego, qui hac aetate tantum versibus suis inimico dolorem inusserit, ut ex eo ille sit mortuus. Neque non hoc de se ipsis poëtae praedicant, quorum sunt illa:

Cave, cave: namque in malos asperrimus,
Parata tollo cornua[2]). et,
Ne quisquam noceat cupido mihi pacis. At ille,
Qui me commorit (melius non tangere! clamo),
Flebit et insignis tota cantabitur urbe[3]).

Quocirca Plato in Minoe[4]) praecipit iis, qui bonae famae studiosi sunt, ut diligenter caveant, ne cum poëtis inimicitias suscipiant.

Apes e variis floribus succum exprimentes opus dulcissimum conficiunt. Poëtae quoque vagantes per hortos illos Gratiarum et Veneris, de quibus

[1]) Olymp. II. 154. ss.
[2]) Hor. Epod. VI. 11.
[3]) Hor. Sat. II. 1, 44. ss.
[4]) p. 320 E.

est apud Pindarum[1]), et ex iis bellissimum quodque carpentes, ea concinnant carmina, quibus ne mel quidem ipsum mellitius videri potest. Inde igitur illa sunt:

Floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
Omnia nos itidem depascimur aurea dicta,
Aurea perpetua semper dignissima vitae[2]). Et,
— *Ego apis Matinae*
More modoque
Grata carpentis thyma per laborem
Plurimum circa nemus uvidique
Tiburis ripas operosa parvus
Carmina fingo[3]).

Merito igitur Eustathius ait apem *ζῶον εἶναι συγγενὲς τῇ ποιήσει, διά τε τὸν μόχθον τὸν ἐπὶ τῇ ἐργασίᾳ, καὶ διὰ τὴν τοῦ ἔργου γλυκύτητα καὶ τὸ τοῦ κηρίου εὐσύνθετον· ὧν πάντων μετέχει καὶ ἡ ποίησις, πόνῳ τε προϊοῦσα, οὐδὲν γὰρ τῶν καλῶν πόνου χωρὶς, ἔχουσα δὲ καὶ γλυκύτητα οὐκ ὀλίγην, ἐναγλαϊζομένη δὲ καὶ τῇ τοῦ μέτρου εὐσυνθεσίᾳ.*

Est etiam, cum poëtae iucundissima quadam allegoria utentes poëmata sua coronas vocant, quibus aiunt ornari ac redimiri a se caput illius, quem laudant, ut in Pythiis[4]): *σὺν εὐμενείᾳ δέξαι στεφάνωμα τόδε*, et alibi saepe. Quod imitatus Horatius dixit[5]):

— *o quae fontibus integris*
Gaudes, apricos necte flores,
Necte meo Lamiae coronam,
Pimplea dulcis.

[1]) Olymp. IX. 37. Pyth. VI. init.
[2]) Lucret. III. 11 ss.
[3]) Hor. IV. 2, 27 ss.
[4]) Pindar. XII. 8.
[5]) Carm. I. 26, 6 ss.

Deliciae autem meae, Euripides, Hippolytum quoque de hymno, quo Dianam celebraverat, ita ut de corona quapiam loquentem facit[1]):

Σοὶ τόνδε πλεκτὸν στέφανον ἐξ ἀκηράτου
λειμῶνος, ὦ δέσποινα, κοσμήσας φέρω,
ἔνθ' οὔτε ποιμὴν ἀξιοῖ φέρβειν βοτά,
οὐδ' ἦλθέ πω σίδηρος, ἀλλ' ἀκήρατον
μέλισσα λειμῶν' ἠρινὸν διέρχεται.
αἰδὼς δὲ ποταμίαισι κηπεύει δρόσοις,
ὅσοις διδακτὸν μηδὲν, ἀλλ' ἐν τῇ φύσει
τὸ σωφρονεῖν εἴληχεν εἰς τὰ πάντ' ἀεὶ,
τούτοις δρέπεσθαι· τοῖς κακοῖσι δ' οὐ θέμις.
ἀλλ', ὦ φίλη δέσποινα, χρυσέας κόμης
ἀνάδημα δέξαι χειρὸς εὐσεβοῦς ἄπο.

Atque equidem hos versus, si potero, vel potius, utcunque potero, Latine exprimam, ut etiam ii, qui Graece nesciunt, singularem eorum suavitatem quoquo modo odorentur. Ab iis autem, qui Graeca per se satis intelligunt, valde peto, ut haec mea aut ne legant, aut conniventibus oculis legant:

Tibi hanc corollam diva nexilem fero,
Aptam e virentis pratuli intonsa coma:
Quo neque protervum pastor unquam inigit pecus,
Neque falcis unquam venit acies improbae.
Apis una flores vere libat integros,
Puris honestus quos rigat lymphis Pudor.
Illis, magistri quos sine opera perpetem
Natura docuit ipsa temperantiam,
Fas carpere illinc: improbis autem nefas.
At tu aureae regina vinculum comae
Amica suscipe, pia quod porgit manus.

Et quoniam semel audere coepi, subiungam etiam versus aliquot ex Edyllio, quod abhinc annos novem ad Franciscum Turnonium, Cardinalem omnibus

[1]) v. 73 ss.

maximis honoribus dignissimum, scripsi. In eo igitur ita erat in extremo:

Ipse ego tum e terra pennis sublatus Amoris,
Per Charitum Venerisque hortos pictosque perenni
Flore ferar campos et vulgo incognita prata.
Unde metens violasque et purpureos hyacinthos,
Intactasque rosas immortalesque amaranthos,
Non prius audito texam tibi more corollam,
Quae damnosi expers senii tua tempora circum
Ardeat aeternoque nitens scintillet honore:
Donec ad aequoreis ignotos fluctibus ignes
Clara Ariadneae rutilabunt signa coronae.

CAPUT XXXI.

VIRGILII VERSUS E SEXTO AENEIDOS EX HOMERO IMITATI.

Cum studiose fecerint aliquot eruditi homines, ut indicarent locos Homeri, quos Virgilius imitatus esset: multos tamen — neque aliter in tanta copia fieri potuit — praetermiserunt. Qualis est ille e sexto Aeneidos[1]), ubi accipiente in navim Charonte

Ingentem Aenean, gemuit sub pondere cymba
Sutilis et multam accepit rimosa paludem.

Ita enim Iliados *E*[2]), cum insiliret Minerva in currum Diomedis, gemuisse sub tanto pondere axis faginus dicitur:

Ἠδ' ἐς δίφρον ἔβαινε παρὰ Διομήδεα δῖον
Ἐμμεμαυῖα θεά. μέγα δ' ἔβραχε φήγινος ἄξων
Βριθοσύνῃ· δεινὴν γὰρ ἄγεν θεόν, ἄνδρα τ' ἄριστον.

1) v. 413. s.
2) v. 837. ss.

CAPUT XXXII.

LOCUS PLATONIS E PHAEDRO ALLATA VETERE QUADAM ATHENIENSIUM CONSUETUDINE ILLUSTRATUS.

Socratem Phaedrus cum adducere vellet ad idem argumentum tractandum, quo ipse scriptam Lysiae orationem paulo ante recitarat, ita ei blandiens apud Platonem[1]) inducitur: *Καί σοι ἐγώ, ὥσπερ οἱ ἐννέα ἄρχοντες, ὑπισχνοῦμαι χρυσῆν εἰκόνα ἰσομέτρητον εἰς Δελφοὺς ἀναθήσειν, οὐ μόνον ἐμαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ σήν.* Quaesitum est autem ex me, quaenam esset aurea illa statua, quam Delphis ponere solitos archontas ex eo intelligeretur, et qua de caussa id fieret. Respondi, novem Atheniensium archontas, id est, eponymum, regem, polemarchum et sex thesmothetas, cum magistratum inirent, publice iurare solitos, se observaturos esse leges neque passuros fidem suam donis muneribusve corrumpi: si quis ipsorum secus fecisset, eum multae nomine auream statuam suam pensurum esse. Eius rei auctor est Iulius Pollux libro Onomastici ad Commodum Caesarem octavo[2]). Cypselidarum autem anathema, de quo non ita multo post ea, quae posui, verba apud Platonem mentio est, quodnam fuerit, copiose Pausanias in Eliacis docet[3]).

CAPUT XXXIII.

IPHICRATIS MULTA DICTA, QUIBUS ELATUS ET E[XCELSUS] IPSIUS ANIMUS OSTENDITUR.

Rerum bellicarum gloria non aetatis modo su[ae] imperatores vicisse, sed superiorum etiam quemlib[et] adaequasse Atheniensis Iphicrates dicitur. Idemq[ue]

[1]) c. 11. p. 235 D.
[2]) c. 9.
[3]) cf. c. 17 s.

eloquentiae studiis deditus fuisse, et cum saepe dixisse in publico, tum ostentationis quoque gratia domi nonnunquam declamitasse perhibetur. Erat autem excelso vir et elato animo, quique de se interdum magnificentius, quam vulgi aures libenter ferre possent, praedicaret. Itaque cum orationem de statua sibi ab Atheniensibus posita adversus Harmodium quendam e veteris illius tyrannicidae posteris haberet, multa dixit de se ipso animose et prope arroganter: ut Dionysius Halicarnasseus[1]) non alio magis argumento refellerit eos, qui orationem illam Iphicrati a Lysia scriptam esse dicebant, quam quod a Lysiae moderatione nimium longe abesset. In ea hoc dixit, quod adversarius generis sui nobilitatem extollens illius obscuritatem et ignobilitatem exagitaverat, *ut quisque virtute maxime praestaret ita nobilissimum esse. Nam ne Harmodium quidem et Aristogitonem nobiles fuisse prius, quam praeclarum aliquid designassent*[2]). Item illud: *se maiorem habere cognationem cum illis, quam ipsum illum, quocum contenderet, quo sua, quam illius facta propius ad eorum gloriam accederent*[3]). Et, *Meorum nobilitas a me incipiet: tuorum in te desinet*[4]). Quae omnia imitatus est, quicunque scripsit declamationem in Sallustium. Sed et ex eadem oratione haec reperi: *Si qualis ego sum, tales vobis septem imperatores fuissent, deserta iam esset et inculta Lacedaemon.* Et cum de Harmodio et Aristogitone ageret: *Quorum,* inquit, *ego si temporibus fuissem, aut assumpsissem eos ad societatem praeclari illius operis, aut ipse ab eis ascitus essem.* Et, *Vos fortasse Athenienses istam mihi columnam et istas in ea inscriptas litteras praeclarum quiddam et gloriatione dignum a vobis*

[1]) Iudic. de Lys. p. 478. Reiske.
[2]) vid. Aristot. Rhet. II. 23.
[3]) ib.
[4]) Plutarch. Apophthegm. p. 187. B.

contigisse arbitramini. At mihi columna caelum attingens in Peloponneso virtutis meae testis constituta est. Haec postrema quibus verbis Graece pronunciata sint, si quis videre cupit, reperiet apud Aelium Aristidem *ἐν τῷ περὶ τοῦ παραφθέγματος.*

CAPUT XXXIV.

DE LEGE QUADAM PERSARUM HUMANITATIS PLENA.

Multae olim apud Persas leges fuisse traduntur, ex quibus facile intelligi potest, singularem quandam eius gentis sapientiam fuisse. Atque earum in unam nuper cum inciderim[1]), quae neque multis, nisi me fallit animus, cognita est, et dignissima, quae cognoscatur ab omnibus: iudicavi non ingratum fore iis, qui haec legent, si eam hoc loco proponerem. Erat igitur apud eos ita constitutum, ut cum quis in iudicio argueretur aliquid fecisse contra leges, etiam si liquido constaret eum culpae affinem esse, non tamen statim condemnaretur, sed prius inquireretur diligentissime in omnem illius vitam inireturque ratio, plurane turpiter et flagitiose, an bene laudabiliterque gessisset. Tum si vincebat turpium numerus, condemnabatur: sin praeponderabantur honestis turpia, absolvebatur. Cogitabant enim humanarum virium non esse, rectum cursum perpetuo tenere: habendos pro bonis viris eos, non qui nunquam peccarent, sed qui saepius honeste agerent. Hanc ipsam legem ego ab iis quoque, quorum in manus hi libri venient, observari summopere cupio, ut ne statim eos reiiciant ac condemnent, si quid in eis a me peccatum deprehenderint. Nam si ratione fideliter inita maior *τῶν ἐσφαλμένων ἢ τῶν κατωρθωμένων* numerus fuerit, tum equidem, quin reiiciantur et sordeant, non recuso.

[1]) Herod. I. 137.

CAPUT XXXV.

ILLUSTRATUS HORATII EX ODIS LOCUS.

Cum tanta esset apud veteres infamia eorum, qui abiecto clypeo fugerant, quosque contumelioso nomine, ut notum est, ῥιψάσπιδας vocabant, quid in mentem venisse dicemus elegantissimo poëtae Horatio, eam ut notam sibi ipse versibus suis inurere voluerit? Nota enim sunt illa ex oda ad Pompeium Varum[1]):

Tecum Philippos et celerem fugam
Sensi relicta non bene parmula:
Cum fracta virtus, et minaces
Turpe solum tetigere mento.

An id ei ingenium fuit, ut non in alios modo, sed in se ipsum quoque libenter dicta diceret vinetaque, ut alibi ait, ipsemet caederet sua[2])? An in homine minime militari Mercurialique potius quam Martiali, neque ad arma, sed ad amores et ad pocula et ad libros tractandos nato aperta illa et simplex timiditatis suae professio iucunda potius quam ignominiosa est? Nam quod eum quoque ipsum, ad quem scribit, in eiusdem culpae societatem vocat, videri potest fecisse Xenaeneti Atheniensis exemplo, cuius est nobilis illa responsio ad cives suos obiurgantes eum, quod fugisset, *Μεθ' ὑμῶν γε, ὦ φίλαι κεφαλαί.* Omnino tamen verisimilius esse arbitror, Horatium hac quoque in re Archilochi, ad cuius se imitationem studiose comparaverat, similem esse voluisse. Siquidem et ille, ut alia turpiter a se facta, quod apud Aelianum legimus[3]), praedicaverat, ita cum in proelio adversus Saios, Thraciae populos,

[1]) II. 7. 9.
[2]) Epist. II. 1. 220
[3]) Var. Hist. X. 13.

eadem ratione expediisset salutem suam, notum id posteris suo ipsius praeconio esse voluit, cecinitque hoc modo[1]):

Ἀσπίδι μὲν Σαΐων τὶς ἀγάλλεται, ἣν παρὰ θάμνῳ
Ἔντος ἀμώμητον κάλλιπον οὐκ ἐθέλων.
Ψυχὴν δ' ἐξεσάωσα φυγών· ἀλλ' ἀσπὶς ἐκείνη
Ἐῤῥέτω· ἧς αὖθις κτήσομαι οὐ κακίω.

Ita enim eos versus lego, etsi aliter Alciatus. Sed et ille bello ferox, ille tyrannorum exactor Alcaeus, quem etiam apud inferos, ut hic ait[2]), canentem pugnas et exactos tyrannos mirantur Umbrae, non ita fuit prodigus animae, ut non fugere aliquando maluerit quam mori: qui et ipse, ne hoc nesciremus, versibus id suis mandavit, ut auctor est Herodotus in Terpsichore[3]); in quo malitiam quandam Herodoti notat Plutarchus[4]). Ita ut videatur ἡ φιλοψυχία poëtarum quasi quidam morbus, possintque ad multos eorum accommodari, quae apud Homerum[5]) Veneri Iupiter dicit:

Οὔ σοι, τέκνον ἐμὸν, δέδοται πολεμήϊα ἔργα·
Ἀλλὰ σύ γ' ἱμερόεντα μετέρχεο ἔργα γάμοιο·
Ταῦτα δ' Ἄρηϊ θοῷ, καὶ Ἀθήνῃ πάντα μελήσει.

CAPUT XXXVI.

DE POTU AQUAE AUT VINI CIRCUMDATA NIVE REFRIGERATI. MACROBII LOCUS EMENDATUS.

Aquam ex dissoluta ac colliquefacta nive pessimam et corporibus perniciosissimam esse, et iam pridem Aristoteles quasi oraculo edidit, et eorum qui palato obsequi quam illius auctoritatem sequi

1) Fragm. 6. Bergk.
2) Hor. Carm. II. 13, 30.
3) V. 95.
4) de Herod. malign. c. 15.
5) Il. V. 528 ss.

malunt, quotidiana experimenta declarant. Incommoda igitur, quae nivis potum sequuntur, fugere et tamen aestivis mensibus frigidum bibere qui volunt, vasis duplicibus uti solent e tenuissima lamina eo artificio factis, ut vinum aut aquam, quae potui paratur, omni quidem ex parte nix ambiat, sed eorum tamen neutrum contingat neque cum eis commisceatur. Ita fit, ut neque bibant nivem, et tamen nihilominus frigidum bibant, quam si biberent nivem. Ea me consuetudine utentem cum amicus quidam, qui medicinam factitabat, pro nostra familiaritate reprehenderet, Vel ex Macrobio, inquit, si forte nostrorum libros minus frequenter lectitas, discere poteras, nivem quis an aquam isto modo refrigeratam bibat, nihil interesse. Cumque ego subridens quidquam tale aqud Macrobium legi abnuissem, Iubesis, inquit ille, proferri librum. Quo prolato ita quidem in eo scriptum reperimus[1]): *Iam dudum, inquit Avienus, nosse aveo, cur aqua, quae obsita globis nivium perducitur ad nivalem rigorem, non minus in potu noxia est, quam ex ipsa nive aqua resoluta.* Sed ad libri marginem adscriptum erat mea manu, particulam *non* redundare et delendam videri. At ille, Isto, inquit, modo facile fuerit cuilibet scriptori quamlibet sententiam affingere, si ex negatione affirmationem facere liceat. Tum ego, Quaeso, inquam, considera earum rationum momenta, quibus statim sententiam suam confirmat, ut aperte videas negationem esse tollendam. Ait enim aquam e nive liquefacta non solo frigore nocere:' quod si esset, faterer tibi, aeque noxiam esse aquam ex fonte aut ex puteo, aut etiam eam, qua ego ut omnium saluberrima utor, aquam pluviam, circumdata nive refrigeratam: sed esse in illa aliud non minus incommodum. Cum enim humor vi frigoris densetur ac

[1]) Saturn. VII. 12.

concrescit in nivem aut in glaciem, quae partes in eo subtiliores ac tenuiores sunt, eas in illo ipso compressu evanescere ac difflari necesse est, solas autem manere crassiores et ponderosiores, id est, ipsius aquae quasi faeces quasdam ac retrimenta. Itaque si quis vas aquae gelu adstrictum admoto igne dissolvat, minor modus aquae, quam antea fuerat, reperietur. Quod argumento est, in illa concretione partem aliquam abiisse ac dissipatam esse. Nocet igitur corporibus non tam frigore ipso quam crassitudine ac pondere. Itaque etiamsi dissoluta calefiat, aeque noxia erit. Hoc vitium, quod maximum est, ab hac, qua ego utor, abesse certe vides. His dictis et re paulo accuratius considerata acquievit. In eodem autem illo Macrobii loco leviuscula quaedam praeterea ex veteris libri fide a me emendata erant. Nam ubi legitur *quae est corpulenta post terram,* vetus habebat *qua est corpulenta post terram:* et paulo post *coalescit,* ubi vulgo legitur *calescit:* et paucis post verbis *cum denseretur,* non, ut vulgo, *cum densaretur.* Certeque *denseri,* non *densari* etiam apud Virgilium et apud Horatium legi alii quoque iam pridem annotarunt.

CAPUT XXXVII.

DE MITYLENE HORATII LOCI DUO ILLUSTRATI.

Non temere est, quod Horatius Mitylenen inter urbes pulcherrimas numerat: tum in Odis[1]):

Laudabunt alii pulchram Rhodon aut Mitylenen:

tum in Epistolis[2]):

Incolumi Rhodos et Mitylene pulchra facit, quod
Paenula solstitio, campestre nivalibus auris.

1) I. 7.
2) I. 11. 17 s

Talem enim fere fuisse proditum est, quales sunt, quae hodie non Italiae modo, sed universo orbi terrarum ornamento sunt, Venetiae. Nam et in Mitylenen influens mare multis eam euripis distinguebat ac dissecabat, et pontes tota urbe plurimi erant ex candido ac polito lapide facti, ut non urbs, sed insula amoenissima videretur. Id ita exponit dulcissimus ac suavissimus scriptor, Longus, principio *Ποιμενικῶν* his verbis: *Πόλις ἐστὶ Λέσβου Μιτυλήνη μεγάλη καὶ καλή. διείληπται γὰρ εὐρίποις ὑπεισρεούσης τῆς θαλάσσης, καὶ κεκόσμηται γεφύραις ξεστοῦ καὶ λευκοῦ λίθου. νομίσεις οὐ πόλιν ὁρᾷν, ἀλλὰ νῆσον.* Eo autem libentius ex eo pauca haec protuli, quod et confirmant Horatii de nobilissima urbe testimonium, et Longi liber lectu dignissimus nondum, quod sciam, publicum accepit.

CAPUT XXXVIIII.

ILLUSTRATUS LOCUS HORATII EX ODIS.

Pereleganti comparatione usus est Flaccus ode duodecima libri primi[1]), cum ornare Caesarem vellet:

> *Micat*, inquit, *inter omnes*
> *Iulium sidus, velut inter ignes*
> *Luna minores.*

In eo autem imitatus est Pindarum: etsi quod hic noster de luna, id Graecus ille in Isthmiis[2]) de Lucifero dixerat: *Λάμπει ἀωσφόρος θαητὸς ὣς ἄστροις ἐν ἄλλοις.* A Luna autem obscurari ceterarum stellarum splendorem, suavissimis versibus dixerat etiam Sappho[3]):

[1]) v. 46 ss.
[2]) IV. 40.
[3]) Fragm. 3. Bergk.

Ἀστέρες μὲν ἀμφὶ καλὰν σελάναν
Ἄψ ἀποκρύπτουσι φαεινὸν εἶδος,
Ὁππότ' ἂν πλήθοισα μάλιστα λάμπῃ.

Sed et Quintus Smyrnaeus in celebranda Penthesilea eandem comparationem adhibuit[1]):

Ὡς δ' ὅτ' ἀν' οὐρανὸν εὐρὺν ἐν ἄστρασι δῖα σελήνῃ
Ἐκπρέπει.

Puto autem huiusmodi locorum collatione ac contentione inter se et magis elucere veterum poëtarum praestantiam, et eiusdem gloriae cupidos, quomodo in eis imitandis versari debeant, admoneri.

CAPUT XXXIX.

QUAM VETUS SIT CONSUETUDO IN HONORE ALICUI HABENDO MANUM SUAM AD OS ADMOVENDI.

Quod hodieque in consuetudine positum est, ut in salutandis potentibus, aut in honore eis habendo nostram ipsi manum ori admovere soleamus, id quaesitum est ex me, num a veteribus quoque factitatum esset, an ut alia pleraque, ita hoc quoque inepte adulandi genus servilia recentiorum aulicorum ingenia excogitassent. Respondi eum morem usque ab impia illa et ridicula veterum, qui multos deos colebant, superstitione ductum ac propagatum videri. Solebant enim et illi, cum aut fanum aliquod praeterirent, aut lignum lapidemve aliquem adspicerent, in quo divinitatis aliquid esse opinarentur: neque enim vilior illis temporibus ullius rei quam deorum annona erat: manum ad os referre, et tenui murmure illos ligneos aut lapideos deos, ut sibi faverent, precari. Ovidius[2]):

Ecce lacu medio sacrorum nigra favilla
Ara vetus stabat tremulis circumdata cannis.

[1]) Paralip. I. 37. [2]) Met. VI. 325 ss.

Restitit, et pavido, Faveas mihi, murmure dixit
Dux meus: et simili, Faveas mihi, murmure dixi.

Appuleius Apologia prima: *Nam, ut audio, percensentibus iis qui istum novere, nulli deo ad hoc aevi supplicavit, nullum templum frequentavit, si fanum aliquod praetereat, nefas habet adorandi gratia manum labris admovere.* Minutius Felix in Octavio: *Caecilius simulacro Serapidis denotato, ut vulgus superstitiosus solet, manum ori admovens, osculum labiis pressit.* Quo igitur gestu illi diis suis honorem exhibebant, eodem nos hodie in potentibus ac fortunatis hominibus colendis utimur.

CAPUT XL.

NON MODO PRO NON MODO NON SAEPE APUD VETERES LEGI IDQUE LOQUENDI GENUS A GRAECIS DUCTUM ESSE.

Notaverat iam pridem Paulus Manutius, *non modo* pro *non modo non* saepissime apud veteres legi, idque et ego postea libro primo Commentariorum in Catilinarias confirmaveram, et alii homines eruditissimi suo calculo comprobarant. Sed inciderunt nuper in manus meas, cum in taberna quadam libraria otiosus sederem ibique cum amicis aliquot eruditis hominibus colloquerer, notae cuiusdam sane docti ac diligentis viri in scripta Ciceronis, in quibus quodam loco vehementer nostrum omnium in eo iudicium improbat, et illis omnibus locis, quibus nos ad id confirmandum utebamur, negationem addendam esse contendit. Ego autem, si quis adversus veterum consuetudinem multorum librorum consensu testatam opinione quadam ac iudicio suo aut etiam rationibus, quae speciem aliquam probabilitatis habeant, niti velit, non sane propterea cum eo altercabor neque pugnabo. Sed tamen non protinus de sententia demovebor. Scio enim in

omnibus linguis multa dici, quorum ratio non constat: sed in usu loquendi ipsam bene loquentium consuetudinem pro ratione habendam puto. Congeram igitur huc aliquot Ciceronis et aliorum primae classis scriptorum loca, quae ipse in optimae notae libris ita prorsus, ut subiiciam, scripta legi, ut eis inspectis hac de re ab hominibus eruditis iudicetur. Cicero in epistola ad Lentulum[1]): *Non modo praemiis, quae apud me minimum valent, sed ne periculis quidem compulsus ullis.* Idem ad Paetum[2]): *Hoc tamen scito, non modo me, qui consiliis non intersum, sed ne principem quidem ipsum scire, quid futurum sit.* Idem lib. decimo ad Atticum[3]): *Regnum non modo Romano homini, sed ne Persae quidem cuiquam tolerabile.* Et eodem libro[4]): *Mihi non modo irasci, gravissima iniuria accepta, sed ne dolere quidem impune licet.* Atqui hi omnes loci ita leguntur etiam in libris proxime a Victorio editis, quos ex optimis omnium exemplaribus cum fide descriptos esse constat. Idem libro tertio in Verrem[5]): *Voluerunt eos in suis rebus ipsos interesse: eorum animos non modo lege nova, sed ne nomine quidem legis novo commoveri.* Idem libro primo in Catilinam[6]): *Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo audiam, sed etiam videam planeque sentiam.* Idem pro Sex. Roscio Amerino[7]): *Qui tantum facinus commiserunt, non modo sine cura quiescere, sed ne spirare quidem sine metu possunt.* Idem pro Coelio[8]): *Haec genera virtutum non solum in moribus nostris, sed vix iam in libris reperiuntur.*

1) ad Fam. I. 9. 11.
2) ib. IX. 17. 3.
3) ep. 8. 2.
4) XI. 24. 1.
5) c. 6. 14.
6) c. 3. 8.
7) c. 23. 65.
8) c. 17. 40.

Sed et in eadem oratione[1]) in libris veteribus ita legitur: *Huic oberit tuum maledictum, qui istius facti non modo suspicione, sed ne infamia quidem est aspersus?* Et libro primo de Oratore[2]): *Neque solum inscientiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit.* Et libro secundo de Officiis[3]): *Quod eo firmiore animo facient, quia non modo illi invidetur aetati, verum etiam favetur.* Et libro tertio[4]): *Etenim si is, qui non defendit iniuriam neque propulsat a suis, cum potest, iniuste facit, ut in primo libro disserui, qualis habendus est is, qui non modo repellit, sed etiam adiuvat iniuriam?* Varro libro primo de Re rustica[5]): *Bono animo este, inquit Agrius, nam non modo illud sublatum est, quod ludis Circensibus novissimi curriculi finem facit quadrigis: sed ne illud quidem vidimus, quod in Ceriali pompa solet esse primum.* Livius libro XXV[6]). *Postremo ita assuetudine mali efferaverant animos, ut non modo lacrimis iustoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent.* Haec, inquam, omnia aliaque eiusdem generis plurima ita in antiquissimis libris scripta sunt, quorum tantum consensum pro nihilo putare hominis esse ingenio suo praefidentis puto, praesertim cum Graeci quoque ita loquantur, apud quos *οὐχ ὅτι, μὴ ὅτι, οὐχ ὅπως*, interdum valent *non solum*, interdum *non solum non*; quod et docuit, et multis praestantissimorum scriptorum testimoniis confirmavit decus atque ornamentum Gallici nominis, Gulielmus Budaeus, in Commentariis linguae Graecae.

[1]) c. 10. 23.
[2]) c. 46. 203.
[3]) c. 13. 45. (nunc leg. *non modo non*).
[4]) c. 18. 74. (ed. Orell. *non modo non*).
[5]) c. 2. 11.
[6]) c. 26.

CAPUT XLI.

EMENDATUS ET DECLARATUS LOCUS QUIDAM EX EPISTOLIS AD ATTICUM.

Solet Cicero, cum proverbiis utitur, mutila saepe ea et decurtata proferre, quod et alii tum Latini, tum Graeci scriptores saepe faciunt: videturque in eo inesse aliquid leporis ac venustatis, cum unusquisque eius linguae non ignarus audito eorum principio facile reliqua per se subiecturus esse videatur. Sed adfert tamen ea res interdum orationi aliquid obscuritatis, cum ex una aut ex altera vocula non quilibet statim proverbium esse animadvertit, neque eius statim recordatur. Itaque ea quoque res non paucas maculas scriptis veterum adspersit. Quo modo equidem arbitror depravatum fuisse locum quendam e libro XIII. Epistolarum ad Atticum[1]), ubi ita legitur: *Sed, quaeso, epistola mea ad Varronem valdene tibi placuit? Male mihi sit, si unquam quicquam tam enitar.* Quis enim haec postrema verba legens non sentit insuave quiddam et a consuetudine Ciceronis alienum? Cum autem in satis vetere libro, quo me donavit lumen ac splendor amplissimi ordinis, Gulielmus Sirletus Cardinalis, legatur: *Male mihi sit, si umquam quidquam tam inita*: fieri potest, ut fallar, sed mihi plane persuadeo legendum esse: *si umquam quidquam tam invita*, et subaudiendum *Minerva*, ut significet, se nihil unquam tam invita Minerva scripsisse, quam illam epistolam ad Varronem, ob idque mirari, quod illa Attico tam valde placuerit.

[1]) ep. 25.

CAPUT XLII.

EMENDATI LOCI ALIQUOT EX PRIMO LIBRO ANNALIUM TACITI AB EXCESSU DIVI AUGUSTI.

Multa iam pridem notaveram in C. Cornelium Tacitum, eaque, ut soleo, cum amicis compluribus communicaveram, cogitabamque eum, si daretur occasio, edere a multis studio atque opera mea errorum maculis vindicatum. Sed dum diem ex die duco exspectans eius quod animo conceperam efficiendi atque exsequendi maturitatem: ecce tibi Iustus Lipsius, adolescens eleganti ingenio praeditus mihique, dum Romae fuit, perfamiliaris, tam diu sibi cunctandum esse non putavit. Sed cum ipse quoque ex veteribus libris, quos hic nactus erat, multa correxisset, nonnulla etiam acute et ingeniose excogitasset, Taciti libros a se emendatos et illustratos publicavit. Qui cum ad me perlati essent, eosque una ego et Gisbertus Oddus Perusinus, quicum ego ante hos duodecim annos Tacitum totum diligenter evolveram, curiose cum eo, qui tum a me emendatus erat, conferre ac contendere coepissemus, deprehendimus ita saepe incurrisse utrumque nostrum in eadem vestigia, ut, qui rem non nosset, pleraque sumpsisse alterum ab altero suspicaretur. Quam tamen suspicionem a me, si nihil aliud, temporum ratio facile amolitur, neque cadere in Lipsium sinit fides ipsius ac probitas, qua ille non minus quam ingenio excellit. Gavisus sum adolescenti, cuius ego crescenti gloriae plurimum faveo, tantam exstitisse mecum his quoque in rebus consensionem ac iudicii similitudinem: et tamen pauca quaedam, in quorum nonnullis non prorsus mihi cum illo convenit, subiicienda duxi, non tam certandi studio, quam propter amorem, ut ait vetus poëta[1]). Primum

[1]) Lucretius de Rer. Nat. III. 5.

igitur sub principium libri primi Annalium lego: *Donec gliscente adulatione detererentur*[1]), ut Aemilius, non *deterrerentur*, ut Lipsius. Libertate enim aluntur et gliscunt ingenia: adulatione, qua nihil servilius est, degenerant et deteruntur. Est autem oratio venustior illa contrariorum contentione: *gliscere* enim est crescere, *deteri* deminui. Illud, *pluribus munimentis insisteret*[2]), iam pridem a me ita emendatum erat, eodemque modo versus Ennianus apud Ciceronem[3]):

Nam tibi munimenta mei peperere labores.

Paulo autem infra[4]) eum locum ita lego: *Igitur verso civitatis statu nihil usquam prisci et integri moris: omnes, exuta aequalitate, iussa principis aspectare:* non, ut vulgo, *omnis.* Et de Tiberio[5]): *Ne iis quidem annis, quibus Rhodi specie secessus exul egerit:* ubi vulgo *exulem egerit.* Iam illud: *Serviendum feminae duobusque insuper adolescentibus, qui remp. interim premant, quandoque distrahant:* prorsus integrum esse censeo, hoc sensu: fore ut duo illi adolescentes interim, dum imperaturus est Tiberius, remp. premant, quae eos quoque aliqua ex parte dominos habitura sit: quandoque autem, nempe Tiberio mortuo, quandocumque tandem id futurum sit, eandem distracturi sint: cum verisimile sit, fore ut uterque fautores et sectatores habeat, per quos operam det, ut summoto altero ipse in imperium succedat. Tunc igitur remp. in partes ac factiones distractum iri. *Quandoque* autem ita positum est, ut in illo loco libri quinti[6]): *Et tu Galba quandoque*

1) I. 1.
2) I. 3.
3) de Fin. II. 32. 106.
4) An. I. 4.
5) ib.
6) non V. sed VI. c. 20.

degustabis imperium. Sed nihil mihi tam praeter opinionem accidit, quam eam coniecturam, qua ipse mihi praecipue placebam, quam eruditissimis hominibus saepissime ostentaveram, quam ut filiolam amplexabar meam, legendum esse[1]) *Gnarum id Caesari*, ubi ante me omnes nullo sensu legerant *C. Navum id Caesari:* eam Lipsio quoque in mentem venisse. Cogitavi autem idem mihi evenisse, quod multis patribus, qui dum adultas ac nubiles filias nimium diu domi habent, eisque conditionem quaerere negligunt, efficiunt interdum, ut ipsae sibi maritos quaerant. Sed, utut sit, quoniam de eo Taciti loco multa dicenda sunt, ea proximo capite exsequemur.

CAPUT XLIII.

QUIDDAM, QUOD OCCULTE SIGNIFICAVERAT HOMERUS, NON MINORI ARTIFICIO A VIRGILIO SIGNIFICATUM ESSE.

Ut inferos esse, ubi a sceleratis hominibus poenae post mortem exigantur, nemini unquam sano dubium fuit, ita excubantem pro inferorum foribus Cerberum, et Acheruntis transvectionem, et caussae dictionem ad Minois tribunal, et pertusis doliis aquam haurientes puellas, et Ixionis sibi assidue imminentem fugam, et metuentem, ne aut siti aut impendentis saxi casu denuo moriatur, Tantalum, et totam denique illam in Plutonis domo tragoediam, quicumque ex veteribus paulo cordatiores erant, in somniorum aut anilium fabellarum loco semper habuerunt. Itaque et Cicero primo libro Tusculanarum[2]) ea irridere ac pictorum et poëtarum portenta vocare non veretur, quae convincere nihil negotii sit: et aliorum quamlibet multa testimonia

[1]) c. 5.
[2]) c. 5. s

colligi possunt, ex quibus constet eandem illorum quoque his de rebus fuisse sententiam. Sed et antiquissimus poëtarum Homerus tecta quadam urbanitate significavit, quaecumque ipse de inferis cecinisset, talia esse, qualia interdum mulierculis et puerulis ad focum sedentibus aut fallendi aut conciliandi somni gratia narrari solerent. Facit enim Ulixem moneri a matre, ut quam primum superos repetat, quaeque apud inferos vidit, mente condita teneat, ut habeat quod uxori narrare possit[1]:

Ἀλλὰ φόωςδε τάχιστα λιλαίεο. ταῦτα δὲ πάντα
Ἴσθ', ἵνα καὶ μετόπισθε τεῇ εἴπησθα γυναικί·

ut tantum non aperte dicere videatur,

Πὰρ πυρὶ χρὴ τοιαῦτα λέγειν χειμῶνος ἐν ὥρῃ[2].

Summus autem Homericarum virtutum imitator Virgilius aliam rationem commentus est, qua idem obscure ac symbolice indicaret[3]). Nam cum duas, ex Homero hoc quoque, Somni portas fecisset, corneam unam, qua vera, eburnam alteram, qua falsa insomnia mitterentur: Aenean, spectatis illis inferorum portentis, porta eburna egredientem facit, ut sagacibus lectoribus suspicandum relinqueret, talem esse totam illam *τερατολογίαν*, qualia somnia ex inferis eadem illa porta exire dixisset.

CAPUT XLIV.

CUR IUNO APUD HOMERUM VULCANO BLANDIENS CLAUDUM EUM VOCET.

Quaerit P. Victorius libro XXIX. Variarum Lectionum, quo consilio Iuno apud Homerum[4]) Vul-

1) Od. XI. 222. s.
2) Xenophanes ap. Athen. II. 44.
3) Aen. VI. 894. Cf. Hom. Od. XIX. 563.
4) Il. XXI. 331.

cano blandiens verita tamen non sit eum *κυλλοποδίονα* vocare: idque eo factum ait, quod cum vitium pedum ipsius apertum esset neque ullo modo tegi posset, nullo verbo magis eum mater ostendere potuit, quam si inde ipsum vocasset: id autem fecisse *ὑποκοριζομένην*, ut ostenderet eum a se valde amari. Quae fortassis vera sunt. Sed Plutarchus[1]), gravis inprimis et idoneus auctor, aliam huius rei caussam adfert, nihilo, ut ego quidem arbitror, deteriorem. Ait enim, voluisse summum ac sapientissimum poëtam ostendere, neque bona, neque mala corporis talia esse, ut aut ad laudem aut ad vituperationem cuiusquam valde pertineant. Itaque apud eum etiam qui aliquem obiurgant ac reprehendunt, eo tamen ipso tempore commendare ipsius formam, si bona est, non verentur; ut Hector Paridi convicium faciens[2]),

Δύσπαρι, εἶδος ἄριστε, γυναιμανὲς, ἠπεροπευτά.

et ipsi Hectori Glaucus[3]),

Ἕκτορ ὦ εἶδος ἄριστε, μάχης ἄρα πολλὸν ἐδεύεο.

Neque unquam in probri loco obiiciunt ea, quae corporis sunt, sed quae animi; ut Ulixes Thersitae non quod claudus esset, aut calvus, aut gibber, exprobrat, sed quod immodice et intempestive loquax. Contraque mater ipsa ne tum quidem, cum filio blanditur, veretur eum claudum, ut erat, vocare, quod ea res nullo modo ad vituperationem ipsius pertineat, neque quidquam de dignitate ipsius detrahat. *Οὕτως*, inquit, *Ὅμηρος καταγελᾷ τῶν αἰσχυνομένων ἐπὶ χωλότητι ἢ τυφλότητι, οὔτε ψεκτὸν ἡγούμενος τὸ μὴ αἰσχρὸν, οὔτε αἰσχρὸν τὸ μὴ δι' ἡμᾶς, ἀλλ' ἀπὸ τύχης γινόμενον.* Eodemque modo

1) de audiend. poet. pag. 35.
2) Il. III. 39.
3) Il. XVII. 142.

Attius in Philocteta[1]), quem Ulixi blandientem induxerat, ab eo id commemorari facit, Ulixem formosum non esse.

Inclute, parva praedite forma,
Nomine celebri, claroque potens
Pectore, Achivis classibus ductor,
Gravis Dardaniis gentibus ultor,
Laertiade.

Ubi etiam illud notant, quod patris nomen in ultimum locum reiecerit, quia in laudibus magnorum virorum postremum locum generis nobilitas teneat: ea autem posuerit primo loco, quae ipsius Ulixis propria essent, in quibus nihil sibi neque Laërtes, neque Anticlea, neque Acrisius vindicaret.

CAPUT LXV.

CICERONIS LOCUS E SOPHOCLE EXPRESSUS.

Praeclarum sapientiae praeceptum est, debere unumquemque nostrum maiorem curam habere eius temporis, quod post mortem nostram consecuturum est, quam brevis illius et exigui, quo in hac vita sumus. Itaque graviter et magnifice Cicero in quadam ad Atticum epistola[2]): *Longum*, inquit, *illud tempus, cum non ero, magis me movet, quam hoc exiguum.* Nam quod ita locutus est, *cum non ero*, in eo secutus est consuetudinem vulgi: non quod eos, qui ex hac vita migrassent, non amplius esse opinaretur. Quamquam autem haec sententia suapte sponte in mentem ei venire facile potuerit, tamen facile adducor, ut hominem eruditissimum et in Graecorum poëtarum lectione exercitatissimum cogitasse putem de loco Sophoclis, apud quem Antigone,

[1]) fragm. 1. Ribb.
[2]) XII. 18, 1.

cum fratrem insepultum iacere nollet, et certo tamen sciret, si eum adversus Creontis edictum sepeliisset, sibi quoque moriendum esse, non tamen propterea absterretur ab illius pii erga fratrem muneris functione, cum dicat, multo longius esse tempus, quo se placere ac probari oporteat inferis, apud quos perpetuo futura sit, quam iis, qui in hac vita versantur. Verba ipsius haec sunt[1]):

Φίλη μετ' αὐτοῦ κείσομαι, φίλου μέτα,
Ὅσια πανουργήσασ', ἐπεὶ πλείων χρόνος,
Ὃν δεῖ μ' ἀρέσκειν τοῖς κάτω τῶν ἐνθάδε.
Ἐκεῖ γὰρ αἰεὶ κείσομαι.

CAPUT XLVI.

SENECAE LOCUS ILLUSTRATUS.

Multi sunt, qui, cum et libenter et prolixe alios laudent, neminem tamen habent, qui se, quod ab eis laudatus sit, quidquam propterea eis debere arbitretur. Laudant enim sine ullo dilectu ac discrimine omnes, ut id non aut iudicio aut benevolentia adducti, sed morbo quodam animi facere videantur. Sed et in pecunia idem, quamquam rarius et a paucioribus, fieri videas. Eiusmodi igitur homines et elevant auctoritatem iudicii sui et omnem benefactorum gratiam amittunt. De quibus praeclare Seneca[2]): *Beneficium*, inquit, *quod quibuslibet datur, nulli gratum est. Nemo se stabularii aut cauponis hospitem iudicat, nec convivam dantis epulum, ubi dici potest: Quid enim in me contulit? Nempe hoc, quod in illum et vix notum sibi, et in illum etiam inimicum ac turpissimum hominem. Numquid enim me dignum iudicavit? Morbo suo morem gessit.* Puto autem hoc, quod postremo loco positum est, veteris

[1]) Antig. 77. ss.
[2]) de Benef. I. 14.

poëtae Graeci exemplo dictum esse, ex quo quadratum versum perelegantem citat Plutarchus[1]:

Οὐ φιλάνθρωπος σύ γ' ἐσσ'. ἔχεις νόσον. χαίρεις διδούς.

Ibi enim quisquis ille est, qui loquens inducitur, negat, quod alius quispiam multis pecuniam largiatur, id ab ipsius humanitate ac liberalitate proficisci: eum enim illo quasi morbo teneri, ut dandis pecuniis gaudeat.

CAPUT XLVII.

DE ARIMASPIS, CUR DICTI SINT UNUM TANTUM OCULUM HABERE: ITEM DE POPULIS, APUD QUOS PUERI OBLONGO CAPITE NASCUNTUR.

Homines esse quosdam in Scythia tradiderunt ex antiquis nonnulli, qui unum tantum in media fronte oculum haberent. *Arimaspis* nomen est, quos et Aeschylus[2]) ex eo *μονῶπας* vocat. Ipsum quoque Arimasporum nomen ex re illis inditum putant. Scythica enim lingua *ari* unum esse, *maspon* oculum. Sed quibus curae fuit veritatem rerum diligentius indagare, eam gentem arcu et sagittis excelluisse memorant, quas cum dirigerent alterumque, ut fit, oculum clauderent adsiduique in eo studio essent, dicti sunt uno tantum oculo uti. Fortassis etiam, quod ei rei a pueris adsuefierent, alterius oculi orbe erant contractiore, versaque paulatim, ut saepe accidit, in naturam consuetudine patrum similes filii nascebantur, quaeque in patribus deformitas ex oculorum inaequalitate *ἐπίκτητος* et adventicia, eadem in filiis innata atque insita erat. Ita certe de quibusdam in Asia populis gravis auctor,

[1]) Vit. Poplic. c. 15.
[2]) Prom. 810.

Hippocrates narrat: cum apud eos pulchrum haberetur oblongo capite esse, ob idque nutrices recens editorum infantium tenella capita manibus contrectando ac comprimendo globosam et orbicularem figuram corrumperent eaque fastigiarent[1]) ac fasciis etiam adstricta in acumen crescere cogerent, paulatim studium in naturam vertisse, ut omnes ea in gente oblongis capitibus nascerentur, ex eoque Macrocephalos vocari. Idem et hodie, serio an ioco, de gente ouadam in Italia dicitur.

CAPUT XLVIII.

DE QUIBUSDAM, QUI PILOSO SUNT CORDE.

Aristomenis Messenii, qui trecentos Lacedaemonios occiderat, quique et fortitudine et calliditate praestiterat, mortui cor hirtum et densa quasi silva pilorum obsitum repertum esse tradit Plinius[2]). Idem de Lysandro Lacedaemonio, qui et ipse tum fortissimus, tum astutissimus fuit, Graeci quidam memoriae prodiderunt. Ipse quoque memini, cum Venetiis essem, sumptum esse capitis supplicium de nobili quodam latrone, qui cum a carnifice dissecaretur, corde admodum piloso repertus est. Roboris quidam, astutiae et calliditatis alii esse id argumentum volunt. Ab ingenti certe calore proficiscitur, quo qui abundant, ii et robusti esse et callidi solent. Itaque eruditus et grandiloquus poëta, Nonnus, libro XXVI[3]). Dionysiacon Sabiris populis ait esse cor densis vestitum pilis, ideoque audacissimos esse, neque unquam in proeliis metuere.

Τοῖς ἔπι Δυσσαίων πυκιναὶ στίχες, οἷσι καὶ αὐτῶν
Φρικτὰ δασυστέρνων ἐκορύσσετο φῦλα Σαβείρων.

1) Rectius *fastigarent*. D. R.
2) Hist. Nat. XI. 37. 184.
3) v. 32. ss.

Τοῖσιν ἐνὶ κραδίῃ λάσιαι τρίχες, ὧν χάριν αἰεὶ
Ψυχῆς θάρσος ἔχουσι, καὶ οὐ πτώσσουσιν Ἐνυώ.

CAPUT XLXI.

DE THALETE MILESIO HISTORIA ELEGANS.

Thales Milesius magno vir et sublimi, ut notum est, ingenio fuit, multaque admirabilia cum in aliis disciplinis, tum in astrologia primus excogitavit. Is cum reperisset, quam rationem haberet magnitudo Solis ad magnitudinem eius circuli, quem Sol ipse annuo cursu metitur ac conficit, quoque modo id geometrica subtilitate demonstrari posset: eam rationem cum Prienensi quodam, homine et talium rerum curioso et divite ac copioso communicavit. Qui et acumen Thaletis et inventi pulchritudinem admiratus, praemium a se illum, quantum vellet, optare iussit. *Nullum te*, inquit, *aliud praemium posco, nisi, ut ne tibi unquam huius inventi gloriam arroges: sed si quando eius alios participes facere volueris, auctorem illius esse me perpetuo profitearis.* Non igitur contemnunt gloriam ne sapientissimi quidem; nedum nos, qui sapientes non sumus, aequo animo feramus, si quid a nobis interdum, ex quo laus aliqua possit existere, animadversum est, id iniuste atque impudenter ab aliis occupari.

CAPUT L.

DE ANCHISAE MORTE VARIAE VETERUM SCRIPTORUM SENTENTIAE.

Varia admodum et inter se discrepantia de morte Anchisae, qui Aeneae pater fuit, veteres prodiderunt. Sunt enim, qui annos natum octoginta in Phrygia obiisse dicunt ostendique tumulum ipsius in monte Ida, ubi pastores et bubulci quotannis per autum-

num sacra faciant. Pausanias[1]) mortuum in regione Laconica tradit, antequam in Siciliam perveniret, sepultumque in monte, qui ex eo Anchisias vocetur; Virgilius[2]) in Sicilia: quam opinionem *νεωτέρων τινῶν* esse ait Eustathius[3]); Cato, ut a Servio[4]) relatum est, cum Aenea filio in Italiam pervenisse.

CAPUT LI.

VERSUS GRAECUS IN EOS, QUI, ROBUSTI CUM SINT, MENDICANT TAMEN, EMENDATUS.

Mendicos quosdam videmus, qui mendicandi victus quasi artem quandam factitant, quique, cum robusto sint corpore et validis lacertis, languori tamen et ignaviae ita dediti sunt, quidvis ut malint, quam labore et industria sua sibi unde vivant quaerere. Eis vetere versu iubemur panem dare et insuper quasi pro opsonio pugnum impingere: illud quidem, quia homini panem petenti negare vix hominis videtur, hoc autem, ut discant ab illa foeda parandi victus ratione absistere et intelligant, se bonis omnibus merito odiosos esse. Versus Graecus hic est[5]):

Δὸς ἄρτον πτωχῷ καὶ κόνδυλον ὄψον ἐπ' αὐτῷ.

Est autem versus *ἀκέφαλος*, ut cuius prima syllaba brevis sit. Aliter eum ab Eustathio et legi et exponi scio; sed, ut suum cuique, mea mihi interpretatio magis arridet.

[1]) VIII. 12.
[2]) Aen. V. 709. 761.
[3]) ad Il. *M*. p. 899.
[4]) ad Aen. IV. 427.
[5]) Eustath. ad Il. *Ψ*. pag. 1322.

CAPUT LII.

PUERORUM LUSUS, QUIBUS MAXIMI MOMENTI NEGOTIA PRAESIGNIFICATA SUNT.

Solent pueri interdum colludentes imitari ea, quae maxime seria sunt; neque raro animadversum est eorum ludicris quandam futurae sortis ac condicionis significationem contineri. Romulus certe, cum adhuc ignarus suae originis inter pastores educaretur, rex ab illis per ludum creatus, et per eam occasionem ad magnum patruum perductus, puerilis simplicitatis praesagitionem re ac factis comprobavit. Quod ipsum et de Cyro[1]) aliisque proditum novimus. Sed et L. Septimium Severum, qui postea Romano imperio praefuit, tradit Spartianus[2]), cum adhuc puerulus esset, nullum alium ludum inter pueros exercuisse, nisi ad iudices: cum ipse praelatis fascibus ac securibus, ordine puerorum circumstante, sederet ac iudicaret. Quod autem his omnibus multo maius ac praestantius est, sanctissimo viro Athanasio summus ordo in ecclesia Dei puerili quodam ludo praesignificatus est. Nam cum eum aequales sui, festo quodam die in littore maris colludentes, Episcopum creassent, et ad eum alios quosdam puerulos nondum baptizatos perduxissent, ipseque eos, observatis ad unguem omnibus ecclesiasticis ritibus salutari aqua tinxisset: Alexander, Episcopus Alexandriae, qui totum illum ludum eminus spectaverat atque etiam a principio iniquo animo tulerat, cum vocatis ad se pueris rem totam diligenter cognovisset, pronunciavit, pueros illos rite baptizatos videri, neque amplius baptizandos esse; adiicienda tantum ad illud mysterium ea, quae more atque instituto Christiano a sacerdotibus obiri opor-

[1]) Herod. I. 114.
[2]) c. 1.

teret. Eius autem Alexandri S. Athanasius successor fuit. Neque absimile est, quod de S. Ambrosio, Episcopo Mediolanensi, S. Paulinus, Nolanus Episcopus, memoriae prodidit, eum adhuc puerulum solitum esse quasi per iocum manus sororibus suis osculandas dare, cum sacerdotibus eum honorem ab illis tribui videret: nam se aliquando Episcopum fore.

CAPUT LIIII.

IUCUNDA NARRATIO SUPER AMBIGUITATE VOCULAE CUIUSDAM, QUAE DUOBUS ERUDITISSIMIS HOMINIBUS ERROREM OBIECIT.

Interpretabar nuper publice librum Senecae, quo sanctus ille philosophus quaerit, quare mala bonis viris accidant, cum sit Providentia. Cumque ventum esset ad eam partem[1]), in qua ipse graviter insectatur luxum temporum suorum, accidit, ut ego quoque in eo loco tractando enumerarem multa genera peregrinarum avium, quas veteres Romani e remotissimis totius orbis partibus petitas mensis inferri soliti essent. Venit ad me triduo post unus eorum, qui tum interfuerant, homo et suo iudicio eruditissimus, et meo non ineruditus. Isque cum aliquot e familiaribus meis mecum una esse vidisset, dissimulanter quidem, sed ita tamen ut artificium appareret, coepit operam dare, ut sermo noster aliis de rebus susceptus in mentionem eius disputationis, quae triduo ante a me habita erat, sensim delaberetur. Tum quasi occasionem nactus ostentandae eruditionis suae: Nollem, inquit, a te tum praetermissam unius avis mentionem, ex qua una inexplebilis veterum libido in exquisitis dapibus conquirendis vel maxime cognosci poterat. Quam,

[1]) de Provid. c. 3.

quaeso? inquam. Phoenicem, inquit ille. Obsecro te, etiam phoenicem illi esitabant? Certe, inquit. Neque multi, inquam, neque saepe id facere poterant. Aiunt enim eam avem unicam toto orbe reperiri, et vivere annos, opinor, sexcentos sexaginta, et cum ipsa sibi rogum construxerit funusque fecerit, tum eodem illo ex rogo renasci. Sed ego figmenta esse illa poëtarum putabam. Tu vero, quem, ut illos rarae inventu dapes, ita omnia in studiis rara et exquisita delectant, ede nobis nomen gulonis illius, qui tanti putaverit palato gratificari, ut tam pulchram avem in perpetuum sustulerit. Certe enim, cum unica toto orbe sit neque nisi ex se renascatur, interfecta una totum genus exstinctum est. Atque ea fortassis caussa est, cur nullus iampridem phoenix reperiatur. Ludis tu quidem, inquit ille, et solita illa tua dissimulatione uteris: sed si tum inspexisses librum Plutarchi de valetudine tuenda, didicisses ex eo, istius avis, quam tu nullam esse putas, cerebrum dulce quidem esse, sed dolorem capitis inducere: quod tam gravis auctor nunquam prodidisset, nisi saltem ab iis, qui id gustassent, audiisset. Istud vero, inquam, magis etiam mirum fuerit, qui semel eum cibum gustassent, neque enim potuere saepius, tam cito et tam distincte naturam illius percipere potuisse. Nam ego ita ex Aristotele [1]) didiceram, e memoria eius, quod saepe eodem modo contigisset, experientiam, e multis autem — scio hoc Latinum non esse, sed dabitis veniam — experientiis artem effici. De isto, inquit, tu videris: mihi satis erit, si tibi Plutarchi locum ostendero. Simulque librum e sinu protulit, in quo cum aliis quibusdam erant et ὑγιεινὰ Plutarchi, Erasmo, ut puto, interprete: nomen enim ita deletum erat, ut tamen ex ductibus litterarum

[1]) Analyt. poster. II. 19, 5.

agnosceretur. In eo autem ita plane scriptum legebatur: *Nam phoenicis cerebrum cum sit admodum dulce, tamen aiunt capitis dolorem parere.* Homo igitur, qui eam unam ob caussam venisset atque id unum operis habuisset, cum dicto, vix salutatis nobis, caussatus sibi nescio quid negotii esse discessit. Eo digresso visum est iis, qui aderant, etiam Xylandri interpretationem inspicere. Is autem ita locum illum reddiderat: *Cerebrum phoenicis dulce admodum est, sed dolores capitis inducere fertur.* Tum ego, Una, inquam, Graeca vox paulo negligentius expressa, videte, quantum errorem et sodali illi nostro, qui modo discessit, et fortasse etiam aliis obiecerit. *Φοίνιξ* enim Graece palma est, cuius arboris non tantum fructus esui sunt, sed etiam medulla, quam et Graeci *ἐγκέφαλον*, et Latini *cerebrum* vocant. De illa autem loquitur Plutarchus, non de phoenicis commenticiae avis cerebro. Theophrastus libro secundo *περὶ φυτῶν*[1]), ubi de palmarum generibus agit: *καὶ γὰρ ἐξαιρεθέντος τοῦ ἐγκεφάλου ζῶσι, καὶ κοπέντες ἀπὸ τῶν ῥιζῶν παραβλαστάνουσι.* Plinius[2]): *Sunt et caeduae palmarum quoque silvae, germinantes rursus ab radice succisae. Dulcis medulla earum in cacumine, quod cerebrum appellant: exemptaque vivunt, quod non aliae.* Meminit et Galenus libro octavo de facultatibus simplicium medicamentorum, et alii. Quod autem hic ait Plutarchus, e Xenophonte videlicet sumpsit, apud quem id relatum est libro secundo Anabaseos[3]).

[1]) c. 8.
[2]) Hist. Nat. XIII. 4. 39.
[3]) c. 3. § 16.

CAPUT LIV

CUR MAIOR IN NONNULLIS CIVITATIBUS, QUAM IN ALIIS, EXISTERE FORTIUM VIRORUM COPIA SOLEAT, EX HIPPOCRATE EXPLICATUM.

Quod lauti ac sumptuosi homines facere in cibis solent, ut iis, quae in mari nascuntur, magis in mediterraneis quam in maritimis locis gaudeant: contraque cum in mari versantur, iis vescantur libentius, quae nisi in continenti reperiri non solent, ut ipsa peregrinitas pro condimento esse et cibis praecipuam quandam gratiam conciliare videatur: idem ego in studiis interdum facio: et si quid aut apud grammaticos, quod ad ius civile, aut apud physicos, quod ad politicen, aut denique apud quemque, quod ad aliam artem quam eam, quae ab eo praecipue tractatur, pertineat, reperio, eo mirifice capior multoque magis afficior, quam si id ipsum reperissem apud alium scriptorem, cuius ea tractatio propria esset. Ut nuper, cum quaestionem politicam, et magni quidem momenti, deprehendi a principe medicorum Hippocrate verissime ac sapientissime explicatam. Cum enim constet maiorem copiam virorum fortium existere solere in civitatibus liberis, quam in iis, quae unius dominatu tenentur: ut in historiis veteribus multo plures legimus Athenienses, Lacedaemonios, Romanos, quam Assyrios, Persas, Medos, fortitudinis laude excelluisse: quaeri non iniuria potest, quae id caussa efficiat. Ait igitur Hippocrates id ex eo evenire, quod homines pro suis quam pro alienis commodis, pro sua quam pro aliena gloria longe alacrius atque animosius pugnant. In iis autem civitatibus, quae suis legibus vivunt, si quid bello partum sit, eius intelligit quisque civium aliquid ad se pro virili parte pertinere. At ubi summa rerum omnium penes unum

est, ibi labores quidem militares et pericula et vulnera et caedes pertinent ad eos qui imperio subsunt: gloriae autem et imperii amplificatio et omnis denique fructus, qui ex victoria capitur, ad eum unum redit, qui ceteros oppressos tenet, eosque habet in mancipiorum aut in pecudum loco. Haec in hanc fere sententiam disputantur ab Hippocrate in libello, quo explicat, Quid efficiant caeli, aquarum et locorum varietates.

CAPUT LV.

DUO GRAVISSIMORUM SCRIPTORUM LOCI, QUORUM IN UTROQUE EADEM MACULA HAESERAT, EMENDATI.

Vereor interdum, ne sint, quibus hoc totum scriptionis genus leve ac contemnendum esse videatur, quod ad maculas e veterum libris eluendas refertur. Ut enim vera sint, quae scribimus: fere tamen, simulatque quis unam aut alteram litteram vocemve in libro suo aut mutaverit, aut deleverit, aut addiderit, ita singula horum librorum capita concerpat licet, ut quorum vix usus praeterea ullus esse alius possit. Sed tamen si quis secum reputet, primum, quanta utilitas ex veterum scriptorum lectione capiatur, deinde, quantam difficultatem depravata scriptura illorum studiosis exhibere soleat, magnam gratiam habendam esse iudicabit iis, qui suo labore laborem aliis minuunt et, in quibus ipsi fortassis aliquando haesitarunt, in eis ne alii quoque haesitent, elaborant. Qua spe fretus subsecivis horis eorum librorum, quibus olim usus sum, oras inspicio, et si quid in eis notatum video, quod usui etiam aliis esse posse arbitrer, colligo: atque ita haec qualiacumque concinno, ut, si minus ipse de meo excudere possum digna quae legantur, at certe aliquid efficiam, quo ii, qui lectione digna scripserunt, facilius intelligantur. Nunc igitur duos

locos indicabo, quorum in utroque διάνοια legitur, cum utrobique ἄνοια legi debeat: idque eo libentius faciam, quod in utroque et eruditissimi interpretes lapsi sunt, neque id isti animadverterunt, qui, quasi ipsi nusquam offendant, exultant in aliorum erratis eaque mimico orationis genere tam cupide persequuntur. Eorum prior est apud Thucydidem libro sexto[1]) in oratione, qua Alcibiades adversus Niciam de mittendis in Siciliam copiis disserit. Cum enim prior eum tetigisset Nicias, quod maiores sumptus quam pro re faceret: respondet delicatus ac sumptuosus adolescens, sumptus illos ad ostentandam externis hominibus civitatis magnitudinem ac potentiam pertinere, neque illam imprudentiam inutilem esse (ita enim εἰρωνευόμενος vocat), cum quis sumptibus suis non sibi solum prodest, sed etiam civitati. Verba eius haec sunt: καὶ οὐκ ἄχρηστος ἥδ' ἄνοια, ὃς ἂν τοῖς ἰδίοις τέλεσι μὴ ἑαυτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν ὠφελῇ. Ita enim legendum esse, non ut omnes pervulgati libri habent, διάνοια, vel de scholiis Graecis intelligi poterat, in quibus ita notatum est: εἰρωνεύεται ὁ Ἀλκιβιάδης, λέγων ὅτι, εἰ καὶ ἀνόητος φαίνομαί τισιν, ἀλλ' οὖν τῇ πόλει οὐκ ἄχρηστός μου ἐστὶν ἡ ἄνοια, ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμος. Idemque plane confirmat, quod in eadem oratione haud ita multo post[2]) legitur: καὶ ταῦτα ἡ ἐμὴ νεότης καὶ ἄνοια παρὰ φύσιν δοκοῦσα εἶναι ἐς τὴν Πελοποννησίων δύναμιν λόγοις τε πρέπουσιν ὡμίλησε, καὶ ὀργῇ πίστιν παρασχομένη ἔπεισε. Alter locus est in libello, qui Plutarchi quidem non videtur, sed inter ipsius opuscula tamen legitur, de liberis educandis[3]): ubi graviter peccare ostendit eos, qui parvulos quidem liberos sub magistris ac paedagogis habent, sed puberes iam factos suo more ac

[1]) c. 16.
[2]) c. 17.
[3]) c. 15.

modo vivere patiuntur: ait enim, eos non animadvertere, se in eo imprudentiae ac temeritati licentiam ad faciendas iniurias dare. Atque hoc exponit his verbis: ὥσθ' οἱ μὴ τῆς ἡλικίας ταύτης ἐῤῥωμένως ἀντιλαμβανόμενοι τῇ ἀνοίᾳ διδόντες ἐξουσίαν ἐπὶ τὰ ἀδικήματα λανθάνουσι. Sed hic quoque τῇ διανοίᾳ perperam in vulgatis libris legitur.

CAPUT LVI.

QUI SINT VERSUS *ΙΣΟΨΗΦΟΙ*. DECLARATUM EPIGRAMMA GRAECUM. ITEM ALIQUOT QUAESTIONES LUDICRAE, QUAE APUD GELLIUM PROPONUNTUR, DISSOLUTAE.

Non equidem unquam cuiquam auctor fuerim, ut quaerat apud Homerum versus ἰσοψήφους; si quis tamen neque habet, quod agat, et nihil agere non potest, indicabo ei, qui versus dicantur ἰσόψηφοι: quos si quaerere postea volet, praestabo, non defore illi ubi se exerceat. Cum igitur litterae Graecorum etiam ad numeros significandos, ut notum est, adhibeantur, quorum versuum omnes litterae pro numeris acceptae eundem numerum efficerent ac constituerent, eos versus ἰσοψήφους vocabant. Eius rei exemplum ostendam in duobus nominibus, eademque declarabo epigramma Graecum incerti auctoris e libro secundo Anthologias[1]), quod qui explicarit, neminem adhuc video exstitisse. Primum igitur illud adscribam:

Δαμαγόραν καὶ λοιμὸν ἰσόψηφόν τις ἀκούσας
"Εστησ' ἀμφοτέρων τὸν τρόπον ἐκ κανόνος.
Ὡς τὸ μέρος δὲ καθείλκετ' ἀνελκυσθὲν τὸ τάλαντον
Δαμαγόρου, λοιμὸν δ' εὗρεν ἐλαφρότερον.

[1]) T. IV. p. 135 ed. Jacobs.

Iocatur, quisquis est, in flagitiosum quendam, Damagoran nomine; cuius nomen cum pestis nomine *ἰσόψηφον* esse quidam cum audiisset, quasi in statera expendit ingenium pestis et ingenium Damagorae; praeponderasse autem eam lancem, in quam Damagorae ingenium impositum erat: quod videlicet multo leviora essent mala, quae a peste, quam quae a Damagora importarentur. Sunt autem *ἰσόψηφα* plane nomina *Δαμαγόρας* et *λοιμὸς*, ut e subiecta descriptione perspici potest:

δ	4	λ	30
α	1	ο	70
μ	40	ι	10
α	1	μ	40
γ	3	ο	70
ο	70	ς	200
ρ	100		420
α	1		
ς	200		
	420		

Multum igitur negotii habuit, aut potius multum ei ab re sua otii superfuit, quicunque ille fuit Gellii[1]) familiaris, qui conquisierat, quinam ita inter se affecti versus apud Homerum forent. Quod autem praeterea notarat, quorum nominum in Homerico poemate reperiretur *παραστιχίς*: notat Eustathius, e primis litteris quinque primorum versuum ultimi libri Iliados effici nomen *λεύκη*; ubi etiam tradit, veteres eiusmodi quaestiunculis lusitare solitos esse, quales aliquot ponit et explicat, leves illas quidem et ludicras, sed tamen cognitu non iniucundas. Nam quod ibidem amicus ille Gellianus quaerit, quis Homeri versus sit, qui per singula vocabula singu-

[1]) N. A. XIV. 6.

lis syllabis increscat: non dubito, quin illum significaverit e tertio[1]) Iliadôs:

Ὦ μάκαρ Ἀτρείδη, μοιρηγενὲς, ὀλβιόδαιμον.

Sed et illius quaestionis explicationem, qua ratione dicat Homerus singulas pecudes in Africa in singulos annos terna parere, reperiet, qui hoc tanti putabit, apud Eustathium in quartum Odysseae. Levia haec esse fateor; sed, ut in eis quaerendis defatigari stultum fuerit, ita, cum se sponte offerunt, non omnino repudianda esse arbitror.

CAPUT LVII.

NUM, QUI CAPIUNTUR IN BELLO, IGNAVI PROPTEREA HABENDI SINT. ILLUSTRATUS PLAUTI E CAPTIVIS LOCUS.

Fortium virorum videtur in proeliis aut vincere aut mori: qui enim capiuntur, vix interdum effugiunt ignaviae aut certe φιλοψυχίας notam. Atque hoc significavit Philocrates Plautinus[2]), qui cum ex Hegione, apud quem vinctus adservabatur, audiisset:

Ut vos hic, itidem illic apud vos meus adservatur filius,

Captus est? inquit; deinde adfirmante sene, *Non igitur*, inquit, *nos soli ignavi fuimus*. Sed tamen Lacedaemonius quidam ex iis, qui ab Atheniensibus capti sunt in Pylo, urbane a se ignaviae notam amolitus dicitur. Cum enim Atheniensis quidam ei per ludibrium dixisset, *Ex vestris videlicet optimi ac fortissimi quique ceciderunt: Magni*, inquit, *faciendus esset fusus, si viros fortes dignoscere ac discernere ab ignavis posset. Fusum* autem Lacedaemoniorum

[1]) v. 182.
[2]) Captiv. II. 2, 11.

more vocabat sagittam, et significabat, non fortissimos quosque mortuos esse, sed eos, qui casu sagittis icti fuissent: ut, qui hostium potiti erant, non propterea minus fortes habendi essent, quam qui ceciderant. Eminus enim cum illis proeliati erant Athenienses. Ita hoc a gravissimo historiae scriptore Thucydide[1]) accepimus.

CAPUT LVIII.

SERMO HABITUS CUM DARIO BERNARDO DE STULTITIA QUORUNDAM QUI SE CICERONIANOS VOCANT.

Venerant ad me in Quirinalem visendi ac salutandi caussa nobiles aliquot Germani adolescentes, qui cum totam prope Italiam perlustrassent, neque quemquam fere praetermisissent eorum, qui nomen aliquod habent in litteris, quin eum vidissent allocutique essent, me quoque, ut ipsi quidem dicebant, eadem de caussa videre mecumque colloqui voluerant. Cumque ipsi me de studiis meis, ego contra eos de Germaniae statu deque iis, qui illic hodie florere dicerentur, eruditis hominibus interrogarem, quae cuiusque aetas esset, quae habitudo corporis, quae fortuna ac conditio vivendi: varie illis, ut de quoque interrogati erant, respondentibus una atque altera hora consumpta est. Complexus igitur illos et abeuntes faustis ominibus prosecutus dimisi. Interfuerat illi sermoni ac colloquio nostro Darius Bernardus, iuvenis et festivo ingenio et sanctis plane atque incorruptis moribus, qui eis digressis: Verum omnino, inquit, est quod dicitur, in nullis hominibus hoc tempore, praeterquam in transalpinis, promptam atque expeditam reperiri Latine loquendi facultatem. Vel ii, qui modo abierunt, ut nusquam in loquendo haerent, nusquam titubant, nusquam

[1]) IV. 40.

offendunt, ut omnia in numerato habent, ut tota eorum sine ullo impedimento ac salebris decurrit oratio! At nostri homines, etiam ii, qui sibi e studiorum laboribus pallorem et maciem et senium contraxerunt, si quando Latine loquendum est, ut luctantur, ut sudant, ut anhelant! Credas eos magna vi ex imis pulmonibus verba eruere: cum istis contra sine ulla cura ac cogitatione iugis quaedam ac beata Latinarum vocum copia ultro ex ore manare ac decurrere videatur. Est istuc quidem, inquam, ita ut dicis, Dari: sed tamen habet et Italia praeclaros viros, quique et ornatissime scribant, et disertissime ac copiosissime, cum opus est, loquantur. Manutium, inquit, fortasse dicis, et Sigonium, et Petrum Ioannem Maffeium, aut ex eadem sodalitate eum, cuius audita morte ubertim tibi nuper lacrymas isse memini, Perpinianum, et si quos tales vix singulos singulae aetates ferunt. Et istos, inquam, et alios, quamquam is quidem, quem tu postremo loco nominasti, Hispanus, non Italus fuit: sed ita diu in Italia fuerat, ut pro Italo haberi posset. Quem tu virum, Dari, utinam audire potuisses, neque te, quo tempore ille in hac urbe eloquentiae praecepta tradebat, alio vitae genere implicatum aula tenuisset: nunquam enim quemquam audiisti, ac ne audies quidem, ut opinor, in quem illud de Nestore eclogium melius conveniret: *Cuius ex ore melle dulcior fluebat oratio*[1]). Sed quid est, quod tu, colloquentibus nobis, bis terve nutu mihi nescio quid significare visus es? Egone? inquit: Dolebam excidere interdum grandiori illi, qui tecum colloquebatur, voces quasdam minus Latinas, quibus ille perpetuus subitae orationis nitor quasi maculis quibusdam infuscaretur. Quas quaeso? inquam: nam me quidem alia cogitantem praetervolarunt. *Caelos*, inquit, *et*

[1]) Cic. de senect. c. 10. cf. Hom. Il. I. 249.

caelorum orbes aliquoties dixit et *eam doctrinam quae caelitus ad homines lapsa esset.* Quid tu? recte haec dici non putas? *Caelestia*, inquit, *corpora* et *orbes caelestes* et *caelo lapsam doctrinam* dixissem lubentius. Non male tu quidem: sed tamen ne illa quidem suos auctores non habent. Citat haec Servius[1]) e Ciceronis Hortensio: *Epicurei plures volunt esse caelos*, et Lucretii sunt haec e libro secundo[2]):

Quis regere immensi summam, quis habere profundi
Endo manu validas potis est moderanter habenas?
Quis pariter caelos omnis convertere?

Quamvis autem *caelos* illi dicebant mundos, quos putabant esse innumerabiles: tamen ex eo satis constat, *caeli* nomen apud Latinos et singulare esse et multitudinis. Nam de illo *caelitus* me quoque olim reprehensum memini a quodam, qui, nisi quod Ciceronis esset, nihil Latine dici putabat. Itaque irridebat me, non modo cum citarem Servium, qui versum illum e primo Georgicon[3]):

Si te digna manet divini gloria ruris

ita exponit, *si id tibi concessum est caelitus, ut gloriam ruris habeas:* sed etiam, cum multo meliorem istis omnibus Ciceronis imitatorem Lactantium, cuius haec sunt e libro quarto Institutionum[4]): *Nemini dubium potest esse, quin is doctor, qui caelitus mittitur, tam scientia sit rerum omnium quam virtute perfectus.* Quid tu igitur? inquit, satisne istos idoneos auctores Latinitatis putas? Ego dicam tibi, inquam, Dari, diu et ipse in eo errore versatus sum, ut nisi qui aut Ciceronis aetate aut paulo ante vixissent, aut certe illi aetati suppares fuissent,

[1]) ad Virg. Aen. I. 335.
[2]) v. 1094. ss.
[3]) v. 168.
[4]) c. 24.

non satis dignos esse arbitrarer, quorum exemplo, qui Latine aut scribere aut loqui vellent, niterentur. Sed postea, re tota mecum accuratius considerata, visus ipsi mihi sum nimio plus mihi sumere, qui de Seneca, Livio, Valerio, Celso, Quinctiliano, Columella, utroque Plinio, Tacito Suetonio, Velleio, Q. Curtio, Lactantio, aliisque eiusmodi scriptoribus, quos et ab iis ipsis temporibus, quibus Latina lingua floruisse diceretur, propius afuisse et suo quemque saeculo disertissimos habitos esse constaret, temere pronunciare auderem. Certe enim neque quisquam unquam veterum eos male Latine locutos esse dixit: neque nos, tam longo intervallo, valde boni eius rei existimatores sumus. At multa simplicia vocabula, multa etiam loquendi genera in eorum libris leguntur, quae apud Ciceronem et eius aequales nusquam reperias. Primum quis hoc praestare audeat? Ciceronis scriptorum vix decimam partem reliquam habemus, eamque multis partibus mancam ac mutilam, multis vulneribus, multis cicatricibus deformatam: Sallustii vix centesimam, Varronis tantundem, Catonis e tam multis voluminibus unum de re rustica commentariolum: tot philosophorum, tot oratorum veterum, tot poëtarum, tot historicorum, tot iurisconsultorum scripta perierunt, et ex illis fractis ac laceris, quae ad nos pervenerunt, Romani sermonis reliquiis adfirmare audemus, si quid in eis non reperiatur, id apud veteres in usu non fuisse? Quanto credibilius est, nova multa atque inusitata nobis videri, quae si eorum libri exstarent, in frequentissimo usu posita fuisse constaret? Illi autem, quos stulte et arroganter, ut minus eleganter locutos, despicere audemus, cum et bibliothecas haberent omni genere librorum instructissimas, et eas diligentissime pervolutarent, et acerrimo iudicio praediti essent: quis scit, an ea ipsa ex vetustioribus sumpserint, quae frustra nobis

aut novitatis aut peregrinitatis nomine suspecta sunt? Cum saepe contingere videamus, ut multae voces diu ab istis censeantur inter novas, quae postea usque ab ultima antiquitate a nobilissimis auctoribus proditae ac propagatae reperiuntur. Quid, quod in istis ipsis Ciceronis reliquiis multae sunt, quae semel tantum leguntur? Ergo si paulum chartae aut mus aut tinea adrosisset, aut situs et caries corrupisset, aut scintilla e lucerna in certam aliquam libri partem incidisset, hodie *pigrandi* et *controversandi* verba multaque alia istis delicatis barbara essent, quae nunc ita non refugiunt, ut inculcent. Et ut magis intelligas totum hoc e stulta quadam opinione pendere, scio multos ex istis inepte fastidiosis, quibus qui quid dicunt, quod Ciceronis non sit, meros lapides[1]) loqui videntur, quibus, ut olim athletis in arenam descendentibus, circumdandae essent amphotides, quoties in publicum prodeunt, ne delicatae ipsorum aures vocum non Ciceronianarum ictibus contunderentur, saepe esse a me magna cum voluptate delusos. Nam cum voces quasdam observassem, Ciceronis quidem illas, sed minus contritas, neque a Nizolio in illum praeclarum indicem[2]), qui istorum obrussa est, relatas: admiscebam eas de industria orationi meae, cum ad me audiendum amici quidam hoc, de quo loquor, morbo laborantes venissent. Illi ut earum quamque audierant, cervicem contorquere, humeros attollere, frontem contrahere, alius alii in aurem insusurrare, excuti sibi cerebrum, perire aures, cum talibus vocibus verberarentur. Quin etiam coetu dimisso cum me, ut fit, officii caussa domum reducerent, male se a me habitos atque acceptos esse conquerebantur. Ego aliquamdiu eos ambiguo sermone frustratus, tandem

[1]) Plaut. Aulul. II. 1, 29.
[2]) Lexicon Ciceronianum.

sponsione lacessebam, ni illae ipsae voces, quibus auditis caput sibi condoluisse dicerent, ipsius Ciceronis essent. Quid quaeris? cum id ita esse pervicissem, iam voces illae omnem duritiam atque asperitatem deposuerant; iam lenes, suaves, iucundae auditu factae erant et, ut lupini aqua macerati, omnem amaritiem exuerant, simulatque eas Ciceronis esse constiterat. Meministine cum vox *illustrissimus* apud istos censores in urbe ius togae tueri non poterat, sed pro peregrina habebatur?

Nec miserae prodesse in tali tempore quibat[1]), quod Gellius[2]) *illustrissimas orationes* et *illustrissimos philosophorum* alicubi dixisset. Itaque si quis Latine loquens *Cardinalem* quempiam *illustrissimum*, ut fit, vocaverat, in eum ὅλῳ τῷ μυκτῆρι, ut Graeci dicunt, utebantur. Neque extorqueri eis poterat, ut non *maxime illustrem* pro *illustrissimo* dicerent, nisi postquam ex Varrone[3]) audierunt, *illustrissimum quemque ex veteribus pastorem fuisse.* Et quidem eam vocem nemo maiori cachinno excipere solitus erat, quam ille, quem sui ita esse Ciceronis similem praedicabant, ut dicerent: σύκῳ μὰ τὴν Δήμητρα[4]), eique illud occinerent: οὐ παῖς Ἀχιλλέως, ἀλλ' Ἀχιλλεὺς αὐτὸς εἶ. Qui cum aliquando ad me libros tum Aristotelis ad Nicomachum interpretantem venisset audissetque adfirmantem innumerabilia esse in omnibus philosophiae partibus, quae Latine dici non possent ab iis, qui tam severi esse vellent: egresso mihi, cum circumfusa nobis esset magna eruditorum hominum corona, mirari se dixit, quid ita mihi videretur fieri non posse, quod iam egregie Perionius praestitisset. Credo, inquit, illum dicis,

[1]) Lucret. I. 94.
[2]) Noct. Att. XVIII. 9. IX. 13.
[3]) de Re Rust. II. 1. 6.
[4]) Cf. Cic. Epist. ad Attic. IV. 8.

qui quod quinto quoque anno[1]) faciendum significari vellet, id *singulis quinque annis* fieri oportere scripsit. Eum ipsum, inquam, et Ciceronis eloquentiam vides. Sed ut me ad propositum referam, etiam si hoc demus, novata esse multa ab iis, qui post Ciceronem fuerunt, quid caussae est, cur ea reiicere debeamus? Quorsus igitur illud Horatii[2])? *Ut folia in silvis*, et illud:

— — *licuit semperque licebit*
Signatum praesente nota producere nomen.

Nonne Cicero et multa novavit ipse, et Catonem, Varronem, Brutum aliosque, ut idem facerent, hortatus est? An fortassis personale illud privilegium fuit: ut cum Cicerone, et cum iis, *qui tum vivebant homines atque aevum agitabant*[3]), exstinctum esse videatur? *Incomprehensibile* Ciceroni fingere licuit: quidni aliis alia ad eundem modum postea licuerit? Equidem existimo Ciceronem, si ad Quinctiliani et Plinii et Taciti tempora vitam producere potuisset, et Romanam linguam multis vocibus eleganter conformatis eorum studio auctam ac locupletatam vidisset, magnam eis gratiam habiturum atque illis vocibus cupide usurum fuisse. Nam istorum quidem audire est operae pretium amentiam. Ad Taciti aut Suetonii voces nauseant: ipsi eas scriptis suis intexunt, quae ne in culina quidem illorum patienter audiri potuissent. Mentior, nisi tibi, cum voles, in scriptis quorundam qui huius sectae coryphaei

[1]) Huc pertinet animadversio Scioppii de stilo historico, p. 226. „Fugit Muretum ratio, cum pro *singulis quinque annis* dicendum putat *quinto quoque anno*. Nec enim eadem utriusque dicti est sententia. Si quid enim fiat, quod quinquennio seu singulis quinquenniis semel, nihil necesse est id quinto semper anno fieri, cum etiam primo, secundo aut quocunque quinquennii anno factum intelligitur.“ D. R.

[2]) Art. Poet. v. 58. s.

[3]) Ennius ap. Gell. N. A. XII. 2.

habentur, *speculationem, ingratitudinem, contrarietatem* aliaque eiusdem generis plurima ostendero. *Sed satis est dixisse, ego pulchra poëmata pango*[1]). Cum semel in hanc disciplinam nomen dederis, quocunque modo et scribas et loquare, dicas licebit:

Ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἵματος εὔχομαι εἶναι[2]).

Fuit haec de principio laboriosa quaedam et exquisita diligentia, nunc in ignaviam vertit. Quid enim magis in promptu est, quam, cum quid scribere ingressus sis, de singulis voculis Nizolium consulere? Quid tu igitur? inquies, ex omnibus antiquis scriptoribus nullo discrimine verba, quibus utare, depromes? Immo vero adhibebo iudicium, habebo dilectum, et cum ex iis potissimum, qui antiquitatis quoque ipsi principes visi sunt, Cicerone, Caesare, Terentio, aliis, quam plurima sumpsero: cum orationis meae genus ad eorum exemplar, quam maxime potuero, conformaro, ex aliis quoque bellissimum quodque carpam, et quo quisque maxime excelluisse videbitur, id imitari atque exprimere conabor: neque in iis modo, quos paulo ante nominavi, sed in Tertulliano[3]), Arnobio, Hieronymo, Augustino, Ambrosio et, quod magis mireris, Appuleio, Cassiodoro, Martiano etiam et Sidonio Apol-

1) Hor. Art. Poet. v. 416.

2) Hom. Il. VI. 211.

3) Gasp. Scioppius Rhetor. Exercit. pag. 17. et de Stilo histor. pag. 64 existimat haec Muretum non ex animi sententia scripsisse, sed ut in hac professione, si quid minus Ciceronianum excidisset, latebram haberet. Adversus Scioppium disputat Iac. Thomasius Praefat. pag. VIII. Mihi in tali re non quid quisque dixerit, praesertim tempori serviens, sed quid certo et constanti iudicio fecerit, spectandum videtur. Atqui res ipsa loquitur, Muretum non alios, nisi Ciceronem et reliquos optimae aetatis scriptores imitando expressisse; Appuleii autem, Cassiodori, Sidonii et similium verba, tanquam scopulum, fugisse. Vera igitur est Scioppii sententia. D. R.

linari multa reperiam, quibus suo loco positis oratio uberior et ornatior fiat. Tibi quoque, Dari, auctor sum, ut idem facias, in primisque ut ne eorum stultitiam imiteris, qui usque eo antiquitatis studiosi sunt, ut voces quoque Christianae religionis proprias refugiant et in earum locum alias substituant, quarum nonnullae etiam impietatem olent: qui non *fidem*, sed *persuasionem:* non *sacramentum corporis Dominici*, sed *sanctificum crustulum:* non *excommunicare*, sed *diris devovere:* non *Angelos*, sed *Genios:* non *baptizare*, sed *abluere* dicunt, aliaque eodem modo depravant: qui, ut opinor, nisi sibi metuerent, etiam pro Christo *Iovem optimum maximum* dicerent: est enim magis Ciceronianum. Quae autem insania est, cum *porricere*, cum *impetrire*, cum *tripudium solistimum*, cum *pateras* et *sympuvia* legimus, notare ea tanquam dicta sapienter, quod ex auguralibus et pontificalibus libris deprompta sint, propria Christianae fidei, et Christianorum rituum verba ut non satis Latina contemnere? Plura dicere cum pararem, amicorum quorundam interventus institutum sermonem abrumpere coëgit.

CAPUT LIX.

DE HONORE, QUI OLYMPIONICIS ET INTERDUM IMPERATORIBUS RE PRAECLARE GESTA HABEBATUR. EMENDATUS AEMILII PROBI LOCUS.

Quanto in honore fuerint antiquitus Olympionicae, nemini, qui paulum modo versatus sit in hoc litterarum genere, ignotum est. Solebant autem inter cetera donari coronis aureis; unde et Pindarus [1]) Olympiam vocat *ματέρα χρυσοστεφάνων ἀέθλων*. Imperatores quoque re bene et feliciter gesta interdum, quamquam admodum raro, eodem

[1]) Olymp. VIII. 1.

honoris genere afficiebantur. Sic Cyro post tam multas tamque insignes victorias in avitum regnum redeunti Cyaxaris filia, quae ipsius postea uxor fuit, coronam auream offert. Xenophon libro octavo[1]: ὁ δὲ Κυαξάρης ταῦτα μὲν ἐδέξατο, προσέπεμψε δὲ αὐτῷ τὴν θυγατέρα στέφανόν τε χρυσοῦν καὶ ψέλλια φέρουσαν. Habitus est hic honos Alcibiadi quoque, cum domita Lacedaemoniorum superbia in patriam rediret; qua de re ita Probus[2]: *Hic ut navi egressus est, quamquam Theramenes et Thrasybulus eisdem rebus praefuerant simulque venerant in Piraeeum, tamen illum unum omnes prosequebantur: et, id quod nunquam antea usu venerat nisi Olympiae victoribus, coronis aureis aeneisque vulgo donabatur.* Sed cur *aeneas* quoque coronas addat, non immerito quaeri potest. Nam ut Glauci Homerici[3]) vecordia ridetur permutantis χρύσεα χαλκείων, ita ridicula videri potest haec χρυσέων καὶ χαλκείων permistio. Ego vero non dubito, quin Probi verba corrupta sint, ita ut, ubi est *aeneisque*, legendum sit *taeniisque.* Solebant enim fere taeniae cum coronis coniungi. Empedocles[4]:

Ταινίαις τε περίστεπτος, στέφεσίν τε θαλείοις.

Idque manifesto confirmat, quod apud Thucydidem de Brasida legitur, quem Scionaei re praeclare gesta ut Olympionicen excepisse et ut Graeciae liberatorem corona aurea et taeniis revinxisse dicuntur. Thucydidis verba haec sunt[5]: *Καὶ οἱ μὲν Σκιωναῖοι ἐπῄρθησάν τε τοῖς λόγοις, καὶ θαρσήσαντες πάντες ὁμοίως, καὶ οἷς μὴ πρότερον ἤρεσκε τὰ πρασσόμενα, τόν τε πόλεμον διενοοῦντο προθύμως οἴσειν,*

1) c. 5. § 18.
2) c. 6. § 3.
3) Il. VI. 234. s.
4) Diog. Laert. VIII. sect. 62.
5) IV. 121.

καὶ τὸν Βρασίδαν τά τ' ἄλλα καλῶς ἐδέξαντο καὶ δημοσίᾳ μὲν χρυσῷ στεφάνῳ ἀνέδησαν, ὡς ἐλευθεροῦντα τὴν Ἑλλάδα, ἰδίᾳ δὲ ἐταινίουν τε καὶ προσήρχοντο, ὥσπερ ἀθλητῇ. Athletam autem cum dicit, Olympionicen intelligit.

CAPUT LX.

HIPPOLYTI CARD. ESTENSIS PRUDENS DE SEVERITATE SERMO.

Saepe mihi obversatur ante oculos Hippolytus Cardinalis Ferrariensis, saepe de illo vigilans, saepe etiam dormiens cogito: et magna caussa est, cur id facere debeam. Primus ille fortunarum mearum, quantulae illae tandem cunque sunt, auctor atque inceptor fuit. Quindecim annos et eo amplius cum eo familiarissime vixi: cum optimus et humanissimus Princeps sua mecum gravissimis de rebus consilia saepenumero communicaret: nonnunquam etiam eodem plane modo, quo magistri discipulorum ingenia interrogando experiri solent, meam super eis sententiam exquireret: a se interdum dissentientem aequissimo animo ferret: errantem amantissime redargueret, multarumque rerum ad vitam pertinentium pro singulari prudentia, qua praeditus erat, admoneret. Praecipue autem cum Tibur secesseramus, ubi ille quotannis aestivos menses transigere solebat, nullus fere abibat dies, quin per studiorum speciem, aliis omnibus exclusis, horas aliquot una iucundissimis sermonibus consumeremus. Utinamque eorum, quae quotidie ab illo audiebam, commentarios et confecissem diligentius et studiosius conservassem. Sed hominum incogitantium more, qui, quorum in praesens copia est, ea sibi perpetuo parata fore confidunt, et e plurimis paucissima seligebam, quae memoriae caussa consignarem litteris, et eas ipsas scidas, in quas illa conieceram, postea ita negli-

genter habui, ut earum bona magnaque pars perierit. Incido autem nonnunquam in earum nonnullas, quae me acriore reliquarum desiderio incendunt, ut haec est, quae nunc aliud agenti venit in manus. Habitus erat in prandio sermo de summo quodam et potentissimo Principe, qui cum in omnibus aetatis partibus admirabilem quandam integritatem et innocentiam praestitisset, iam senex ad imperium evectus peccata hominum ferre non poterat, eaque durioribus ac severioribus legibus, quam inveterata saeculi licentia postulare videretur, coërcebat. Multi ac varii sermones fuerant, aliis, ut fit, rigidam illam et praefractam severitatem commendantibus, neque aliter vitia resecari posse dicentibus; quibusdam modice culpantibus, cum dicerent, ab illis repentinis mutationibus naturam quoque ipsam abhorrere, quae nos non statim ab hieme ad aestatem, aut ab aestate ad hiemen, sed interiecto inter illas vere autumnoque perduceret. Abscessus quoque et vomicas in corporibus nostris a medicis lenibus primo fomentis ac cataplasmatis molliri solere, neque prius incidi, quam suppuraverint. Cardinalis cum et blande omnes ad dicendum invitaret neque patienter modo, sed et libenter audiret, dicebat, in iis reprehendi posse severitatem, qui ad formulam suam non viverent, sed alia facerent ipsi, alia publice facienda praescriberent: in eo non posse, qui nullam aliis legem poneret, quam non ipse sibi multo ante posuisset. His aliisque in eandem sententiam sermonibus super mensam habitis, Hippolytus dimissis ceteris ex more me in cubiculum ad se vocari iubet. Ibi cum alia multa sapientissime dixit, quibus ne sibi quidem illam tantam severitatem prorsus probari ostenderet, quam tamen certo sciret ab optima mente proficisci: tum has, quas subiiciam, sententias adspersit orationi suae; quas ego, quod et graves et eleganter expressae viderentur, ut primum

ab eo discessi, in libello, quem tum forte in sinu gestabam, annotavi. *Nihil prohibet, esse aliquem et optimum virum et non optimum Principem. Optandus est medicus, qui aliquando aegrotarit. Non satis aptus est ad regendos homines, qui ab hominibus ea, quae sunt supra hominem, exigit. Miseros homines, si sola innocentia tutos facit. Cogitet qui imperat, quomodo sibi olim alios imperare voluisset.* Deinde, quasi eum ipsum, de quo sermo erat, alloqueretur, *Quod tu,* inquit, *alios praestare non posse miraris, id te alii praestare posse mirantur. Si quid tu quoque olim tale fecisti, ignosce et aliis, ut ignotum est tibi: sin nihil, cogita, non eandem a Deo datam esse omnibus animi firmitatem. Qui ad minora peccata interdum connivere non vult, saepe ad maiora homines cogit. Aliud ultio est, aliud correctio. Qui ulcisci vult, iratus est: qui corrigere, amicus. Ille eum qui peccavit, non amplius esse vult: hic esse quidem, sed non amplius talem esse. Non sunt ferenda vitia; sed qui nullum vitium fert, nullum hominem feret.* Haec optimus et longo rerum usu exercitatissimus senex; quae tanquam oracula quaedam fuisse eventus ipse postea docuit.

CAPUT LXI.

UNUS PRO MILLIBUS, A DEMOCRITO PRIMUM DICTUM VIDERI.

Non numerandas, sed ponderandas esse sententias, saepe a sapientibus dictum est, plurisque faciendum esse unius gravis et cordati viri iudicium quam imperitam multitudinem, cui probari ac placere olim a peritis musicis argumentum habitum est κακοτεχνίας. Ex quo proditum etiam est litteris Periclem, si quando plaudentem sibi coronam videret, metuere solitum, ne quid peccasset, neu quid plus minusve dixisset quam oportebat. Et

laudatur Antimachus[1]), qui cum grande illud suum poëma recitans ab omnibus, praeterquam a Platone, relictus esset, *Legam*, inquit, *nihilominus. Plato enim mihi unus instar est multorum millium.* Neque non illud Epicuri[2]) generosum ac magnificum est, qui ad Metrodorum scribens et parvi tum sibi, tum illi facienda esse vulgi iudicia disserens, *Satis magnum*, inquit, *uterque alteri theatrum sumus.* Sic Cicero, dum Catoni probaretur, aliorum iudicia non extimescebat. *Cato ille noster*, inquit[3]), *qui mihi unus est pro centum millibus.* Et alibi de Peducaeo[4]): *Tu vero*, inquit, *leges Sexto, eiusque iudicium mihi perscribes. εἷς ἐμοὶ μύριοι.* Cum autem Graeca illa verba alicuius veterum esse constet, neque quisquam adhuc, quod sciam, cuius sint, prodiderit: non alienum putavi, testari quid de illis opiner. Suspicor igitur Democriti esse, cuius hoc dictum refertur a Seneca[5]): *Unus mihi pro populo est: et populus pro uno.*

CAPUT LXII.

PLENUS AUFERENDI CASUI SAEPE CICERO ADIUNXIT, CONTRA ATQUE VICTORIO PLACUIT.

Quiddam valde minutum ac pusillum notavit Victorius capite XVII. libri XXVI. Variarum Lectionum: *Ciceronem semper, cum potest, coniungere nomen* plenus *cum patrio generandique casu*, — haec enim ipsius verba sunt — *nunquam autem cum sexto, nisi necessitate quadam coactum: cum tamen hac altera constructione et Varro et Caesar utantur.* Profert autem locum unum ex Accusatione[6]), ubi Cicero ab illa sua consuetudine recessit ita scribens: *Verres ornamentis fanorum atque oppidorum habeat ple-*

[1]) Cic. Brut. c. 51. § 191. [2]) Senec. Epist. 7.
[3]) Ep. ad Att. II. 5. 1. [4]) ib. XVI. 11. 1.
[5]) Ep. 7. [6]) in Verr. IV. 57. 126.

nam domum; sed eum excusat, quod insuavis futura erat oratio, si dixisset *ornamentorum*, propter duas contiguas voces eodem modo desinentes. Ego aliam caussam adfero, quod, si dixisset *ornamentorum*, videri poterat dicere, tribus generibus rerum plenam esse Verris domum, ornamentis, fanis et oppidis. Nam si nihil aliud obstabat Ciceroni, quam quod ait Victorius, ne illam consuetudinem suam retineret, poterat pro *plenam* dicere *refertam*. Sed non solent politi et eruditi scriptores ea nomina, quorum unum ex alio pendet, uno et eodem casu, genere ac numero ponere: quod ea res ambiguam, obscuram, insuavem orationem facit. Itaque *ornamenta fanorum* recte dixeris: sin, cum illud dicere velles, magnam fuisse multitudinem eorum, qui fanorum ornamenta spectarent, dixeris: magnam fuisse multitudinem spectatorum ornamentorum fanorum: nescire te loqui etiam pueri dicent. Atque hoc est, quod rhetores monent, casibus, generibus et numeris distingui debere orationem. Quod ut magis intelligatur, removeamus alteram ex illis duabus vocibus, ut sit, *ornamentorum fanorum plenam domum*; aeque inepta erit oratio. Non igitur quod tres voces eodem modo terminarentur, eo ita loqui Cicero noluit: sed propter eam, quam modo exposui, caussam. Ea enim sublata, coniunctio non trium modo, sed et plurium similiter desinentium vocum vitii nihil habitura est. Cicero in Miloniana[1]: *Scutorum, gladiorum, frenorum, sparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi posse indicabatur*. Vides, quam illa similiter desinentia non fugiat? Addit homo eruditissmus, sed certe interdum minus accuratus quam par erat, invenisse se etiam alterum locum in Ciceronis scriptis, in quo ille a consuetudine sua discesserit, neque se tantae consilii mutationis caus-

[1]) c. 24. § 64.

sam adferre posse, nisi aliquis putet id natum ab animi perturbatione magna, qua tunc premebatur. Esse enim in tertio libro Epistolarum ad Atticum[1]), quas scripsit, cum patria expulsus foret: illic igitur ita scripsisse: *Ex tuis litteris plenus sum exspectatione de Pompeio, quidnam de nobis velit aut ostendat.* Quid non in animis hominum efficit doloris acerbitas? Ita perturbatus erat Cicero, quod patriae, quod uxoris, quod liberorum adspectu careret, ut, cum consilium cepisset nominis *plenus* nunquam nisi urgente necessitate cum sexto casu coniungendi, in tanta re imprudens consilium mutaverit, et non *exspectationis*, sed *exspectatione plenum* esse se scripserit. Sed tamen hoc patrono effugiet quoquo modo inconstantiae notam. At hoc quomodo excusabimus, quod scriptum est in oratione pro Sextio[2])? *Otiosa vita, conferta et plena voluptatibus.* Quid hoc ex libro tertio de Finibus[3])? *Eo beatior quisque, quo sit corporis aut externis bonis plenior.* Quid alia eiusdem generis multa? Cogitationem hanc suscipiat alius; nam mihi quidem nihil occurrit, quo tantam consilii mutationem excusare posse videar.

CAPUT LXIIII.

PEREGRINATIO SITNE UTILIS, QUAESITUM: ET LICEATNE LAUDARE ALIUD, ALIUD SEQUI.

Peregrinatio ad tempus homini praesertim adolescenti neque iniucunda neque inutilis est; nam et novitas ac varietas mirificam oblectationem habet; et qui mores multarum gentium novit, magnum sibi ad prudentiam instrumentum comparavit. Sed plerique iuvenum hodie, qui longinqua itinera suscipiunt multasque regiones perlustrant, id sibi fere unum studio habent, ut quo quaeque urbs loco sita

[1]) ep. 14. init. [2]) 10, 23. [3]) 13, 43.

sit, cuius generis aedificia habeat, quae in quaque sit mercium ceterarumque rerum ad explendas cupiditates accommodatarum copia, cum domum redierint, narrare aequalibus possint: quibus legibus atque institutis temperata sit, quibus magistratibus utatur, quomodo ea, quae ad se conservandam utilia sunt, persequatur, declinetque contraria: horum omnium ne cogitationem quidem suscipiunt ullam. Et tamen nihil prodest, multa loca vidisse, nisi harum rerum notitiam adiunxeris; praeclareque de Ulysse Homerus[1]):

Πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω.

Urbes, inquit, *multorum hominum vidit, ingenia naturasque cognovit.* Quae re ipsa distincta sunt, ea distinxit etiam verbis. Negligentius Horatius[2]):

Qui mores hominum multorum vidit et urbes.

Urbes etiam a praetereunte videri possunt: mores cognosci nisi adhibita cura et studio non possunt. Solon, Pythagoras, Plato aliique olim magni ac praestantes viri eo consilio peregrinati sunt, ut quam maximam sibi talium rerum supellectilem compararent. Quanquam enim ut in aliena domo, sic in aliena republica negant curiosum esse oportere; haec tamen, quam dico, curiositas et privatim semper et publice utilis fuit. Aliam quandam rationem secutus est Plato[3]), qui huius generis peregrinationes neque nisi magistratus permissu, neque nisi a quinquagesimo usque ad sexagesimum aetatis annum suscipi voluit: quod probarem et ipse, si qua usquam civitas, qualem ipse describit, reperiretur. Nam quod ille verebatur, ne alienigenarum hominum multitudine in provinciam aliquam confluente ibique sedes figente et adolescentibus, quorum improvida aetas ad libidinem plerumque quam

[1]) Od. I. 3. [2]) Art. Poet. 142. [3]) de Leg. XII. 12.

ad virtutem pronior est, extra patrios fines vagantibus externa potius vitia importarentur, quam domestica tollerentur: hunc metum ipsius non vanum fuisse, satis declarant eae gentes, quae cum multa saecula floruissent, nunc in exitium suum versae peregrinis potius moribus laborant quam suis. Sed ut me ad propositum referam, cum et utilis et iucunda sit bene instituta peregrinatio: tranquillam tamen et quietam vitam amantibus domi vivere iucundissimum est. *Οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος* dixisse ait testudinem Aesopus[1]). Quid senex ille[2]), an corporis oculis captus nescio, mentis certe oculo lynceus?

Οἴκοι βέλτερον εἶναι, ἐπεὶ βλαβερὸν τὸ θύρηφι.

Ubique enim, ut vafer quidem et improbus, sed politus et urbanus scriptor ait Lucianus[3]), *εὐκαταφρόνητον πρᾶγμα ὁ ξένος.* Itaque in illa aurea aetate, si qua poëtis fides, nemo peregrinabatur,

Nullaque mortales praeter sua littora norant[4]).

Equidem afficior intimis sensibus, cum illud Claudiani poëmation lego, quo senex ille Veronensis describitur, qui nunquam e patriis finibus excesserat: de quo vere et eleganter idem poëta[5]):

Erret et extremos alter scrutetur Iberos:
Plus habet hic vitae: plus habet ille viae.

praeclareque Horatius[6]):

Romae laudetur Chios et Samos et Rhodos absens.

Sed, ut aliud ex alio, quid est, quod longinquas sive urbes sive insulas laudari iubet, adire vetat? Certe

[1]) Fab. 79. ed. Schneider. [2]) Hom. hymn. in Merc. v. 36. [3]) Lucius s. Asin. 4. [4]) Ovid. Met. I. 96. [5]) Epigr. XXIX. 21. s. [6]) Epist. I. 11, 21.

enim hoc dicit: laudato peregrinationes, sed ipse te domi contineto. An aliud laudare iubemur, aliud sequi? At aliud in ore, aliud in pectore habere, turpissimum est. Et tamen multa talia sunt poëtarum, ut illud Hesiodi[1]), laudandam esse parvam navim, sed merces in magnam imponendas, et hoc Virgilii[2]),

— *Laudato ingentia rura:*
Exiguum colito.

Et hodie in Italia usitatum est simile proverbium agricolarum: laudandos montes, sed a planitie non recedendum. Capitale in eodem genere illud Sophoclis[3]) laudandam iustitiam, sed haerendum lucro:

τὰ μὲν
Δίκαι' ἐπαίνει, τοῦ δὲ κερδαίνειν ἔχου.

A quo praecepto etiam improbissimi verbo, re et factis ne ii quidem, qui boni viri habentur, omnes abhorrent. Numquid igitur, ut aliam vestem domesticam habemus, aliam forensem, ita alia aliis laudabimus, alia ipsi consectabimur? An hoc potius significant vetera illa poëtica proverbia: cum saepe variae ac multiplices sint hominum sententiae, ita ut eadem alii laudent, alii vituperent, gravesque interdum inimicitiae ex eiusmodi dissensionibus oriantur, debere nos sinere unumquemque iudicio suo uti, et potius quam ullam dimicationem aut contentionem suscipiamus, laudare iudicium ipsius, sed tamen id quod optimum est, sequi? Ita mihi quidem videtur. Et cetera quidem hoc sensu accipi queunt: Sophocleum illud non potest; neque alia ratione summum poëtam defendi posse arbitror, quam ut dicamus, eum habuisse rationem decori,

1) Op. et D. 643. 2) Georg. II. 412. 3) Fragm. 25. ed. Nauck.

et sententiam protulisse convenientem ei personae, quae tum loquens induceretur.

CAPUT LXIV.

XENOPHONTIS LIBRI PRIMI ANABASEOS LOCUS NON SATIS FIDELITER AB ERUDITO INTERPRETE REDDITUS.

Non fraudabo gloriola sua scito et eleganti praeditum ingenio puerum, M. Antonium, fratris mei filium, qui hodie iussus a me Xenophontis primum Anabaseos conferre cum interpretatione Romuli, cum alia satis multa notavit ab interprete partim omissa, partim negligentius reddita, tum hoc, quod mihi animadversione dignum visum est, cum et insigne sit, neque ab optimo typographo, qui tamen in notandis Romuli erratis satis alioqui diligens fuit, animadversum. Xenophon enim cum exposita Cyri morte de moribus et ingenio ipsius, ut solet, dissereret multaque argumenta colligeret, quibus ostenderet eum multitudini eximie carum fuisse, hoc quoque inter cetera utitur, quod quamvis ipse fratris servus foret, nemo tamen desertis ipsius partibus ad fratrem transfugerit: cum multi contra quotidie a Xerxe deficerent seque in Cyri castra conferrent. Unum excipit Orontem, qui conatus sit a Cyro transfugere, sed conatum illum infaustum ei atque infelicem fuisse. *Καὶ οὗτος δὲ*, inquit[1]), *ὃν ᾤετο πιστόν οἱ εἶναι, ταχὺ αὐτὸν εὗρε Κύρῳ φιλαίτερον, ἢ ἑαυτῷ.* Quae verba ita interpretatur Romulus: *Quem tamen rex, dum sibi fidelem putat, Cyro paene quam sibi amiciorem invenit.* Atque nihil minus dicit Xenophon, quam quod eum Romulus dicentem facit. Neque de rege loquitur: sed eum, cui uni ex omnibus plurimum fidei Orontas habebat, repertum esse dicit Cyro quam Orontae amiciorem. Lit-

[1]) Anab. I. 9, 29.

teras enim[1]), quas ad regem de proditione ferre iussus erat, ad Cyrum attulit: atque ita proditione detecta, Orontas capite poenas luit. Hoc cum et ad historiae veritatem vel maxime pertineret, et, mirante me, a puero nondum duodecim annos nato sagacissime animadversum esset, dignum quod adscriberem iudicavi.

CAPUT LXV.

ELEGANS PLATONIS LIBRORUM DE REP. INITIUM. LYSIAE STILUS. FABIUS QUINCTILIANUS CORRECTUS.

In scriptoribus pectendae ac comendae orationis studiosis ea ipsa nonnunquam, quae sponte fusa omnibus viderentur, summo studio elaborata et expolita sunt. Quod ego mihi saepe in Lysia observasse videor, ut cum verbis plerumque quotidianis utatur, structura tamen et collocatio eorum nullo modo mutari queat, quin aliquid de gratia et suavitate orationis deteratur. Tantum apud peritos artifices in ipso singularum vocum ordine et coniunctione momenti est. Audivi a maximis viris, quique id facillime nosse poterant, Ludovicum Ariostum, nobilissimum nobilissimae domus[2]) praeconem, in duobus primis grandioris illius poëmatis[3]) sui versibus plus quam credi potest laborasse, neque sibi prius animum explere potuisse, quam cum illos in omnem partem diu multumque versasset. Idem accidit et nobilissimo Etruscorum poëtarum, Francisco Petrarchae, cuius ex autographo, quod habuit vir praestantissimus Petrus Bembus, facile cernitur, eum in limando secundo item poëmatum suorum versu saepe sudasse. Sed hoc in poëtis fortasse minus mirum est, qui verba dimetiuntur omnesque lepores ac festivitates dicendi aucupantur voluptati-

[1]) Cf. Anab. I. 6, 3. [2]) 'i. e. ducis Ferrariensis Alfonsi I.' [3]) *Orlando furioso.*

que lectorum se vel maxime servire profitentur. Iustius id aliquis in Platone miretur, cuius post mortem repertas fuisse tabulas dicunt, in quibus principium librorum de Republica, quo nihil videtur esse simplicius, iisdem vocibus, sed alio atque alio ordine collocatis, saepius ab eo variatum viseretur. Auctor huius rei Dionysius Halicarnasseus[1]), cuius verba subiiciam: *Ὁ δὲ Πλάτων τοὺς ἑαυτοῦ διαλόγους κτενίζων καὶ βοστρυχίζων καὶ πάντα τρόπον ἀναπλέκων οὐ διέλιπεν ὀγδοήκοντα γεγονὼς ἔτη. πᾶσι γάρ δήπου τοῖς φιλολόγοις γνώριμα τὰ περὶ τῆς φιλοπονίας τἀνδρὸς ἱστορούμενα, τά τε ἄλλα καὶ δὴ καὶ τὰ περὶ τὴν δέλτον, ἣν τελευτήσαντος αὐτοῦ λέγουσιν εὑρεθῆναι ποικίλως μετακειμένην τὴν ἀρχὴν τῆς πολιτείας ἔχουσαν τήνδε· Κατέβην χθὲς εἰς Πειραιᾶ μετὰ Γλαύκωνος τοῦ Ἀρίστωνος.* Narrat idem et M. Fabius libro octavo Institutionum[2]), his verbis: *In ceris Platonis inventa sunt quatuor illa verba, quibus in illo pulcherrimo operum in Piraeeum se descendisse significat, plurimis modis scripta.* Scio Fabii verba aliter in vulgatis libris legi: sed ego meum secutus sum, qui, ut cariosus mucidusque non sit, est tamen

Iam senior: sed cruda libro viridisque senectus[3]).

CAPUT LXVI.

XENOPHONTIS E TERTIO ANABASEOS LOCUS CORRECTUS ET EXPLICATUS.

Luculenta est Xenophontis oratio, qua libro tertio Anabaseos[4]) milites cohortatur, ne concidant animis, etiamsi multis magnisque difficultatibus conflictentur: eas enim omnes posse animi praesentia et virtute superari. Summo autem artificio facit,

[1]) de compos. verb. c. 25. [2]) c. 6. 8. 64. [3]) Cf. Verg. Aen. VI. 304. [4]) c. 2. § 10. ss.

ut eas singulas proponat ac refutet, quae universae debilitare atque infringere illorum animos poterant, singulae faciliores ad superandum videntur. Atque a diis quidem exorditur, eosque ait suis quidem, qui iurisiurandi fidem servarint, aequos ac propitios, barbaris autem, qui eam pro nihilo putarint, saevos et infensos fore. Deinde autem proponit eis maiorum exempla, qui parva manu magnas saepe barbarorum copias fuderant. Addit, ne ipsos quidem parum dignos esse maioribus, cum superioribus diebus, congressi cum ingenti eorundem barbarorum multitudine, nullo eos negotio profligarint. Quod cum fecissent pro Cyri imperio ac potentia dimicantes, multo alacrius idem facere oportere, cum vita et salus ipsorum agatur, cumque praeterea experimento cognoverint ignaviam barbarorum, cuius antea periculum non fecerant. Neque quod a quibusdam deserti essent, quibus sociis et adiutoribus Cyro vivente utebantur, idcirco eis pertimescendum: quod illi etiam in victoria fugae auctores ac principes fuissent: cuiusmodi homines in hostium castris, quam in suis videre praestet. Nam quod ipsi equitatu careant, quo hostes abundent: equos nihil aliud hostibus praestituros, quam faciliorem ac celeriorem fugam. Neque equos pugnare, sed homines: eosque ipsos terrae solo, quam equi dorso firmius et tutius niti. Iam si ad dimicandum quidem prompto et alacri, inquit, animo estis, sed illud vos angit, quod neque Tissaphernem amplius itineris ducem habebimus, neque rex nobis vendi amplius iubebit ea, quae ad victum necessaria sunt: cogitate, quanto meliores itineris duces futuri sint captivi quam Tissaphernes, et utrum optabilius sit, magna vi pecuniae, qua plerique nostrum tenuiter instructi sunt, paucos cibos mercari, an arbitratu suo pinguem et rebus omnibus abundantem hostilem agrum diripere ac depraedari. Quodsi haec quidem meliora esse

sentitis, sed flumina ne vobis obstent veremini: scitote ea, quo quis propius ad eorum fontes et capita accesserit, eo facilius posse transiri. Haec omnia breviter proposui, ut ex ipsa orationis serie magis intelligatur, id quod sequitur depravatum esse. Legitur autem etiam in optimis libris hoc modo: *Εἰ δὲ μήθ' οἱ ποταμοὶ διήσουσιν, ἡγεμών τε μηδεὶς φανεῖται, οὐδ' ὣς ἡμῖν γε ἀθυμητέον.* Quae ita vertit Romulus: *Sed esto, obstent nobis flumina, neque duces nanciscamur: non tamen idcirco animum despondere debemus.* Ego vero, quid verba illa significent *μήθ' οἱ ποταμοὶ διήσουσι*, non video: non significare id quod Romulus putavit, plane video. Ac ne longum faciam, ita apud Xenophontem legendum censeo: *Εἰ δὲ μήθ' οἱ ποταμοὶ διείρξουσιν, ἡγεμὼν δὲ μηδεὶς φανεῖται, οὐδ' ὣς ἡμῖν γε ἀθυμητέον*, ut sit sententia: *Quod si videtis fore, ut ne flumina quidem itineri nostro obstatura sint: sed illud veremini, ne dux itineris nullus existat: ne sic quidem animis concidere debemus.* Cur autem sic quoque bene sperare debeant, statim subiicit. Sed ita legendum, ut dixi, constare opinor ex iis quae antecesserunt. Sunt enim illa plane his gemina: *Εἰ δὲ ταῦτα μὲν γιγνώσκετε, ὅτι οὕτω κρεῖττον, τοὺς δὲ ποταμοὺς ἄπορον νομίζετε εἶναι·* et paulo supra: *Εἰ δὲ δὴ τὰς μὲν μάχας θαῤῥεῖτε, ὅτι δ' οὐκέτι ἡμῖν Τισσαφέρνης ἡγήσεται, οὐδὲ βασιλεὺς ἀγορὰν παρέξει, τοῦτο ἄχθεσθε.* Quae qui diligenter inter se contulerit, spero fore ut mihi assentiatur.

CAPUT LXVII.

SACRUM PRO POPULI SALUTE IN DOMO CONSULIS FIEBAT QUOTANNIS, IDQUE ATHENIENSIUM EXEMPLO.

Occultum quoddam sacrum antiquitus in consulis domo quotannis ab ipsius consulis uxore, pro

salute populi, unde et *Damium* vocabatur, fieri solitum, in quod maribus ingredi non liceret, omnes sciunt: cuius etiam violati tam saepe Cicero Clodium accusat. Sed eius sacri originem Graecam esse, fortassis non aeque multi sciunt. Monebo igitur, Athenis quoque in consuetudine positum fuisse, ut quotannis in domo eius, qui eo anno rex esset, eiusdem generis sacrum quoddam fieret ab uxore regis. In hac autem urbe consules ipsi quoque quasi annui quidam reges erant. Hoc quod dixi de Atheniensibus, si quis, unde sit, quaerat, reperiet apud Demosthenem in oratione adversus Neaeram[1]).

CAPUT LXVIII.

DE HORATIO COCLITE SENECAE NARRATIO AB ALIIS PRAETERMISSA.

Observatione dignum arbitror, quod cum P. Horatius Cocles in ponte sublicio solus impetum hostium excepisset rescissoque ponte incolumis tranasset ad suos, gratus erga tantam virtutem populus Romanus fuit, et praeter statuam aheneam in comitio positam tantum ei agri, quantum uno die circumarasset, dedit: cum in modicis opibus necesse esset modica esse magnarum virtutum praemia. Sed illud quoque memoratu dignum est, eum illud ipsum quantulumcunque praemium accipere noluisse: non quod aspernaretur ut parum, sed quod inutilem reipublicae civem esse duceret, qui ob operam publice navatam opulentior esse aliis civibus vellet ac non potius in ipsa recte facti conscientia et in caritate ac benevolentia civium suorum satis sibi magnum praemium poneret. Hoc tamen neque a Livio[2]) neque a Dionysio[3]) neque a Plutarcho[4])

[1]) p. 1370. ed. Reisk. [2]) II. 10. [3]) Antiqu. Rom. V. 25. [4]) Poplic. 16.

ponitur: quin potius ii omnes ita loquuntur, ut ab eo acceptum fuisse praemium significent. Seneca tamen, alios videlicet auctores secutus, aliter narrat: cuius verba subiiciam e capite septimo libri septimi de Beneficiis: *Illam alteram possessionem agnoscet: hanc nolet habere, etsi poterit; emittetque illam vocem, quam Romanus imperator emisit, cum illi ob virtutem et bene gestam rempublicam tantum agri decerneretur, quantum arando uno die circuire posset: Non est, inquit, vobis eo opus cive, cui plus opus sit, quam uni civi.* Haec Seneca: qui quanquam Coclitem non nominat et eum, de quo loquitur, quod in Coclite mirum videri potest, Romanum imperatorem vocat, *Coclitem* tamen intelligere videtur. Sed et in veterum Galliae regum annalibus egregia facta perexiguis olim praemiis decorata legimus: non quod minoris fieret virtus, sed quod avidiores tunc homines gloriae, minus avidi pecuniae forent, gloriamque suam contaminari ac pollui crederent, si quod aliud praemium acciperent nisi tam leve, ut appareret, eos non id quaesiisse. Sic antiquis temporibus victores sacrorum certaminum non auro ac gemmis nitentem, sed pineam aut oleaginam coronam ferebant, quae virtutis non praemium, sed indicium esset. Nostra aetas virtutem gratis colere desiit, versaque vice exigua hodie lenonibus praemia videntur, quae olim exercituum ductoribus nimis magna visa essent.

CAPUT LXIX.

XENOPHONTIS LOCUM IN CYRI PAEDIA IMITATUS SALLUSTIUS.

Utilissimum praeceptum est adolescentibus, qui exercere se cum aequalibus suis volunt ad facultatem aliquam firmius comparandam, ne eos potis-

simum deligant, quibus se superiores esse cognoscunt, sed quo quisque maxime excellit, eo illum potissime provocent: lucta, saltu, cursu cum eis contendant, qui horum quodque optime facere putentur. Illud enim ostentare se cupientium est: hoc eorum, qui progredi quotidie longius et semet ipsis meliores fieri studeant. Itaque Cyrus, ut est apud Xenophontem[1]), cum inter Medos iam paulo grandior educaretur, non iis quae apud Persas didicerat, sed iis quae melius in Media discerentur, Medorum pueros provocabat. Neque recusabat, quo minus ad tempus ab eis vinceretur eisque ridiculo esset, dum eo paulatim perveniret, ut iis ipsis illos artibus, quibus pollebant, aut adaequaret aut etiam anteiret. Qua de re verba Xenophontis haec sunt: *Καὶ γὰρ ὅσα διαγωνίζονται πολλάκις ἥλικες πρὸς ἀλλήλους, οὐχ ἃ κρείσσων ᾔδει ὢν, ταῦτα προὐκαλεῖτο τοὺς ξυνόντας, ἀλλ' ἅπερ εὖ ᾔδει ἑαυτὸν ἥττονα ὄντα, ταῦτα ἐξῆρχε, φάσκων κάλλιον αὐτῶν ποιήσειν.* Hunc autem Xenophontis locum imitatus, ut videtur, erat Sallustius in ornando celebrandoque Pompeio, quod e Vegetio cognovimus, cuius haec sunt e libro primo de re militari: *De exercitio Pompeii Magni Sallustius hoc memorat: Cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat.* Hoc Sallustianum praetermissum est ab iis, qui fragmenta Sallustii collegerunt; ut et hoc ex libro secundo historiarum, quod apud A. Gellium[2]) exstat: *Sardinia in Africo mari facie vestigii humani in orientem quam in occidentem latior prominet.*

[1]) Cyri Instit. I. 4. 4. [2]) N. A. XIII. 29.

TABVLA EPISTOLARVM.

F.	M.	F.	M.	F.	M.
1	I 1	28	II 5	55	I 79
2	I 3	29	I 89	56	I 80
3	Manut. ep. III 12	30	II 1	57	I 81
4	III 2	31	III 19	58	III 69
5	III 3	32	I 49	59	III 70
6	I 6	33	I 34	60	I 66
7	Manut. III 17	34	I 35	61	III 26
8	III 4	35	I 58	62	I 97
9	Manut. III 18	36	I 59	63	I 67
10	III 5	37	Auct. 3	64	III 27
11	I 11	38	„ 4	65	III 28
12	I 16	39	I 60	66	III 35
13	I 19	40	I 61	67	III 29
14	I 47	41	I 62	68	III 47
15	I 28	42	Auct. 5	69	III 32
16	III 12	43	I 63	70	III 33
17	III 13	44	I 64	71	III 82
18	I 39	45	I 93	72	III 60
19	I 31	46	I 94	73	III 57
20	I 32	47	I 36	74	III 71
21	I 33	48	I 37	75	III 67
22	III 14	49	I 95	76	III 40
23	I 83	50	III 21	77	III 41
24	III 17.	51	I 41	78	III 42
25	I 85	52	III 23	79	III 44
26	I 65	53	III 25	80	III 56
27	I 84	54	I 23	81	III 73

TABVLA VARIARVM LECTIONVM.

F.	M.	F.	M.	F.	M.
1	I 4	24	V 18	47	XII 8
2	I 6	25	VI 6	48	XII 10
3	I 8	26	VI 15	49	XII 12
4	I 10	27	VII 1	50	XIII 3
5	I 15	28	VII 15	51	XIII 4
6	I 17	29	VII 17	52	XIII 9
7	II 3	30	VIII 1	53	XIII 12
8	II 7	31	VIII 5	54	XIII 14
9	II 11	32	VIII 18	55	XIV 1
10	II 14	33	VIII 22	56	XIV 13
11	III 1	34	VIII 25	57	XIV 18
12	III 7	35	IX 2	58	XV 1
13	III 10	36	IX 9	59	XV 7
14	IV 1	37	IX 16	60	XVI 4
15	IV 2	38	IX 17	61	XVI 5
16	IV 4	39	X 1	62	XVII 4
17	IV 12	40	X 7	63	XVII 8
18	IV 15	41	X 14	64	XVII 20
19	IV 17	42	XI 1	65	XVIII 8
20	IV 20	43	XI 7	66	XVIII 15
21	V 1	44	XI 10	67	XIX 11
22	V 12	45	XI 12	68	XIX 18
23	V 15	46	XII 2	69	XIX 21

